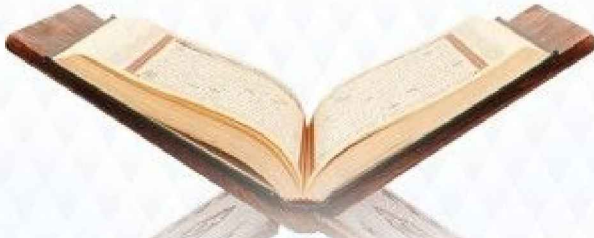

İSLAMİ ÖLÇÜLERLE

TİCARET Rehberi

100 SORU - 100 CEVAP

Prof. Dr. Hamdi Döndüren

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İstanbul / h. 1435 - m. 2014

İSLAMI ÖLÇÜLERLE
TİCARET
Rehberi
100 SORU - 100 CEVAP

Prof. Dr. Hamdi Döndüren

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak

Erkam Yayın San. ve Tic. A.Ş.'ne aittir.

İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

İSLAMİ ÖLÇÜLERLE TİCARET REHBERİ
100 SORU-100 CEVAP
Prof. Dr. Hamdi Döndüren

Kampanya Kitapları Yayın No : 29

Yayın Yönetmeni: Salih Zeki Meriç

Redakte ve Tashih: Ö. Faruk Demireşik

Kapak Tasarım: altınolukgrafik / Muzaffer Çalışkan

İç Tasarım: altınolukgrafik / Mustafa Erguvan

ISBN: 978-605-302-020-2

Yayın ve Matbaa Sertifika No: 19891

Baskı Tarihi: İstanbul / 2014

Kampanya Kitapları Bir Erkam Yayınları Kuruluşudur.

Adres: İkitelli Org. San. Bölgesi Mah.

Atatürk Bulvarı Haseyad 1. Kısım No : 60/3/C

Başakşehir / İstanbul

Tel: (0 212) 671 07 07

<http://www.kampanyakitaplari.com>

Bu eserin e-kitap çevrimi **SaveAs Bilişim** tarafından yapılmıştır.

www.saveas.com.tr

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

b.: Oğul

bk.: Bakınız

c.: Cilt

D.İ.A.: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

D.İ.B.Y.: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını

H.: Hicrî

Hz.: Hazreti

İ.A.: İslâm Ansiklopedisi

Mad.: Madde

M.: Milâdî

Neşr.: Neşreden

ö.: Ölüm tarihi

s.: Sayfa

sy.: Sayı

Tahk.: Tahkik eden

Terc.: Terceme eden

T.T.K.: Türk Ticaret Kanunu

t.y.: Tarih yok

vd.: Ve devamı

y.y.: Basım yeri yok

ÖNSÖZ

İnsanoğlu yeryüzünde başıboş bırakılmamış, tarih boyunca gönderilen peygamberler onun dünya hayatında izlemesi gereken yolu bildirmişlerdir. İnanç ve ibadet ilkeleri yanında insanlar arası ilişkiler, mâlî, iktisadî ve ticarî konular ve dünya sonrası hayatla ilgili hususlar bunlar arasında sayılabilir. İnsanlar özellikle karşılıklı hırs ve menfaatlerin çatıştığı sosyal ve ekonomik konularda, her devirde ilâhî vahyin ışığına ihtiyaç duymuşlardır.

Geniş anlamıyla ibadet, Yüce Allah'ın hoşnut ve râzı olduğu bütün fiil ve davranışları kapsamına alır. Kişinin yoldan bir taşı kaldırması veya yoldaki bir çukuru onarması, bir yetimin başını okşaması, kardeşine güler yüz gösterip selâm vermesi, aile fertlerinin geçimini sağlamak için çalışıp yorulması bir ibadet olduğu gibi, kazancını helal yoldan, İslâmî ahlâk ve fazilet ölçüleri içinde elde etmesi de bir ibadettir. Nitekim Allah elçisi şöyle buyurmuştur: *“Kim bir gıda maddesini satın alır ve günün rayiç bedeli üzerinden satarsa, sanki onu yoksullara tasadduk etmiş gibi ecir alır.”*^[1] *“Elindeki paraları emanet bilerek, gönül hoşluğu ile yerine sarf eden veznedar, emanetçi veya muhasebeci, bunları Allah için sadaka vermiş gibi ecir alır.”*^[2]

Yüzyıllar boyunca gayrimüslim beldelerde İslâm'ı temsil eden ve insanlar arası ilişkilerde en güzel davranışı ortaya koyarak vahiy mesajını Uzakdoğu başta olmak üzere tebliğ edenler daha çok ticaret erbabı olmuştur. Batılı bir araştırmacı şöyle der: *“Bu insanları Müslüman tüccar mı Müslümanlaştırıyor? Yoksa bilim ya da din adamları mı? Bunu tespit etmek bir hayli güç. Çünkü bu sıfatlar genellikle aynı kişide toplanmıştır.”*^[3]

21. yüzyılın, sosyal ve ekonomik bilimlerin -pozitif bilimlerde olduğu gibi- gerçekçi, deney, tecrübe ve istatistiklere dayanan, topluma refah ve mutluluk getiren, paranın yalnız mübadele aracı olarak algılandığı bir yüzyıl olması beklenir. Günümüzde yüzyıllık bir uygulamanın arkasından kolektivistimin çökmesi, devletlerin ticarî ve iktisadî alanlardan çekilerek yerini özel sektöre bırakmakta olması, kimi ileri ekonomilerin yatırımlarda serbest rekabete dayalı “emek-sermaye-riziko” ilkelerine yönelmesi insanlık aleminin yeni bir sistem arayışı içinde olduğunu göstermektedir. Biz bu konuda bilgi, akıl ve tecrübenin vahiy çizgisinde buluşacağını ümit ederiz.

İslâmî hükümler inanç, ibadet, muameleler ve cezaya ilişkin olmak üzere dörde ayrılabilir. Ticaretle ilgili hükümler “muameleler” bölümünde yer alır.

İslâm, aile hukukuna ilişkin hükümler koyduğu gibi, alış-veriş, muhayyerlikler, ikale, sarf, rehin ve ipotek, kefalet, kısıtlılık, icâre, şuf'a, ortaklıklar, emek-sermaye ortaklığı, ziraat ortaklığı, havale (ciro), faiz, gasp, vedia ve ariyet gibi ekonomik ve ticaret hayatı ilgili akit ve muameleleri de düzenlemiştir. Mü'minler arasında "akit serbestliği" Kitap ve sünnetle sınırlandırılmıştır. Kur'ân'da şöyle buyrulur: **"Ey iman edenler! Mallarını aranızda bâtil yollarla yemeyiniz. Ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaret yoluyla yemeniz bunun dışındadır."**^[4] Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: *"Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak haramı helal, helalı haram kılan şart bunun dışındadır."*^[5]

İşte elinizdeki eser, insanların birbiriyle ticârî ve ekonomik ilişkilerini İslâmî açıdan incelemektedir. Meselelerin dayandığı vahiy ve sünnetten deliller genel olarak verilmiş ve bununla ilâhî mesajın doğrudan uygulayıcısına, başka bir deyişle "ehline" ulaşması hedeflenmiştir. Çünkü bir konuda bilgilenme ve fizibilite, uygulamadan önce gelir. Nitekim Hz. Ömer (ö.23/643)'in, halifeliği sırasında valilerine şu genelgeyi yayınladığı nakledilmiştir: "Yapacağı ticaretin, İslâmî esaslarını bilmeyen kimse, bizim çarşı ve pazarımızda alış-veriş yapmasın."^[6]

Eserin hazırlanmasında Hanefî mezhebi esas alınmakla birlikte, önemli noktalarda diğer mezhep görüşleriyle de karşılaştırmalar yapılmıştır. Bununla, temel meselelerde büyük müctehitlerin görüşleri günümüz insanına aktararak, gerekli tercihlerin yapılmasına imkân hazırlanmıştır. Nitekim şartların değişmesiyle, gerek Mecelle'de ve gerekse 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nde mezhepler arası tercihlerin yapıldığı görülür.^[7]

Eser iki ana bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, ticârî ve iktisadî hayatla ilgili temel bilgiler ve dayandığı deliller verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise uzun yıllar boyunca bize ulaşan, en son olarak da eseri hazırlarken birtakım sanayici ve işadamı dostlarımızın bize ulaştırdığı sorulardan 100 tanesini esas alarak ticârî ve iktisadî hayatın ana meselelerini bu soruların cevapları içinde sunmağa çalıştık.

Eser, günümüz bilim adamlarından Hayrettin Karaman tarafından incelenmiş, kimi kelime ve cümle tashihi yanında, farklı görüş niteliğindeki birkaç kısa açıklaması da dipnotlarda gösterilmiştir. Bu katkılarından dolayı kendilerine teşekkür ederiz.

Eser iddiadan ve cedelden uzak bir anlayış içinde, günümüzün önemli ticârî meselelerini araştırmacıların ve ticaret erbabının bilgisine ve ilgisine sunmak

amacıyla telif edilmiştir. Çeşitli meselelerde farklı görüş ve yorumların bulunması İslâm'ın zenginliği olarak değerlendirilmelidir. Nerede farklı bir yorum varsa, orada, aynı zamanda bir esnekliğin ve kolaylığın bulunduğu düşünülmelidir. Bu durum, İslâm'ın sosyal ve ekonomik meselelerde statik ve donuk bir yapı yerine, açılımcı bir yapıyı öngördüğünü gösterir. Eşi, benzeri ve eksiği olmayan yalnız Allah'tır. Biz eksikliklerimizle birlikte O'nun rızasına kavuşmayı dileriz.

Prof. Dr. Hamdi Döndüren

Bursa

İbn Mâce, Ruhûn, 16.

Buhârî, Zekât, 25

Levtzion, s.157'den naklen, Ahmet Özel, “İslâm Hukukunda Ülke Kavramı ve Düşman Ülkelerle Ticârî İlişkiler”, Bildiri, Kombad, Konya 1992, s.168, 169.

Nisâ, 4/29

Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17; Ebû Dâvûd, Akdıyye, 12.

Tirmizî, Vitr, 21.

Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, İst. 1967, I, 247; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, İstanbul 1995,s.126, 127.

BİRİNCİ BÖLÜM: TEMEL BİLGİLER

I: KUR'ÂN VE SÜNNETTE TİCARET

A) En Hayırlı Kazanç:

Yüce Allah, dünyayı ve gökleri yaratmış, insanın yararlanmasına sunmuştur. Su, bitki, orman, hayvan, maden, dağ, ova, rüzgâr, güneş ve hava insanın hizmetine sunulan nimetlerden birkaçıdır. Bu arada insanoğluna beden gücü ve düşünme yeteneği verilmiş ve kendisine “ancak çalıştığının karşılığının verileceği” bildirilmiştir.^[8] Cenâb-ı Hak rızkı vermeyi üstlenmiş^[9], ancak hayırla şer, helal ile haram açıklanmış ve insan helal yoldan kazanmağa teşvik edilmiştir.^[10]

Hz. Peygamber (s.a.s)’e hangi kazancın daha üstün olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “*Kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan (mebrûr) alış-veriştir.*”^[11] Yalan yere yemin ve aldatma karışmayan satım akdine “mebrûr alış-veriş” denir. Başka bir hadiste şöyle buyrulur: “*Bir kimse kendi elinin emeğini yemekten daha hayırlı bir yemek yememiştir. Şüphesiz Allah’ın nebisi Davud (a.s.) da zırh yaparak kendi elinin emeğini yiyordu.*”^[12]

Buna göre, en hayırlı kazanç, kişinin alın teriyle elde ettiği kazancıdır. Ünlü kamu hukukçusu el-Mâverdî (ö.450/1058), kazanç yollarını “ziraat, ticaret ve zanaat” olmak üzere üçe ayırdıktan sonra, İmam Şafiî’nin (ö.204/819) ticareti diğerlerine tercih ettiğini, fakat kendisinin ziraatı tevekküle daha yakın bulduğu için en üstün kazanç yolu saydığını belirtir. Nevevî (ö.676/1277)’ye göre ise ziraat ve zanaat, ticarete tercih edilir, çünkü bunlardan ilk ikisi kişinin emeğine dayanır. Ticaret ise emeksiz, sermaye ile yapılabilir. Bu ikisinden ziraat da zanaattan üstündür, çünkü topluma sağladığı yarar daha geneldir, insanları ve hayvanları kapsar. Bütün canlılar ziraata muhtaçtır.^[13] Ziraatın tarım ürünlerini yetiştirme yanında, hayvancılığı ve genel olarak gıda sektörü ticaretini de kapsadığında şüphe yoktur. Nitekim Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “*Kim gıda maddelerini toplar ve günün rayiç bedeli üzerinden satışa arz ederse, sanki bunları yoksullara tasadduk etmiş gibi ecir alır.*”^[14] Başka bir hadiste; mâlî konularda ölçülü ve iktisatlı hareket etmenin nübüvvetin yirmi dört cüz’ünden bir parça olduğu belirtilmiştir.^[15]

B) İslâm’dan Önceki Dinlerde Ticaret ve

Ekonomik Hayat:

Eski çağlardan beri insanların ihtiyaçları çeşitli san'at ve mesleklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk insan ve ilk peygamber Âdem (a.s.)'in dokumacılık, İdris peygamberin terzilik, İbrahim (a.s.)'in kumaş ticareti, Nuh ve Zekeriyya peygamberlerin marangozluk, Hz. İsa'nın ise kunduracılık mesleğinin öncüleri olduğu nakledilmiştir. Yine Musa (a.s.)'ın, Şuayb peygambere 8-10 yıl çobanlık yaptığı, birçok peygamber ve Allah dostu velilerin de bu mesleği yaptıkları bilinmektedir.^[16]

Demir endüstrisinin ilk kurucusu Davud (a.s.)'dir. Demiri kalıba döküp, ona şekil verme san'atı ona yüce Allah tarafından vahyedilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur: **“Şüphesiz ki Biz, Davud'a nezdimizden bir üstünlük verdik: 'Ey dağlar ve kuşlar! Davud'la birlikte tesbih edin' dedik. Ona demiri yumuşak kıldık. Biz Davud'a; Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü ve sağlam yap, diye vahyettik. Davud'a ve ailesine şöyle dedik: Salih amellerde bulunun. Çünkü ben sizin yaptıklarınızı görüyorum.”**^[17] **“Biz Davud'a, sizi savaşta korumak için zırh yapma sanatı öğrettik. Artık şükredek misiniz?”**^[18]

Hasan el-Basrî (ö.110/728) ve Katâde (ö.117/735) Davud (a.s.)'in demiri ateşe sokmağa ve çekiçle dövmeğe ihtiyaç duymadığını, onun demiri eliyle ip gibi dilediği şekilde büktüğünü söylemişlerdir. Zırhın ince ve sert telden örüldüğü düşünülürse, demire ölçülü su verme, onu kalıba dökerek şekil verme sanatının o dönemde ne kadar ileride olduğu anlaşılır. Davud (a.s.) hem peygamber, hem de bir hükümdardır.^[19]

Süleyman (a.s.)'a Yüce Allah tarafından büyük medeniyet ve saltanat verilmiştir. Mucize olarak rüzgar enerjisinden ve cinlerin iş gücünden yararlanmış, göz kamaştıran saraylar inşası onun saltanatının simgesi olmuştur. Nitekim Sebe' Kraliçesi Belkıs'ın Yemen'deki ünlü tahtının göz açıp kapayıncaya kadar, fizik olarak Kudüs'e getirilebilmesi, günümüzde eşyayı “ışınlama yoluyla nakletme” çalışmalarına ışık tutabilecek güçtedir. Çünkü peygamber mucizeleri, pozitif bilimlerin deney ve tecrübelerle ulaşabileceği sınırları göstermektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de o büyük saltanattan şöyle söz edilir: **“Rüzgârı da Süleyman'ın emrine verdik. O, rüzgâr estiğinde, sabahleyin bir aylık yola gider, akşam olunca da bir aylık yoldan dönerdi. Süleyman için erimiş bakırı kaynağından suyun aktığı gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir bölümü, onun emrinde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden**

çıktıysa ona alev alev yanan ateşin azabını tattıracağız. Cinler Süleyman'ın istediği gibi saraylar, heykeller, havuzlar kadar büyük çanaklar ve sabit kazanlar yaparlardı.”^[20] “Yanında kitaptan bir bilgi bulunan kimse şöyle dedi: Ben Belkıs'ın tahtını, göz açıp kapayıncaya kadar buraya getirebilirim.”^[21]

Allah Teâlâ ticaret ahlâkı bozulan, ölçü ve tartıda hile yapan Medyen halkının durumunu örnek olarak verir. Medyen'e peygamber olarak gönderilen Şuayb (a.s.) şöyle der: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin için O'ndan başka ilah yoktur. Ölçü ve tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi bolluk ve bereket içinde görüyorum.”^[22] “Ey kavmim! Ölçü ve tartıyı adaletle ve tam olarak yapın. İnsanlara eşyalarını eksik vermeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın.”^[23]

Medyen halkı puta tapan bir toplumdur. Şuayb (a.s.) bunları tevhit inancına çağırır. Onlar ölçü ve tartılarıyla, silik, kesik, vezni (ölçüsü) eksik paralarıyla halkı aldatırlardı. Ashab-ı kiramdan Zeyd İbn Esleme'nin (ö.136/753) naklettiğine göre, Medyenli tüccarlar, piyasaya altın ve gümüş parayı, etrafını keserek sayı ile sürerler, halktan alırken de bu paraları tartı ile alırlardı.^[24] Meselâ; dört gram olan altın paranın kenarlarından yarım gram kadar alındığı halde, sayı ile verince yine tam altın lira olarak işlem görür. Fakat geri alırken tartılınca satın alma gücü yarım gram eksilmiş bulunur. Böyle bir para piyasasının esnaf ve tüccar lehine haksız kazanç meydana getirdiği açıktır. Bu da enflasyonun benzeri bir olaydır.

Şuayb (a.s.)'ın uyarılarını ciddiye almayan Medyen toplumunun başına gelen felâketi Kur'ân-ı Kerim şöyle haber verir: “Şuayb şöyle dedi: Ey kavmim! Olduğunuz gibi devam edin. Ben de yoluma devam edeceğim. İleride alçaltıcı azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Bekleyin bakalım, ben de sizinle birlikte bekliyorum. Azap emrimiz gelince, Şuayb'ı ve onunla birlikte iman edenleri rahmetimizle kurtardık. Zalimleri ise, korkunç bir çılgılık yakaladı. Böylece yurtlarında dizüstü yığılıp kaldılar.”^[25] “Sanki yeryüzünde yaşamamışlar gibi izleri silinip gitti. İyi bilin ki, daha önce Semud kavmi, Allah'ın rahmetinden uzaklaştığı gibi Medyen kavmi de, öylece uzaklaştı.”^[26]

Sonuç olarak Medyen toplumunun başına gelen olayın nedeni; Allah'a ortak koşmaları ve alış-verişlerinde hile yapıp halkı aldatmalarıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de haksızlık ve zulmün sembolü olarak gösterilen Karun da, toplumun problemleriyle ilgilenmeyen, yoksulları gözetmeyen zenginler

için kötü bir örnektir. Karun, Musa (a.s.)'ın kavminden büyük hazinelerin sahibi olan bir tüccardır. Hazinelerinin anahtarlarını büyük bir topluluk ancak taşıyabiliyordu. Karun; **“Bu servet bana, ancak bende bulunan bir ilim sayesinde verilmiştir.”** der, her şeyin emek, yetenek ve sermayeden ibaret olduğuna inanırdı.^[27] O, gösterişli bir şekilde toplumun huzuruna çıkınca, dünya hayatını arzulayanlar; **“Ne olurdu Karun'a verilenler gibi bizim de olsaydı. Gerçekten o, büyük şans sahibi bir insandır.”** derler ve onun göz kamaştıran servetine özenirlerdi.^[28] İlim sahipleri ise topluma yararı olmayan, sadece başkalarına karşı böbürlenmek, zulüm ve haksızlık yapmak üzere toplanan böyle bir servete özenmek gerekmediğini söylerlerdi.^[29]

Karun'un sonu şöyle açıklanır: **“Sonunda, Karun'u da, evini de yere geçirdik. Allah'a karşı kendisine yardım edecek hiç bir topluluğu olmadı. O, kendisini de savunamadı. Daha dün onun yerinde olmayı arzulayanlar: Demek ki, Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletiyor ve daraltıyor. Eğer Allah bize lütufta bulunmasaydı, bizi de yere geçirirdi. Demek ki, imansız kimseler, aslâ kurtuluş yolu bulmuyorlar, demeye başladılar.”**^[30]

Yusuf (a.s.) da Mısır hükümdarının mâlî ve ekonomik işlerini yürütmekle görevlendirilmişti. Kur'ân-ı Kerim'in bildirdiğine göre, M.Ö. 1600 yıllarında yaşayan Mısır hükümdarı şöyle demişti: **“Ben rüyamda yedi semiz ineği yedi zayıf ineğin yediğini, yedi yeşil başak ve bir o kadar da kuru başak gördüm. Ey ileri gelenler! Eğer rüya tabirini biliyorsanız, bu rüyayı tabir ediniz.”**^[31] Başkalarının yorum yapamadığı bu rüyayı Yusuf (a.s.) şöyle açıkladı: Mısır ve çevresinde yedi yıl bolluk olacak, ondan sonra da bunu yedi yıl kıtlık izleyecek. Yusuf (a.s.) bu ekonomik bunalımlı yıllar için çare olarak da, bolluk yıllarında fazla ürünün depolanmasını, kıtlık yıllarında düzenli bir şekilde bunlarla ihtiyaçların karşılanmasını önermişti.^[32] Ancak belki bütün Ortadoğu'yu etkileyecek böyle bir ekonomik problemin aşılması için alınacak önlemlerin, kralın o günkü yönetici kadrosu ile başarıya ulaşamayacağını da krala açıkça ifade ederek şöyle dedi: **“Beni ülkenin hazinelerinin başına getir. Çünkü ben, iyi muhafaza eden ve iyi bilen birisiyim.”**^[33] Gerçekten Yusuf peygamber çeyrek yüzyılı içine alan bu çalkantılı dönemde adaletli bir ekonomik düzen kurmuş ve toplumu sıkıntılı yıllar için tasarruf yapmaya alıştırmıştır. Bu yüzden o, zenginlikle yoksulluk, bollukla darlık arasında dengeli bir ekonomik modelin uygulayıcısı ve İslâm ekonomisinin de sembol ismidir.

Hatta bazı iktisat tarihçileri, arkasında standart değerler bulunan ilk kâğıt para (temsîlî para) uygulamasını Mısır yöresindeki bazı tecrübelerle dayandırır. Bu ise Yusuf peygamberin dönemine rastlar. Nitekim iktisat tarihçisi J. Dobretsberger^[34] Mısır'da M.Ö. 1600 yıllarında banknot tedavül ettiğini söyler. Bu ülkede devlet hazine ve depolarının emanet kabul etmesi usuldendi. Halk, elindeki altın, mücevherat ve hububatı saklanmak üzere buralara tevdi eder ve kendilerine emanet bıraktıkları şeyin değerini belirten bir makbuz verilirdi. Elinde böyle bir makbuz olan kimse, belge üzerinde yazılı cins ve miktardaki malı dilediği zaman çekebilirdi. Ticaretle uğraşanlar bu makbuzları mal veya para yerine kabul ediyorlardı. Hatta bu belgeler Fenike ve Mezopotamya'da da tedavül ediyordu.^[35]

Diğer yandan ekonomik hayatta risk dengelerini ve maliyet unsurlarını bozarak haksız kazançlara yol açan faizin de İslâm'dan önceki toplumlarda ortaya çıktığı ve Yahudi toplumuna yasaklandığı ve Hristiyan toplumunda da başlangıçta çirkin görüldüğü bilinmektedir.^[36]

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerim'den bazı örnekler sunmaya çalıştığımız eski toplumların ticaret ve ekonomik hayatı günümüze ışık tutmaktadır. Çünkü ekonomide toplum dengeleri, riziko, haksız kazanç, ölçü ve tartıda hile, aldatma, ekonomik gücünü kötüye kullanma gibi yapanı Yüce Allah'ın rızasından uzaklaştıran haller her dönemin ekonomik problemleridir. Vahye dayalı dinlerin yasakladığı bu noktalara dikkat etmek ve emredilen hususları yerine getirmek, vahiy ve sünnetin bu konularda getirdiği esasları bilmeyi gerektirir. Diğer konularda olduğu gibi ticârî ve ekonomik hayatla ilgili esasları bilmek de helal kazanç için önemlidir. Bu yüzden İslâm helal kazanç için bu tarihî ibretli kıssalar yanında ümmete, helal kazanç yollarını göstermiş, Hz. Muhammed de ticaretin uygulama esaslarını belirlemiştir.

C) İslâm Ümmetine Yönelik Vahiy ve Sünnet Mesajı:

Kur'ân-ı Kerim'de ticaret hayatına ilişkin yukarıda örneklerini sunduğumuz geçmiş ümmetlerin ibretli olaylarını anlatan surelerin tamamı 13 yıl süren Mekke döneminde inmiştir. Esnaf ve tüccarın ahlaki eğitimini esas alan bu ibretli ve hikmetli kıssaların arkasından, M. 622 yılında Medine'ye hicret edilince artık, doğrudan İslâm toplumuna yönelik vahiy ve sünnet mesajı varid olmuştur. Aşağıda Medine dönemine ait birkaç örnek vererek geçeceğiz.

Medine'ye hicret sırasında yolda indiği nakledilen "Mutaffifîn (ölçü ve tartıda hile yapanlar) Suresi" nin ilk âyetlerinde şöyle buyrulur:

“İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam alan, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik yapan hilekârlara yazıklar olsun!. Onlar, büyük bir günde diriltileceklerini, o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklarını düşünmezler mi?”^[37] Gerek bu âyetler ve gerekse aşağıda vereceğimiz âyetlerde ortak nitelik, ticârî ve iktisadî hayatta haksız kazancı önlemek ve risk ilkesini hâkim kılmaktan ibarettir.

Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: **“Karşılıklı rızaya dayanan ticaret yolu dışında, mallarınızı aranızda bâtil (haksız ve haram) yollarla yemeyin.”^[38] “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin. Kendiniz bilip dururken, insanların mallarından bir bölümünü haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (ve yöneticilere) vermeyin.”^[39] “Doğrusu, mallarınız ve çocuklarınız sizin için bir imtihandır. Büyük mükâfat ise Allah’ın yanındadır.”^[40] “Onlar; ne ticaretin, ve ne de alış-verişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır.”^[41] “Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve insanları Allah’ın yolundan engellerler. Altın ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele.”^[42]**

Ticaret hayatında önemli borçlanmaların yazıyla tesbit edilmesi istendiği gibi,^[43] önemli satışlarda şâhit bulundurulması ve ayrı beldelerde bulunanların yapacağı veresiye satışlarda rehin istenmesi^[44] İslâm’ın hakları korumaya ne kadar önem verdiğini gösterir.

Fâiz yasağı ile ilgili olarak da şöyle buyrulur: **“Faiz yiyenler, kabirlerinden kendilerini şeytan çarpmış gibi kalkarlar. Bu durum onların “faiz de alım-satım gibidir” demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse, geçmişte olan kendisinin ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim yeniden faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada sürekli olarak kalırlar.”^[45]**

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız, mevcut faiz alacaklarınızı terk edin. Eğer böyle yapmazsanız, Allah’a ve Rasûlüne karşı savaş açmış olduğunuzu bilin. Eğer tevbe edip, vazgeçerseniz anaparalarınız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş ve ne de haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer borçlu darlık içindeyse, eli genişleyinceye kadar ona süre vermek vardır. Eğer bilerseniz bunu

sadakaya saymanız, sizin için daha hayırlıdır.”^[46]

Hz. Peygamber (s.a.s)’in ticârî ve iktisadî hayatla ilgili birçok söz, fiil veya takrirleri vardır. Aşağıda bunlara bir kaç örnek vererek geçeceğiz:

Allah’ın Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Sözü ve muamelesi doğru tüccar, kıyamet gününde arşın gölgesi altındadır.”^[47] “Bir kimse gıda maddelerini toplayıp günün rayiç fiyatı ile satsa, sanki onu yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine ücretsiz dağıtmış gibi sadaka ecri alır.”^[48], “Ey tüccar topluluğu, alış-verişe boş söz ve yalan yere yemin çokça karıştığı için bunu sadakalarınızla telafi ediniz.”^[49], “Dürüst, sözüne ve işine güvenilen tüccar, nebîler, siddîklar ve şehitlerle beraberdir.”^[50]

“Kim ödemek niyetiyle borçlanırsa, Allah onu borcunu ödemeye muvaffak kılar. Kim de başkasının malını telef etmek niyetiyle alırsa, Allah onu telef ettirir, borcunu ödemeye muvaffak olamaz.”^[51] “Kim ödemek niyetiyle borçlanır da ölür ve borcunu ödeyecek malı da bulunmazsa, Allah onun borcundan vazgeçer, alacaklısını razı eder. Kim de ödeme niyeti olmadan borçlanır, ölür ve borcu karşılayacak malı da bulunmazsa, Allah ondan alacaklıların hakkını alır.”^[52]

Hz. Peygamber kendisi de bizzat alış-veriş yapmış, borçlanmış, rehin vermiş, ortaklık yapmıştır. O, insanlar çeşitli ticaret muameleleri yaparlarken peygamber olmuş ve onları ticaretlerinde serbest bırakmıştır. Ancak ticaret hayatında faiz, karaborsacılık, yalan, hile, gabin ve garar gibi haksız kazanca yol açabilen şeyler yasaklanmış, hak sahibinin hakkını alabildiği ve haksızlık yapmak isteyeninin dışlandığı bir ekonomik sistem kurulmuştur.^[53]

bk. Necm, 53/39.

bk. Hacc, 22/58; Sebe’, 34/39; Cum’a, 62/11; Zâriyât, 51/58.

Mâide, 5/3, 4, 5, 87, 96; A’râf, 7/157; Tâhâ, 20/81.

Ahmed İbn Hanbel, Müsned, III, 466, IV, 141.

Buhârî, Buyû’, 15, Enbiyâ, 37.

Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarih Terceme ve Şerhi*, 7. baskı, Ankara 1984, VI, 370.

İbn Mâce, Ruhûn, 16.

Tirmizî, Birr, 66. Tirmizî bu hadis için “garîb” demiştir.

Kasas, 28/27,28; Aliyyu’l-Kârî, *Aynu’l-İlm Şerhi*, I, 192.

Sebe', 34/10, 11.
Enbiyâ, 21/80.
İbn Kesir, *Muhtasar Tefsîr*, thk. M. Alî Sâbûnî, 7. baskı, Beyrut 1402/1981, III, 122.
Sebe', 34/12, 13; bk. Enbiyâ, 21/81.
Neml, 27/40.
Hûd, 11/84.
Hûd, 11/85.
Miras, age, VII, 294, 295 vd.
Hûd, 11/93, 94.
Hûd, 11/95; bk. âyet, 86, 92.
Kasas, 28/76-78.
Kasas, 28/79.
Kasas, 28/80.
Kasas, 28/81, 82.
Yûsuf, 12/43.
Yûsuf, 12/47-49.
Yûsuf, 12/55.
Avusturyalı bir ekonomi profesörü olup, bir ara İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde hocalık yapmıştır.
Feridun Ergin, İktisat, İstanbul 1964, s.569
bk. Nisâ, 4/160, 161; Tevrat, Levililer, XXV, 35-37, Yeremya, XV, 10, Tesniye, XXIII, 19-20.
Mutaffifîn, 83/1-6.
Nisâ, 4/29.
Bakara, 2/188.
Tegâbün, 64/15.
Nûr, 24/37.
Tevbe, 9/34.
Bakara, 2/282
Bakara, 2/282.
Bakara, 2/275.
Bakara, 2/278-280.
İbn Mâce, Ticârât, 1.
İbn Mâce, Ruhûn, 16.
Ebû Dâvûd, Buyû', 1.
Tirmizî, Buyû', 4; İbn Mâce, Ticârât, 1; Dârimî, Buyû', 8.

Buhârî, İstikrâz, 2.

Kâmil Miras, Tecrîd, VII, 273.

Serahsî, *Mebûsât*, 3 Baskı, Beyrut 1398/1978, XII, 108.

II: İSLÂM İKTİSADININ NİTELİKLERİ

İktisat ve ekonomi terimleri:

İktisat kelimesi, Arapça “kasada” kökünden “iftial” vezninde bir mastar olup; mutedil davranmak, adaletle hükmetmek, israf etmemek, ifrat ve tefritten sakınmak, orta yolu tutmak anlamlarına gelir. Ekonomi ve iktisat eş anlamlı sözcüklerdir. Halk arasında eskiden beri hesaplı ve tutumlu bir davranışı belirtmek üzere bu kelimeler kullanılmıştır.

Ekonomi (oikonomia) kelimesi, Latince bir sözcük olup, başlangıçta “ev ve çiftlik yönetimi”ni ifade etmek üzere kullanılmıştır. Batıda, bu adla ilk ekonomi kitabını yazan Ksenophones, üstadı Sokrat’a ait diyalogunda, onun ağzından şu açıklamayı yapar: “Ev hanımı, evin ortak esenliği için gerekli olan unsurun yarısını teşkil eder. Erkek, çalışmasıyla elde ettiği kazancı eve getirir, kadın onu gerektiği şekilde ev ihtiyaçları için kullanır. Eğer bu kullanım yerinde ise ev mutlu, aksi halde çökmeğe mahkum olur.”^[54]

Kur’ân-ı Kerîm’de; “kasd” ve “iktisad” kökünden türemiş lafızlar “ölçülü davranmak, tutumlu olmak, orta yolu izlemek, davranışında aşırılığa düşmemek” gibi anlamlarda kullanılmıştır.^[55] Çeşitli hadis-i şeriflerde de “iktisat” ve aynı kökten “muktesid (iktisatlı davranan)”; ölçülü davranmak, orta yolu izlemek anlamlarında kullanılır. “*Ölçülü davrananlara gelince, onlar hesapları kolay görülenlerdir.*”^[56] “*Ölçülü hareket etmek peygamberlikten bir cüzdür.*”^[57] hadisleri buna örnek verilebilir.

Günümüzde iktisat ilminin incelediği konular, aile çemberini, hatta ülke sınırlarını bir hayli aşmış bulunmaktadır. Artık serbest bölgeler, gümrük birliği, ortak pazar, ülkeler arası ekonomik işbirliği gibi problemler ekonominin ülkeler arası planda incelenmesini gerekli kılmıştır. Çünkü gerek iş adamları ve gerekse devlet planında ekonomik uygulamalar sürekli olarak büyümektedir. Bu yüzden sürekli gelişme içinde bulunan bu ilmin tarifinde iktisatçılar güçlük çekmiştir. Nitekim bazı iktisatçılar, iktisadı, “servet ve refah ilmi” olarak nitelerken, bazıları “mal ve hizmet mübadeleleri” ni tarife esas almış, bazıları da insan ihtiyaçlarının sınırsız oluşuna karşılık yararlanılan ekonomik kaynakların sınırlı oluşuna bakarak iktisat konularını belirlemeye çalışmışlardır.^[58]

Kitap ve sünneti referans alan İslâm ekonomisi ile beşer kaynaklı ekonomi

anlayışı arasında önemli ölçüde ortak noktalar bulunduğu gibi, kimi farklı yönler de bulunmaktadır. Şöyle ki;

Her iki ekonomi anlayışında da; serbest rekabete dayalı, devlet müdahalesini en aza indiren serbest piyasa ekonomisi anlayışı hâkimdir. Ancak İslâm ekonomik yapılanmasında faiz unsuruna yer verilmemesi, inanç ve ahlâkın ekonomiye yansıtılması, hak, adalet ve insaf ölçülerinin hâkim kılınması ayırıcı özellikler olarak zikredilebilir. Beşerî iktisatta yer alan; “iktisat, ahlak tanımayan bir bilimdir”, “iktisat bedava fiil tanımaz” gibi özdeyişler, bize sistemler arasındaki farkı yansıtmaktadır.

Yukarıdaki özellikler dikkate alınarak iktisat ilminin tarifi şöyle yapılabilir: Sınırlı olan ekonomik kaynakların en verimli kullanım yollarını, ihtiyaçların karşılanmasında tercih sıra ve ölçülerini inceleyen bir ilim ve sanattır. İslâm ekonomisi ise; bu ekonomik kaynakların aşırılığa düşmeden, israf ve saçıp-savurma olmadan meşrû ve en verimli bir şekilde elde etme, üretme, dağıtma ve kullanma ölçü ve sınırlarını inceleyen bir ilimdir.

İslâm ekonomisinin niteliklerini aşağıdaki maddelerde toplayabiliriz:

1) Tabana yayılan bir özel sektörün hedeflenmesi:

İslâm’a göre, mülkün gerçek sahibi Allah’tır. Ancak mü’minler de miras, bağış, mubah olan taşınır veya taşınmazı mülk edinme, ticaret yapma veyahut emeği karşılığında kazanma gibi meşrû yollarla dilediği kadar servet edinebilir. Hak sahiplerine haklarını ve zekâtını verdiği sürece böyle bir servet “mal dokunulmazlığı” kapsamına girer. Pek çok âyette bu mesajı açıkça görmek mümkündür. Ezcümle: “De ki: Ey mülkün sahibi Allah’ım! Mülkü dilediğine verir, dilediğinden alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini de zelil kılarırsın. Hayır senin elindedir, şüphesiz, Sen’in her şeye gücün yeter.”^[59] “İnsan için ancak çalıştığına karşılığı vardır.”^[60] Ancak, “servetin yalnız zenginler arasında dönüp dolaşan bir güç haline gelmemesi”^[61] ve tabana yayılması için gerekli önlemlerin alınması da gerekir. Nitekim Hz. Ömer (ö.23/643) döneminde fethedilen Suriye ve Irak topraklarının dağıtılmayıp, “fey’ arazisi” olarak kuru mülkiyetinin (rakabe) devletin elinde bırakıldığı, köylülere sadece yararlanma (intifa) hakkının verildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti uygulamasında “miri arazi” nin de temelini oluşturan fey’ uygulaması, devlete araziler üzerinde düzenleyici tasarruflar yapma imkânını vermiştir.

2) Özel sektörün meşrû sınırlar içinde

yatırım yapması:

Özel sermaye, yatırımlarını serbestçe yapar. Ancak İslâm'ın yasakladığı içki, haşhaş, esrar, kokain gibi topluma zararlı olan maddelerin üretim ve dağıtımında kısıtlamalar getirilir. Şarap ve domuz üretimi gibi yalnız gayrimüslimleri ilgilendiren yatırımlara, onların ihtiyaçları dikkate alınarak izin verilir.

3) Devletin ticârî ve iktisadî yatırımlar yapması:

İslâm'da, devletin elinde bütçe fazlası sermayesi varsa, zaruret bulunduğu bunu ticârî ve iktisadî işletmelerde değerlendirmesi mümkündür. Stratejik bazı kimyevî maddelerin üretimi, silah fabrikalarının kurulması veya piyasada fiyat istikrarını sağlamak üzere rekabet amacıyla bazı ekonomik yatırımlar yapması veya dış ülkelerden mal ithali yoluna gitmesi bunlar arasında sayılabilir. Ancak devletin halktan toplanan vergilerle büyük yatırımlara girmesi ve ekonomiye büyük ölçüde hâkim olmaya kalkışması uzun vadede olumlu sonuç vermez.^[62] Devletin ekonomik alanda asıl görevi, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmekten ibarettir. Bunu yaparken de, bu hizmetten yararlanacak olanları altyapı tesislerine ortak etme veya bunun maliyet bedelini yalnız onlardan alma yoluna gidebilir. Bu durum yerinden yönetimin ve İslâm adaletinin gereğidir. Meselâ; doğalgaz altyapı tesisleri yalnız, bunu kullanacak olan şehir ve kasabaların problemidir. Tesis maliyetlerinin de, bu bölge gelirlerinden karşılanması düşünülmelidir.

Büyük İslâm düşünürü İbn Haldun'a (809/1406) göre; devletin iktisadî hayata müdahalesi halkın teşebbüs gücünü zayıf düşürür. Teşebbüs gücü zayıflayan ülkeler yoksullaşır. Halkın yoksullaşması devlet bütçesinin açık vermesine yol açar. İbn Haldun'a göre devletçilik bir kısır döngü meydana getirir. Devletin kendi hesabına birtakım iktisadî yatırımlara girişmesi, toplum menfaatlerinin çiğnenmesine yol açar. Ekonomik faaliyetlerin devletçe yürütülmesi resmî teşkilatın büyümesine ve bu da devlet gelirlerinin ihtiyaçlara yetişmemesine sebebiyet vermektedir.^[63] Günümüzde kamu iktisadî teşebbüslerinin (K.İ.T) büyük çoğunluğunun zarar etmesi ve bütün demokratik ülkelerin, özelleştirmeler yoluyla devleti ekonomik ve ticârî hayattan çekmeye çalışmakta olması İbn Haldun'un haklı olduğunu göstermektedir.

4- Serbest rekabet ilkesi ve narh uygulaması:

Arapça, “tes’îr” eşya için fiyat tesbit etmek, narh koymak anlamına gelir. Bir terim olarak narh; yetkili kişi veya kuruluşun esnaf ve tüccara mallarını belli bir fiyata satmalarını emretmesi, bu fiyattan aşağı veya yukarı bir fiyata satış yapmayı yasaklamasıdır.^[64]

Hz. Peygamber ve dört halife döneminde genel olarak narh uygulaması olmamış ve serbest rekabet sonucu oluşan piyasa fiyatları esas alınmıştır. Medine’de fiyatlar yükselince ashab-ı kiram Hz. Peygamber’den narh koymasını istemişler, Allah’ın elçisi bu isteklere şu cevabı vermiştir: “Ben bu konuda Allah’a duâ ederim.”, “Gerçekte fiyatları ucuzlatan ve pahalandıran Allah’tır.”^[65] “Şüphesiz, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızkı veren Allah’tır. Ben, sizden birinizin mal ve can konusunda bir haksızlıktan dolayı, hakkını benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem.”^[66]

Diğer yandan, Hâtub İbn Ebî Beltea’nın kuru üzüm fiyatlarını çok düşürmesi üzerine Halife Ömer’in fiyatlara müdahale ettiği, ancak daha sonra şu sözleriyle onu serbest bıraktığı görülür: “Sana söylediklerim ne emirdir, ne de hüküm. Bu belde halkının hayrı için arzu ettiğim bir şeydir. Nasıl ve nerede istersen satabilirsin.”^[67]

Ancak ashab-ı kiramdan sonraki dönemde ahlâkın bozulması, fiyatların sunî olarak yükselmeye başlaması ve halkın bundan zarar görmesi üzerine bazı tâbiîn fakihleri maslahat deliline dayanarak narh koymayı caiz gördüler. Saîd İbn el-Müseyyeb (ö.94/712), Rabia İbn Abdirrahman (ö.136/753) ve Yahya İbn Saîd el-Ensârî (ö.143/760) bunlar arasındadır.

Buna göre, İslâm’da serbest rekabet ilkesine dayanan bir piyasa anlayışı esas olmakla birlikte, toplumun bu serbestliği kötüye kullanması durumunda devletin fiyatlara müdahale edebileceği ilkesi benimsenmiştir.

Osmanlı Devletinde özellikle 15. yüzyıldan itibaren para vakıfları piyasa üzerinde olumlu etki yapmıştır. Bu dönemde İstanbul gibi büyük kentlerde narh cetvelleri yayınlanmış,^[68] iğneden ipliğe toptancı ve perakendeci fiyatları tesbit edilmiştir. Son yüzyıla kadar tedavülde altın veya gümüş paranın kullanılması, enflasyonun çok düşük seyretmesine neden olmuştur. Çünkü maden değeri ile piyasada dolaşan para sisteminde enflasyon yoktur.^[69] Paradaki değer kaybı günümüze oranla asırlara göre hesaplandığında çok düşüktür. Meselâ ilk Osmanlı akçesinin basıldığı M. 1326 yılından 1740 yılına kadar 414 yıllık süre içinde değer kayıp oranı % 84.3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı % 0.24’te kalmıştır.^[70]

Vakıf paraların ekonomide bir istikrar unsuru olması, bunların vakfiye

gereği vakıf mütevellileri tarafından standart ölçülerde işletilmesi ile yakından ilişkilidir.

Nitekim M. 1517 tarihli, II. Bayezid'in oğlu Şehinşah'ın oğlu Mehmed'in karısına ait, 91.000 gümüş dirhemlik paranın vakfiyesinde işletilme şekli şöyle belirlenmiştir: “Yukarıda adı geçen vakfedici kadın, miktarı belirtilen 91.000 gümüş dirhem, ne eksik ne de fazla olmamak üzere, yılda her 10 dirheme, 1,25 dirhem (yıllık % 12,5) hesabı üzere, faiz (riba) ve faiz şüphesinden uzak bir şekilde, İslâm'a uygun bir muamele (muamele-i şer'iyye) ve günlük rayiç bedeller (murabaha-i mer'iyye) uygulanarak, kâr (ribh) getirecek şekilde işletilmesini şart koştu. Bu muamele, sağlam rehin veya varlıklı kefil güvencesi ile güçlendirilir.”^[71]

Bu vakfiyeye göre, vakfın konusu olan para fonu, yıllık % 12,5 kârla murabaha yapılarak işletilecektir. Bunun, günümüz faizsiz bankalarında uygulanmakta olan “Murabaha”dan ibaret olduğunda şüphe yoktur.

Vakıf mütevellisi veya halka ait mevduatı işletmeyi üstlenen girişimci (Mudârib) piyasa rayiçlerine uymakla yükümlüdür. Nitekim vakıf, yetim veya kamuya ait malların satımı veya kiraya verilmesi durumunda, fahiş gabin (aşırı aldanma) ölçüsünde ucuza verilmesi, satım veya kira akdini geçersiz kılar. Gerektiğinde bunları yöneten müteveli, veli veya kayyım, ortaya çıkan zararı tazmin etmekle yükümlü olur.^[72]

Piyasada fiyat istikrarını bozan tröst ve kartelleşmeye karşı ABD ve Avrupa ülkelerinde, ancak 20. yüzyıl başlarında önlem alınabilmesine karşılık, İslâm'da bu önlemler M. 6. yüzyıl başlarında alınmıştır. Hz. Peygamber'in karaborsacılığı yasaklaması, kente mal getiren üreticilerin yolda karşılanıp ellerinden malların ucuz olarak alınmasının engellemesi, maliyetleri yükselten faiz yasağının getirilmesi bunlar arasında sayılabilir.

5) Piyasa ekonomisinde tam rekabetin hedeflenmesi:

ABD ve Avrupa ülkelerinde tröst ve kartelleşmeye karşı, ancak 20. yüzyıl başlarında önlem alınabilmesine karşılık, İslâm'da bu önlemler M. 6. yüzyıl başlarında alınmıştır. Karaborsacılık ve tekelleşme yasağı bunlar arasında sayılabilir. Hadiste şöyle buyrulur: “*Bir kimse kırk gün süreyle bir gıda maddesini (fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla) depolasa, sonra da bu malları sadaka olarak dağıtsa, bu sadakası onun ihtikârına keffâret olamaz.*”^[73] Burada gıda maddesi ve süre, sınırlayıcı olmayıp örnek niteliğindedir. Çünkü benzin, tüpgaz vb. şeylerin darlığında, çok daha kısa süre içinde büyük sıkıntıların yaşandığı bilinmektedir.

Diğer yandan Allah Elçisi tekelleşme yoluyla fiyatların yükselmesini önlemek üzere de birtakım tedbirler almıştır. “Telakkı’r-rukban” ve “telakkı’l-celeb” yasağı olarak fıkıh literatürüne geçen bu yasaklama türü şöyle ifade edilebilir:

Allah’ın Rasûlü döneminde kendi ürettiği ürününü satmak üzere Medine’ye getirmekte olan kimi köylüleri esnaf şehir kenarında karşılar, günün rayiç fiyatlarını öğrenmelerine fırsat vermeden bu ürünleri ellerinden alırlardı. Bundan sonra birkaç toptancının elinde toplanan gıda maddelerinin daha düzenli, fakat rekabetsiz bir ortamda, yüksek fiyatla piyasaya arz edileceğinde şüphe yoktur. Kimi şehirde oturan tüccar da köylünün ürününü satın almaksızın depolar ve komisyoncu olarak piyasaya arz ederdi. Bu uygulamada da bir an önce nakde çevirerek kendi komisyonunu almak amacıyla düşük fiyata satış yapma ve bu yolla, köylüyü zarara uğratma ihtimali yanında, tekel oluşturarak normalin üstünde bir fiyatla satış her zaman söz konusu olabilecektir. Abdullah İbn Abbas (ö.68/687) şöyle demiştir:

“Allah’ın Rasûlü, köyden şehre mal getiren kafileyi yolda karşılamayı, yani pazara ulaşmadan önce mallarını satın almayı ve şehirlinin köylü adına (komisyoncu sıfatıyla) satış yapmasını yasakladı.”^[74] Enes b. Mâlik’in rivayetinde hadisin son kısmında şu ilâve vardır: *“..Köylü şehirlinin babası veya kardeşi olsa bile durum değişmez.”*^[75] Burada, kendi ürettiği malı şehre getirenle, satın aldığı malları şehre sevk eden tüccar aynı niteliktedir. Nitekim kimi hadislerde “telakkı’l-celeb (satın aldığı malı getirenin yolda karşılanması)” ifadesinin kullanılması da bunu gösterir.

Ebû Hanife’ye (ö. 150/767) göre malın, tüccar yolda karşılanmak suretiyle satın alınması belde halkına zarar veriyorsa mekruhtur. Dışarıdan mal getiren aldandığını anlarsa satışı bozup, zararını isteyebilir. Yolda karşılama piyasaya zarar vermiyor, tekel oluşmuyor ve fiyatların sun’î olarak artışına yol açmıyorsa bunda bir sakınca bulunmaz. Günümüzdeki sebze ve meyve hâlleri ile, büyük toptancı, acente, bayi ve distribütörlerin durumunu bu kriterlere göre değerlendirmek gerekir.

6) Sermaye kullanımında risk ilkesinin esas alınması:

İslâm faizi yasaklamış, bunun yerine kâr-zarar ortaklığı esasını getirmiştir. Başka bir deyimle zarar riskini sermayeyi kullandıran kaldırıp, sermaye sahiplerinin üzerinde bırakmıştır. Ortaklıklarda hisse senedi ile şirketin mal varlığı arasında gerçek değer üzerinden bağlantıyı sürdürerek aktif bir

ortaklık anlayışı getirmiştir. Dağıtılmayan şirket kârının sürekli olarak ortak paylarını büyütmesi, tasarrufları doğrudan yatırımlara çekebilecek güçtedir. Emek-sermaye ortaklığı, İslâm bankacılığının esasını teşkil eder. Kısa veya uzun vadeli kredi ihtiyaçlarının, kâr-zarar ortaklığı çerçevesinde sağlanması mümkündür.

Kur’ân ve sünnette şirketlerin en zayıf noktasının “ortakların birbirinin hakkına tecavüz etmesi” olduğu vurgulanır. Âyette şöyle buyrulur: **“Gerçekten ortakların çoğu birbirlerine haksızlık ederler. İman edip, sâlih amel işleyenler bunun dışındadır. Bunların sayısı ne kadar da azdır.”**^[76] Kutsî bir hadiste şöyle buyrulur: *“Ortaklardan birisi diğerine hıyanet etmediği sürece üçüncüleri benim. Eğer onlardan birisi diğerine hıyanet ederse, ben aralarından çekilirim.”*^[77]

7) İşçi ve memur kesimi için “yetecek ölçüde” ücret ve maaşın esas alınması:

İslâm’da, geçimini emeği ile sağlayanlar ayrı bir sınıf oluşturmaz. Çünkü sermaye kadar, kişideki “teşebbüs gücü” de önemlidir. Bugün işçi veya memur olan kişi yarın, emek sermaye ortaklığı (Mudarebe), ziraat ortaklığı ve benzeri bir yöntemle, başarılı bir işadamı olabilir.

İşçi ve memur için İslâm’ın öngördüğü ücret, bu kimselerin kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu eş ve çocuklarına yetecek ölçüde belirlenecek bir ücretten ibarettir. Bu ücretin kapsamı şu hadisle belirlenmiştir: *“Bir kimse bizim işimize tayin olunursa, evi yoksa ev edinsin, bekârsa evlenebilsin, hizmetçisi yoksa hizmetçi ve bineği yoksa binek edinsin. Kim bunlardan fazlasını isterse, o ya hıyanet eder veya hırsızlık yapar.”*^[78] Burada emeği ile geçimini sağlayan kesimin ma’kul bir süre içinde ulaşmaları hedeflenen bir hayat standardına dikkat çekilmiştir. Bunlar medenî bir yaşayışın gerekleri olup; gerçekleştirmeleri iş ve mesleğin özelliğine ve toplumdaki örfe göre olur. Meselâ; belli meslek sahiplerinde, ev işleri için hizmetçi istihdamı, temizlikçi tutulması ya da çocukların bakımı için kreşlerden yararlanma söz konusu olunca ücret veya maaş kapsamına bu gibi harcamalar da girer.

Emevî Halifesi Ömer İbn Abdilaziz’in (ö.101/720) işçi ve memurlara hitaben söylediği şu sözler de yukarıdaki hadisin uygulaması gibidir: *“Herkesin barınacağı bir evi, hizmetçisi, gerektiğinde savaş sırasında da kullanabileceği bir atı ve evinin içinde gerekli eşyası olmalıdır. Bu imkânlarla sahip olmayan kimse borçlu (gârim) sayılır ve zekât fonundan*

desteklenmelidir.”^[79]

8) Yaygın sosyal güvenlik kuruluşlarının öngörülmesi:

Kişinin gücünü aşan ani bir tazminat yükü ile karşılaşması durumunda âkile sistemi devreye girer. Hz. Peygamber döneminde uygulanan bu sistemi, Hz. Ömer geliştirmiş ve bütün halkı kapsayacak şekilde “divanlar” oluşturmuştur. Tepe noktasında devletin bulunduğu böyle bir sosyal güvenlik kuruluşu, daha sonra ortaya çıkan mal ve can sigortalarının da temelini teşkil etmektedir.

Yine İslâm’a özgü zekât müessesesi de, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan yoksul kesimin mesken problemi dâhil, tüm sıkıntılarına cevap verebilecek güçtedir. Toplumda zengin sayılan kesimin nakit para, altın, gümüş, döviz ve ticaret amacıyla elde bulunan bütün mal varlığına kırkta bir; tarım ürünlerine onda bir, sulama ve gübreleme yapılan yerlerde yirmide bir, madenlerde beşte bir; koyun, keçi, sığır ve deve cinsinde belirli oranlarda zekat yükümlülüğü yoksullar ve ihtiyaç sahipleri için önemli bir sosyal güvencedir.^[80]

9) Sosyal yardımlaşma kurumlarının özendirilmesi:

Tarihin kaydettiği en geniş sosyal yardım teşkilatı İslâm medeniyetinin eseridir. Vakıflar, imaretler ve diğer hayır tesislerinden günümüze kadar ulaşan bir hayli eser vardır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, halk ve esnaf için önemli finans kaynağı hâlini alan para vakıflarını da bu arada zikretmeliyiz. Tarihî süreç içinde vakıflar genel olarak a) Eğitim, b) Sağlık, c) Yoksulluk, d) Câmi-mescid yapımı, imar ve ıslahı ile hademe-i hayrat (hayır işlerinin hizmetkârı) sayılan din görevlilerinin maaşı gibi hizmetlerin finansmanını üstlenmiştir. Devletin bu en önemli “kamu harcamaları” gönüllü kuruluşlarca karşılanınca, daha az vergi ile ülkeyi yönetme ve denetime ağırlık verme imkânları doğmuştur.

10) Tarımla uğraşan kesime finansal destek sağlanması:

Tarımla uğraşanlar için İslâm’ın öngördüğü “ziraat ortaklığı (muzaraa)”, “bağ-bahçe ortaklığı (müsâkât)” ve “ağaç dikimi ortaklığı (mugârasa)” önemli yöntemlerdir. Toprak sahibi ile işletmeci arasında, çıkacak ürünü belli oranlarda paylaşma esasına dayanan bu yöntemlerde, ürünün çok çıkması iki tarafın da yararına olduğu için, verimli tarıma teşvik vardır. Diğer yandan, böyle bir ortaklığa sermaye desteği ile girmek de mümkündür. Üründen

alınacak payın, ülkedeki faiz oranlarının üstünde gelir sağlayacağında şüphe yoktur.^[81]

11) İsrafın yasaklanması:

İsraf sözlükte; aşırı gitmek, sınırı aşmak, yanılmak, gafil olmak anlamlarına gelir. Bir terim olarak; inanç, söz, fiil ve davranışta din, akıl veya örfün uygun gördüğü ölçülerin dışına çıkmaktır. Gazzali'ye göre ma'rufa uygun harcama "cömertlik", ma'rufun altındaki harcama "cimrilik", üstündeki harcama ise "israf" sayılır.^[82]

Kur'ân'da 23 kadar âyette israf yasaklanmış ve Allah'ın israf edenleri sevmediği vurgulanmıştır. **"Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."**^[83]

Günlük harcamalarda israftan kaçınıp orta yolun tutulması istenir. **"Onlar harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında bir yol tutarlar."**^[84]

Yetime ait malın rasyonel ve rantabl şekilde işletilmesi, israf edilmemesi, velinin ihtiyaç sahibi olması halinde, sadece ihtiyaç kadar yararlanabileceği şöyle belirtilir:

"Evlenme çağına gelinceye kadar yetimleri gözetip deneyin. Onların akılcı olgunlaştıkları rüşt halini görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar diye, onların mallarını israf ederek, tez elden yemeyin! Zengin olan, onların mallarını yemekten çekinsin, yoksul olan da örfe uygun olarak yesin! Onlara mallarını teslim ettiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun! Hesap görücü olarak Allah yeter."^[85]

Tarımla uğraşanların da israftan kaçınması gerekir. "(Meyve ağaçları ve tarım ürünleri) **meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin. Hasat edildiği gün de hakkını** (zekât ve sadakasını) **verin, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."**^[86]

Diğer yandan malını gereksiz yere saçıp savuranlar **"şeytanın kardeşleri"** olarak nitelendirilmiştir.^[87]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"İsraf ve böbürlenmeye düşmeksizin yiyiniz, içiniz, bağışta bulununuz, giyiniz. Çünkü Allah, kulunun üzerinde nimetinin eserini görmek ister."*^[88] *"İnsana belini doğrultacak birkaç lokma yeter. Eğer mutlaka yemesi gerekli ise, midesinin üçte birini yemeye, üçte birini içmeye, üçte birini de nefes almaya ayırsın!"*^[89]

İktisatla itidal zihniyeti arasındaki ilgi İbn Haldun'un (ö.809/ 1406) üzerinde önemle durduğu bir konudur. Ona göre servetin artması, lüks ve israf temayüllerini arttırır. İsrâf zihniyetinin uyanması halk tabakaları arasında gerginliklere yol açar. Şehir nüfusunun artması ve ifrat cereyanlarının yayılması, ahlâk anlayışını sarsar ve milletlerin zayıflamasına sebep olur.^[90]

- Türk Ansiklopedisi, “İktisat” mad., M.E.B. yayını, Ankara 1972, XX, 68.
bk. Lokman, 19/31; Mâide, 5/66; Tevbe, 9/42; Fâtır, 35/32
Ahmed İbn Hanbel, Müsned, V, 198, VI, 444.
Ebû Dâvûd, Edeb, 2; Tirmizî, Birr, 66.
Feridun Ergin, *İktisat*, s. 1 vd.; Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul 1986, s. 78 vd.
Âl-i Imrân, 3/26; bk. Bakara, 2/107, 251; Mâide, 5/17,18, 120.
Necm, 53/39.
Haşr, 59/6, 7.
Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, s. 190, 191.
Ergin, age, s. 40.
Şevkânî, Neylü'l-Evtâr, Mısır 1357, V, 219.
Şevkânî, age, V, 219.
Ebû Dâvûd, Büyû', 49; Tirmizî, Büyû', 73; İbn Mâce, Ticârât, 27; Ahmed İbn Hanbel, II, 327.
Şafiî, Ümm, II, 209; İbn Kudâme, Muğnî, IV, 240.
Yücel, Yaşar, 1640 Tarihli Es'âr Defteri, D.T.C. Fakültesi Basımevi, Ankara 1982; Kütükoğlu, Mübahat, 1640 Tarihli Narh Defteri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983
Tabakoğlu, Ahmet, “İslâm Dünyasında Para ve Bankacılık Tecrübesi”, *İslâm Dünyasında Para ve Bankacılık Tecrübesi, Türkiye’de Özel Finans Kurumları, Teori ve Uygulama*, Albaraka Türk Yayını-17, İst. 2000, s.153
Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi (1300-1750)”, 1985a, s. 240. MÜİF, D, II, s. 2 İstanbul. Bir başka hesaba göre 1326-1755 arasında 429 yılda akçenin değer kaybı % 91.3, yıllık ortalama değer kaybı yine % 0.2'dir
bk. Bursa Şer'iyye Sicilleri, A 21/27, 33a.

Belirtilen üç çeşit malda piyasa rayiç fiyatlarına uyma zorunluluğu Kur'ân'ın şu âyetine dayandırılmıştır: **“Yetimin malına, o olgunluk (ruşd) yaşına ulaşınca kadar, en güzel (rasyonel ve rantabl) yönetim dışında yaklaşmayın.”** (En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34).

Ahmed İbn Hanbel, VI, 3.

Buhârî, Buyû', 72; Nesâî, Buyû', 18.

bk. Müslim, Buyû', 21; Ebû Dâvud, Buyû', 45

Sâd, 38/24.

Ebû Dâvud, Büyû', 26.

Ebû Dâvud, İmâre, 10; Ahmed İbn Hanbel, IV, 229.

Ebû Ubeyd, el-Emvâl, s.556.

bk. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul 1992, s. 490 vd.

bk. Şirket çeşitleri konusu.

Gazalî, İhyâ, terc, III, 259 vd

A'râf, 7/31; En'âm, 6/141

Furkan, 25/67.

Nisâ, 5/6.

En'âm, 6/141

bk. M. Fuad Abdülbaki, age, “İsraf” mad.; İsrâ, 17/26, 27

Buhârî, Libâs, 1; İbn Mâce, Libâs, 23; Nesâî, Zekât, 66

Tirmizî, Zühd, 47; A. İbn Hanbel, IV, 132.

bk. Ergin, age, s40

III:

MÜSLÜMAN TÛCCARIN MUAMELELERDE DİKKAT ETMESİ GEREKEN HUSUSLAR

1) Meslek seçimi:

Müteşebbis bir kimse iş hayatına atılırken, meşrû bir meslek veya uygun bir yatırım alanı seçmelidir. İslâm'a göre "yenilmesi, içilmesi, kullanılması veya yararlanılması" meşrû olan şeylerin üretilmesi ve ticaretinin yapılması da meşrûdur. Eşyada asıl olan mubahlıktır. Bu yüzden Kitap ve sünnette tek tek helallerin belirtilmesi yerine yalnız yasakların, yani fert veya topluma zararlı olan şeylerin belirtilmesi ile yetinilmiştir. İslâm bilginleri, İslâmî emir ve yasakların "yararlı olanı emretme ve zararlı olanı yasaklama" ilkesine dayandığı konusunda görüş birliği içindedir.

Kur'ân'da içki, kumar, murdar ölmüş hayvan, domuz eti ve riba yasağı gibi^[91] sınırlı müdahaleler yanında, pis olan ya da insan fıtratının tiksinti duyduğu nesnelere de bu kapsama alınmıştır. Bu yasağın üretim ve ticareti de kapsadığında şüphe yoktur. Mekke'nin fethedildiği yılda Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu nakledilmiştir: **"Şüphesiz, Allah ve Rasûlü içki, murdar hayvan, domuz ve putların satışını yasaklamıştır."** Sahabenin, murdar ölen hayvan yağının "gemi ve deri yağlamada veya aydınlatmada" kullanılıp kullanılmayacağını sorması üzerine; *"Hayır o da caiz değildir, Allah Yahudilerin canını alsın, onlar kendilerine bu gibi hayvanların iç yağı yasaklanınca eritip sattılar ve parasını yediler."*^[92] İslâm içkiyi yasakladığı gibi, onun ticaretinin yapılmasını da yasaklamıştır. Enes İbn Mâlik (r.a.)'ten şöyle dediği nakledilmiştir: *"Allah'ın Rasûlü içki konusunda şu on sınıfı lanetlemiştir. Sıkan, kendisi için sıkılan, içen, taşıyan, kendisi için taşınan, servis yapan, satan, parasını yiyen, satın alan ve kendisi için satın alınan."*^[93] Diğer yandan ilaç için şarap üretmenin hükmünü soran bir sahabeye Allah'ın elçisi şu cevabı vermiştir: *"Şüphesiz şarap deva (ilaç) değil, aksine bir derttir."*^[94] Abdullah İbn Mes'ud (r.a.)'ten nakledildiğine göre; *"Hz. Peygamber faiz yiyene, yedirene, yazana ve şahitlerine lanet etmiştir."*^[95]

Sonuç olarak, İslâm'ın caiz görmediği bir üretim ve yatırım işinde yönetici veya işçi olarak görev üstlenmenin de yasak kapsamına girdiğinde şüphe yoktur. Ancak şunu da belirtelim ki, necis şeyler dışında kimi yasaklanan

maddelerin ilaç yapımı, cilâlama, boya sanayii ve benzeri yararlı amaçlarla üretilmesinde bir sakınca bulunmaz. Tentürdiyot, morfin, ispiroto ve benzerlerinin üretimi buna örnek verilebilir.

2) İyi niyet ve ihlâs:

Mesleğini seçerek işe veya ticârî yatırımlarına başlayan kimse, öncelikle kendisinin ve aile fertlerinin geçimini sağlamak, başta yakınları olmak üzere başkalarına yardımcı olmak niyetine sahip olmalıdır. Toplumun ihtiyaçlarına yönelik, farz-ı kifaye niteliğinde bir işbölümü yapan müteşebbislerin ibadet eciri kazandığında şüphe yoktur. Hadiste şöyle buyrulur: *“Kim gıda maddelerini toplayıp, günün rayiç bedeli üzerinden satışa arz ederse, sanki bunları yoksullara tasadduk etmiş gibidir.”*^[96] Burada “gıda maddesi” örnek kabilinden olup, diğer toplum ihtiyacı olan şeyler de bu kapsamdadır. Diğer yandan bir işverenin iş verdiği ve geçimini sağladığı, tüm fert ve ailelere olan harcamaları da sadaka hükmündedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Senin kendi yediğin bir sadakadır, çocuklarına, eşine ve işçine yedirdiğin de bir sadakadır.”*^[97]

Fabrika, büro, işyeri, dükkân ve mağazalarda çalışan yönetici ve işçiler de alın teriyle geçimini sağlayan “en güzel kazanç” sahiplerindedir. Hadiste şöyle buyrulur: *“Bir kimse elinin emeğinden daha güzel bir kazanç elde edemez. Kişinin kendisi, ailesi, çocukları ve işçisi için harcadıkları bir sadakadır.”*^[98] İşçilerin tasarruf ettiği, işverene ait sermaye ve demirbaş eşya bunların elinde “emanet” hükümlerine tâbîdir. Hadiste şöyle buyrulur: *“Kendi tasarrufuna bırakılan parayı, emredilen yere gönül hoşluğu ile ödeyen veznedar (mutemet, muhasebeci, vezne ve kasa memuru), bunları tasadduk eden iki kişiden birisidir.”*^[99]

Buna göre, işçi ve işverenin yaptığı çalışmaların manevî bir değer kazanması niyet ve ihlasıyla yakından ilgilidir. Nitekim Hz. Peygamber’le birlikte Medine’ye hicret edenlerin büyük ecir ve mükâfatlara nail oldukları bildirilmişti. Ancak içlerinden birisi nişanlısı olan kadınla evlenebilmek amacıyla hicret etmişti. Allah’ın Elçisi, onun hicret sevabından mahrum kaldığını bildirerek şöyle buyurmuştur: *“Ameller ancak niyetlere göredir. Her bir kimse için niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti Allah ve Rasûlü içinse, onun hicreti Allah ve Rasûlü’ne olmuş olur. Kimin hicreti de dünyalık içinse, ona kavuşur veya bir kadın içinse, onu nikâh eder. Onun hicreti de, hicret ettiği şey için olmuştur.”*^[100]

3) Yeni teknolojileri izlemek ve İslâmî hükümleri öğrenmek:

İşverenin kendi yatırımını ve işçinin de kendi işi ile ilgili teknik bilgileri, yine bu işle ilgili helal-haram sınırını bilmesi gerekir. Çünkü bilgisizlik işadamını iyi niyetli olsa bile harama düşürebilir. Bu yüzden günümüzde büyük işyerleri, İslâmî hükümleri iyi bilen bir uzmanla işbirliği içinde bulunmalıdır. Âyette şöyle buyrulur: **“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bunu ancak akıl sahipleri tam olarak düşünür.”**^[101] İslâm, mü'minin kendi çalışma alanında uzmanlaşmasını teşvik eder. *“Biriniz bir iş yapınca, onu en iyi ve sağlam yapması Allah Teâlâ'nın sevdiği bir davranıştır.”*^[102] *“Allah mesleğinde becerikli ve uzman olanları sever.”*^[103]

Hz. Ömer halifeliği sırasında yayınladığı bir genelgeyle tüm tüccar ve esnafa şöyle seslenmiştir: *“Yaptığı ticaretin İslâmî hükümlerini bilmeyen kimse, bizim çarşı ve pazarımızda alış-veriş yapmasın.”*^[104]

4) Önemli kararlarda istişare etmek:

İstişare; bir iş konusunda başkalarının görüşünü almaktır. İstişare sünnettir. Bu yüzden, bir iş adamı önemli kararlarında akıllı, bilgili, tecrübeli ve iyi niyetli kimselerle istişare etmelidir. Kur'ân'da şöyle buyrulur: **“Onların işleri, aralarında danışma iledir.”**^[105] **“İş konusunda onlarla istişare et. Kararını verdiğin zaman da, Allah'a güvenip dayan. Çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever.”**^[106]

Hz. Peygamber ve önde gelen sahabeleri, önemli işlerde birbirleriyle istişare etmişlerdir. Ebû Hüreyre (r.a)'ten şöyle dediği nakledilmiştir: *“Arkadaşlarıyla, Hz. Muhammed'den daha çok istişare eden hiçbir kimse görmedim.”*^[107] *“İstişare edilen, kendisine güven duyulan kimsedir.”*^[108]

5) Sözünde durmak ve doğruluktan ayrılmamak:

İslâm'da verilen sözün veya yapılan taahhüdün süresi içinde yerine getirilmesi önemlidir. Ticaret, itibar ve güvene dayanır. Tüccarın senedi kadar, sözü senet olmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'e mü'minin nitelikleriyle ilgili bazı sorular sorulmuştu. “Mü'min, korkak olabilir mi, cimri olabilir mi?”, sorularına “Evet” diye cevap veren Allah Rasûlü'nün, “Yalancı olabilir mi?” sorusuna; *“Benim ümmetim yalancı olmaz.”* diyerek iki elini kaldırıp cevap vermesi dikkat çekicidir.^[109] Nitekim Kur'ân'da çeşitli peygamberlerden söz edilirken, onların özellikle “çok doğru sözlü oluşlarına” dikkat çekilmiştir.^[110]

Doğruluktan ayrılmayan esnaf ve tüccarın âhiretteki durumu şöyle açıklanmıştır: “Çok doğru sözlü ve muamelesine güvenilen (emin) tüccar, kıyamet gününde nebiler, siddîkler, şehitler ve salihlerle birlikte dir.”^[111] “Sözü ve muamelesi doğru tüccar, kıyamet gününde arşın gölgesi altındadır.”^[112]

Diğer yandan borçlu sözünde durabilmek için elindeki bütün imkânları kullanmalıdır. Önce tedbir olarak “yedek akçe” bulundurmalı, ödünç para (karz) bulmaya çalışmalı, elinin altında döviz, altın, otomobil gibi kısa sürede paraya çevrilebilecek değerler olmalı, fiyat düşürdüğü takdirde paraya çevirebileceği ihtiyaç fazlası gayrimenkulü varsa bunları satmayı veya borç karşılığında alacaklıya devretmeyi denemelidir. Bunlar borcun miktarına ve alacaklının tavrına göre başvurulabilecek çarelerdir.

Varlıklı olan ve ödeme gücü bulunan kimsenin borcunu ertelemesi caiz değildir. Nitekim Allah elçisi şöyle buyurmuştur: “Zengin borcunu erteleyip geciktirmesi zulümdür.”^[113] Bu yüzden alacaklı kötü niyetli olan varlıklı borçludan alacağını gerektiğinde malına haciz, ipotek vb. tedbirler koydurarak mahkeme yoluyla alabilir. Bu arada alacağı tahsil ederken yapacağı ipotek, icra ve mahkeme masrafları gibi tüm harcamaları alma hakkının bulunduğu şüphe yoktur. Çünkü ticaret hayatında ilke olarak, malın teslimi ile ilgili olarak çıkabilecek masraflar satıcıya, satış bedelinin ya da bir borcun ödenmesi ile ilgili masraflar ise borçluya aittir. Bunların faizle bir ilgisi bulunmaz.

Ödemek niyetiyle borçlanan kimseye Cenâb-ı Hak yardımcı olur. Ebu Hüreyre (r.a)’ın naklettiği bir hadiste şöyle buyrulur: “Kim ödemek niyetiyle başkasının malını alırsa, Allah bu borcu ödemeye onu muvaffak kılar. Kim de başkasının malını telef etmek niyetiyle alırsa, yüce Allah bu malın bereketini giderir ve borcu ödemeye muvaffak olamaz.”^[114] Yine Hâkim’in Ebu Umame (r.a)’ten merfu olarak naklettiği bir hadiste borçlanmada niyetin önemi şöyle belirtilir: “Bir kimse ödemek niyetiyle borçlanır, sonra borcunu ödeyemeden ölürse, yüce Allah onun borcundan vazgeçer ve istediği bedeli vererek alacaklısını razı eder. Buna karşılık, gönlünde ödeme niyeti olmaksızın borçlanan kimse, borcunu ödemediği ölürse, yüce Allah ondan alacaklıların hakkını alır.”^[115]

Diğer yandan ödeme gücü bulunmayan borçluya ise gerekli kolaylığın gösterilmesi de gerekir. Kur’ân’da şöyle buyrulur: “Eğer borçlu darlık içindeyse, ona geniş bir zamana kadar süre tanımak vardır. Eğer bilirseniz, alacağı sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha

hayırlıdır.”^[116]

6) Allah’a güvenip dayanmak:

Allah Teâlâ, insanın yeme, içme, giysi ve barınma ihtiyaçlarını kapsayan rızkını tekeffül etmiştir. Ancak bunu elde edebilmek için araştırma ve çalışma gereklidir. Kendimize düşen emek ve gayreti harcadıktan sonra, sonucu Yüce Allah’tan bekleme inancına “tevekkül” denir. Kur’ân’da şöyle buyrulur: **“Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı yalnız Allah’a aittir.”**^[117] **“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızkını biz veririz.”**^[118] Rızık zaman zaman daralıp genişleyebilir. Kur’ân-ı Kerim’de Cenâb-ı Hakk’ın, dilediği kimselerin rızkını genişleteceğini, dilediği kimselerinkini de daraltacağını bildiren pek çok âyet vardır.^[119] Diğer yandan Hz. Peygamber, bir toplumda ölçü ve tartıda yapılacak hilelerin o toplumun rızkında darlık meydana getireceğini bildirmiştir.^[120]

Allah’a güvenip dayanma, kalbe huzur ve sükûnet verir, kişiyi telaş ve endişeden, ümitsizlik ve karamsarlıktan korur. Kur’ân’da şöyle buyrulur: **“Kim Allah’a güvenip dayanırsa, O, ona yeter.”**^[121] **“Ölümsüz diri olan Allah’a güvenip dayan.”**^[122] **“Mü’minler, ancak Allah’a güvenip dayansınlar.”**^[123] **“İş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a güvenip dayan. Çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever.”**^[124]

7) Yapılan her işte mü’min olduğu bilincini taşımak

Allah ve âhiret inancı olan kimse, dünya işlerinde sorumsuz davranamaz. Çünkü tüm yaptığı olumlu veya olumsuz işlerin hesabını bir gün vereceğini bilir. Ancak bu inanç onu, toplum hayatında güçsüz ve ikinci sınıf insan durumuna da düşürmemelidir. Böyle bir psikolojik ve sosyal yapılanmaya İslâm izin vermez. Ülkeler arasında ekonomik yarış bulunduğu gibi, bir ülkenin içinde de benzer yarış ve rekabetin olması tabiidir. Ancak bunun “riskle çalışan sermayeye dayalı, ucuz, kaliteli ve dünya pazarlarında rekabet gücü olabilecek üretimlere yönelerek” ve “dürüst ticaret yapılarak” sağlam bir zemine dayandırılması gerekir. Rekabete açık serbest piyasa ekonomisinde, İslâm’ın öngördüğü böyle bir yolun izlenmesinin, müteşebbisi başarıya ulaştıracağında şüphe yoktur. İyi niyetle ve mebrûr ticaret anlayışıyla yola çıkan müteşebbisin finansman darlığı çekmesi düşünülemez. Çünkü ticaret “teşebbüs yeteneği, tecrübe, cesaret ve güven”den ibarettir.

Belki sermaye temini bunlardan sonra gelir. Çünkü İslâm'ın, Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) başta olmak üzere uzun veya kısa vadeli tüm finansman ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olabilecek kaynakları vardır. Konusu içinde bunlardan aşağıda söz edeceğiz.

Mü'min dikkatli çalışır, sabırlı olur, zekâtını verir ve kendi iş alanına ait gerekli önlemleri alarak sonuçta Allah'a güvenip dayanırsa başarıya ulaşacağında şüphe yoktur. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur: **“Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz.”**^[125] **“Gevşeklik göstermeyin, siz üstün durumda iken barışa çağırmayın. Allah sizinle birlikte dir.”**^[126] **“Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz, o da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar.”**^[127] **“Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım eder?”**^[128]

Hız. Peygamber'in şu hadisleri de bu bilincin yansımasıdır: *“İslâm yücedir, onun üzerine yücelinmez.”*^[129], *“İslâm arttırır eksiltmez.”*^[130] Nitekim Muaz b. Cebel (ö.18/639) ve Muaviye (60/679) ile tabiiilerden Mesruk b. el-Ecda' (ö.63/683), Saîd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712) ve İbrahim en-Nehaî (ö.96/714) gibi kimi bilginler yukarıdaki delillere dayanarak Müslümanın ehl-i kitaba mirasçı olabileceğini, fakat ehl-i kitabın ise Müslümandan miras alamayacağı görüşünü benimsemişlerdir.^[131]

Bakara, 2/173, 219, 220; Mâide, 5/3, 60, 90, 91; En'âm, 6/145; Nahl, 16/67, 115; Muhammed, 47/15.

Buhârî, Büyû', 112; Müslim, Müsâkât, 71; Ebû Dâvud, Büyû', 64.

Tirmizî, Büyû', 59; İbn Mâce, Eşribe, 6.

İbn Mâce, Tıb, 27.

Buhârî, Büyû', 24, 25; Müslim, Müsâkât, 105, 106; Ebû Dâvud, Büyû', 4; Tirmizî, Büyû', 2; İbn Mâce, Ticârât, 58; Dârimî, Büyû', 4. Tirmizî, bu hadis için “hasen-sahih (güzel ve sağlam)” demiştir.

İbn Mâce, Ruhûn, 16.

Ahmed İbn Hanbel, IV, 131, 132

İbn Mâce, Ticârât, 1.

Buhârî, İcâre, 1, Vekâle, 16, Zekât, 25; Müslim, Zekât, 79; Ebû Dâvud,

Zekât, 43; Nesâî, Zekât, 67; A. İbn Hanbel, IV, 394, 405, 409.
Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 1; Müslim, İmâre, 155.
Zümer, 39/9.
Süyûtî, el-Câmiu's-Sağîr, II, 286.
Süyûtî, age, II, 290.
Tirmizî, Vitr, 21.
Şûrâ, 42/38.
Âli Imrân, 3/159.
Tirmizî, Cihâd, 35; Şâfiî, Ümm, VII, 95; Suyûtî, ed-Durru'l-Mensûr, II, 90.
Ebû Dâvud, Edeb, 114; Tirmizî, Zühd, 39, Edeb, 57; İbn Mâce, Edeb, 37;
Dârimî, Siyer, 13; A.b. Hanbel, V,274.
Mâlik, *Muvatta'*, Kelâm, H. No: 19. Hadis, "mursel"dir.
Meryem, 19/56.
Ebû Dâvud, Büyû', 8; Tirmizî, Buyû',4.
İbn Mâce, Ticârât, 1.
Buhârî, Havâle, 1, 2, İstikrâz, 12; Müslim, Müsâkât, 33; Ebû Dâvud, Büyû',
10.
Buhârî, Zekât, 18, İstikrâz, 2; İbn Mâce, Sadakât, 11; A. İbn Hanbel, II,
361.
Miras, *Tecrîd-i Sarîh Terc*, 7. Baskı, Ankara 1984, VII, 273.
Bakara, 2/280.
Hûd, 11/6.
En'âm, 6/151.
bk. er-Ra'd, 13/26; İsrâ, 17/30; Kasas, 28/72; e-Rûm, 30/37; Sebe', 34/36,
39; Zümer, 39/52.
Mâlik, *Muvatta'*, Cihad, 26.
Talâk, 65/3.
Furkân, 25/58
İbrâhîm, 14/11.
Âli Imrân, 3/159.
Âli İmrân, 3/139.
Muhammed, 47/35.
Muhammed, 47/7.
Âli İmrân, 3/160.
Buhârî, Cenâiz, 80.
Ebû Dâvud, Ferâiz, 10; A. İbn Hanbel, V, 230, 236
Askalânî, *Bülûgu'l-Merâm*, Terc. ve Şerh., A. Davudoğlu, İstanbul 1967,

III, 206.

IV: BAŞLICA ALIŞ - VERİŞ ÇEŞİTLERİ

1) Geçerli satış:

Satış; İslâm'ın alım-satımını meşrû kıldığı bir malı, yine meşrû olan bir mal veya para karşılığında değiştirmektir. Satış sözleşmesinin rükünleri icap ve kabulden ibarettir. Kimi zaman, değeri düşük olan ve fiyatları herkesçe bilinen gazete, dergi, ekmek gibi şeyler, konuşulmaksızın, fiilen alıp parasını bırakma (teati) yoluyla da satın alınabilir. Satışta; satıcı, satılan malı alıcının üstlendiği bir bedel karşılığında alıcıya teslim ve mülkiyetini ona nakletmek borcunu yüklenir. İşte akıllı ve ergin iki kişi arasında karşılıklı rıza ile rükün ve şartları gözetilerek yapılan bir alış-veriş geçerli olup tarafları bağlar. Artık satıcı ve alıcı için “ayıp” veya “görme muhayyerliği” dışında bir seçme hakkı da söz konusu olmaz.^[132] Satılan malın teslimi ile ilgili masraflar satıcıya, satış bedelinin ödenmesi ile ilgili olarak çıkabilecek masraflar ise alıcıya aittir.

2) Fâsit satış:

Alış-veriş rükünlerine uygun olarak yapılmakla birlikte, şartlarında bir eksiklik bulunursa, böyle bir satış sözleşmesine “fasit satış” denir. Bir satışta, tarafları anlaşmazlığa düşürecek nitelikteki eksiklikler satışı fâsit kılar. Başlıca eksiklikler şunlardır: a) Satılan mal veya satış bedeline ilişkin bilinmezlikler. Malın cins, miktar ve nev'inin veya satış bedelinin miktarının bilinmemesi ya da veresiye satışta ödeme tarihinin konuşulmaması gibi. b) Alış-verişin tehdit altında yapılması, c) Meydana gelmeme riski bulunan bir şeyin satılması. Meyveyi çiçeğinde iken satmak gibi. d) Satıcı veya alıcıdan yalnız birisi için üstün yarar sağlayan bir şartın öne sürülmüş olması. Evini, bir yıl bedelsiz olarak oturmak üzere satmak gibi. Bütün bu durumlarda satış sahih değil, fâsit olur.

İslâm'da bütün sözleşmelerin açık ve anlaşmazlığa yol açmayacak bir netlikte yapılması hedeflenir. Bir alım-satım akdinde ödenecek olan para miktarının veya parayı ödeme tarihinin belirlenmemesi durumunda, taraflar yeniden bir araya gelerek bu eksikliği tamamlarlarsa, satış sahih hâle gelir. Meselâ; veresiye satışta, satış bedelini ödeme tarihi belirlenmemişse, satım akdi fâsit olur. Ancak daha sonra taraflar karşılıklı rıza ile vade tarihini

belirlerlerse akit, sahih hâle gelir. Vade konusunda anlaşmazlık olursa, taraflardan herhangi birisi satım akdini feshedebilir. Böyle bir durumda, mal elde mevcutsa aynı geri verilir. Satılmış veya tüketilmişse, misli (standart olan ve emsali piyasada bulunan) mal misliyle, kıyemi mal ise değeri bakımından tazmin edilir.

3) Bâtil satış:

Eksiklik satım akdinin rükünlerinde, yani icap, kabul veya üzerinde akit yapılan şeyde olursa yahut bunları tamamlayan şartlarda bir eksiklik bulunursa akit bâtil olur. Meselâ; akdin konusu ortada olmaz veya şarap, domuz eti gibi yasak şeylerden bulunursa veyahut satışı küçük çocuk yahut akıl hastası yapmışsa ya da konunun teslimi imkânsızsa satış bâtil olur. Bu durumda mal teslim alınmışsa geri verilmesi gerekir. Tüketilmişse tazmin edilir.

Hanefîler dışındaki çoğunluk mezhep imamlarına göre, aile ve borçlar hukuku gibi bütün muamelelerde fasitle bâtil arasında bir fark yoktur. Bu yüzden bir âyet veya sahih hadisle belirlenen bir yasakla çelişen bütün akitler gayri sahih olup, bir hüküm meydana getirmez. Çünkü yasağa rağmen böyle bir akdi yapmak Allah'a isyandır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Kim bizim emrimize uymayan bir iş yaparsa bu iş geri çevrilir. Kim dinimize, onda olmayan bir iş sokarsa bu da geri çevrilir.*”^[133] Diğer yandan Ashab-ı kiram, hakkında yasak bulunan akitlerin bâtil olduğunda birleşmişlerdir. Onlar faiz sözleşmesini ve müşriklerle yapılan evlenme akdini bu nedenle geçersiz saymışlardır.^[134]

4) Mekruh sayılan alış-verişler:

Kimi sözleşmeler, rükün, şart ve niteliklerinde bir eksiklik bulunmadığı hâlde, sözleşmenin kendisi dışında kalan bir sebepten ötürü yasaklanmış olabilir. Bu çeşit sözleşmeleri Hanefîler “mekruh (çirkin)” olarak nitelerken, diğer üç mezhep “haram” sayar.

Kendi dışında bir sebeple yasaklanan başlıca muameleler şunlardır:

a) İhaleye fesat karıştırmak: Bir kimsenin gerçek alıcı olmadığı halde sırf müşteri kızıştırıp fiyatı yükseltmek amacıyla alış-verişe karışması hadisile yasaklanmıştır.^[135] Hanefîlere göre, müşteri kızıştırma, eğer malın fiyatı gerçek değerini aşarsa mekruh olur. Eğer arttırma, mal değerini bulmadığı için yapılmışsa bunda bir sakınca bulunmaz. Burada adalet için

yardımlaşmış olur. Açık arttırma veya kapalı zarf usulü teklif olarak en yüksek fiyat verene malı satmak mümkün ve caizdir. Ancak açık arttırmaya hile sokulmamalıdır.^[136]

b) Telakki'r-rukban yasağı: Şehirdeki bazı kimselerin köyden veya dışardan mal getirenleri yolda karşılayıp mallarını ellerinden almasıdır. Burada, üreticinin şehirdeki günlük rayiç fiyatları öğrenmesi engellenmekte, şehirli tüccarın onun elinden ucuza aldığı malı piyasaya kontrollü ve pahalı olarak sürmesi veya karaborsaya düşürmesi söz konusu olmaktadır. Hadiste şöyle buyrulur:

“Hz. Peygamber binitlileri yolda karşılamayı, yani pazara gelmeden yüklerini satın almayı yasaklamıştır.”^[137] Hanefîlere göre, bu şekilde üretici veya malı dışarıdan getiren kimse ile tüketici arasına girmek, eğer topluma zarar veriyorsa tahrîmen mekruhtur. Eğer sun'î fiyat artışına yol açmıyorsa bunda bir sakınca bulunmaz.

c) Şehirlinin köylü adına satış yapması: Şehirlinin köylüye ait ürünleri depolayıp, komisyoncu sıfatıyla piyasaya sürmesi sünnetle yasaklanmıştır. Hadisi nakleden Tâvus (ö.107/724), İbn Abbas'tan (ö.68/687) böyle bir satışın şeklini sormuş, İbn Abbas; şehirli köylüye komisyonculuk (simsarlık) yapıp, onun malını satamaz, diye cevap vermiştir.^[138] Enes İbn Mâlik'ten (ö.93/712) nakledilen başka bir hadiste, köydeki mal sahibi ile şehirdeki komisyoncunun birbirinin oğlu veya babası bile olsa bunun caiz olmadığı belirtilir.^[139]

Hanefîlere göre, böyle bir komisyonculuk belde halkına zarar veriyorsa mekruh olur, aksi hâlde bunda bir sakınca bulunmaz. Malikîlere göre, neceş satışı gibi, bu şekil komisyonculuk da akdin feshini gerektirir.

d) Cuma namazı sırasında alış-veriş yapmak: Cuma namazı ile yükümlü olanların cuma saatinde işlerini bırakıp namaza koşmaları gerekir. Sadece cemaate gelmemek için özürlü olan erkeklerle, gayrimüslimler, kadın ve çocuklar bunun dışındadır. İşte cuma namazı sırasında namaza gitmeyip de birtakım günlük muameleler, sözleşmeler yapılırsa bu akitler geçerli olmakla birlikte mekruhtur. Şafiîlere göre ise, böyle bir, sözleşme caiz değildir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de; “Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman hemen Allah'ın zikri olan namaza koşun, alış verişini bırakın”^[140] buyurulmuştur.

Hanbelîlere göre bu sırada yapılan akitler geçerli olmaz, Malikîlerde meşhur olan görüşe göre ise, akit feshedilir.

Cuma namazı vakti, Hanefîlere göre ilk ezandan, çoğunluk fakihlere göre

ise, hatibin minbere çıkışından itibaren başlar ve namazın sonuna kadar devam eder.^[141]

5) Haram sayılan alış-verişler:

Yenilmesi, içilmesi veya yararlanılması âyetle ve sahih hadisle yasaklanmış bulunan şeylerin alım-satımını yapmak haram hükmündedir. Şarap, domuz eti, kan, murdar ölmüş hayvan eti, tapmak için yapılan put ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın eti bunlar arasında sayılabilir. Kur'ân'da şöyle buyrulur: **“Allah, size leşi, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanların etini haram kıldı.”**^[142] Başka bir âyette şarap da yasak kapsamına alınır.^[143] Âyetlerdeki yasaklama bu şeylerin yalnız yenilmesi veya içilmesi ile ilgilidir. Cabir b. Abdillâh (ö.78/697) (r.a)'ten rivayet edilen şu hadis bunların satışının da aynı hükümde olduğunu belirtir: *“Rasûlüllah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: Şüphesiz Allah ve Rasûlü şarabın, leşin, domuzun ve putların satışını haram kılmıştır.”*^[144] Abdullah İbn Abbas (ö.68/687)'dan Rasûlüllah (s.a.s)'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: *“Allah yahudilere lanet etsin (üç kere), şüphesiz Allah onlara hayvanların iç yağlarını haram kılmıştı, onlar bunları sattılar ve parasını yediler. Şüphesiz Allah herhangi bir topluluğa bir şeyin yenmesini haram kılmaz ki, o şeyin satış bedelini de haram kılmış olmasın.”*^[145] Ahmed b. Hanbel (ö.241/855)'in rivayet ettiği aynı hadisin son bölümü şöyledir: *“Şüphesiz Allah, bir topluluğa, bir şeyin yenilmesini haram kıldığı zaman, onlara bunun satış bedelini de haram kılar.”*^[146]

Hanefîlere göre, yenilmesi, içilmesi veya yeme-içme dışında başka bir amaçla yararlanılması caiz olan şeylerin alım-satımı da caizdir. Çünkü canlı ve cansız varlıklar temelde insanların yararlanması için yaratılmıştır. Açık yasaklama bulunmadıkça eşyada asıl olan mübahlıktır. Nitekim köpek, pars, arslan, kaplan, kurt, kedi gibi azı dişi ile yırtıcı olan hayvanlardan avlanmak, bekçilik yaptırmak gibi meşrû amaçlar için yararlanmak caiz olduğu gibi, bu amaçla satışları da caiz görülmüştür. Diğer yandan günümüzde kanamalı hastalar için ücretsiz kan bulmak çoğu zaman mümkün olmadığı için, Kızılay veya kimi hastanelerin kan merkezleri' nin bağış, belli bir ücret ya da masraf karşılığı kan alıp, kanamalı hastaya satışı caiz olmalıdır. Burada, kan zaruret yüzünden, değerli (mütekavvim) bir mal hâlini almış bulunur.^[147]

6) Malı malla mübadele etmek (trampa):

Bir malın nakit para karşılığında satılması asıldır. Ancak kimi zaman malı malla trampa etme yoluna gidilebilir. Mallar, genel olarak “mislî” ve “kıyemî” olmak üzere ikiye ayrılır. Hacim veya ağırlık ölçüsü ile yahut standart olup sayı ile alınıp satılan şeylere “mislî mal” denir. Buğday, arpa, sıvı yağ, petrol, demir, kömür, çimento, yumurta, standart tekstil ve konfeksiyon ürünleri, cam, bardak; marka, kalite ve nitelikleri belirli beyaz eşya, standart aynı marka yedek parça gibi şeyler mislî mal sayılır. Hacim veya ağırlık ölçüsü ile satılmayan yahut standart olmadığı için sayı olarak birbirine denk bulunmayan şeyler ise “kıyemî mal” sayılır. Elle dokunmuş halılar, hayvanlar, kavun, karpuz, kullanılmış otomobiller bu niteliktedir. Nakit paralar standart olduğu için mislî mal kapsamına girer.

İşte para karşılığında satılan bir mal, peşin veya taksitle satılabildiği halde malı malla mübadele ancak peşin yapılabilir. Aksi durumda araya girecek vade faiz nedeni olur. Diğer yandan mislî sayılan malların kendi cinsleriyle mübadelesinde, para devreye sokulmadığı takdirde mübadelenin peşin ve eşit miktarlar arasında yapılması da gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber kalitesi düşük iki ölçek hurmayı, bir ölçek kaliteli hurma ile değişen Bilal b. Rabah el-Habeşî’ye (ö.20/641), bunun bir ribâ muamelesi olduğunu, böyle bir durumda kendi hurmasını parayla satıp, bu para ile dilediği kalite hurmayı satın alabileceğini bildirmiştir.^[148] Ancak cinsler değişik olursa, miktarlar farklı olabilir. İki ölçek arpayı bir ölçek buğdayla veya bir ton 12’lik inşaat demirini yüz torba çimento ile peşin olarak mübadele etmek gibi. Şunu da belirtelim ki, altın, gümüş ve para dışında, aynı cins mislî malların peşin veya veresiye bir para karşılığında satılması durumunda faizden söz etme imkânı bulunmaz.

7) Para karşılığında satış:

Alış-veriş, peşin para karşılığında yapılırsa, mal ayrılıp belirlendikten sonra, önce satış bedelinin teslimi gerekir. Bundan sonra satıcının, malı teslim borcu doğar. Malın veresiye satışında ise, önce mal teslim edilir, vade tarihinde de bedeli isteme hakkı doğar. Veresiye satışta vade tarihi bağlayıcı olup, satıcının bunu vadesinden önce isteme hakkı bulunmaz. Ödeme tarihinin belirlenmemesi durumunda ise, satım akdi fâsit olur. Taraflar sonradan vade konusunda anlaşılırsa satış sahih hâle gelir. Anlaşmazlık durumunda ise taraflardan herbiri satış sözleşmesini feshedebilir. Mal elde mevcutsa aynen geri verilir. Satılmış, tüketilmiş, ayrılmaz ekler yapılmışsa, artık satış bozulamaz, belirlenen satış bedeli yerine malın satış tarihindeki

peşin değeri üzerinden ödeme yapılması gerekir..

8) Para peşin, mal veresiye satış (selem):

Selem veya selef akdi; peşin bir para karşılığında kalite ve nitelikleri belirli mislî (standard) bir malı veresiye olarak mübadele etmektir. Peşin ödenen elli bin TL. karşılığında, üç ayın sonunda şu kadar, baldo cinsi, birinci kalite pirinci satmak gibi. Satıcı, belirlenen miktardaki malı vadesinde teslim etmeyi borçlanmış olur. Teslim tarihine kadar meydana gelebilecek fiyat değişiklikleri alıcıyı etkilemez. Çünkü alıcı parayı peşin vermekle, satıcıya sözleşme konusu malı satın alabileceği veya üretebileceği kadar bir satın alma gücü kazandırmıştır.

Selem akdinin meşrûluğu Kitap ve Sünnet delillerine dayanır. Kur'ân'da; **“Belli bir vadeye kadar borçlandığınız zaman, borç konusu olan şeyi yazınız.”**^[149] buyrulur. Abdullah İbn Abbas (ö.68/687) bu âyetin selem sözleşmesini de kapsadığını belirttikten sonra, bu konuda Hz. Peygamber'den şu hadisi nakletmiştir: *“Kim bir şeyde para peşin mal veresiye satış (selem) yapmak isterse belirli ölçüde, belirli tartıda ve belirli zamana kadar yapsın.”*^[150]

Diğer yandan standart olmayıp kıyemî sayılan hayvan, gayrimenkul, kullanılmış otomobil ve benzerleri mallar, selem konusu olamayacağı gibi nakit para, altın, gümüş ve döviz de seleme konu olamaz. Yine aralarında riba cereyan eden iki mal arasında da selem söz konusu olmaz. Bir ton şu kalite peşin buğday karşılığında, üç ay sonra teslim almak üzere bir ton 12'lik inşaat demiri üzerinde sözleşme yapmak gibi. İslâm'da böyle bir sözleşmenin para ile mal arasında yapılması istenmiştir. Çünkü eşyanın değeri birbirine göre değil, para ile ölçülür. Bir malın satış sırasında veya üç ay sonraki para değerini hesaplamak daha kolaydır ve aldanma riskini en aza indirir.

9) Özel mamûl siparişi sözleşmesi (istisnâ' akdi):

Toplum hayatında kimi mal, eşya ve ekipman sipariş verilerek özel olarak imal ettirilir. Ayakkabı, gömlek, mobilya takımı, kapı, pencere, gardırop, kütüphane yapımı ve benzeri standart olmayan şeyler, ölçü ve nitelikleri belirlenerek sipariş verilir. Nakil araçlarının kasa, karoser, kaporta, boya vb. işleri; yine tren, vapur, uçak, tır, fabrika bina ve donanımı gibi araç ve tesisler proje ve şartnamesi hazırlanarak müteahhit kişi veya firmalara yaptırılmaktadır. Burada, selem sözleşmesinde olduğu gibi sipariş bedelinin

peşin verilmesi ve malın teslim tarihinin tesbit edilmesi şart değildir. Ancak, sipariş bedelinin bir bölümünün işin başında verilmesi ve yaklaşık bir teslim tarihinin konuşulması gerek ödeme planının yapılması ve gerekse, siparişi üstlenenin işi sıkı tutması bakımından önemli olabilir. Sanata veya özel üretime yönelik konulara bedel ve teslim tarihi bakımından esneklik getirilmesi “kalite”nin korunmasına yönelik olabilir.

İşte bütün bu, seri üretimi söz konusu olmaksızın, özel siparişe yaptırılan şeylerin malzemesi sipariş verene ait olursa, taraflar arasında yapılan sözleşme bir “işçilik sözleşmesi” olur. Müteahhit firma, belli bir bedel karşılığında işçiliği üstlenmiş bulunur. Sipariş sözleşmesinde ise, işçilik ve sözleşme konusunun malzemesi sanatkâr ve müteahhide aittir.

Sipariş sözleşmesinin meşrûluğu, insanların sürekli olarak bu gibi muamelelere ihtiyacının bulunması nedeniyle “istihsan (güzel görme)” deliline dayanır. Diğer yandan, Hz. Peygamber’in de gümüş yüzük ve minber yapımı için sipariş verdiği nakledilmiştir.^[151]

Çoğunluk fakihlere göre, sipariş sözleşmesi, malın üretilip teslim edileceği tarih belirlenerek selem akdine dönüşmedikçe bir “va’d (söz verme) sözleşmesi” niteliğindedir. Bu yüzden iş yapılmazdan önce taraflardan herbiri cayma hakkına sahiptir.

Ebû Hanîfe (ö.150/767) ile İmam Muhammed’e (ö.189/ 805) göre siparişi veren, malı görünce seçimlik hakka sahiptir. Çünkü o görmediği şeyi satın alan kimse gibidir. Ebû Yûsuf’a (ö.182/798) göre ise, mal sözleşme şartlarına uygun olarak yapılmışsa, siparişi verenin malı görünce seçimlik hakkı bulunmaz. Bu son görüş daha uygundur. Çünkü günümüzde tren, vapur, çeşitli makine ve ekipmanlarının sipariş üzerine üretildiği düşünülürse, bu gibi pahalı yatırımlarda sipariş sahibinin sırf “görme muhayyerliği” hakkını kullanarak, sözleşmeyi feshetmesi, taahhüde bulunanlar için büyük riziko teşkil eder. Çünkü üretim hatasının bulunması, kalitenin düşük olması veya genel olarak sözleşme şartlarına uymama durumlarında “ayıp ve vasıf muhayyerliği” bütün ticârî sözleşmeler için söz konusu olur. Böyle bir hakkın varlığı, sipariş sahibinin haklarını korumak için yeterlidir.

10) Para çeşitlerinin birbiriyle mübâdelesini (sarf):

Sarf sözlükte, parayı bozdurmak, harcamak, çevirmek demektir. Bir fıkıh terimi olarak; altın, gümüş veya diğer nakit paraların kendi cinsiyle veya başka para cinsleriyle peşin olarak değişimini ifade eder. Fıkıh kaynaklarında büyü’ (alış-veriş) konusu ile sarf konusu ayrı başlıklar altında incelenir.

Bunun nedeni; mal alış verişlerinde vade, selem, seçim hakkı gibi şart ve muameleler serbestçe yapılabildiği halde, sarf akdinde iki bedelin peşin ödenmesi, araya vadenin girmemesi gibi nitelikler onu diğerlerinden ayırır.

Hadiste şöyle buyrulur: “*Altın ve gümüşü peşin olarak mübadele ediniz.*”^[152] Buna göre, altın, gümüş veya nakit paranın birbiriyle mübadelesinde, taraflar meclisten ayrılmadan önce, iki bedelin teslim edilmesi gerekir. Aksi halde vadeye dayalı “nesîe ribası” meydana gelir. Nitekim Hz. Ömer döneminde, Malik İbn Evs (r.a) yüz dinar altın parayı, gümüş paraya çevirmek üzere Talha İbn Ubeydillah (r.a) ile pazarlık yapmıştı. Altın paraları teslim alan Talha, bedeli olan gümüş paraları daha sonra vereceğini söyledi. Pazarlığı izleyen Hz. Ömer müdahale ederek, eve girip çıkıncaya kadar bile olsa birbirinizden ayrılmayın, dedi ve arkasından şu hadisi nakletti: “*Altını altınla, gümüşü gümüşle... peşin misli misline mübadele edin. Cinsler farklı olunca, peşin olmak şartıyla dilediğiniz gibi satış yapınız.*”^[153]

Cinsler bir olunca miktarların da aynı olması gerekir. Nitekim Hayber fethinden sonra Fudâle İbn Ubeyd (r.a)’ın 12 Dinara (yaklaşık 48 gr. altın para) satın aldığı altın gerdanlık konusunda Allah’ın Rasûlü, altının altın para ile (gram bazında) denkleştirilmesini, geri kalan süs malzemesi için ise fiyat takdirini yapılmasını bildirmiştir.^[154]

Buna göre bir sarrafın, aynı ayardaki eski altını yenisiyle değiştirmek isteyen müşteriyle, doğrudan değişim yerine, günün altın kuru üzerinden, değişik nakit para birimi ile alım-satım yapması gerekir. Aksi halde aynı cins altını fazlalıklı mübadele faiz olur. Hz. Peygamber’in Bilal-i Habeşî’ye, kalite farkı olan iki cins hurmayı takas ederken, aldanmayı önlemek için, değişimin para değerü üzerinden yapılmasını istemesi de aynı ilkeye işaret etmektedir.

Döviz cinsleri de dahil olmak üzere, piyasada her para birimi, kendi içinde bir cins oluşturur. Bütün paralar, kendi içinde bir cins sayılır ve birbiri ile ancak peşin olarak mübadele edilebilir. Çünkü bu tür işlemleri faizli olmaktan çıkararak en önemli kıstas, bedellerden herhangi birisinin vadeye bağlanmamasıdır.

Vadeli altın ve döviz piyasası en kısa ifadesiyle vadeli işlem sözleşmelerinin alınıp satıldığı organize piyasalardır. Bu piyasada aracı üyeler vasıtasıyla herkes, borsa tarafından belirlenmiş miktar veya oranda teminat yatırarak vadeli alım veya satım yapabilmektedir. Yapılan tüm işlemler borsa takas merkezinin garantisi altındadır. Bu çeşit vadeli işlemler yüz yüze veya elektronik ortamda bilgisayar vasıtasıyla yapılabilmektedir.

Bunun yanında “foreks” denilen vadeli döviz işlemleri de günümüzde tahminlerin üzerinde bir artış kaydetmiştir. Bir hesaplama göre dünya çapında vadeli döviz işlemleri tüm hisse senedi piyasaları toplamının 32,5 katına ulaşmıştır.

Vadeli emtia piyasaları ile vadeli döviz işlemlerini birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü standart (misli) olan bir emtianın peşin bedeli ödenerek selem akdine konu yapılması caiz görülmüş ve ma’dûmun satışı yasağının istisnası sayılmıştır. Parasını peşin verip, 10 ton birinci kalite baldo cinsi pirinci üç ay sonra teslim almak üzere selem akdi yapmak gibi.

Ancak döviz satışlarının peşin bedelle yapılması gerektiği için, vadeli döviz sözleşmesi, belki büyük döviz ödemelerini planlama ve büyük meblağları vadesinde hazır bulundurma bakımından bir ön anlaşmayı gerektirebilir. Bu bir satımdan çok “vaad sözleşmesi” olabilir. Tarafların, bağlayıcı olmamakla birlikte bu konuda verdikleri sözde durmaları onları faize düşürmez. Ancak çok büyük fiyat dalgalanmaları olması durumunda bundan büyük zarar görecektir olan tarafın cayma hakkı bulunur.

Sonuç olarak sarf işlemlerinde faize düşmemek için dört şartın gözetilmesi gerekir.

a) İki bedelin, taraflar birbirinden ayrılmazdan önce peşin olarak ödenmesi. Aksi durumda “nesîe (vadeden kaynaklanan) ribası” söz konusu olur.

b) Cins birliği olunca, eşit miktarların mübadele edilmesi. Altın altınla, gümüş gümüşle, türk parası türk parası ile, bir cins döviz kendi cinsi ile mübadele etmek istenince eşit miktarlar değiştirilebilir. Aksi durumda “fazlalık ribası” söz konusu olur.

c) Şart muhayyerliğinin öne sürülememesi. Sarf muamelelerinde satıcı veya alıcının “Üç gün muhayyer olmak üzere bu altını veya dövizini alıyorum.” gibi bir seçimlik hakkı öne sürmesi geçerli olmaz. Çünkü böyle bir seçimlik şartın bulunması, mülkiyetin karşı tarafa geçmesine engel olur. Ancak görme ve ayıp (üretim hatası) muhayyerliği hakları genel olduğu için sarf muamelelerinde de söz konusu olabilir.

d) Sarf muamelelerinde vadenin öne sürülememesi. Veresiye yapılacak altın, nakit para ve döviz satışı sözleşmesi fâsit olur ve nesîe ribasına yol açar.

11) Mülkiyeti muhafaza kaydıyla (vefâ yoluyla) satış:

Bir malı satış bedeli geri ödendiğinde iâde etmek üzere, bir kimseye belli bir bedel karşılığında satma işlemine “bey’ bi’l-vefâ” denir.

Bu muamele faizden kaçınmak ve borcu sağlam bir teminata bağlamak amacıyla örfleşen bir satış şeklidir. Esnaf ve tüccarın kendi çevresinden “karz-ı hasen” olarak bulamayacağı ölçüde büyük, fakat geçici bir finansman ihtiyacına cevap verebilecek bir yöntemdir. Bey’ bi’l-vefâ türü satışın ortaya çıkışı konusunda, Belh fakihlerinden Şeyh Bedruddin Mahmud (ö.823/1420) şöyle demektedir: “Günümüzde ribadan korunmak için bey’ bi’l-vefa şeklindeki satış, örf haline gelmiştir. Bu, gerçekte bir rehin muamelesi olup, alıcı mala mâlik olamaz ve mâlikin izni olmadıkça da gelirinden yararlanamaz.”^[155]

İslâm bilginlerinin çoğunluğu vefa yoluyla satışı bir rehin (ipotekli mal) niteliğinde saymışlar ve mal sahibinin izni bulununca alıcının ipotek süresince malın gelirinden yararlanmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak satış bedeli, belirlenen tarihte geri verilmezse, malın mülkiyeti kendiliğinden alıcıya geçmektedir. Normal rehin ve ipotekte ise, hâkim aracılığı ile ipotekli mal satıldıktan sonra alacağın bu bedelden karşılanması yoluna gidildiği bilinmektedir. Doğrudan rehin veya ipotek işlemi, alacağın gecikmesi veya bedelin alacağı yeterli olmaması gibi riskler her zaman söz konusu olabilir. Vefalı satışta ise, borç ödenmediği takdirde, satım konusu malın mülkiyeti alacaklıya geçtiği için, alacaklı bu malı, işin başında alacağının bir bedeli olarak kabul etmiş sayılır...

Belli bir süre için vefa yoluyla satışta, alıcı elinde ipotekli olarak bulunan malı, mâlikine geri verir ve satıcı kendi mülkünde “kiracı” sıfatıyla oturursa, böyle bir satışa “bey’ bi’l-istiğlâl (gelirini alma karşılığında satış)” denir. Ticaret hayatında ödünç para ihtiyacı nedeniyle bu çeşit teminatlı geçici satış da caiz görülmüştür. Burada mal sahibi, gerçekte alıcı lehine ipotekli sayılan, kendisine ait malda kiracı sıfatıyla oturmakta ve kira bedeli ödemektedir. Osmanlı Devleti döneminde böyle bir muameleye “muamele-i şer’iyye (şerîata uygun muamele)”, anaparadan fazla olarak alınan meblağa ise “ribh-i şer’î (şerîata uygun kâr)” denilmiştir. Bu gibi güçlendirilmiş ipotek yöntemiyle para vakıfları da tüccara finansman kullandırmıştır. Hanefî ve Şâfiîler “muamele-i şer’iyye”ye cevaz verirken, Mâlikî ve Hanbelîler buna karşı çıkmışlardır.^[156]

Temelde hileli ve üstü kapalı fâiz niteliğinde olan bu tür kârların, kimi sonraki fakihlerce -şeklen kitabına uydurularak- caiz görülmesi, açıkça faiz alıp yemeyi ve bu haram duvarının yıkılmasını önlemek için olmalıdır. Bu yüzden esnaf ve tüccarın böyle bir finansman kaynağına yalnız zaruret durumlarında başvurması söz konusu olabilir.

12) Serbest pazarlıkla yapılan satış (musâveme):

Müşteriye önceki alış fiyatı veya malın mâliyeti açıklanmaksızın, bir satış bedeli üzerinde serbest pazarlıkla yapılan satışa “musâvemeli satış” denir. Meselâ; bir kimse 500 lira maliyeti olan bir mala 800 lira bedel koyarak, pazarlık sonucunda 700 liraya satsa, musavemeli satış söz konusu olur. Yalan ve aldatma ihtimalini azalttığı için İslâm fakihlerinin çoğu bu çeşit satış şeklini tavsiye ederler.^[157]

13) Kâr miktarı açıklanarak yapılan satış (murâbaha):

Satıcının önceki alış fiyatını veya maliyeti açıklayarak ve üzerine eklediği kâr oranını da belirtmek suretiyle yapılan alış-verişe “murâbahalı satış” denir. Burada, kâr miktarı bin lira gibi belli bir meblağ olabileceği gibi, yüzde on veya yüzde yirmi gibi, malın önceki alış fiyatının veya mâliyetinin yüzdesi olarak da belirlenebilir. Ancak kârın, yüzde olarak belirlenmesi durumunda, malın anaparasının ya mislî (standart) mal, ya da nakit para niteliğinde olması gerekir. Murâbahalı satışla, aşağıda açıklayacağımız kârsız (tevliye) veya zararına satışlarda alıcı, satıcının açıkladığı bilgilere güvenerek malı almaya karar verdiği için, bu üç çeşit satışa “bey’u’l- emâne (emanet satışı, güvene dayalı satış)” adı verilmiştir. Bunlarda, satışın yalan ve hıyânete karşı korunmasının şart koşulduğu kabul edilir.

14) Kârsız satış (tevliye):

Bir malı, alış fiyatına veya maliyetine satmaya tevliye satışı denir. Satıcı bazan malı elinden çıkarmak, para darlığı yüzünden onu nakde çevirmek, malın modasının geçmekte olması, mevsim sonunun gelmesi gibi nedenlerle hiç kârsız satış yapabilir. İslâm’da bir malın kârsız satışı da mümkün ve câizdir. Hz. Peygamber (s.a.s) Medîne’ye hicret etmek isteyince, Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) iki tane deve satın alıp, birisini Allah elçisine bağışlamak istedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “*Bu iki deveden birisini, aldığın fiyatla bana devret.*”^[158] Hz. Peygamber’in burada deveyi kârsız olarak satın alma teklifinde bulunması, bunun caiz olduğunu gösterir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, tevliye satışı güvene dayanan satışlardandır.

15) Zararına satış (vazîa):

Bir malı, alış fiyatından veya maliyetinden daha düşük bir bedelle satışa “zararına satış” denir. Bir kimse malını belirli bir kârla satabileceği gibi, hiç

kârsız, hatta zararına da satabilir. Hiç bedelsiz bağışlama yetkisi bile bulunduğuna göre, az veya çok bedelle satışı öncelikle caiz olur. Ancak önceki iki satış türü olan murâbahalı ve tevliye satışlarında olduğu gibi, zararına satış da, “güvene dayalı bir satış” türüdür. Bu yüzden satıcının önceki alış fiyatı veya maliyetle ilgili olarak vereceği bilgiler doğru olmalıdır.

Diğer yandan Ali İbn Ebî Tâlib (ö.40/660)’ten nakledildiğine göre, Allah’ın Rasûlü, darda kalan kimsenin satışını yasaklamıştır.^[159] Ebû Dâvud (ö.275/888)’un Sünen’ini şerheden el-Hattâbî (ö.388/998) “darda kalan satıcı”yı şöyle açıklamıştır: Kişi ya tehdit altında malını satmak zorunda kalır ki, böyle bir satış fasittir. Yani isterse tehdit kalkınca satışı bozabilir. Ya da ağır bir borç yükü altında bulunur. Böyle bir durumda onun malını ucuza almağa çalışmak yerine ona yardımcı olmalı, ödünç para vermeli veya borcunu, ödeyebileceği bir zamana kadar ertelemelidir. Ancak bununla birlikte tehdit dışındaki bir sıkıntı yüzünden yapılacak bir mal satışı feshedilemez. Böyle bir satış çoğunluk fakihlerce “mekruh (çirkin)” olmakla birlikte geçerlidir.^[160]

Eğer güvene dayalı satışlarda, gerçek fiyatla, satıcının bildirdiği fiyat arasındaki fark, fâhiş gabin (aşırı yarar sağlama) ölçüsünde olur ve satışa aldatma (tağrir) da karışmış bulunursa, alıcının akdi feshetmesi mümkün ve caiz olur. Akit bozulmaksızın amacına ulaşırsa bile, böyle bir durumda satıcının aldatmaya dayanan fazla kâr kısmı habîs (çirkin-pis) kazanç sayılır.

Fâhiş gabin; bilirkişinin değerlendirme alanı dışında kalan çok düşük veya çok yüksek bedeli ifade eder. Bunun miktarlarını Mecelle; menkul ticaret eşyasında % 5, hayvanlarda %10 ve gayrimenkullerde % 20 ve daha fazlası olarak belirlemiştir. Malikî mezhebinde ise bu oran, tüm mal türlerinde, malın değerinin üçte birini aşan fazlalıktır.^[161]

Meselâ; bir malı on bin liraya satın aldığını ve hiç kârsız yine on bin liraya sattığını söyleyen kimse, gerçekte bu malı yedi bin liraya almış bulunursa, bu durumu öğrenen alıcı isterse satışı bozabilir. Durumu öğrenmeden alış bu fiyat üzerinden yapılmış ve mesele kapanmış bulunsa bile, satıcı için aldatmaya dayanan üç bin lira fazlalık temiz (tıyb) kazanç olmaz. Diğer kârlı ve zararına satışlarda da durum bunun gibidir.

16) Alış verişte “şart muhayyerliği” öne sürmek:

Bir alış-verişte taraflardan birisi veya her ikisi yahut üçüncü bir kişi için, belli bir süre içinde satım akdini feshetme ya da devam ettirme hakkının öne sürülmesine “şart muhayyerliği” denir. Meselâ; alıcının satıcıya; “Bu şeyi

senden üç gün süreyle muhayyer olmam şartıyla satın aldım.” demesi gibi. Aynı seçimlik hakkını satıcı da öne sürebilir.

Alış-verişte seçimlik hakkın meşrûluğu sünnet deliline dayanır. Ashab-ı kiramdan Habban b. Munakkız (r.a) alış-verişlerinde aldanıyordu. Yakınları Hz. Peygamber’e başvurup, Habban’ın kısıtlılık (hacr) altına alınmasını istediler. Bunun üzerine Allah’ın Rasûlü, Habban’a şöyle buyurdu: “*Alış-veriş yaptığın zaman şöyle de: Aldatma yok ve benim için üç gün süreyle muhayyerlik hakkı vardır.*”^[162]

Şart muhayyerliği yalnız tek taraf veya iki taraf için bağlayıcı (lâzım) olan akitlerde söz konusu olur. Satım, kira, ziraat ortaklığı, bağ-bahçe ortaklığı, emek-sermaye ortaklığı, ortak malı paylaşma (taksim), kefalet ve havale (senet ve çek cirosu) bunlar arasındadır. Vekâlet, ariyet, vedia, hibe ve vasiyet gibi bağlayıcı olmayan akitlerde muhayyer olmayı şart koşmaya ihtiyaç yoktur. Çünkü bu akitler taraflar için bağlayıcı olmadığından, böyle bir muameleyi yaptıktan sonra, pişmanlık duyan kimsenin, bunu tek yanlı iradesiyle bozma hakkı vardır.

Ebû Hanife (ö.150/767), Züfer (ö.158/775) ve İmam Şâfii’ye (ö.204/819) göre, muhayyerlik süresi en çok üç güne kadar belirlenebilir. Delil, yukarıda verdiğimiz Habban hadisidir. Ebû Yusuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/805) ve Hanbelîlere göre şart muhayyerliğinin süresi taraflarca serbestçe belirlenir. Çünkü Habban hadisindeki üç günlük süre sınırlayıcı değil, örnek kabilindedir. Nitekim Abdullah b. Ömer (ö.73/692)’in iki aya kadar muhayyerlik süresine icazet verdiği nakledilir.^[163]

Mecelle, bu ikinci görüşü insanlar arasındaki muameleler için daha uygun bulmuş ve kanun hâline getirmiştir. Maddenin sadeleşmiş şekli şöyledir: “Satıcı veya alıcı yahut her ikisi birden belirli süre içinde satışı feshetmek veya icazet verip infaz etmek hususunda muhayyer olmak üzere satım akdinde şart koysalar caiz olur.” (Mad. 300)

Öne sürülmüş bulunan bir şart muhayyerliği; hak sahibinin doğrudan veya dolaylı yoldan bu hakkını düşürmesi, satış konusu malın tüketilmesi, muhayyerlik hakkı sahibinin ölümü gibi sebeplerle ortadan kalkar.^[164]

17) Alış verişte “görme muhayyerliği”:

Bir malı görmeden satın alan kimse, bu malı görünce seçimlik hakka sahip olur, dilerse satım akdini fesheder, dilerse sürdürebilir. Buna “görme muhayyerliği” denir. Taşınır veya taşınmaz bir malı görmeden kiralamada da seçimlik hak söz konusu olur. Delil, sünnettir. Ebû Hüreyre (ö.58/677) ve İbn

Abbas (ö.68/687)'tan rivayete göre, Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Görmediği malı satın alan kimse, malı görünce seçimlik hakka sahiptir.”^[165] Bu hak yalnız alıcıya tanınmış olup, satıcı veya kiracının böyle bir hakkı bulunmaz. Çünkü satıcının kendi mülkiyetindeki malının niteliklerini bilmesi asıldır. Kimi zaman görmediği bir malını satsa da bu kendi kusurudur. Satın alan kişi ise, akit sırasında akdin konusu olan malı görmemiş olabilir. Görme muhayyerliği hakkı daha çok onu korumak için konulmuştur. Nitekim sahabe uygulaması da böyle olmuştur. Hanefîler bu hakkı yalnız alıcıya tanırken, Hanbelî ve Zahirîler satıcıyı da bu kapsamda görürler.

Görme muhayyerliği hakkı, bu hak sahibinin malı görmesi, malda tasarrufta bulunması veya alıcının ölmesi gibi nedenlerle düşer.^[166]

18) Alış verişte “ayıp muhayyerliği”:

Satın alınan mal veya satış bedelinde akit sırasında akdi yapanın bilmediği bir kusur bulunduğu takdirde, tarafların sahip olduğu akdi feshetme hakkına “ayıp muhayyerliği” denir. Mecelle'nin tarifi şöyledir: “Ayıp diye; ehil ve erbabı arasında malın değerinin düşmesine sebep olan kusura derler.” (Mad. 338)

Ayıp muhayyerliği hakkı sünnetle sabittir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müslüman Müslümanın kardeşidir. Bir Müslümanın kardeşine ayıbını açıklamadıkça ayıplı bir malı satması helâl olmaz.”^[167] “Bir kimse için herhangi bir şeyi ondaki şeyleri (eksikliği) açıklamaksızın satması helâl olmaz. Yine bir kimse için bildiği şeyleri açıklamaması helâl olmaz.”^[168]

Hanefî ve Hanbelîlere göre, yaratılışında veya üretiminde sağlam olmayan, tüccar örfünde az veya çok değer eksilmesine yani malın emsaline göre ucuz satılmasına yol açan her şey kusur sayılır. Meselâ; körlük, şaşılık, topallık, otomobilin kaza geçirmiş olması, motorun yağ yakması gibi. Şafiî'ler buna manevî eksikliği de eklerler. Atın huysuz olması, kurbanlık için alınan hayvanın kulağından bir parçanın kesik olması, satın alınan bir ayakkabının dar olması gibi.^[169]

Hanefîlere göre her türlü ayıptan sorumlu olmamak şartıyla yapılacak bir satım akdi geçerlidir. Bu görüş Ebû Hanife (ö.150/767) ve Ebû Yusuf (ö.182/798)'a aittir. İmam Muhammed (ö.189/805), Şafiî (ö.204/819) ve İmam Mâlik (ö.179/795)'e göre, satıcının sattığı şeyin kusurundan sorumlu tutulmaması şartı, yalnız akit sırasında mevcut bulunan kusuru içine alır,

akitten sonra ve teslimden önce meydana gelebilecek kusurları kapsamaz.^[170]

Bu muhayyerlik, ayıp ne zaman ortaya çıkarsa o zaman kullanılabilir. Akitten sonra uzun bir süre geçse bile ayıp muhayyerliği süre aşımına uğramaz. Ancak malın ayıplı olduğu anlaşıldıktan sonra, alıcının bu hakkını derhal kullanması gerekir mi? Bu konuda iki görüş vardır:

Hanefî ve Hanbelîlere göre, ayıp sebebiyle bir malı geri verme gecikmeli olabilir. Buna göre, alıcının, ayıplı mala razı olduğunu gösteren bir fiili bulunmadıkça geri verme gecikebilir. Çünkü bir hak sabit olunca ya düşürme ile veya belirlenen sürenin sona ermesi ile düşer. Ayıp muhayyerliği için ise belirli bir süre konulmamıştır.^[171]

Şafiî ve Malikîlere göre, malın ayıbını görünce alıcının derhal akdi feshetmesi gerekir. Bu arada namaz kılma veya yemek yeme gibi mutat ara vermeler gecikme sayılmaz. Ayıbı öğrendikten sonra akdi feshedip malı geri verme özürsüz olarak gecikse, muhayyerlik hakkı düşer ve akit bağlayıcı olur.^[172]

Ayıp muhayyerliği; alıcının malın kusuruna razı olması, seçimlik hakkını peşin olarak düşürmüş bulunması, satım konusu malın tüketilmiş olması veya bu malda bitişik ziyadelerin meydana gelmesi gibi nedenlerle sona erer.^[173]

19) Karşılıklı rıza ile satışı bozma (ikâle):

Bir satım akdi sahih ve bağlayıcı olur ve herhangi bir muhayyerlik hakkı da bulunmazsa bundan sonra ancak karşılıklı rıza ile bozulabilir. İşte bir alış-verişin satıcı ve alıcının karşılıklı rızasıyla bozulmasına “ikâle” denir. İkâle evlilik akdi dışında bütün bağlayıcı akitlerde başvurulabilen bir akdi bozma yoludur. İkâlenin meşrûluğu Hz. Peygamber’in şu hadisine dayanır:

“Kim pişman olarak satışı bozmak isteyen, bu isteğini kabul ederse, Allah Teâlâ da kıyamet gününde tökezlediği bir sırada, onun sıkıntısını giderir.”^[174]

Ebû Hanife ve İmam Muhammed’e göre, ikâle bir fesihdir. Ancak Ebû Hanife üçüncü kişiler hakkında bunun bir satım niteliğinde olduğu görüşündedir. İkâlenin fesih niteliğinden dolayı, satıcı yalnız satış bedelini alabilir ve bunda bir indirim yapması câiz olmaz. Burada satıcının, alıcının sıkışık ve özel durumundan yararlanması engellenmek istenmiştir.

Ebû Yûsuf ve İmam Mâlik’e göre ise, ikâle yeni bir satış sayıldığı için, satış bedelinde eksiklik veya fazlalık caiz olur. Kısaca, satıcının ikâle yüzünden bir kazanç elde etmeğe kalkışmaması gerekir.

Mevsılî, *el-İhtiyâr*, Kahire, t.y. II, 3; Meydânî, *Lubâb fî Şerhi'l-Kitâb*, tıpkıbasım, Dersaadet, İstanbul, t.y., I, 4, 5.

Buhârî, *İ'tisâm*, 20, *Büyû'*, 60, *Sulh*, 5.

bk. Bakara, 2/221, 275; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Mısır, t.y., II, 166; Âmidî, *İhkâm*, I, 68.

Buhârî, *Büyû'*, 58, 64, 70; Müslim, *Nikâh*, 8.

Buhârî, *Büyû'*, 59; İbn Mâce, *Ticârât*, 25.

Buhârî, *Büyû'*, 72, *İcâre*, 11, 19; Nesâî, *Büyû'*, 18.

Buhârî, *Büyû'*, 72; *İcâre*, 11, 19.

Müslim, *Büyû'*, 21; Ebû Dâvud, *Büyû'*, 45.

Cum'a, 62/9.

bk. İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 239 vd.; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 139; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 164; Zühaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh*, IV, 239 vd.

Nahl, 16/115; bk. Bakara, 2/173; *Mâide*, 5/3; *En'âm*, 6/145.

Mâide, 5/90.

Buhârî, *Buyû'*, 112; Müslim, *Musâkât*, 71, *Eşribe*, 83; Ebû Dâvud, *Buyû'*, 63, 64; Tirmizî, *Buyû'*, 60; Nesâî, *Buyû'*, 93; İbn Mâce, *Eşribe*, 7, *Ticârât*, 11; Mâlik, *Muvatta'*, *Eşribe*, 15.

Buhârî, *Enbiyâ*, 50, *Buyû'*, 103, 112; Müslim, *Musâkât*, 71, 73, 74, 106. bk. *En'âm*, 6/146; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 82, 83.

A. İbn Hanbel, *Müsned*, I, 25, 247, 293, 322, II, 362, III, 370; IV, 227.

bk. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 175, 176.

Buhârî, *Vekâle*, 11.

Bakara, 2/282.

Buhârî, *Selem*, 1, 2, 7; Müslim, *Musâkât*, 128; Ebû Dâvud, *Büyû'*, 55; Tirmizî, *Büyû'*, 68; Nesâî, *Büyû'*, 63; İbn Mâce, *Ticârât*, 59; A. İbn Hanbel, I, 217; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV, 44.

Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 319.

Buhârî, *Büyû'*, 78; Müslim, *Musâkât*, 81, 83; Tirmizî, *Büyû'*, 24.

Buhârî, *Büyû'*, 76.

Müslim, *Musâkât*, 17.

Ali Efendi, *Fetâvâ*, İstanbul 1311 H., I, 300; bk. *Mecelle*, md. 398.

bk. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Mısır, t.y., II, 123, 124; Bilmen,

Kâmus, VI, 47, 48.

Kâsânî, *Bedâyiü's-Sanâyi'*, V, 134; Ali Haydar, *Durar*, I, 469, *Mecelle*, md. 298.

Kâsânî, age, V, 220.

Ebû Dâvud, *Büyû'*, 25; A. İbn Hanbel, I, 116.

Hattâbî, *Maâlimu's-Sünen*, Beyrut 1400/1980, V, 47; Ebû Dâvud'un *Sünen'i* ile bir arada.

bk. İbn Nüceym, *Bahru'r-Râik*, Mısır 1334, VII, 169; İbn Âbidîn, age, IV, 159; Ali Haydar, age, I, 238, 247; *Mecelle*, mad.165, 356, 360.

Buhârî, *Büyû'*, 48, *Husûmât*, 3; Müslim, *Büyû'*, 48; Ebû Dâvud, *Büyû'*, 66; *Zeylaî*, age, IV, 6 vd.

Zeylaî, age, IV, 8.

Serahsî, *Mebûsât*, XII, 42, 44; Kâsânî, age, V, 267, 271; İbnu'l-Hümâm, *Feth*, IV, 395; İbn Rüşd, age, II, 209.

Zeylaî, age, IV, 9.

Kâsânî, age, V, 29; İbnu'l-Hümâm, age, V, 141, 149.

İbn Mâce, *Ticârât*, 45.

Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, V, 212.

Kâsânî, age, V, 274; İbnu'l-Hümâm, a,g,e, V, 151, 153; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 152.

Zühaylî, age, IV, 262.

İbn Âbidîn, age, IV, 93; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 144.

Şirbinî, *Muğnî'l-Muhtâc*, Mısır, t.y., II, 56; Şirâzî, *Mühezzeb*, Mısır, t.y., I, 274.

Kâsânî age, V, 282-284, 291; İbn Âbidîn, age, IV, 82, 85, 89,99; İbnu'l-Hümâm, age, V, 164.

Ebû Dâvud, *Büyû'*, 52; İbn Mâce, *Ticârât*, 26; A. İbn Hanbel, II, 252.

V: İSLÂM EKONOMİSİNDE BAŞLICA FİNANSMAN KAYNAKLARI

A) Karz-ı Hasen (Ödünç Para Kullanımı):

Faizsiz ve bir menfaat karşılığı da olmaksızın verilen ödünce “karz-ı hasen (güzel ödünç)” denir. Nakit para, altın, gümüş ve döviz ödünç verilebileceği gibi misli (standart) nitelikli olan buğday, arpa, zeytin yağı, demir, çimento, tuğla, kiremit, tekstil veya konfeksiyon ürünü gibi ölçü veya tartı ile yahut standart olup sayı ile alım-satımı yapılan şeyler de karz konusu olabilir. Hanefîler dışındaki Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleri selem (para peşin, mal veresiye) akdine konu olabilen hayvan türlerini de bu kapsamda görürler.

Kur’ân ve sünnette karz-ı hasen teşvik edilmiştir. Kur’ân’ın altı yerinde karz-ı hasenden söz edilir ve ödünç verenler şöyle övülür: **“Kim, Allah’a güzel bir ödünç verecek olursa, Allah da onun karşılığını kat kat verir ve ayrıca onun için değerli bir mükâfat da vardır.”**^[175] Hadiste şöyle buyrulur: *“Bir Müslüman diğerine iki defa ödünç verirse, bir defa bağışta bulunmuş gibi olur.”*^[176] Başka bir hadiste, bağış için on katı, ödünç için ise on sekiz katı ecir verileceği belirtilmiştir.^[177]

Karz-ı hasen yoluyla, darda olanların kredi ihtiyacının karşılanması mümkündür. Bununla daha çok ticârî olmayan ihtiyaçlar, dar gelirlilerin kısa süreli sıkıntıları veya ticaretle uğraşanların geçici ve kısa süreli ekonomik finansmanları karşılanabilir. Bu, akrabalık, dostluk veya karşılıklı yardımlaşma amacıyla yapılır. Özellikle vadesi gelen çek ve senetlerin ödenmesinde esnaf ve tüccar zaman zaman kısa süreli, hatta kimi zaman da birkaç saatlik kredilere ihtiyaç duyar.

Kısa vadeli küçük kredilerin daha düzenli ve faizsiz olarak temini için “yardımlaşma sandıkları” da kurulabilir. Bu sandığa üye olanların her ay belli bir aidat ödeyerek, ihtiyaç olduğunda biriken primlerinin birkaç katına kadar kredi alması ve bunu anlaşma şartlarına göre geri vermesi mümkündür.

İslâm’da uzun vadeli ve büyük krediler için kâr-zarar ortaklığı esası getirilmiştir. Çünkü karşılıklı yarar olmaksızın, insanların birbirine yardımcı olmaları süreklilik arzetmez. Özellikle kredinin hacmi büyüdükçe bunu karz-ı hasen ölçüleri içinde çözmek mümkün olmaz. Emek-sermaye veya yalnız sermaye ya da vücut (kredi) şirketinde olduğu gibi ortakların yalnız ticârî

itibarları ile oluşturacakları ortaklıklar her türlü krediyi sağlamaya elverişlidir. Bu arada Devletin de teşvikte yarar gördüğü belli sektörlerle hazine ve kamu kaynaklarından faizsiz kredi vermesi mümkün ve caizdir. Ancak böyle bir kredinin adalet ölçüleri içinde verilmesi ve enflasyonu artırıcı niteliği bulunmaması gerekir. Meselâ; kredinin altın veya dolara endeksli olarak verilmesi ve geri alma tarihinde bir bölümünün indirime tâbî tutulması mümkündür. Aşağıda sorular bölümünde “teşvik kredilerini” ayrıca inceleyeceğiz.

B) Şirketleşme Yoluyla Finansman Sağlama:

Şirket Kavramı ve Dayandığı Deliller:

Bir İslâm toplumunda, inananların tasarruflarını birleştirerek büyük yatırımlara girişmesi ve bu yolla sağlıklı bir ekonomik yapılanmaya katkıda bulunması mümkündür. Ortaklık, iki ve daha çok kişi arasında ortak iş veya ticaret yaparak elde edecekleri kârı paylaşma ve ortaya çıkabilecek zarara da katlanma esasına dayanır. Şirket akdinin rüknü sözleşme veya anlaşma olarak icap ve kabulden ibarettir.

İslâm’da şirket; Kitap, sünnet ve sahabe uygulaması delillerine dayanır. Kur’ân’da ortaklıktan söz eden iki âyet bulunmaktadır. Doğrudan ortaklıkla ilgili âyette, ortakların birbirine karşı haksızlık yapmalarından söz edilmesi şirketlerin en zayıf noktasına dikkat çekmek için olmalıdır. **“Doğrusu, ortakların çoğu birbirinin haklarına tecavüz ederler. Ancak iman eden ve iyi işler yapanlar bunun dışındadır. Bunların sayısı ne kadar da azdır.”**^[178] Diğer âyet, ana bir kardeşlerin miras malda eşit hakka sahip olduklarını bildirmektedir. **“Eğer ana bir erkek veya kız kardeşlerin sayısı birden fazla ise, onlar üçte birde ortaklırlar.”**^[179]

Ebû Hüreyre’nin naklettiği kutsi bir hadiste şöyle buyrulur: *“İki ortak birbirine hıyanet etmediği sürece, üçüncüsü benim. Eğer onlar birbirine hıyanet ederlerse, ben aralarından çekilirim.”*^[180] Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Allah’ın kudret eli, ortaklar birbirine hıyanet etmediği sürece, onların üzerindedir.”*^[181], *“Kârın paylaşılması, ortakların serbestçe belirlediği şartlara göre olur. Zarara katlanma ise, sermaye oranlarına göredir.”*^[182]

Şirket ortaklarının hazırlayıp onaylayacakları, âyet ve hadislerle çelişmeyen ana sözleşme hükümleri, bütün ortaklar için bağlayıcı olur. Mü’minin yaptığı sözleşmelere uyması gerektiğini bildiren çeşitli âyet ve hadisler

bulunmaktadır. Ezcümle Kur'ân'da şöyle buyrulur: “**Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz.**”^[183] “**Verdiğiniz sözü yerine getirin, çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.**”^[184] Hz. Peygamber'in aşağıdaki hadisi bu konuda belirleyicidir: “*Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak haramı helal, helalı haram kılan şart bunun dışındadır.*”^[185]

Müteşebbise finansman kaynağı sağlayan şirket çeşitlerini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

İslâm'da Finansman Kaynağı Olarak Şirketler:

1) Eşitlik Esasına Dayalı Sermaye Ortaklığı (Mufâvada):

Mufâvada sözlükte; kâr ortaklığı kurmak demektir. Bir terim olarak şöyle tarif edilebilir: İki ve daha çok kimse, aralarında tam eşitlik üzere, şirket sözleşmesi yaparak, şirket anaparası olabilecek bütün mallarını ortaklığa tahsis ettikleri halde, sermaye miktarları ve kârdan olan payları eşit olursa, böyle bir şirket türüne “mufâvada şirketi” denir. (Mecelle, mad. 1331)

Mufâvada ortaklığı, kardeşler ve birbirine çok güvenen sermaye sahipleri arasında kurulabilir. Ortaklar birbirinin hem vekili ve hem de kefil durumundadır. Hz. Peygamber mufâvada ortaklığını teşvik etmiş ve bunda bereket bulunduğunu bildirmiştir.^[186]

Tüm mal varlıkları riske girdiği için dışa karşı güçlü şirket imajı söz konusu olur. Günümüzdeki kolektif şirket benzeridir. Bu şirkette, mutlak eşitlik bozulursa, aşağıda açıklayacağımız “inan şirketi” ne dönüşür.

Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre, böyle bir ortaklık yalnız Müslümanlar arasında kurulabilirken, Ebû Yûsuf'a göre Müslümanla gayrimüslim arasında da caiz olur. Çünkü vekil ve kefil olma bakımından Müslümanla gayrimüslim arasında eşitlik vardır.^[187]

2) Sermaye Ortaklığı (İnan):

İki ve daha çok kimsenin sermaye koyarak ticaret yapmak ve elde edilecek kârı aralarında paylaşmak üzere ortaklık kurmasıdır. Burada sermayelerin eşit olması gerekmediği gibi, kârın da sermaye oranlarına göre paylaşılması şart değildir. Ancak ortaklar zarara sermaye oranlarına göre katlanırlar.

Burada ortaklar birbirinin yalnız vekili olup, kefil sayılmaz. Bu yüzden ticaret izni verilmiş küçük çocuk gibi, kefil olması geçerli bulunmayan kimse

de inan şirketi ortağı olabilir.

İnan ortaklığı her çeşit ticaret yapmak üzere genel olabileceği gibi tekstil, demir, inşaat malzemesi, taneli bitkiler gibi belirli ticaret türünde özel de olabilir. Diğer yandan inan şirketi Müslümanla gayrimüslim arasında da caizdir. Çünkü bu ortaklıkta eşitlik şartı yoktur.^[188]

İnan ortaklığı ana sözleşmesinde şirketin yönetimi, ortakların çalışma şartları, emekleri karşılığında alacakları ücret ve kârın paylaşılması gibi hususlar belirtilir. Bunlar ortaklar için bağlayıcıdır. Hadislerde şöyle buyrulur: “Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak haramı helal, helalı haram kılan şart müstesnadır.”^[189] “Kâr, ortakların serbestçe belirlediği şartlara göre paylaşılır. Zarara katlanma ise, sermaye oranlarına göre olur.”^[190] Diğer yandan Allah’ın Rasûlü, zarar riski bulunmayan sermayenin kârını almayı yasaklamıştır.^[191]

Ortaklıkta kârın paylaşılması yüzde olarak belirlenir. Hanefî, Hanbelî ve Zeydiye mezheplerine göre, çalışan ortakların emeğinin karşılığı olarak kârdan pay almaları asıldır. Çalışan ortaklar arasında ustalık, sanat, beceri gibi nitelik farkları, kârdan emeği karşılığı verilecek payın da farklı verilmesine yol açar.

Şafiî, Malikî, Zahirî ve İmamiyye mezhepleri ile İmam Züfer’e göre, inan ortaklığında kâr ve zararın sermaye oranlarına göre hesaplanması gerekir. Bunun bir sonucu olarak kendi şirketinde yönetici veya işçi olarak çalışan ortakların emeğinin karşılığı maaş olarak ödenir.

Diğer yandan, kendi şirketinde çalışan ortaklara, şirket yönetiminin, yılsonu kârına mahsuben avans niteliğinde düzenli maaş vermesi de mümkündür. Ortakların sermaye kârını ve buna ek olarak emeğinin karşılığını alabilmesi, şirketin dönem sonunda kâr etmesine bağlı olduğu için, aktif çalışmayı özendiren bir şirket yapılanmasının hedeflendiği söylenebilir.^[192] Ancak şunu da belirtelim ki, günümüz sanayi kesimindeki yaygın ticârî teamül dikkate alınarak, Hanefîlerden İmam Züfer (ö. 158/775)’in ictihadı tercih edilmek suretiyle, çalışan şirket ortaklarına, emeklerinin karşılığı olarak düzenli maaş verilmesi de mümkündür. Nitekim şirketlerde kârın paylaşılma şeklini belirleyen hadisteki; “Kâr, ortakların serbestçe belirleyecekleri şartlara göre paylaşılır.”^[193] ifadesi, yönetimin ve çalışan ortakların, kendi aralarında yapacakları “iş sözleşmesi” ile bu problemi çözebileceklerini göstermektedir. Ana sözleşmeye konulacak bir madde ile de bu noktanın çözümlenmesi hadisle çelişmez.

İnan ortaklığı, statü bakımından günümüz anonim ortaklığına benzer.

Ancak işleyiş bakımından önemli farklılıklar bulunduğu gözlenmektedir. Nitekim günümüz anonim şirketlerinde, kimi zaman yıllarca dağıtılmayan kârlar yüzünden, şirket malvarlığı çok aşırı büyüdüğü hâlde, yüzde kırk dokuzu teşkil eden azınlık, bu büyümeden yeterince yararlanamamaktadır. Çünkü ne kâr almakta ve ne de gerçek değeriyle hisse senedini satabilmektedir. İslâmî inan şirketi anlayışında ise, dönem sonunda bir ortak bile kârdan payını istese, bunu hesaplayıp vermek gerekir. Çünkü şirketin kuruluş amacı kâr vermektir. Belki ilk kuruluş sırasında şirket belli bir güce ulaşınca kadar kârın da anaparaya eklenerek, paylara yansıtılması ilkesi ana sözleşmeye konulabilir. Bunun yanında, kârdan pay alanların payını sabit tutup, almayanlarınkini anaparaya eklemek yoluyla, şirket paylarına esneklik getirmek mümkündür.

Sonuç olarak İslâm'ın öngördüğü şirket yapısı ve statüsü araya banka veya devlet kredileri girmeksizin tasarrufları doğrudan yatırımlara sevk edebilecek güçtedir. Gerek inan ortaklığı ve gerekse bundan sonra inceleyeceğimiz vücut (kredi), ziraat ortaklığı, bağ-bahçe ortaklığı ve mudarebe gibi yöntemler İslâm toplumunun ekonomik yapısında güçleri birleştirip, refahı tabana yaymanın aracı olarak değerlendirilebilir.

3) Kredi Ortaklığı (Vucûh Şirketi):

Sermayesi olmayan, fakat toplumda itibarı bulunan iki ve daha çok kimsenin veresiye mal alıp peşin satmak ve elde edecekleri kârı aralarında paylaşmak üzere kurdukları bir ortaklıktır. Buna “vücûh (kredi) ortaklığı” denir. Çünkü toplumda ancak itibarı olan kimse, veresiye mal satın alabilir. Böyle bir ortaklıkta, başlangıçta karşılık bulunmaksızın ödünç alınan para veya veresiye mal alımından doğacak olan borçların ödenme rizikosunu, ortaklar, eşit veya farklı oranlarda üstlenirler. Kârın paylaşılması da bu borç üstlenme oranlarına göre olur.

Hanefî, Hanbelî ve Zeydîlere göre, vücuh ortaklığı caizdir. Çünkü bu her bir ortağın, satma ve satın alma konusunda diğerini vekil tayin etmesi niteliğindedir. Bunun sonucu olarak, meydana gelecek borcu ve elde edilecek kârı paylaşmak üzere sözleşme yapmak da caiz olur. Diğer yandan insanlar çağlar boyunca bu gibi muameleleri yapmış ve karşı çıkan olmadığı için “teamül” meydana gelmiştir.^[194] Hz. Peygamber'in: “Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar.” hadisi de bu konuda başka bir delildir.^[195]

Burada ortaklar ne miktar borç üstlenmişlerse, kârı da o oranda paylaşırlar.

Çünkü bir ortaklıkta kâra hak kazanma üç sebepten birisiyle olur: a) Sermaye, b) Emek, c) Emekle birlikte zarar riskini üstlenme. İşte kredi veya ticârî itibar ortaklığında, her bir ortağın kâra hak kazanması, zarara katlanma oranındadır. Meselâ; iki ortak veresiye mal alıp satmak ve elde edilecek kârı paylaşmak üzere anlaşsalar, bunlardan birisi borçların yalnız üçte birinin rizikosunu üstlenmişse, kârın da üçte birine hak kazanır. Zarar durumunda da bu zararın yalnız üçte birini tazmin etme yükümlülüğü bulunur.

Şâfiî ve Mâlikîlere göre, vücut ortaklığı geçersizdir. Çünkü bir ortaklık ya sermayeye veya işe (sanata) dayanmalıdır. Burada ikisi de yoktur. Diğer yandan bunda garar (bilinmezlik) vardır. Çünkü bir ortak, bir iş veya zanaatla sınırlı olmayan bir kazancı başkasına bedel olarak vermeyi üstlenmektedir. [196]

Sonuç olarak kredi ortaklığı yoluyla, başlangıçta hiç sermayesi bulunmayan ortaklar, itibarları ve dürüst çalışmaları sonucunda, büyük sermaye birikimi oluşturabilir ve ilerleyen yıllarda büyük müteşebbis olabilirler.

4) İş ve Taahhüt Ortaklığı (şirket-i a'mâl):

İki veya daha çok kişinin bir işi yapmayı taahhüt etmesi ve elde edilecek kazancı aralarında paylaşmak üzere anlaşmasıyla meydana gelen ortaklıktır. Buna “a'mâl (işler) veya ebdân (bedenler) ortaklığı” da denir. Çünkü sözleşmenin konusu, belli bir işi yapmak veya bedenle çalışmaktan ibarettir. İnşaat müteahhitliği, ortak muhasebe bürosu, ortak mâlî danışmanlık bürosu, ortak hukuk bürosu, terzilik, boyacılık ve benzeri taahhüt işleri bu niteliktedir. Burada ortakların aynı meslekten olması da gerekli değildir. Buna göre, bir muhasebe bürosu ile bir hukuk bürosu işlerini birleştirerek, kazancı aralarında yarı yarıya paylaşmak üzere anlaşsalar, bir iş ortaklığı meydana gelmiş olur. Ancak aynı meslekten olanların böyle bir ortaklık kurması daha kolaydır. Nitekim Mâlikîlere göre, iş ortaklığının geçerli olması için “meslek birliği” şarttır.

Çoğunluk İslâm fakihlerine göre iş ortaklığı caizdir. Çünkü muamele, ortakların birbirine vekâlet vermesine elverişlidir. Delil; “teamül”dür. Diğer yandan kâra; sermaye, iş veya tazmini üstlenme karşılığında hak kazanılır. Burada ortaklarca belli bir “iş” üstlenilmektedir. [197] Diğer yandan Mâlikî ve Hanbelîlere göre odun, ot ve benzeri mübah şeyleri toplayıp satmak üzere de bu çeşit ortaklık tesis edilebilir.

İmam Züfer (ö. 158/775)'e ve Şâfiîlere göre iş ortaklığı bâtıldır. Çünkü yapılan işin tespiti mümkün olamayacağı için, böyle bir muamelede garar

(aldanma riski) vardır.^[198]

İş ortaklığının hükümleri:

a) İş ortaklığında, her bir ortağın taahhüt ettiği iş diğer ortağı da bağlar. İstihsan deliline göre işin sahibi, işin yapılmasını dilediği ortakdan isteyebilir. Aynı şekilde her ortak da iş sahibinden ücretin tümünü talep edebilir. İş sahibi herhangi bir ortağa ödemeyi yapmakla sorumluluktan kurtulur.

b) İş ortaklığında kârın paylaşılması yapılan işe göre değil, taahhüdü tazmin yükümlülüğüne göre olur.

Meselâ; bir inşaat şirketinde bir ortak, taahhüt işinin üçte ikisinin, diğer ortak üçte birinin sorumluluğunu üstlense, kârı da bu oranda paylaşmaları gerekir. Bu esasa aykırı olan sözleşme hükümleri geçersizdir.^[199]

5) Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudarebe) :

a) Mudarebenin tarifi ve dayandığı deliller:

Bir kimsenin belli miktar sermayesini, işletmeciye ticaret amacıyla vererek elde edilecek kârı, anlaşma esaslarına göre paylaşmaları ve meydana gelebilecek zarara ise sermaye sahibinin katlanması esasına dayanan ortaklık çeşidine “mudarebe” denir. Başka bir deyimle mudarebe; sermaye bir taraftan, bunu işletmek diğer taraftan olmak üzere kurulan “emek-sermaye ortaklığı”ndan ibarettir. Başkasına sermaye verip kullandırmada kârın tamamının sermaye sahibine ait olacağı şart koşulursa, bu muamele “bidâa” adını alırken, kârın tümü işletmeciye şart koşulmuşsa “karz-ı hasen (güzel ödünç)” muamelesi söz konusu olur.^[200]

Mudarebenin meşrûluğu Kitap, sünnet, sahabe uygulaması ve teamül delillerine dayanır. Kur’ân-ı Kerim’de doğrudan mudarebeden söz eden bir âyet bulunmamakla birlikte, yeryüzünde dolaşarak ticaret yapmanın meşrû olduğunu bildiren âyetlerin genel anlamı ile ticaretin genel olarak meşrû bir kazanç yolu olduğunu ifade eden bazı âyetler mudarebeyi de kapsamına alır.^[201] Abdullah İbn Abbas (ö.68/687) şöyle demiştir: Abbas (ö.32/652), Mudarebe yoluyla sermaye verdiği zaman, ortağına bu sermaye ile deniz yolculuğuna çıkmamasını, tehlikeli bir vadide konaklamamasını ve canlı hayvan ticareti yapmamasını şart koşardı. Eğer bunları yapar ve zarar ederse anaparayı tazmin edecekti. Onun mudarebede öne sürdüğü bu şartlar Allah elçisine ulaşmış ve O buna izin vermiştir.”^[202]

Diğer yandan Hz. Ömer’in (ö.23/643) yetimlere ait malı, Hz. Osman’ın (ö.35/655) ise kendi malını mudarebeye verdiği, Cabir İbn Abdillah

(ö.74/693)'in mudarebe ortaklığında bir sakınca görmediği nakledilmiştir. [203] Hz. Ömer'in halifeliği sırasında mudarebenin devletle fert arasında da uygulandığı görülür. Nitekim Irak valisi Ebû Musa el-Eş'arî (ö.44/664), merkeze göndereceği bir kısım parayı Ömer (r.a)'ın iki oğluna sermaye olarak vermiş, Irak'tan alacakları ticaret mallarını Medine'de sattıktan sonra, anaparayı beytülmale teslim etmelerini istemiştir. Hz. Ömer anaparayı ve kârın yarısını beytülmale gelir kaydetmiş, kârın diğer yarısını ise, iki oğlu aralarında paylaşmıştır. [204] (bk. Devletin ticaret yapması konusu, s.17)

b) Mudarebe çeşitleri:

Mudarebe ortaklığı, sermaye sahibinin, işi yürütecek olanın uyacağı birtakım kurallar koyup koymamasına göre mutlak ve mukayyet mudarebe olmak üzere iki kısma ayrılır:

1) Mutlak mudarebe: Sermaye sahibinin, herhangi bir kayıt koymaksızın, işletmeciyi ticaret işinde serbest bırakmasıdır. Burada yalnız kârın paylaşılma şeklini ve zamanını belirlemekle yetinilir.

2) Mukayyet mudarebe: Sermaye sahibi, anaparayı işletmeciye verirken bazı şartlar öne sürebilir ve bunlara uymasını ondan ister.

Ebu Hanife (ö.150/767) ve Ahmed b. Hanbel'e (ö.241/ 855) göre, mudarebede sermaye sahibinin öne sürebileceği şartlar şunlardır: a) Sermaye ile belirli bir belde ticaret yapmayı şart koşabilir. Sermaye sahibinin işi kontrol, kârı paylaşma ve sonunda ortaklığı tasfiye kolaylığı sağlayacağı için buna hakkı vardır. Yukarıda deliller kısmında zikrettiğimiz İbn Abbas hadisinde, Hz. Abbas (ö.32/652)'in işi yürütene belde ile ilgili bazı kayıtlar koyduğu ve Hz. Peygamber'in de bunu onayladığı belirtilmiştir. [205] b) Belirli cins ve çeşit ticaret eşyasını alıp satmasını şart koşabilir. c) Ortaklığın süresini belirleyebilir. Ancak süresi sınırlı olan mudarebede, tasfiyede güçlük olmaması için uygun ticaret çeşidinin seçilmesi gerekir. Aksi durumda malın paraya çevrileceği zamana kadar süre uzamış sayılır. d) Belirli kimseden mal almayı ve belirli kimseye satmayı şart koşabilir. Bununla pazarlama, acente, şube ve benzeri tüm faaliyetler mudarebe kapsamına girebilir. e) Mudarebe'yi gelecek zamana izafe etmek mümkündür. Meselâ; taraflar sözleşmeyi yaptıktan altı ay sonra, mudarebe faaliyetinin başlayacağını kararlaştırmış olabilirler.

İmam Şâfiî (ö.204/819) ve Mâlik'e (ö.179/795) göre, bunlardan yalnız ilk iki madde öne sürülebilir. Bu ikinci görüşe göre, başlangıçta mudarebenin süresini belirleme, mal alınıp-satılacak kimseleri tesbit etme ve akdi gelecek

zamana izafe geçerli değildir.^[206]

c) Mudarebede kârın paylaşılması ve zarara katlanma:

Mudarebede, kârın paylaşılması yüzde olarak belirlenir. Hesap dönemi sonunda, masraflar ve borçlar düşüldükten sonra, önce anapara ayırdedilir. Kâr olarak kalan kısım, işletmeci ile sermaye sahibi ya da sahipleri arasında anlaşmaya göre paylaşılır. Kâr oranları belirlenmemiş olur ve sadece kârın taraflar arasında ortak olduğu belirtilmekle yetinilmişse, paylaşma yarı yarıya olur. İslâm'da kârın paylaşılma oranı serbest bırakılmıştır. Bunun miktarını belirleme, işin büyüklüğü, kârlılık durumu ve ticârî teamüller dikkate alınarak yapılır.^[207] Günümüz faizsiz finans sektöründe, emek sahibi işletmecinin kârdan alacağı pay % 20 civarındadır. Nitekim Türkiye'de faaliyet gösteren özel finans kurumları ile Mudarebenin modernize edilmiş şekli ibaret olan ve ABD, Kanada ve Japonya gibi ülkelerde geniş uygulama alanı bulunan "Venture Capital (Risk Sermayesi)" sektöründe de işletmecinin kârdan payı yaklaşık bu orandadır. Aşağıda bu finans sektöründen kısaca söz edeceğiz.

Mudarebede, işletmeci anaparanın üzerinde belirli miktarda kâr vermeyi taahhüt ederse, böyle bir şart mudarebeyi fâsit kılar. Bunun faizli bankaya yatırılan mevduattan farkı kalmaz. Çünkü burada sermaye sahibi için zarar riski kaldırıldığı, anapara ve fazlalık kâr kısmı taahhüt edildiği için muamele faizli hâle gelir. Böyle bir taahhüt durumunda akit fâsit olacağı için zarar sermaye sahibine ait olur, kâr olduğu takdirde, anapara ve kârın tamamı da ona ait bulunur. İşletmeci, emeğinin karşılığı olarak yalnız işçilik (ecr-i misil) almakla yetinir.^[208]

Sermaye, işletmecinin elinde emanet (vedia) hükümlerine tâbîdir. İşletmeci, mudarebe sözleşmesindeki şartlara uymaz veya kusurlu yahut kasıtlı davranışlarıyla sermayenin telef olmasına neden olursa, tazmin etmesi gerekir.^[209] Eğer sermaye, işletmecinin kasıt, kusur veya ihmali bulunmaksızın telef olursa tazmin etmesi gerekmez. Bu duruma göre, hesap dönemi sonunda zarar ortaya çıkarsa, bu yalnız sermaye sahibine ait olur. Zarar önce kârdan düşürülür. Kâr yeterli olmazsa anaparadan karşılanır. Anaparanın da yeterli olmadığı borçlar sermaye sahibine aittir. Ancak işletmecinin hakkı yalnız kâr üzerinde olduğu için, son iki durumda onun emeği karşılıksız kalmış bulunur. Kısaca, işletmecinin zarara katlanması, emeğinin boşa gitmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu yüzden dönem boyunca kâr edebilmek için olanca gücünü ve dikkatini harcamak zorunda bulunur. Bu

durum, sermaye sahibi için de önemli bir güvencedir. Nitekim ABD’de, kamuya ait kimi işletmelerin % 1 gibi bir payı bir müteşebbise devredilmiş ve şirketin yönetimi de bu ortağa verilince, önemli ölçüde kâr artışı sağlandığı görülmüştür. Burada yönetici, kârdan % 1 olan payını artırmaya çalışırken, geri kalan % 99 payı da artırmaktadır. Müteşebbis yöneticiye tahsis edilen ve şirketi kâr etmeye zorlayan bu hisseye “altın hisse” adı verilmiştir.

Mudarebe akdinde, zararın tamamen veya kısmen işletmeciye ait olacağı şart koşulsa, Hanefî ve Hanbelîlere göre, bu şart bâtil, mudarebe sözleşmesi ise geçerli olur. Şâfiî ve Mâlikîlere göre ise, bu durumda mudarebe sözleşmesi fâsit olur. Çünkü bu şart akdin niteliği ile çelişen bir garar (risk) hâli olarak eklenmiş bulunur.^[210]

İşletmeci, ortaklık sözleşmesinde kabul edilmek veya teamül bulunmak şartıyla, dönem sonunda elde edilecek kâra mahsuben, belli aylık bir ücreti avans olarak alabilir. Ortaklıkla ilgili olarak kendi şahsı için yapacağı yeme, içme, giyim, seyahat vb. masraflar da şirketten karşılanır. Şâfiîlerin meşhur görüşüne göre, sermaye sahibinin izni olmadıkça, işletmeci ne işyerinin bulunduğu yerde ve ne de yolculuk sırasında, kendi şahsı için yaptığı masrafları şirket malından karşılayamaz.^[211]

d) Alt mudarebe veya İslâm bankasına geçiş:

İşletmeci, mudarebe yöntemiyle bir kişi veya kuruluştan sermaye alabileceği gibi, yüzlerce kişiden sağlayacağı daha büyük sermayeyi de işletebilir. İşte onun, bir işletme çerçevesinde, bir finans kurumu olarak organize olması durumunda “İslâm bankası” ya da “Faizsiz çalışan banka” söz konusu olur. İşletmecinin sermayeyi bizzat işletmesi şart değildir. İşleri yürütürken başkalarını çalıştırması mümkün olduğu gibi, sermayeyi daha iyi çalıştıracak başka birisine vermesi de mümkündür. Böylece alt mudarebe meydana gelmiş olur. Sermaye sahibine ilk işletmeci muhatap olacağı için, onun menfaati ihlâl edilmiş bulunmaz. Hatta daha başarılı işletme yüzünden kâr marjı da artabilir.

e) Bir İslâm bankasının finansman kullandırma yöntemleri:

Faizsiz finans kurumları ile tasarruf sahipleri arasındaki ilişki, “Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı)” esasına dayanır. Finans kurumu işletmeci (mudarib), bu işletmelerin kâr-zarar katılım fonlarına para yatıranlar ise, sermaye (re’sülmal) sahibi tarafını oluşturur.

İşletme, çeşitli vadelerde yatırılan sermayeleri, vadesine göre, 3 veya 6 ay,

1 yıl, 3 yıl gibi kâr-zarar katılım fonlarında toplar ve bunları vade sonundan önce geri dönecek şekilde finansman olarak müteşebbislere kullanır. Finans kuruluşlarının para kullandırma yöntemleri genel olarak dört maddede toplanabilir: Mudarebe, Muşâreke, Murâbaha ve Leasing (finansal kiralama). Bunları kısaca açıklayacağız.

aa) Mudarebe:

İşletme; sermaye sahipleriyle kendi arasındaki ilişkiler bakımından mudarebe (emek-sermaye) esaslarına tâbî olduğu gibi, bazı fonları, yine bu yolla müteşebbislere aktarabilir. Bu takdirde finans kurumu ile müteşebbis arasında “alt mudarebe” işlemi söz konusu olur. Meselâ; ihracat işi yapan bir müteşebbis, bir yıllık fondan 400 bin doları mudarebe yöntemiyle alıp, yıl boyunca üç defa ihracat işi gerçekleştirirse ve yılsonunda 120 bin dolar kâr elde etse, anlaşma gereği kârın % 20’si olan 25 bin doları alma hakkı bulunur. Geri kalan ana para ve 100 bin dolar kâr da finans kurumuna iade edilir. Buna göre kurum, döviz bazında % 25 gelir elde etmiş bulunur. Ancak şunu belirtelim ki, günümüz finans kurumları, mudarebe yöntemini kullanmak yerine, tasarruftan müşteri beklentisi, genel ahlâk çöküntüsü ve risk faktörü gibi nedenlerle, büyük ölçüde peşin para ile mal alıp vadeli satma yoluyla finansman kullandırmayı (murâbaha) tercih etmektedir. Bu da kâr marjını düşüren etkenler arasındadır.

bb) Müşareke:

Müşareke “sermaye ortaklığı” demektir. Finans kuruluşu bazı projeler için kendi özsermayesi ile vadesi uygun olan katılım fonundan da sermaye koyarak, yatırım yapabilir. Elde edilen kâr, ana sözleşmedeki ölçülere göre paylaşılır.

cc) Murâbaha:

Peşin parayla mal alıp vadeli satma yoluyla finansman kullandırma yoludur. Burada, meselâ; finans kuruluşu bir firmanın siparişi üzerine 500 bin liraya satın aldığı bir malı, bir yıl taksitle ödenmek üzere firma ile satış sözleşmesi yapmışsa, faiz ve enflasyon oranlarını dikkate alarak belli bir kâr ekler.

Günümüzde finans kuruluşları, genel olarak fonlarını peşin para ile mal alıp vadeli satma yoluyla kullandırmaktadırlar. Hatta bu şekil kullandırmanın oranı % 90’ın üstündedir. Vadeli satışta fiyatın çok yüksek tutulması

müteşebbislerin faizli bankalara yönelmesine yol açacağı gibi, satış bedelinin çok düşük tutulması da dağıtacağı kârı azaltacağı için tasarruf sahiplerinin bir bölümünün yine daha yüksek faiz almak için bankalara yönelmesine yol açabilir. Bu yüzden finans kuruluşları peşin alıp vadeli satışta banka faiz oranları ile ülkedeki enflasyon oranlarını dikkate alarak kâr oranı eklemek zorunda kalırlar. Bu da sonuçta bu kuruluşları faiz oranlarına yakın kâr dağıtımına sevkedeceği için, toplumun gözünde finans kurumları konvansiyonel banka ithamı ile karşı karşıya kalırlar.

Bu yüzden finans kuruluşlarının Murâbahalı satış yerine Mudarebe yöntemini yaygınlaştırması, İslâm bankacılığının ruhuna daha uygundur. Gerçi İslâm fakihlerinin büyük çoğunluğu vadeli satışta eklenecek “vade farkı”nın meşrû olduğunu söylemişlerdir. Fakat bunu sürekli bir kazanç sağlama yolu olarak düşünmemelidir.

dd) Leasing (finansal kiralama) yöntemi:

İslâm’da, taşınır veya taşınmaz malların kiraya verilmesi meşrû görülmüştür. Finans kuruluşları bu yöntemi soyut bir kira sözleşmesini sürdürmek yerine, sonuçta malı satmayı hedeflemektedirler. Ancak doğrudan satış yerine, kiralama süresi sonunda mülkiyetin alıcıya geçmesi esas (leasing), taraflar için birtakım mâlî kolaylıklar sağlamaktadır. Burada satıcının, “satış va’di” sözleşmesi gereği alıcının elinde bulunan mal, leasing süresince “kiralanan mal” konumundadır. Finans kurumuna ödenen aylık taksitler, mal bedeli ile kira toplamını kapsamaktadır. Bu yüzden muamelenin doğrudan faizi içerdiği söylenemez.

Bu duruma göre, ilk oluşumunda emek-sermaye ortaklığı ilkesine dayanan İslâm bankacılığı, kendi iç işleyişi bakımından; alt mudarebe, sermaye ortaklığı, kira, komisyonculuk, mal alım-satımı ve altın ve döviz ticareti gibi muameleleri kapsamaktadır. Kısaca böyle bir kurum, faizle ilgisi bulunmayan tüm bankacılık faaliyetlerini de yapabilir. Akreditif açma, kredi kartı ve bankamatik hesabı açma, meşrû ölçüler içinde hisse senedi alıp satma bunlar arasında sayılabilir. Ancak, İslâm’da ticaret, sermayenin riske sokulması esasına dayandığı için, finans kaynaklarının kullanımında “yüksek risk, yüksek kâr”ı beraberinde getirir. İşte İslâm’daki “emek-sermaye ortaklığı (mudarebe)” yönteminin doğu ve batının ileri ekonomilerinde “risk sermayesi (venture capital)” adıyla modernize olmasının altında bu yüksek kâr etkeni bulunmaktadır.

6) Girişimci Bilimadamı-Sermaye Ortaklığı (Risk Sermayesi -Venture Capital):

Mudarebe ortaklığı yöntemi M. 10. yüzyıldan itibaren “Commenda” adı ile Avrupa’ya geçmiş ve Avrupa ticaret hukukunda diğer ortaklık çeşitlerine de öncülük etmiştir.^[212] Emek-sermaye ortaklığının 20. yüzyılda en önemli halkası risk sermayesi ile tamamlanmıştır.

Risk sermayesi, 1970’li yıllardan bu yana özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde büyük ölçüde başvuru ve en son teknolojik yeniliklere yönelip, bu tip projelerin finansmanını sağlayan bir finansman kullanma yöntemidir. Venture Capital adı verilen bu modelin ortaya çıkışı şöyle olmuştur: ABD ve diğer gelişmiş bazı ülkelerde bilim adamları keşif ve icat sayılan ve patent hakkı doğuran projelerini önceleri belirli bir bedel karşılığında sermaye sahiplerine satarken, 1950’lerden sonra, satış yerine “emek-sermaye ortaklığı” teşkil etmeye başlamışlardır. Keşif ve icadın sahibi olan bilim adamı, beyaz eşya, motor, elektronik alet, bilgisayar, bilgisayar programı vb. projesini sürekli olarak geliştirmeyi üstlenerek ortaklığın “emek” (mudarib) tarafını oluşturmuş, bu projelere yatırım yapıp üretimini sağlayan sermaye sahipleri de sermaye tarafını (rabbu’l-mal) oluşturmuştur. Böylece ABD, İngiltere, Japonya, Kanada ve Almanya gibi ülkelerde risk sermayesi modeli ileri teknolojiyi geliştiren itici bir güç olmuştur. Çünkü bilim adamının bilanço kârından % 20 dolaylarında pay alması, her gün yüzlerce yeni proje üretilmesinin etkeni olmuştur.

ABD’de emek-sermaye ortaklığının öncüsü sayılan Harvard Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekan Yardımcısı General Doriot şöyle der: “Yaratıcı ve uzak görüşlü genç insanları arayınız. Bu insanların proje ve fikirlerine sermaye ile, hatta sermayeden de önemli olarak, onların teknoloji üretme vasıflarına duyacağınız saygı ile hayat veriniz. Amacımız yeni keşif ve icat yapabilen insanlar ve bu insanların şirketlerini yoktan var etmek olmalıdır. Kâr, amacımız değil mükâfatımızdır...” Doriot’un yönettiği risk sermayesi şirketi (ARDC), 1957’de Digital Equipment Co. (D.E.C) isimli girişimci şirketi desteklemeye karar verir. Desteklenecek şirket, başlangıçta yalnız fikir ve proje üreten yoksul, fakat yetenekli iki mühendisten ibarettir. Doriot’un şirketi, girişimci şirketin (D.E.C) % 78 hissesini 70 bin dolar karşılığında almış, 15 yıl sonra yani 1972’de kâr payı olarak 350 milyon dolar kazanmıştır. Bu, anaparanın dolar hesabıyla beş bin katına yükseldiği anlamına gelir.^[213]

Risk sermayesi, şirketleriyle İslâm'daki mudarebe arasında büyük bir benzerlik vardır. Risk sermayesi şirketi, kamu veya özel sektörden sermayeyi, titizlikle seçeceği projelere yatırır. Buna göre iç içe çalışan üçlü bir şirket yapısı ortaya çıkar. Risk sermayesi şirketi mudarib (işletmeci), proje üreten girişimci şirket alt mudarib (2. işletmeci), finansman sağlayan kamu veya özel sektör de sermaye sahibi (rabbu'l-mal) durumundadır. Günümüzde bir İslâm bankası da, tasarruf sahiplerinin mevduatını toplamada Mudarib (ticarete emeği ile ortak olan işletmeci), bu mevduatı Mudârebe veya Müşareke (sermaye ortaklığı) yoluyla girişimcilere sermaye olarak verirken ise sermaye sahibi (Rabbu'l-mal) durumundadır. Böyle bir ekonomik modelde girişimci yani alt veya 2. Mudarib desteklenir ve elde edilen kâr sözleşme esaslarına göre paylaşılır. Ancak İslam bankası kâr-zarar hesabı katılma fonlarını kullanırken mudarebe veya müşareke muamelesi yerine murâbaha (peşin parayla mal alıp veresiye satma) yöntemini uygularsa, bu ikili kimlik gerçekleşmez. Çünkü murâbaha muamelesinde emek-sermaye ortaklığı oluşmaz. Bu takdirde yalnız mevduat sahipleriyle, İslâm bankası arasında, mudarebe devam eder. Meydana gelecek zarara ise mudarebede de, risk sermayesinde de sermaye sahipleri katlanır. Proje üreten şirket, kendisi sermaye koymamışsa, meydana gelecek zarara sadece emeğinin karşılığını alamamak şeklinde katlanır.

Risk sermayesinde, Demokles'in kılıcı gibi daima zarar etme ihtimalinin bulunması, onu faizli kredilerden ayırır. Nitekim ABD'de Venture Capital sektörünün gelişmesi faizli kredi kullanan şirketler eliyle değil, özellikle emekli sandığı fonlarının doğrudan doğruya risk sermayesi şirketlerinin yatırım fonlarına katılmasıyla gerçekleşmiştir. Risk sermayesi şirketinin, faizli krediyi, belli bir zamanda faiziyle birlikte geri ödeme zorunda olması, uzun dönemli, ancak büyük kâr potansiyeli olan projeleri finanse etmesine engel oluyordu.

Bir araştırmaya göre ABD'de 400'den fazla yüksek teknolojiye yönelik Risk Sermayesi şirketi bulunmaktadır. Büyük sermaye ihtiyaçları bu şirketleri birleşmeye zorlamış, önce yatırım havuzları kurulmuş, bu da yetmeyince Risk Sermayesi şirketleri, anonim ortaklıklar hâline gelerek, borsaya kaydolmuş ve halka açılmışlardır. Bu yolla şirketlerden her biri 15 ilâ 800 milyon dolar arasında sermaye toplamıştır.^[214]

Kanada'da, devlet Risk Sermayesi şirketlerine faizli kredi vermek yerine, Canadian Development Corporation (CDC)'un % 48 hissesini satın alarak bu büyük şirkete ortak olmuş, CDC'de doğrudan doğruya girişimci şirketlerin

hisse senetlerini satın alarak bu şirketlere faizsiz finansman sağlamıştır.

Proje üreten ve emeği ile şirket ortağı olan girişimci şirket, faizli kredi ile yatırım yapmaya kalkışırsa, Almanya örneğinde olduğu gibi olumlu sonuç elde edemez. Çünkü emeğinden ve hazırladığı projelerden başka sermayesi bulunmayan girişimci şirket ortağı bilim adamlarının, projenin gecikmesi hâlinde, vadesi gelen faizli kredileri ödeme imkânları bulunmaz. İşte gerçek Risk Sermayesinde zarar hâlinde riziko yalnız sermayeye aittir. Emeği ile ortak olan girişimci kişi veya şirket ise, zarar hâlinde yalnız emeğinin karşılığını alamamış olur. Aynı özelliklerin Mudarebe'de de bulunduğunu yukarıda belirtmiştik:

ABD'de 1982 yılında 218 Venture Capital şirketinin yatırım portföylerine göre elde ettikleri yıllık kâr oranı aşağıdaki şekilde belirlenmiştir: Yatırım yüzdesi; % 14,7 tüm zarar; % 24,8 kısmen zarar; % 29 -% 100 -% 200 arası kâr; % 19,7 -% 200 -% 500 arası kâr; % 8,3 -% 500 -% 1000 arası kâr; % 3,2 - % 1000'den fazla kâr.

Bu verilere ek olarak ABD'de 1964-1984 arası 20 yıllık dönemde Venture Capital yatırımlarının ortalama yıllık kârlılık oranının % 25 civarında olduğu ve ayrıca aynı dönemde sermaye piyasasında işlem gören menkul değer yatırımlarında yıllık ortalama kârlılığın ise % 8 civarında (bu dönemde yıllık enflasyon oranı % 7 civarında) bulunduğu belirtilirse, venture capital yatırımlarının ne kadar kârlı olduğu ortaya çıkar.^[215]

Yine ABD'de 1984 yılındaki verilere göre, çeşitli kaynakların risk sermayesi sağlamadaki payları şöyledir: Emekli fonları % 34; yabancı fonlar % 18; bireyler (aileler) % 15; şirketler % 15; sigorta şirketleri % 13; vakıflar ve diğer hayır kurumları % 5. Buna göre risk sermayesi için en yüksek fon kaynağı % 34'lük payı ile emekli sandıkları fonlarına aittir. İkinci sırada da yabancı kişi ve kuruluşlar yer almaktadır.^[216]

İngiltere, Japonya, Almanya, İsveç ve Hollanda'da risk sermayesi uygulaması, faizli krediler karşısında önemli bir finans kaynağı olarak uygulanmakta olup, olumlu sonuçlar elde edildiği belirlenmiştir.^[217]

Sonuç olarak, ekonomik bakımdan kalkınmış ülkeler yeni dünya düzeninde faizli kredilerin yerine, risk sermayesi yöntemine yönelmiş bulunmaktadır. Bu model, İslâm'ın asırlar önce uyguladığı emek-sermaye ortaklığından (Mudarebe) başka bir şey değildir.

Buna göre günümüz bilim ve teknolojisinin gelişmesinde İslâm'ın Mudarebe modelinin itici bir güç olduğunu söyleyebiliriz. İslâm ülkelerinin de bu öz değerlerine sahip çıkması ve pratiğe yönelmesi gerekir. Çünkü 21.

yüzyılın paranın parayı doğurmayacağı, ancak paranın bir mübâdele aracı olarak algılanacağı bir asır olması beklenir.

7) Ziraat Ortaklığı (Muzâraa):

İki ve daha çok kişinin tarım alanında ortaklaşa iş yapması ve elde edilecek ürünü paylaşmasıdır. Bir fıkıh terimi olarak şöyle tarif edilir: Bir taraftan arazi, diğer taraftan çalışma olmak üzere, çıkacak ürünün belirli oranlarda paylaşılması şartı ile yapılan bir ortaklık sözleşmesidir. Bu ortaklığa “muzâraa” veya “muhâbere” denir. Bahçe bir taraftan, ağaçların bakımı diğer taraftan olmak üzere yapılan bağ-bahçe ortaklığına ise “müsâkat” adı verilir.

Ebu Yusuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/805) ve Ahmed İbn Hanbel’e (ö.241/855) göre, bir kimsenin kendi tarım arazisini çıkacak ürünün belli bir yüzdesi karşılığında “ziraat ortaklığı” yoluyla işletmeye vermesi caizdir. Delil, Hz. Peygamber’in Hayber toprakları üzerindeki uygulamasıdır. [218] Fetvaya esas olan görüş budur.

Ebû Hanife (ö.150/767), Şafiî (ö.204/819) ve Mâlik’e (ö.179/795) göre, bir araziyi çıkacak ürünün belli bir oranını toprak sahibine vermek üzere kiralamak caiz değildir. Çünkü böyle bir durumda toprak sahibine verilecek bedelde bilinmezlik söz konusu olur. Zirâat ortaklığı da böyle bir kira sözleşmesi niteliğindedir.

Ancak toprak sahibi için, toprağını belirli miktarda para veya zimmet borcu olan belli miktardaki ürün karşılığında kiraya vermesi caiz olur. Nitekim Sa’d İbn Ebî Vakkas (ö.55/675)’tan şöyle dediği nakledilmiştir: “Biz, araziyi iyi ürün kısmı karşılığında kiralıyorduk. Hz. Peygamber bunu bize yasakladı ve bunları altın veya gümüş para karşılığında kiralamamızı emretti.” [219] Diğer yandan Hz. Peygamber; “*Zimmet borcu olan belirli bir şey karşılığında araziyi kiraya vermekte bir sakıncanın bulunmadığını*” [220] bildirmiştir.

Ancak sahabenin önde gelenleri topraklarını ziraat ortaklığı yoluyla vermişler ve karşı çıkan olmadığı için icma meydana gelmiştir. Ebû Cafer Muhammed İbn Ali (ö.117/735)’den şöyle dediği nakledilmiştir: “Ehl-i beytten Medine’ye hicret eden hiçbir kimse yoktur ki, çıkacak ürünün, üçte biri veya dörtte biri ile ziraat ortaklığı yapmış olmasın.” [221]

Nitekim Hz. Ömer (ö.23/643), Osman (ö.35/655), Abdullah İbn Mes’ud (ö.32/652) ve Sa’d İbn Ebî Vakkas (ö.55/675) gibi zatlar, topraklarını üçte bir veya dörtte bir nispetinde ürün karşılığında ortaklığa vermişlerdir. [222]

Ebû Yusuf (ö.182/798) ziraat ortaklığını emek-sermaye (mudarebe)

ortaklığına kıyas ederek caiz görmüştür.

Ziraat ortaklığının geçerli olması ve tarafları anlaşmazlığa düşürmemesi için aşağıdaki şartlara uyulması gerekir: a) Ziraat ortaklığı yapacak tarafların akıllı ve ergin olması, b) Ekilecek tohumun cinsinin ve kimin tarafından verileceğinin belirlenmesi, c) Toprağın tarıma elverişli olması, sınırlarının belirlenmesi ve işletmeciye teslim edilmesi, d) Çıkacak ürünün taraflar arasında paylaşım oranlarının belirlenmesi, e) Ortaklığın süresinin tespit edilmiş olması gereklidir.

Ürünün yetiştirilmesine yönelik sürme, ekme, çapalama, sulama, ilaçlama ve gübreleme gibi tüm masraflar işletmeciye aittir. Ancak aksi kararlaştırılmadıkça ürün yetiştikten sonraki hasat masrafları, ürünü paylaşma oranlarına göre ortaklarca karşılanır. [223]

Günümüzde ziraat ortaklığı, toprak sahibi ile girişimci ziraatçı ve sermaye sahibi üçlüsü tarafından da tesis edilebilir. Şöyle ki, işletmeci ekim ve bakım işlerini fiilen yürütme karşılığında meselâ üründen % 30, sermaye sahibi veya finans kurumu ise sürme, çapalama, sulama, ilaçlama ve gübreleme gibi bütün masrafları üstlenmesi karşılığında üründen % 30 pay alsın, mevsimin uygun gitmesi durumunda anaparanın toprak bereketiyle birkaç katına çıkması mümkündür. Uzman ziraat mühendisi ya da teknisyeninin yılın bir kaç ayında yapacağı böyle bir organize karşılığında, çıkan üründen sermaye sahibi kadar pay alabilmesi, bilinçli tarım için en büyük teşvik olur. Burada işletmeci ile, sermaye sahibi ya da finans kurumu, birlikte emek tarafını, toprak sahibi ise sermaye tarafını oluşturmuş bulunur. Bu uygulama ABD ve benzeri yerlerdeki risk sermayesi uygulamasında görülen a) Proje sahibi bilim adamı, b) Girişimci finans kurumu ve c) Sermaye sahibi üçlüsünün benzeri olur. Bu yöntemde de ilk iki unsur, birlikte emek tarafını oluşturmaktadır. Ziraat Bankası'nın, böyle bir yöntemle ve kontrollü kredi vermesi durumunda tarım ve hayvancılık sektörünün rasyonel ve rantabl bir verimlilik düzeyine ulaşacağı söylenebilir.

8) Bağ-Bahçe Ortaklığı (Müsâkât):

Meyve bahçesi sahibi ile, bu bahçenin sulama ve bakım işlerini üstlenecek kişi arasında, elde edilecek ürünü paylaşmak üzere yapılan bir ortaklık sözleşmesidir. Buna “müsâkât”, denildiği gibi Medine yöresinde “muamele” de denilmiştir. Başka bir deyimle müsâkât; işletmecinin, bağ ve bahçeden elde edilecek ürünün bir bölümü karşılığında sulama bakım ve ıslah işini üstlenmesidir. Sözleşme sırasında, elde edilecek meyvelerin paylaşılma oranı

yüzde olarak belirlenmelidir.

Bağ-bahçe ortaklığı, Ebu Yusuf (ö.182/798), İmam Muhammed (ö.189/805), Şâfiî (ö.204/819), Mâlikî ve Hanbelîlere göre caizdir. Delil, Hz. Peygamber'in Hayber toprakları üzerindeki uygulamasıdır.^[224] Ebû Hanife ziraat ortaklığında olduğu gibi, bağ-bahçe ortaklığına da karşı çıkar. Çünkü burada da tarafların alacağı miktarda bilinmezlik vardır. Dayandığı delil şu hadistir: “*Kimin bir toprağı varsa, onu kendisi ekip biçsin; üçte bir, dörtte bir veya belirli miktar bir yiyecek maddesi karşılığında kiraya vermesin.*”^[225] Ancak bu konuda fetvaya esas olan görüş, Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşüdür.^[226] Çünkü yukarıdaki hadisin “toprağı parçalara bölerek, verimsiz bölümü karşılığında verimli bölümün kiraya verilmesi yasağını” kapsadığı da nakledilmiştir.^[227]

Meyve veren her türlü ağaç üzerinde Musâkât sözleşmesi yapılabilir. Şeftali, elma, erik, hurma, üzüm, ceviz ağaçları ile çilek ve patlıcanın kökleri bunlar arasında sayılabilir. Burada kapsam, ihtiyaç nedeniyle geniş tutulmuştur.^[228]

Bağ-bahçe ortaklığında, bahçeyi çapalama, sulama, aşılama, budama ve ilaçlama gibi masraflar işletmeciye aittir. Ancak bunlardan ağaçların gelişmesine veya ürünün toplanmasına yönelik olarak yapılacak masraflar, ürünü paylaşma oranında taraflarca karşılanır. Gübreleme ve toprağın sürülmesi bu kapsamdadır.

Ortaklık süresi sona erer, fakat henüz meyveler olgunlaşmamış bulunursa, istihsan prensibine göre, olgunlaşmıncaya kadar süre uzamış sayılır.^[229]

9) Ağaç Dikimi Ortaklığı (Mugârase):

Meyve bahçeleri için, bakıp sulama karşılığında, çıkacak ürünün bir bölümünü alma üzerinde bağ-bahçe ortaklığı caiz olduğu gibi, meyvesi olmayıp yalnız kerestesinden yararlanan kimi ağaç türleri üzerinde de ortaklık sözleşmesi yapılabilir.

Hanefîlere göre, işletmecinin bedeli, sözleşme konusu olan kereste cinsinden almasının hadisle çelişmesi^[230] ve bedel konusunda başlangıçtaki bilinmezlik gibi sebeplerle ağaç dikimi ortaklığı caiz değildir. Böyle bir sözleşme fâsit olup, işletmeci, ağaçların diktiği gündeki değerini ve çalışması karşılığında da ecr-i misil alabilir.^[231]

Mâlikîlere göre ise, kerestesinden yararlanan ağaçlar üzerinde toprak sahibi ile bakım ve sulamayı üstlenen işletmeci arasında “ağaç dikimi

ortaklığı (mugârase)” yapılabilir. Ancak burada sözleşme, ağaçların yetişip kesileceği en uzun süreyi kapsamalıdır.^[232]

Günümüzde kavak dikip, bakımını yapma ve kesim zamanı gelince de anlaşma esaslarına göre kesip paylaşma şeklinde “ağaç dikimi ortaklığı” uygulanabilir. Böylece toprağı olup bunu değerlendiremeyen kimse ile, çalışmak istediğı halde toprağı bulunmayan kimseyi, mugârase muamelesi ortak olarak bir araya getirir.

Hadîd, 57/11, 18; bk. Bakara, 2/245; Tegâbün, 64/17; Müzzemmil, 73/20.

İbn Mâce, *Sadakât*, 19; Şevkânî, *Neyl*, V, 229.

İbn Mâce, *Sadakât*, 19; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 126.

Sâd, 38/24.

Nisâ, 4/12.

Ebû Dâvud, *Buyû'*, 26.

İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 1.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 475.

Mâide, 5/1.

İsrâ, 17/34.

Buhârî, *İcâre*, 14; Tirmizî, *Ahkâm*, 17. Hadisteki son cümle yalnız Tirmizî rivâyetinde vardır.

bk. İbn Mâce, *Ticârât*, 83.

Kâsânî, a,g,e, VI, 60 vd.; İbn Âbidîn, a,g,e, III, 369 vd.; Zeylaî, *Tebyîn*, III, 316.

Kâsânî, a,g,e, VI, 62; İbn Âbidîn, a,g,e, III, 373;bk. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 414 vd.

Buhârî, *İcâre*, 14, 50; Tirmizî, *Ahkâm*, 17; Ebû Dâvud, *Akdıye*, 12.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 475.

bk. Ebû Dâvud, 68; Nesâî, *Buyû'*, 71, 72, 76; İbn Mâce, *Ticârât*, 20; Tirmizî, *Buyû'*, 19; A. İbn Hanbel, II, 175, 176, 205.

Çalışan ortağa, emeği karşılığında kârdan pay verme ilkesi için Hayrettin Karaman şöyle demektedir: Bugün için bu gerekçe geçerli değildir. Çünkü şirket, çalışan ortağın kusuru olmadan da zarar edebilir. Çalışan, emeğinin karşılığını almalıdır. Avans, problemi çözmez. Hadisteki yasağın bugünkü uygulamaya şumûlü yoktur. (Tetkik notu)

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 475.

Kâsânî, age, VI, 57; İbnu'l-Hümâm, age, V, 30 vd.; Serahsî, *Mebûsût*, XI, 154; İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 12.

Buhârî, *İcâre*, 14; Tirmizî, *Ahkâm*, 17

İbn Rüşd, age, II, 252; Şirbinî, age, II, 212; Şîrâzî, *Mühezzeb*, II, 346.

Serahsî, *Mebûsût*, XI, 154 vd.; Kâsânî, age, VI, 57; İbnu'l-Hümâm, age, V, 28; İbn Âbidîn, age, III, 380; İbn Rüşd, age, II, 252; İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 11.

İbnu'l-Hümâm, age, V, 31; Şirbinî, age, II, 212; Zühaylî, *Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, IV, 804.

Serahsî, age, XI, 107; Kâsânî, age, IV, 76 vd.; İbn Âbidîn, age, III, 381.

bk. Serahsî, age, XXII, 18; İbnu'l-Hümâm, age, VII, 57 vd.; İbn Âbidîn, age, IV, 504; Zühaylî, age, IV, 836 vd.

bk. Müzzemmil, 73/20; Cum'a, 62/10; Bakara, 2/198; Kureyş, 106/1-4.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, IV, 114; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 161.

Zeylaî, age, IV, 114, 115.

Mâlik, *Muvatta'*, Krâz, 1; Zeylaî, age, IV, 113.

Heysemî, age, IV, 161.

İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 62; Şîrâzî, age, I, 386.

Serahsî, age, VI, 109; Kâsânî, age, VI, 85; İbn Rüşd, age, II, 234.

Serahsî, age, XII, 27; Kâsânî, age, VI, 85 vd.

Serahsî, age, XXII, 19; Kâsânî, age, VI, 87; İbn Rüşd, age, II, 234; Şîrâzî, age, I, 388.

İbn Rüşd, age, II, 236; İbn Kudâme, age, V, 25.

Serahsî, age, XXII, 63; Kâsânî, age, VI, 105; İbnu'l-Hümâm, age, V, 81; İbn Rüşd, age, II, 238.

Bk. Tansu Çiller-Murat Çizakça, *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri*, Neşr. İSO. İstanbul 1989, s. 152.

Hamdi Döndüren, "İslâm Bankacılığı ve Reform Önerileri", *İslâmî Araş Dergisi*, c. VI, sy. 1, yıl, 1992; Çiller-Çizakça, age, s. 128, 129.

Çiller-Çizakça, age, s. 173.

Halil Sariaslan, *Venture Capital (Risk Sermayesi) Finansman Modeli ve Türkiye'de Uygulama Olanakları*, Ankara Sanayi Odası (ASO), rapor ve Batterson, Leonard A. *Raising Venture Capital and Entrepreneur* (Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1986)den naklen.

Sariaslan, ag. rapor, s. 3, 4.

bk. Sariaslan, ag. rapor, s. 9 vd.

Buhârî, Hars, 14; İcâre, 3.

Buhârî, Hars, 19; Ebû Dâvud, Buyû', 30; Müslim, Buyû', 99, 117; Nesâî, Eymân, 45.

Müslim, Buyû', 81-85, 93, 121; Ebû Dâvud, Buyû', 33; Kurtubî, age, III, 237, 238.

Buhârî, Hars, 8.

Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikatı*, İstanbul 1977, s. 301, 302.

bk. Kâsânî, age, VI, 183; *Fetâvâ'l-Hindiyye*, V, 236; Mecelle, mad. 1439; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 441-444.

Buhârî, Hars, 14, İcâre, 3.

Râfi' İbn Hadîc'ten nakledilen bu hadis "muzdarib (farklı metinleri ve anlamı karışık)" bir hadis sayılmıştır. Bk. İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 383, 385.

İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VIII, 45 vd.; İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 384; Şirbinî, *Muğnî'l-Muhtâc*, II, 322 vd.

bk. Buhârî, Hars, 19; Ebû Dâvud, Buyû', 30; Müslim, Buyû', 99, 117; Nesâî, Eymân, 45.

Kâsânî, age, VI, 186; İbnu'l-Hümâm, age, VIII, 47; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, V, 200 vd.

Kâsânî, age, VI, 188; İbnu'l-Hümâm, age, VIII, 48; Zühaylî, age, V, 646 vd.

Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, V, 292.

İbnu'l-Hümâm, age, VIII, 49; Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, V, 286; Meydânî, *Lubâb*, II, 234; İbn Âbidîn, age, V, 203.

İbnu'l-Hümâm, age, VIII, 49; Zeylaî, age, V, 286; Zühaylî, age, V, 653, 654.

**İKİNCİ BÖLÜM:
GÜNLÜK TİCARET HAYATI İLE İLGİLİ
SORU VE CEVAPLAR**

I: PARA - KREDİ, FAİZ VE BANKACILIKLA İLGİLİ MESELELER

1) İslâm'a göre para nedir? Nitelikleri ne olmalıdır?

Soru: İslâm'ın çıkışı sırasında altın ve gümüş para söz konusu imiş, günümüzde ise kâğıt para sistemleri hâkim durumda. Bu iki para sistemi nasıl bağdaşmaktadır? Kısaca İslâm'da paranın yeri ve değeri nedir?

Cevap: Para, farsça bir kelime olup "pare ve parça" demektir. Bir iktisat terimi olarak; devlet tarafından tedavüle çıkarılmış, üzerinde sayı değeri yazılı, kâğıt veya madenden yapılmış ödeme aracına "para" denir. Para bir ihtiyaçtan doğmuştur. Çünkü toplum hâlinde yaşayan insanlar, malı malla değişme ihtiyacını duymuş, böylece trampa yöntemi başlamıştır. Kısa sürede bu yöntemin yetersizliği anlaşılınca, her malı satın almada kullanılabilecek ortak bir değer gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu durum, altın ve gümüşün para olarak kullanımına yol açmıştır. Eski çağlardan 20. yüzyıl başlarına kadar temel para olarak kullanılan bu iki değerli maden için üç ortak nitelik söz konusu olmuştur.

a) Eşya için değer ölçüsü olması. İmam el-Gazzâlî (ö.505/ 1111) bu iki değerli maden için şöyle demiştir: "Allah altın ve gümüşü, diğer malların değer ölçüsü olsun ve insanlar arasında mal mübâdelesinde kullanılsın diye yaratmıştır. Bu iki maden, amaç değil, araçtır. Çünkü bunlara malik olan, aynı anda bunların değeri kadar olan mallara da sahip olmuş gibidir."^[233]

b) Değişim aracı olması. Malın malla değişimi caiz ise de, aradaki değer ölçüsünün para olması aldanmaları önler. Nitekim Allah'ın Elçisi, Hayber topraklarından beytülmal payının iki ölçek adi hurma yerine bir ölçek kaliteli hurma hesabıyla değişim yapıldığını öğrenince; bu değişimin para değerleri dikkate alınarak yapılmasını istemiştir.^[234]

c) Tasarruf aracı olması. İslâm'da, bir kimsenin meşrû yoldan dilediği kadar servet sahibi olmasını engelleyen bir hüküm yoktur. Nitekim bir hadiste "*Meşrû yoldan elde edilen servet, dürüst kişinin elinde, ne kadar güzeldir!*"^[235] buyurulmuştur. Kur'ân'da altın ve gümüşü biriktirenlerin (kenz) yerilmesi, zekâtını vermeyen zenginlerle ilgilidir.^[236] Diğer yandan herkesin ihtiyacı olduğu bir sırada, ihtiyaç maddelerinin sırf fiyatların yükselmesini sağlamak amacıyla karaborsaya çekilmesi de sünnetle

yasaklanmıştır.^[237]

Kur'ân-ı Kerîm'de daha önceki milletlerin parayı mübadele aracı olarak kullandıklarına dair bazı işaretler vardır. Hz. Süleyman'ın göz kamaştıran serveti, Karun'un, bir topluluğun anahtarlarını bile taşıyamadığı hazineleri, Hz. Yusuf'un Mısır ülkesinin hazinelerini yönetmesi ve Ashabü'l-Kehf denilen gençlerin para ile alış veriş yapması bunlar arasında sayılabilir.^[238]

İslâm'dan önce Arabistan'da İran, Roma, Bizans ve Cenubi Arabistan sikkeleri kullanılıyordu. Hz. Peygamber yeni bir para bastırmamış ve piyasada dolaşmakta bulunan dinar (4,25 gr. ağırlığında altın para) ve dirhem (yaklaşık 2,8 gr. gümüş para) kullanımını serbest bırakmıştır. Nitekim milâdın ilk yüzyılında Hz. İsa da, paranın üzerinde Sezar'ın resminin bulunduğu işaret ederek "*Kayser'in hakkını Kayser'e, Allah'ın hakkını da Allah'a verin*" diyerek, bu konuda bir serbestlik getirmiştir.^[239] Bununla birlikte İslâm, değerli madenlerin kendi cinsiyle veya başka cins bir parayla mübadelesine birtakım sınırlamalar getirdi. Şöyle ki; riba yasağının bir sonucu olarak, aynı cins, ağırlık ve ayardaki tüm altın veya gümüş stokları eş değerde sayıldı. Buna göre 40 gram ağırlığındaki altın para ile aynı ağırlıktaki bir altın zincirin satın alma gücü eşittir. Burada dinarın darphane basım masrafı ile zinet eşyasının kuyumcu işçiliği eş değerde görülmüştür. Aynı ilke gümüş için de söz konusudur. Cinsler değişince, miktar farklı olabilir, fakat mübadelenin peşin yapılması gereklidir. Aksi durumda "nesie (vadeden doğan) ribası" meydana gelecektir. (Bk. "Ana çizgileriyle faiz nedir?" sorusu)

Bunun bir sonucu olarak İslâm, bütün altın veya gümüş varlıklarını para olarak algılamıştır. Kısaca dinar veya dirhem değeri, sürekli olarak altın veya gümüş fiyatlarına endeksli sayılmıştır. Böylece istikrarlı ve sağlam bir para anlayışı ortaya çıkmıştır. Sonuçta faiz yasağı ile ilgili ilkeler paranın değerini korumada önemli rol oynamıştır.

İslâm'da para işine ilk eğilen Halife Hz. Ömer (ö.23/ 634) olmuştur. O, standart olmayan altın paraları ağırlık olarak gümüş paraya endekslemiş ve on dirhem gümüş parayı, ağırlık bakımından yedi dinar altın paraya denk saymıştır. Nitekim ilk olarak İslâm parası basımını gerçekleştiren Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705) Hz. Ömer'in bu kriterini esas alarak, altın ve gümüş para standardını korumuştur.^[240]

Suriye'nin fethinden sonra altın ve gümüş dışındaki bakır, nikel vb. alaşımdan basılan ve fels (çoğulu fulûs) denilen madenî paralar, ufaklık para olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunları valiler ve mahalli yöneticiler de

basabildiği için, standart olmayan felsler yanında aynı ağırlıkta olsa bile satın alma güçleri beldeden beldeye değişen paralar ortaya çıktı. Kısaca felslerin maden değeri dışında itibarî (nominal) bir değer kazandığı görüldü. Buna göre meselâ; bir kilogram bakır saçla diyelim, 1 seccade satın alınabilirken, bu saç plaka darphanede fels olarak basılınca 10 adet seccade alınabildiği görüldü.

Felslerin bu niteliğini dikkate alan çoğunluk fakihler, bunlarda yalnız “nesie ribası”nın söz konusu olabileceğini, “fazlalık ribası”nın ise cereyan etmeyeceğini öne sürdüler.^[241] Maden değeri dışındaki bu itibarî değer nedeniyle, borçların ödenmesinde enflasyon farkının dikkate alınıp alınamayacağı da tartışılmıştır.

İtibarî paralardaki değer değişikliklerinin borçlara etkisi:

Piyasada, maden değeri dışında dolaşan itibarî para borçları ile ilgili üç durumla karşılaşmak mümkündür. a) Tedavülden kaldırılması (kesad), b) Piyasadan yok olması (inkıta), c) Rahs ve galâ.

a) Tedâvülden kaldırılması (kesad):

Kesad; bir paranın semenlik (paralık) niteliğini kaybederek piyasadan kaldırılması demektir. Bu durum ancak itibarî paralar için söz konusu olup, bu paranın ülke çapında geçerliliğini kaybederek, onunla muamelenin terk edilmesiyle gerçekleşir.^[242] Şâfiî ve Hanbelî fakihlerine göre ise, tedavülden kaldırmanın yetkili makam tarafından yapılması gerekir.^[243]

Altın ve gümüş paralar tedavülden kaldırılrsa bile, genellikle maden değeri para değerine çok yakın olduğu için, bunun borçların ödenmesine bir etkisi bulunmaz. Bakır, nikel, kâğıt para gibi itibarî bir para tedavülden kaldırılınca ise, hemen hemen hiçbir değeri kalmaz.

İşte böyle bir itibarî para ile borçlandıktan sonra, para tedavülden kalkarsa borç nasıl ödenecektir?

Ebû Hanîfe’ye göre böyle bir borç alış-verişten doğmuşsa, satım akdi bâtil olur. Mal elde mevcutsa geri verilir. Eğer mal tüketilmiş veya el değiştirmiş olursa, mislî mallardan ise misliyle, kıyemî mallardan ise değeriyle tazmin edilmesi gerekir.^[244] Borç, ödünç borcu ise, ödünç alanın tedavülden kalkan paranın mislini vermesi yeterlidir. Burada kesâda uğrayan paranın değerini ödemesi gerekmez.^[245]

Hanefîlerden Ebû Yûsuf’a göre ise, kesâda uğrayan paranın, alış-verişten doğan bir borç ise, satış tarihindeki değeri, ödünç borcu ise teslim günündeki

değeri esas alınarak, başka bir para ile ödenmesi gerekir.^[246] Hanefîlerde fetvaya esas olan görüş, Ebû Yûsuf'un bu görüşüdür.^[247]

b) Piyasadan çekilmesi (inkita'):

Paranın rayiç olduğu halde piyasada bulunmaması, yani piyasadan çekilmesi olayına "inkita" denir. Böyle bir paranın kimi evlerde veya yalnız sarrafların elinde bulunması hükmü değiştirmez.^[248]

Hanefîlere göre, paranın kesâdı ile inkita'ı aynı hükümlere tâbîdir.^[249]

Şâfiîlere ve Mâlikîlerin meşhur görüşüne göre ise, borç ister alış-verişten ve isterse ödünçten doğmuş olsun, borçlunun kesâda uğrayan paranın misliyle ödeme yapması gerekir. Eğer kesâda uğrayan paranın cinsini bulamazsa, ancak o takdirde kıymetini ödemesi gerekir.^[250]

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre, para piyasadan çekilip, borcun onunla ödenmesi mümkün olmayınca, bu paranın değeri kadar başka bir para ile ödeme yapmak gerekir.^[251]

Paranın tedavülden kalkması veya piyasadan çekilmesi durumları, I. ve II. Dünya savaşları sonrasında çeşitli Avrupa ülkelerinde, Irak-Kuveyt savaşı sırasındaki bu ülkelerle ilgili borç ödemelerinde önemli sorunlar doğurduğu gibi, günümüzde kimi doğu bloku ülkelerinde benzer problemlerle sık sık karşılaşılmaktadır.

Diğer yandan kimi ülkelerin ekonomik nedenlerle, parasını tedavülden kaldırıp, piyasaya yeni para sürdüğü de görülmektedir. İşte bütün bu durumlarda, daha önceki para birimi ile doğmuş olan borçların tasfiyesi kanaatimizce Ebû Yûsuf'un görüşü esas alınarak çözümlenmelidir. Haksızlık yapmamak için takvaya yakın görüşün de bu olduğu söylenebilir.

c) Paranın değerinin düşmesi (rahs) veya yükselmesi (galâ):

Ebû Hanîfe, Şâfiîler, Mâlikîler ve Hanbelîlere göre, para borçlanmalarında, borç geri ödenirken, borcun doğduğu tarihle ödeme tarihi arasında meydana gelebilen değer artışı veya değer düşüşü dikkate alınmaksızın, borçlanılan paranın vezin ve ayarındaki kadar mislini ödemek gerekir. Bu görüş, İmam Ebû Yûsuf'un da ilk görüşüdür.^[252] Bu görüşe göre, meselâ; 100 dinar veya 100 dirhem borcu olan kimse bunu aynı vezin ve ayardaki dinar ve dirhemlerle ödemek zorunda olduğu gibi, 100 fels (itibarî değerli madenî para) borçlanmışsa, felsin değerinde düşme veya yükselme meydana gelmiş bulunsa bile, borcunu aynı vezin ve ağırlıkta olan misliyle ödemesi yeterlidir.

Ebu Yusuf (ö.182/798)'un ikinci görüşüne göre, fels adı verilen madenî

paralar, altın veya gümüş paraya endeksli olarak basıldığı için satın alma güçlerini bunlardan alırlar. Bu yüzden de bu çeşit para ile ödenecek borçlarda endeksli olduğu sağlam para ile arada meydana gelen değer farkı da borca eklenebilir. Madenî paranın satın alma gücündeki düşme veya yükselme hâlinde borç veresiye satıştan doğmuşsa “satış tarihi”, karz (ödünç) akdinden doğmuşsa “paranın ödünç alana teslim tarihi” esas alınarak endeksli olduğu altın veya gümüşe göre değeri hesaplanır ve borçlar buna göre ödenir. Ancak günümüzde veresiye satışlarda genellikle bir vade farkı eklendiği için, altına göre yeni bir değer kaybı farkının ilave edilmesi, alıcı için haksızlık doğurabilir. Bu yüzden veresiye satışta altına göre değer farkı, yalnız peşin bedelle pazarlık yapıp, sonradan veresiyeye dönüştürme veya borcun vade tarihinde ödenmemesi hâlinde, bundan sonraki gecikmelerde ilave edilebilir. Fetvaya esas olan görüş budur. Ancak bu görüş, altın veya gümüş dışındaki madenlerden basılan paralarla sınırlıdır. Bu arada, vadenin konuşulmadığı veya bu konuda bir belirsizlik bulunduğu takdirde, “bir ayın esas alınacağı, çünkü tüccar örfünde bir aya kadar olan gecikmenin peşin hükmünde bulunduğu” ilkesi de Mecellenin kanunlaştırdığı hususlardandır. Nitekim borç, altın veya gümüş cinsi bir paradan doğmuşsa, ödeme tarihine kadar bu paraların satın alma gücünde değişimler olsa bile alacaklı bir vade farkı isteyemez. Bu konuda görüş birliği vardır. Ebû Yusuf’un görüşü, altın veya gümüş karşılığında yapılan muameleleri kapsamına almaz. İbn Âbidin (ö.1252/1836) bu noktayı özellikle belirtmiş ve şöyle demiştir: “Fels borcu; satım akdinden doğmuşsa “satış tarihi”, karz borcu ise “teslim tarihi” esas alınarak gümüş paraya göre değeri (dirhem) ödenir. Ebû Yûsuf’un bu konudaki fetvası *Zahîre*, *Hulâsa* ve *Bahr* adlı eserlerde teyit edilmiştir. Bu konuda “Fetva, Ebû Hanîfe’nin görüşüne göredir.” diyen bir bilginе rastlamadım. Bu duruma göre, fetva ve kaza da (yargı) Ebû Yusuf’un bu fetvasına göre amel etmek vaciptir.”^[253]

Madenî paralar üzerinde fazlaca durmamızın sebebi şudur: Aşağıda açıklayacağımız kâğıt para sistemi de temsilî bir para olup, gerçek değeri dışında oluşan bir itibarî değerle dolaşmaktadır. Durum böyle olunca acaba fels’lere uygulanan hükümler onlara bazı yönleriyle benzeyen kâğıt paraya da uygulanabilir mi? Aşağıda bu konuyu açıklamaya çalışacağız.

İnsanlık âlemi eski çağlardan beri altın, gümüş veya madenî paralar olmadan da ekonomik hayatın yürüyebileceğini anlamıştır.

J. Dobretsberger^[254] Mısır’da M.Ö. 1600 yıllarında banknot tedavül edildiğini söyler. Bu ülkede devlet hazine ve depolarının emanet kabul etmesi

usuldendi. Halk, elindeki altın, mücevherat veya tarım ürünlerini saklanmak üzere buralara tevdi eder ve kendilerine emanet bıraktıkları şeyin cins ve miktarını belirten bir makbuz verilirdi. Elinde böyle bir makbuz olan kimse, belge üzerinde yazılı cins ve miktardaki malı dilediği zaman çekebilirdi. Ticaretle uğraşanlar bu makbuzları mal ve para yerine kabul ediyorlardı. Hatta bu belgeler, Fenike ve Mezopotamya'da da tedavül ediyordu. Bu uygulama, Kur'ân-ı Kerim'de açıklanan Hz. Yusuf'un devletin hazine ve ekonomik işlerini üstlendiği devreye rastlar.^[255]

Miladın ilk yüzyılında Çin'de, daha sonra İtalya'da ve 16. Yüzyılda Hollanda'da temsilî kâğıt paralar çıkarılmıştır. Ancak banknotun yaygınlaşması 17. yüzyılda İngiltere ve İsveç'te cereyan eden uygulamalar sonucu olmuştur. Tüccarlar, korsanlığa ve soyguna karşı altın paralarını yanlarında taşımaz, bunları bankerlere teslim edip, onlardan bir makbuz alırlardı. Zamanla bu makbuzlar mal değişiminde para yerine kullanılmaya başlandı. İngiltere'de halk 17. yüzyılda hırsızlık ve soyguna karşı tedbir olarak ellerindeki altınları, değerli metalleri darphaneye emanet olarak bırakıyorlardı. Bu güvenin İmparatorlarca kötüye kullanılması üzerine sarraflar özel yerler ve müesseseler kurarak halkın elindeki altın veya gümüş para, zinet ya da külçe hâlindeki değerli madenleri korumak üzere teslim almaya ve sahiplerine birer makbuz vermeye başladılar. "Goldsmith's notes" denilen böyle bir makbuz, hâmiline, üzerinde yazılı miktarda altın veya gümüş sikke alma yetkisi veriyordu. İşte hâmiline yazılı çek benzeri olan bu makbuzlar alış-verişlerde para yerine kullanılmaya başlanmış ve halk bunlara rağbet göstermiştir. Bunlara "sarraf parası" adı verilmiştir.^[256]

Kâğıt para ve banknot günümüzde eş anlamda kullanılmaktadır. Ancak eski dönemde banknot, devletçe para basma yetkisi verilen bankalar tarafından çıkarılan ve üstünde yazılı olan miktardaki altını, bu banknotu getirene derhal ödemeye bankayı zorunlu kılan senet olarak tanımlanırdı. İşte bazı Avrupa ülkelerinde ve 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarılan kâğıt para uygulaması banknot niteliğindedir. Çünkü bu temsilî paraların karşılığı olan altın veya değerli madenî bunu getirene vermeyi banknotu çıkaran kişi veya kuruluş taahhüt etmekteydi. Kâğıt para sisteminde ise, karşılık ödeme taahhüdü söz konusu değildir.

Osmanlılarda kâğıt para uygulaması madenî paralarla birlikte tedavül etmek üzere devreye girmiştir. İlk kâğıt para Sultan Abdülmecid'in ikinci saltanat yılında, "Kâime-i Mu'teberiyye-i Nakdiyye" adı ile çıkarılmış banknotlardır. Burada 7 gram Reşat altını (sarı lira) yüz kuruş itibar edilerek kaime (altın

yerine kaim olan, onun yerine geçen kâğıt para) basılmış, ancak halkın bunlara rağbet etmemesi üzerine altın karşısında bir kaç yıl içinde % 350-450'lere varan ölçüde değer kaybetmiştir. “Kötü para, iyi parayı piyasadan kovar.” kuralınca, herkes gerek devlete ve gerekse gerçek kişilere olan borçlarını bu kaimelerle ödemeğe başlayınca, alacaklılarla borçlular arasında anlaşmazlık çoğaldı. Bunun üzerine konuyu inceleyen fetvahaneye şu sonuca ulaştı: “Bunlar adı üzerinde kaime (altına endeksli temsilî para)dan ibarettir. Bu yüzden borcun aslı altın lira üzerinden meydana gelmiştir. Borç miktarınca altın lira ödenir veya taraflar kabul edince ödeme günündeki kur üzerinden kâğıt lira da ödenebilir. Nitekim Osmanlı Hükûmeti'nin 1879 tarihinde çıkardığı bir kararnameye göre, borçlar kaime ile ödenirken 450 kuruşluk kaime veya yerine bir yüzlük altın (1 altın lira) verilebileceği, yine borçları ödeme gününde, bir altın lira ne kadar kaimeye denkse, o kadar kaime ödenmesi emrolunmuştur.”^[257]

Kısaca altın esasına dayalı kâğıt para sistemlerinde, temsilî para olan kâğıt para değerini tamamen altından almakta ve altınla ilgili hükümler onu temsil eden kâğıt paraya da uygulanabilmektedir. Bu yüzden İmam Ebu Yusuf (ö.182/798) bakır, nikel vb. madenlerden basılan felsleri, altın veya gümüşten endeksli olduğu cinsin değerini dikkate alarak enflasyon farkının ödenmesi gerektiğini söylemiştir. Aynı prensibin altına veya standart bir karşılığa endeksli olarak çıkarılan kâğıt paralara da uygulanabileceğinde şüphe yoktur. Ancak standart bir karşılığı olmayan kâğıt para sistemlerinde ise konu diğeri kadar açık değildir. Bu yüzden günümüzde yaygınlaşan ve gücünü devletten alan kâğıt para sisteminden de kısaca söz edeceğiz.

Hanefî müctehitlerinden Muhammed eş-Şeybânî'ye (ö.189/805) göre, kendisiyle eşyaya değer biçilebilen her şey para olarak belirlenebilir. İmam Mâlik (ö.179/795)'e göre, deriden basılacak para, halk tarafından kabul görüp piyasada kullanılınca “para hükmü”nde bulunur.^[258] Buna göre paranın sadece altın, gümüş veya diğeri madenlerden olması gerekmez.^[259] Günümüzde madenî paralar ufaklık para ihtiyacı için basılmaktadır. Kâğıt para genel olarak günümüzde altına endeksli olmaktan çıkarılmış, devletin desteklediği ve halkın muamelelerde kullanmasıyla tedavülünü örfleştirdiği bir para çeşidi olmuştur.

Bu duruma göre daha önceki yüzyıllarda kullanılan altın ve gümüş para dışındaki fels, mangır vb. madenî paralara kıyas yaparak kâğıt paranın da örfî bir para sayılması mümkündür. Çünkü temelde İslâm'ın prensipleri ile çelişmeyen örf ve âdetlerin bir delil oluşu hadis-i şeriflerle sabittir. Hz.

Peygamber şöyle buyurmuştur: “Müslümanların güzel gördüğü şeyler Allah katında da güzeldir. Müslümanların çirkin gördüğü şeyler Allah katında da çirkindir.”

Başlangıçta üzerinde temsil ettiği altın miktarı yazılı olan veya altın ya da gümüşten birisine endeksli bulunan kâğıt paraya temsil ettikleri değerli madenin hükümlerini uygulamakta açıklık vardı. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kâğıt paraların altınla bağı koparılıp, merkez bankalarında tonlarca altının bloke edilmesine gerek olmadığı, çünkü kâğıt paranın değerini devletin ekonomik gücünden aldığı esas kabul edilince, kâğıt para için belirsizlik dönemi başladı. Bununla birlikte, tarihten gelen altın esasını ve teorik olarak da Merkez Bankasındaki bloke edilen karşılıkları dikkate alarak, vadesinde ödenmeyen para borçlarında, borcun ödenmesi gereken tarihteki altın kuru üzerinden veya bu kuru aşmayan enflasyon endeksine göre ortaya çıkan “enflasyon farkının” karşılanması mümkündür. Bu görüşün Ebû Yusuf’un görüşü ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Diğer yandan kâğıt para sistemleri para gücünü altın kuruna endeksli bulunduğu dönemlerde, bu kurdan almış, altına endeksli para basımı, yerini enflasyon endekslerine bırakınca da, günümüzde, bu endekslerin esas alınması gerekli hale gelmiştir. Çünkü foreks işlemleri sonucu altın borsası, sanal yollarla bu madene normalin birkaç katı değer kazandırır olmuştur. Altın üzerinden borçlanmalarda yine miktar veya kur olarak altın esas alınır. Ancak kâğıt para sistemlerinde “enflasyon endeksleri” ölçü alınmalı, yıllık enflasyonun altında kalan nakit para maliyetleri Kur’ân ve sünnette ifadesini bulan “riba” kapsamında görülmemelidir. Nitekim tarihi süreçte, Osmanlı Devleti para vakıfları uygulamalarında, mağşuş paraların değerini hesaplamada, müftabih olan görüş Ebu Yusuf’un bu görüşü olmuştur.

Sonuç olarak, paranın altın gibi sağlam bir standarda bağlandığı, faizli krediler yerine, tasarrufların doğrudan kâr-zarar ortaklıklarında nemalandırıldığı, üretim ve dağıtımda arz ve talep dengesinin kurulabildiği, insanlara ticarete itidal zihniyetinin telkin edilebildiği, toplumda ve devlet sektöründe israf ve yolsuzlukların önüne geçilebildiği bir ekonomide, paranın değerini koruması ve enflasyonun gündem olmaktan çıkması gerekir.

2) Ana çizgileriyle faiz nedir?

Soru: *Kur’ân ve sünnette faizin tanımı ve kapsamı nedir? Günümüzde borçlunun vereceği enflasyon oranındaki fazlalığın faiz olmadığı söyleniyor. Faizle riba eş anlamlı mıdır? Faizin illeti ve çeşitleri nedir? Kısaca açıklar*

mısınız?

Cevap: Kur'ân ve sünnetteki ifadesiyle “riba”nın yasaklandığında şüphe yoktur. Ancak ribanın kapsamı ve illeti konusunda müctehitler arasında görüş ayrılıkları olmuştur. Bir yasağın kapsamını belirlemek için önce tarifini yapıp, illet adı verilen ortak niteliğini belirlemek gerekir. Riba ve faiz eş anlamda kullanılan sözcüklerdir. Buna göre riba niteliği taşıyan her faiz işlemi de yasak kapsamına girer.

Hanefîlere göre, ölçü veya tartı ile alınıp satılan şeylerin kendi cinsi ile değişiminde bir taraf için konulan fazlalık “riba” olduğu gibi, aynı veya değişik cinslerin veresiye satışından doğacak hükmî fazlalık da “nesie ribası” adını alır. Para çeşitleri de kendi arasında yukarıdaki kapsama girer. Meselâ; 100 gram altın 120 gr. altınla veya bir ton buğdayı 1,5 ton buğdayla peşin veya vadeli mübadelede riba gerçekleşir. Standart mallarda cinsler değişik olsa bile satışın peşin yapılması esası getirilmiştir. Meselâ; altını gümüşle, buğdayı arpa ile veya inşaat demirini çimento ile mübadelede miktarlar farklı olabilir, fakat değişimin peşin yapılması gerekir. Ancak altın, gümüş veya bunların yerine geçebilen nakit para karşılığında diğer standart (misli) olan veya standart olmayan malların peşin veya veresiye olarak satılması, misli olan malların ayrıca para peşin, mal veresiye bir muamele olan “selem” akdine konu yapılması mümkün ve caizdir.

Faizin illeti cins ve miktar birliğidir. Buna göre ölçü ile alınıp satılan şeylerde cins ve ölçü birliği, tartı ile alınıp satılan şeylerde ise cins ve tartı birliği riba cereyan eden şeylerde ortak nitelik, yani illettir.^[260] İşte bu nitelik gerçekleşen şeylerde aynı cinsin fazlalıkla değişiminde “fazlalık”, aynı veya değişik cinsin vadeli değişiminde ise vade (hükmî fazlalık) riba sayılır.

Şâfiîlere göre faizin illeti; altın ve gümüşte para olma (semenlik), standart mallarda ise “gıda maddesi olma” niteliğinden ibarettir. Bu yüzden para çeşitleri ve gıda maddeleri dışında kalan şeylerde faiz cereyan etmez.^[261]

Kur'ân-ı Kerim'de; **“Eğer ribadan tevbe ederseniz anaparalarınız sizindir.”**^[262] buyurulduğuna göre, taraflar arasında “anapara”nın üstünde olan bir fazlalığın riba sayıldığında şüphe yoktur. Hz. Peygamber'in hadislerinde “cahiliyye ribası” adı verilen bu riba çeşidinin nasıl cereyan ettiği kesin olarak biliniyordu. Veresiye mal satışından veya faizli borç para vermekten doğan bir borç vadesinde ödenmezse, borçlu alacaklıya; “Bana ek bir süre ver, ben de sana olan borcumu arttırayım.” diyordu. Bu erteleme yenilendikçe, borç miktarı anaparayı geçiyor ve ödenemeyecek rakamlara ulaşıyordu.^[263] Onlar, bir malın satış bedelini, ilk olarak satarken arttırmakla,

vadesinde ödenmeyen bir borcu, ek süre nedeniyle arttırmak arasında bir fark görmüyorlar, her ikisinin de alış-veriştten ibaret olduğunu söylüyorlardı. [264] Halbuki Allah Teâlâ alış-verişi helal, riba muamelesini ise haram kılmıştır. [265]

Ribanın kapsamı Ubade b. es-Samit (ö.45/665)'ten nakledilen şu hadisle genişletilmiş ve standart (misli) eşya da riba cereyan eden şeyler arasına alınmıştır: *“Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla ve tuz tuzla misli misline eşit ve peşin olarak satılırlar. Ancak maddeler farklı cinsle değiştirilecekse, peşin olmak şartıyla, istediğiniz gibi satış yapınız.”* [266] Bu hadisin Müslim'deki rivayetinde; *“Her kim fazla verir veya alırsa, şüphesiz riba yapmış olur.”* [267] ilavesi vardır.

Çoğunluk müctehitlere göre, bu hadiste zikredilen altı madde “örnek kabilinden” olup, ortak nitelik bunların ağırlık veya hacim ölçüsü ile alınıp satılan mallardan olmasıdır.

Buna göre ticârî hayatta önemli yer tutan para ve döviz işlemlerinin ve sarrafların tüm altın, gümüş ve zinet satışlarının peşin yapılması gerekir. Diğer yandan misli malların da aynı cinsle değişiminin eşit ve peşin yapılması, değişik cinslerin ise miktarı farklı olmakla birlikte yine peşin mübadeleye tâbî tutulması gerekir. [268]

İslâm'da faiz yasağı ile rizikoya girmeksizin paranın para kazanması yolu kapatılmak istenmiştir. Bu arada tasarruf sahiplerinin doğrudan yatırıma yönelmeleri yerine banka gibi birtakım aracı kuruluşların devreye girmesi ve kredilerin faiz maliyetleriyle birlikte müteşebbislere intikali de önlenmek istenmiştir. Bunun yanında darda bulunanların para ihtiyacını karşılamada faizin devreye girmesi bu darlığı daha da artırmaktadır.

Diğer yandan bir borç ilişkisinde faizin cereyan etmesi için, fazlalığın önceden “şart koşulması” veya toplumda “örfleşmiş” bulunması gerekir. Aksi halde borcun ödendiği sırada kendiliğinden verilecek ek şeyler faiz sayılmaz. Çünkü burada borçlu ödemek zorunda olmadığı bir fazlalığı, kendi isteği ile üstlenmiş ve bir teberru olarak vermiş bulunur. Nitekim Hz. Peygamber'in de borcunu ziyade ederek ödediği ve *“Sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde ödeyeninizdir”* buyurduğu nakledilmiştir. [269]

Günümüzde standart bir karşılığa endeksli bulunmayan ve sürekli enflasyonla değer kaybeden kâğıt para sistemlerinde, vadesinde ödenmeyip, alacaklının rızası dışında ertelenen para borçlarına, vade tarihindeki altın kuruna veya “tüketici eşya fiyatları endeksine” göre hesaplanacak bir enflasyon farkının eklenmesi hakkaniyete uygun olur. Şunu da belirtelim ki,

borcun doğuşu sırasında tarafların bu konuda “değer eşitliğini ve hakkaniyeti sağlayabilecek bir kriteri” de ölçü almaları mümkündür. Meselâ; bir malı oniki ay vadeyle on bin TL. sına satan kimseye bu borç, vade sonunda ödenmeyip, bir yıl gecikmeli olarak tahsil imkânı olsa, bu alacağa protesto, icra, avukatlık ücreti gibi masraf olarak iki bin TL. harcamış olsa, bu iki bin TL. masrafı alabileceği gibi, buna ek olarak paranın yıllık değer kaybı % 8 olmuşsa, 800 TL de enflasyon farkı olarak alabilir.

Bu konuda şu delillere dayanılabilir: a) Hz. Peygamber döneminde yalnız altın ve gümüş paranın bulunması, Kur’ân ve sünnetteki riba hükümlerinin bu iki çeşit sağlam para birimleri için gelmesi, b) Ebû Yusuf’un, “fels” adı verilen bakır, nikel vb. madenden basılan zayıf paralardan doğan borçlarda, endeksli bulunduğu altın veya gümüş para kuru üzerinden enflasyon farkını caiz görmesi, c) 19. Yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlılarda çıkarılan kaimelerin (7 gramlık altın lira yerine geçen), endeksli bulunduğu altın lira kuruna göre işlem görmesi, d) Satın alma gücünü devletin ekonomik gücünden alan kâğıt para sisteminde ise, teori planında, kısmen de olsa, Merkez Bankasında bloke edilmiş karşılığının bulunması, e) Borç ilişkisinin başında başka bir endeksleme yapılmamışsa, altın değerinin üstünde veya yıllık enflasyon miktarının üstündeki farkın “reel faiz”e yol açabileceği endişesi bu deliller arasında sayılabilir. Aşağıda kendi konuları içinde değişik sorularda bu konuyu ayrıca açıklayacağız.

Diğer yandan bir Devlet yardımı niteliği taşıyan ve enflasyonun yarısını geçmeyen bir fazlalıkla ve ödeme kolaylığı ile verilen “teşvik kredileri” de bu kapsamda değerlendirilmelidir.

3) Fâiz, kâr, kira bedeli veya komisyon arasında ne fark vardır?

Soru: *Günümüz ekonomi anlayışında, bir sermayeyi mala yatırım yapıp, elde edilecek kâr veya kira geliriyle, aynı sermayeyi faizle işletip elde edilecek getirinin aynı nitelikte olduğu ifade ediliyor. Bu konuda ayırıcı kriter nedir?*

Cevap: İslâm’da yenilmesi, içilmesi veya yararlanılması caiz olan şeylerin üretilmesi ya da alım-satımının yapılması da caiz görülmüştür. Mala yapılan böyle bir yatırımdan elde edilecek gelir kâr (ribh) adını alır. Ticaret yatırımında daima bir risk unsuru vardır. Çünkü üretilen ya da satın alınan bir malın ne zaman ve ne kadar kârla satılacağı çoğu zaman başlangıçta belirsizdir. Ya da önceden yapılan tahminlerde her zaman değişiklikler

olabilir. Sipariş üzerine yapılan satışlarda bile, alıcı için “görme veya ayıp (üretim hatası) muhayyerliği hakkı”nın bulunması bir riziko hâlidir. İşte sermayenin bu riskine karşılık kâr meşrû sayılmıştır.

Kur’ân’da, faizle kâr aynı nitelikte görenlerin, daha kabirlerinden ilk kalkışlarında uğrayacağı sıkıntı ve şaşkınlık belirtildikten sonra şöyle buyrulur: **“Onların başına gelen bu durum; alım-satım tıpkı faiz gibidir, ikisi de aynı niteliktedir, demeleri yüzündendir. Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır.”**^[270]

Faizle kâr arasında ayırıcı en önemli kriter şudur: Faizli muamelede, kişi veya banka, dönem sonunda, anaparayı ve faizini, mevduat sahibine ödemeyi taahhüt etmektedir. Kısaca burada sermayenin zarar riskini banka üstlenmektedir. Bu yüzden, banka zarar etse de, bu taahhüdünü yerine getirmek zorunda bulunur. İslâm bunun yerine, sermayenin, “İnan” veya “Mudarebe (Emek-Sermaye)” ortaklığı çerçevesinde kâr-zarar riskine sokulmasını öngörmüştür. Kısaca faizli muamelede zarar riski bankanın üzerinde bulunurken, İslâm’ın öngördüğü finansman modelinde bu risk sermayenin üzerindedir. İşletmeci kasıt, kusur veya ihmali bulunmadıkça zarara katlanmaz. Ancak işletmeci, emeğinin karşılığını kârdan alacağı için, bu konuda gereken özeni göstermek zorunda bulunur.

Diğer yandan kira geliri ile faiz arasında da ayrılık vardır. Çünkü İslâm’da taşınır veya taşınmaz malları kiraya verip, kira geliri elde etmek caiz görülmüştür. Hz. Peygamber döneminden günümüze bu konuda farklı bir görüş öne süren olmamıştır. Paranın faizi, onun kira geliri niteliğinde değildir. Çünkü ancak kendisi tüketilmeksizin, aynından yararlanmak mümkün olan şeyler kira konusu olabilir. Meselâ; kiralanan bir ev, dükkân, depo, araç vb. kendisi varlığını sürdürürken, kiracı ondan yararlanır ve buna karşılık da bir kira bedeli öder. Para ise, tüketilerek tasarruf edilebildiği için kiraya konu olamaz. Altın veya gümüş de böyledir. Ancak yalnız düğün günlerinde takılmak üzere bir altın zincir veya gerdanlık kiralansa, burada kendisi tüketilmediği için kiraya konu olabilir.

Komisyon bedeli ile faiz de birbirinden farklıdır. Komisyoncu kendisinden bir sermaye yatırımı söz konusu olmaksızın ve ticaret riskine de girmeksizin satıcıyla alıcıyı buluşturan ve malın satışında aracılık eden kimsedir. Bu yüzden o, müvekkili adına muamele yapan vekil gibidir. Kimi zaman vekil yetkisi de yoktur, alış-veriş satıcı ile alıcı arasında yapılır. Bütün bu durumlarda komisyoncunun emeği karşılığında, anlaşma veya örf gereğince alacağı ücret meşrû sayılmıştır.^[271]

4) Finans kurumlarının kâr adıyla verdikleri, fâiz oranına yakın fazlalık “faiz” niteliğinde midir?

Soru: *Günümüz finans kurumları, dönem sonlarında banka faiz oranlarının 2-3 puan altında veya üstünde kâr vermektedir. 8-10 yıllık uygulamada zarar ettikleri görülmediği gibi, çok düşük kâr verdikleri yıl da olmadı. Gerçekte faiz veriliyor da, kâr olarak mı ifade ediliyor?*

Cevap: Faizsiz çalışan bir finans kurumu, temelde emek-sermaye ortaklığı (Mudarebe) esasına dayanır. Bu kurumlara vadeli para yatıran mevduat sahipleri “sermaye sahibi (rabbu’l-mal)”, finans kurumu da “işletmeci (mudarib)” tarafını oluşturur. İki kişi arasında olabilen emek-sermaye ortaklığı, yüzlerce kişi arasında da tesis edilebilir. Emek tarafı bir işletme olarak organize olunca, faizsiz çalışan bir banka ya da finans kurumu ortaya çıkar.

Yukarıda emek-sermaye ortaklığı konusu içinde de belirttiğimiz gibi, finans kurumları kendilerine yatırılan mevduatı, vadelerine göre ayrı havuzlarda topladıktan sonra, gelir getirecek meşrû alanlara yatırım yapmaktadırlar. Günümüzde bu kurumların genel olarak aşağıdaki dört çeşit finansman kullandırma yöntemine başvurduklarını görmekteyiz. a) *Muşârake*; finans kurumunun kendisine ait öz sermaye ile, mevduat sahiplerine ait bir havuzdan tahsis edilecek bir bölüm sermayeyi, dönem sonuna kadar işleterek, elde edilecek kârın sermaye oranlarına göre paylaşılmasıdır. b) *Mudarebe*; bir havuzda toplanan sermayeyi, alt mudarebe çerçevesinde işletecek olan bir alt işletmeciye transfer edip, dönem sonunda, anaparanın ve sözleşmeyle belirlenen kâr oranının havuza dönmesinden ibaret bir finansman kullandırma yöntemidir. c) *Murabaha*; finans kurumunun sipariş üzerine peşin mal alıp, kârını ekledikten sonra vadeli olarak satmasından ibarettir. d) *Leasing*; bu yöntem, finans kurumunun bir malı ve genellikle de bir taşıt aracını sipariş üzerine satın aldıktan sonra, satış vaadiyle ve 48 ay vb. taksitle, müşteriye satması, ancak malı hemen teslim ettiği için, satış bedeli ödeninceye kadar, malın müşteri elinde “kira” statüsünde bulunmasıdır. İşte finans kurumu elinde biriken mevduatı bu dört yöntemden birisiyle işletir. Dönem sonunda elde edilecek kârı, ana sözleşmesindeki esaslara göre mevduat sahipleriyle paylaşır ki, günümüzde işletmecinin kârdan payı yaklaşık % 20, sermaye sahiplerinin payı ise % 80 dolaylarındadır.^[272]

Yukarıda belirttiğimiz, dört finansman yönteminde doğrudan faiz sayılabilecek bir uygulama yoktur. Ancak günümüz finans kurumları bu dört

yöntemden yalnız başına “Murabaha (peşin mal alıp vadeli satma)”yı, % 93-94 oranında kullanmaktadırlar. Peşin alınan mala, vade farkını eklerken de ülkedeki enflasyon ve faiz oranları dikkate alınmaktadır. Diğer yandan Murabahalı yöntemin bir mal satışından ibaret olması, malın sipariş üzerine satın alınması, ödeme gücü bulunan müşterilerin tercih edilmesi, ayrıca taksitler için çek veren müşteriden kefil veya ipotek istenebilmesi bu yöntemi cazip duruma getirmiştir. Bir İslâm bankasında bir, iki veya üç yıl gibi vadeli tasarrufların riske sokularak Mudarebe ve Muşareke yöntemiyle kullandırılması İslâm bankacılığının ruhuna daha uygundur. Halbuki, Türkiye başta olmak üzere kimi İslâm ülkelerindeki faizsiz finans kurumları, bu katılma hesabı fonlarının büyük çoğunluğunu “Murabaha (peşin mal alıp vadeli satma) yoluyla kullandırmaktadırlar. Alt Mudarebe veya Muşareke (sermaye ortaklığı) yoluyla kullandıkları miktar, mevduat toplamının % 5 veya 6’sını geçmemektedir. Bu yapılanma, kurumların dağıtacağı kâr oranları için de belirleyici olmakta ve faiz oranlarına yakın bir kâr dağıtma tablosu ortaya çıkmaktadır.^[273] Sonuç olarak, bu kurumların riskli, fakat kâr marjı yüksek olan yatırım alanlarına yönelmesi beklenir. Çünkü ABD, Kanada ve Japonya gibi ileri ekonomilerde, İslâm’ın Mudarebe yöntemi geliştirilerek “Venture Capital (Risk Sermayesi)” yöntemine geçildiği bilinmektedir.^[274] Bu yüzden 21. Yüzyılın, paranın parayı doğurmadığı, ancak paranın bir mübadele aracı olarak doğrudan proje yatırımlarında kullanılacağı bir asır olması beklenir.

5) Büyük sanayi kuruluşları için kısa veya uzun vadeli faizsiz kredi temin imkânları var mıdır?

Soru: *Büyük şirketlerin oluşması, fabrikaların kurulması ve daha sonra da işletilmesi için uzun vadeli sermaye ihtiyacı yanında, kimi zaman günlük finansman ihtiyaçları olmaktadır. İslâm’da faiz yasaklandığına göre, bu gibi büyük işletmelerin uzun veya kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşılamak üzere alınan önlemler var mıdır?*

Cevap: İslâm’da sermaye kadar, kişilerin âtil duran sermayeyi harekete geçirerek iktisadî yatırımlar yapması yani “teşebbüs gücü” de önemlidir. İslâm’da karz-ı hasen teşvik edilmekle birlikte, bu yöntemle uzun vadeli ve büyük meblağlı kredi ihtiyaçlarını çözmek mümkün olmaz. Çünkü karşılıklı yarar olmaksızın, insanların birbirine yardımcı olması süreklilik arz etmez. Karz-ı hasen belki dar gelirlilerin kısa süreli sıkıntılarını veya ticaretle uğraşanların geçici ve kısa süreli finansman ihtiyaçlarını karşılayabilir.

İslâm'da uzun vadeli ve büyük krediler için “kâr-zarar ortaklığı esası” getirilmiştir. Yukarıda niteliklerinden kısaca söz ettiğimiz (bk. ortaklıklar konusu) emek-sermaye veya yalnız sermaye yahut vücut şirketinde olduğu gibi, ortakların yalnız ticârî itibarları ile oluşturacakları ortaklıklar her türlü krediyi sağlamaya elverişlidir. Ancak bunun için, % 50'nin altında olan ortakların haklarını koruyacak bir anlayışın yönetime hâkim olması gerekir. Günümüz anonim, kolektif, komandit, limitet veya kooperatif ortaklıklarından birisi kurulacaksa, ana sözleşmenin “helal haram, haramı helal kılacak” bir madde içermemesi gibi, % 49'un haklarını koruyacak düzenlemeyi de kapsamalıdır. Çünkü özellikle holdinge bağlı şirketler arasındaki iç ticaret ilişkilerinde, % 49'ların yararından çok, holdingin genel yararı esas alındığı için, bir şirketin sermayesi dışında kullanılabilen, birinin malını diğeri ucuza kapatabilmektedir. Çünkü burada alan elle, veren el aynı kişi ya da aynı yönetim olmaktadır. Kur'ân'da ortaklık konusunda tek inen âyette, ortakların çoğunun birbirine karşı haksızlık yaptıkları belirtildikten sonra, iman eden ve salih amel işleyen ortakların bunun dışında olduğu, ancak bunların sayısının ise çok az olduğu ifade edilmiştir.^[275]

İşletmenin proje bazında emek-sermaye ortaklığı yoluyla sürekli olarak uzun veya kısa vadeli kredileri doğrudan tasarruf sahiplerinden sağlaması mümkündür. Meselâ; çay alımına girecek olan bir şirket, kendi öz sermayesinin dışında beş yüz bin dolar tutarında bir alım yapacaksa, satın alınacak çayın işlenmesi, iç veya dış piyasada paraya çevrilmesi için yaklaşık altı aylık bir süre öngörüyorsa, bunu ve öbür şartlarını topluma açıklayan firma, altı aylık “kâr-zarar tahvili” çıkarabilir. Böylece proje sona erince, işletme net kârın % 20'sini alacaksa, ana para ve kârın % 80'ini de tahvil sahiplerine verecektir. Altı aylık bir çalışmayla meselâ, döviz bazında yüzde 15 net kâr dağıtabilen bir kuruluşun, başka bir proje için çıkaracağı kâr-zarar tahvillerinin müşterisi hazır demektir. Proje bazında finansman teminini uzman bir kuruluş yönettiği zaman, yukarıda sözünü ettiğimiz ve ileri ekonomilerde başarıyla uygulanan “Venture Capital (Risk sermayesi)” sistemine geçilmiş olur. Yapılan bir araştırmaya göre, ABD'de 1964-1984 arası 20 yıllık dönemde Venture Capital yatırımlarının ortalama yıllık kârlılık oranı dolar bazında % 25 dolaylarındadır. Aynı dönemde sermaye piyasasında işlem gören menkul değer yatırımlarının yıllık ortalama kârlılığı ise % 8'dir. Bu dönemde ABD'de enflasyonun % 7 dolayında olduğu düşünülürse, risk sermayesi yatırımlarının ne derece yüksek kâr sağladığı anlaşılır.^[276] Finans sektöründe birtakım tabular yıkıldıktan sonra tasarruf

sahibi ile müteşebbisin faizsiz bir ortamda bir araya gelmesinin hiç de güç olmadığı görülür.

6) Enflasyonun altında kalan banka faizi caiz midir?

Soru: *Bir mü'minin bankalarla çeşitli şekillerde para ilişkisi olmaktadır. Bankada bulunan mevduat için yıllık enflasyonu aşmayacak ölçüde faiz almak caiz midir?*

Cevap: Bir kimsenin bankada çeşitli amaçlarla parası bulunabilir. Kendi isteğiyle ve faiz geliri elde etmek amacıyla yatırılan mevduatta “faiz sözleşmesi” bulunduğu için bunun yasak kapsamına girdiğinde şüphe yoktur. Bankalar rekabet ortamında mevduat toplamak için, vadeli mevduat faizlerini enflasyon oranına yakın veya ondan da yüksek tutarlar. Böyle bir krediyi verirken de, mevduata ödeyecekleri faizin üzerinde bir meblağ eklerler ki, bankaların yararı, verdikleri ve aldıkları faiz farkından ibarettir. Bu yüzden faizcilik yapan bir bankanın çok düşük faizli teşvik kredisi vermesi mümkün olmaz. Teşvik kredilerini ancak Devlet, hazine kaynaklarından verebilir. Bundan sonraki soruda bu krediler üzerinde ayrıca duracağız.

Diğer yandan bir faiz sözleşmesi veya örf bulunmayan durumlarda, borçlunun ya da bankanın kendiliğinden vereceği bir fazlalık faiz kapsamına girmez. Çalınma korkusuyla para yatırma, senet ve çek tahsilleri yüzünden yıl boyunca zaman zaman kalan paralar, ithalat ve ihracat işlemleri için bekletilen vadesiz mevduat için bankada kendiliğinden biriken fazlalık, tasarruf sahibince alınıp yoksullara verilmelidir. Sözü edilen işlemleri de mümkün oldukça faizsiz çalışan kuruluşlarla yapmalıdır. Pişman olarak bankadaki faizli muamelesini tasfiye etmek isteyen kimse, anaparasının yanında faizini de almalı ve bu fazlalığı tasadduk etmelidir.

7) Teşvik kredisinden yararlanmak caiz midir?

Soru: *Devletin birtakım yatırımları teşvik için verdiği düşük faizli kredilerden, vergi indirimi, vergi iadesi, kâr ve faiz transferi, devletin kefalet ve döviz taahhüdü gibi tedbirlerinden yararlanmak caiz midir?*

Cevap: Geri kalmış ülkelerde özel teşebbüsü ya da yabancı sermayeyi sanayi yatırımlarına çekmek için onlara yasalarla kolaylıklar gösterme ve yatırımları kârlı kılma rejimine “teşvik rejimi” denir. Hazine kaynaklarından verilen teşvik kredisi bu önlemlerin başında gelir. Günümüzde Devlet, tarım ve hayvancılık sektörü ile KOBİ adı verilen Küçük ve Orta Boy İşletmelere bir yıl ödemesiz, 4-5 yıl ödemeli, enflasyonun yarısını geçmeyen faizle teşvik

kredisi vermektedir. Kimi zaman bu kredi faizsiz de olmaktadır.

Bu kredilerden tamamen faizsiz ya da masraf kadar düşük faizli olanının alınabileceğinde şüphe yoktur. Çünkü Devlet böyle bir kredinin dağıtılması ve vadesi gelince de geri alınması için belli ölçüde masraf yapmaktadır. Bir borcun ödenmesiyle ilgili olarak çıkabilen masraflar borçluya aittir. Diğer yandan enflasyonun yarısını bile geçmeyen fazlalığa gelince; Hanefî fakihlerinden Ebû Yusuf'a (ö.182/798) göre, maden değeri dışında itibarî bir para olan "fels"lerin satın alma gücünde düşme veya yükselme meydana gelse, ödünç borcunda "teslim tarihi", alış-verişten doğan para borcunda ise "akit tarihi" esas alınarak istikrarlı bir para birimine endeksleme yapılarak enflasyon farkının ödenmesi gerekir. Ebû Yusuf kendi döneminde felsleri, istikrarlı bir para saydığı dirheme (gümüş para) endeksleme yoluna gitmiştir. Hanefîlerde fetvaya esas olan görüş budur.^[277] Malikî mezhebinin bir görüşüne göre ise, itibarî bir parayla yapılan borçlanmalarda, paranın değerinde meydana gelen değişiklik az ise, borcun ödenmesinde dikkate alınmazken, düşme veya yükselme fazla olursa bunun dikkate alınması gerekir.^[278]

Kâğıt para sistemi; bakır, nikel vb. madenlerden basılan felslerden daha zayıf bir para çeşididir. Satın alma gücünü ülkenin ekonomik gücünden almaktadır. Bu çeşit para borçlarında enflasyon farkının istikrarlı bir birime endekslenerek karşılanması gerekir. Bu endeksleme yüzyıllar boyunca temsilî paralar için karşılık vazifesi gören altın veya borcun doğuşu sırasında taraflarca belirlenen istikrarlı bir kriter yahut da ülke çapında önceden bilinen bir endeksleme olabilir.

Faizle çalışan özel sektöre ait bankaların teşvik kredisi verme imkânı bulunmaz. Çünkü % 90'ın üzerinde enflasyon olan bir ülkede, diyelim bankanın % 85 faizle topladığı mevduatı % 50 gibi düşük bir faizle kullandırması düşünülemez.

Diğer yandan günümüzde Emekli Sandığı, Esnaf Kefalet Kooperatifi, Tabipler Birliği gibi resmî kuruluşların kendi üyelerine "iş kurmak" veya "işini geliştirmek" gibi amaçlar için enflasyonun çok altında bir faizle verdiği krediler de üyelerine yardım niteliği taşımaktadır.

Şunu da belirtelim ki, gerek hazine kaynağından ve gerekse diğer yardımlaşma kurumlarından verilecek teşvik kredilerini "istikrarlı bir birime" endeksleyerek vermek hedef olmalıdır. Burada reel bir gelir kastedilmediği açıktır, ancak verilen kredinin gerçek değeriyle geri dönmesi bu kredi kaynağının devamına yardımcı olur.

Sonuç olarak teşvik kredisi bir Devlet yardımı niteliğindedir. Amacına uygun olarak kullanılmak üzere böyle bir kredinin alınması mümkün ve caizdir. Buna bağlı olarak, vergi indirimi, vergi iadesi, Devlet kefaleti gibi kolaylıklardan da yararlanmak mümkündür. Ancak bütün bu yararlanmalar gerçek muamelelere dayanmalı, kamu yararı ön planda tutulmalı ve hayalî bir vergi iadesinin haksız kazanç olduğu bilinmelidir.

8) Dâruharpde faiz almak ve vermek câiz midir?

Soru: *Pasaportla, darulharpte bulunan bir Müslüman faiz alabilir mi? Yine faizli kredilerden yararlanabilir mi? Oradan alacağı krediyi İslâm ülkesine transfer ederek kullanması caiz midir?*

Cevap: İslâmî açıdan dünya ülkeleri genel olarak, İslâm ülkesi ve gayrimüslim ülkeler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan, Müslümanların idare ve hâkimiyeti altındaki ülkeye “dâruislâm”, gayrimüslimlerin yönetiminin yürürlükte olduğu ülkeye de “dâruharp” denilmiştir.^[279] Bir ülkenin dâruharp sayılması için, İslâm ülkeleriyle sürekli savaş hâlinde bulunması gerekmez. İslâm ülkesiyle aralarında sulh anlaşmasının bulunması da sonucu etkilemez. Diğer yandan İmam Şâfiî’ye (ö.204/819) göre, tarihte bir defa bile olsa, Müslümanların eline geçip, İslâmî hükümlerin uygulandığı topraklar, daha sonra onların ellerinden çıksa bile, dâruislâm sayılır.^[280]

Bu duruma göre, günümüzde gayrimüslimlerin hâkim bulunduğu ülkeler Müslümana göre “dâruharp” niteliğindedir. Bu kısa tesbitten sonra dâruharpde faizli muamelelerin durumuna geçebiliriz. Bu konuda iki görüş vardır:

a) *Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in görüşü:*

Bu iki müctehide göre, dâruharpde Müslümanla, o ülkenin gayrimüslim vatandaşı olan harbî arasında faiz muamelesi caizdir. Bunun yanında fâsit sayılan alış-verişler, kan, domuz eti satmak ya da kumar çeşidine giren bir oyundan elde edilecek kazancı almak da caizdir. Darulharpte Müslüman olup da henüz İslâm ülkesine hicret etmemiş olan yerli halk veya İslâm ülkesinden darulharbe gelen pasaportlu zimmî gayrimüslim de, harbî ile sözü edilen muameleleri yapabilir.^[281] Ancak bütün bu muamelelerin Müslümanın lehine olması gereklidir. Ünlü hanefî fakihlerinden Serahsî (ö.490/1097) bu konuda şöyle demiştir: “Müslüman dâruharbe eman (pasaport) ile girdiğinde, onların mallarını rızaları bulununca, hangi yolla olursa olsun almasında bir sakınca yoktur. Faiz, kumar veya domuz ya da ölmüş hayvan etine ait satış bedeli

olması arasında bir fark yoktur. Müslüman emanla girdiği için, onların mallarını, rızaları dışında alması caiz olmaz. Kısaca karşılıklı rıza ve akdin bulunması, malın Müslümana mubah olması için yeterlidir.”^[282]

Dâruharpte faiz konusunda Caferiyye mezhebi de Hanefîlerle aynı görüştedir.^[283]

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed’in dayandığı deliller:

aa) Dâruharpte, faizin Müslümana caiz olduğunu bildiren hadisler;

Hadiste şöyle buyurulmuştur. “Müslümanla harbî arasında dâruharpte faiz cereyan etmez.”^[284] Bu hadis için, her ne kadar uzmanlarınca “mürsel” veya “garîb” denilmişse de, hadisin râvisi Mekhûl Ebû Abdillâh (ö.112/730), sika (güvenilir) bir fakihdir. Böyle bir râvinin mürsel (sahabeyi atlayarak naklettiği) hadisi de delil olarak alınmıştır.^[285]

Hiz. Peygamber’in Veda Hutbesinde şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “...Şüphesiz, cahiliye dönemine ait faizler kaldırılmıştır. İlk kaldırdığım faiz de amcam Abbas İbn Abdilmuttalib (ö.32/652)’in faizidir.”^[286] Hiz. Abbas’ın Bedir (2/623) veya Hayber (7/628) savaşından önce İslâm’a girdiği, ancak Hiz. Peygamber’in uygun bulmasıyla Mekke’de ikamet ettiği nakledilmiştir.^[287] Katlanmış faizi yasaklayan âyetin^[288] Uhud (3/625) gazvesi sırasında indiği ve kesin faiz yasağının da Hayber fethi (7/628) sırasında geldiği^[289] düşünülürse, Hiz. Abbas’ın Mekke’de yasağa rağmen müşriklerle faiz muamelelerine devam ettiği anlaşılır. Çünkü fetihden önce (8/630) Mekke dâruharpti. Hiz. Peygamber Veda Hutbesinde, daha önce alınmamış bulunan faizlerden vazgeçilerek, yalnız anaparanın alınabileceğini bildirmiştir. Nitekim Kur’ân’da “**Ey iman edenler Allah’tan korkun ve gerçek mü’minler iseniz, faizden kalanı bırakın.**”^[290] buyrulur. Sonuç olarak Hiz. Peygamber’in Mekke’de oturan Abbas (r.a.)’ı fetihden önce faizden men etmemesi ve bu dönemde aldığı faizlerin geri verilmesini istememesi dâruharpte Müslümanın harbîden faiz almasının caiz olduğunu gösterir.^[291]

bb) Dâruharpte, harbîye ait malın Müslümana mubah sayılması;

Dâruharpte harbînin malı Müslüman açısından ilke olarak mubahtır. Bununla birlikte Müslüman oraya emanla (vizeli pasaport) girince, onların mal ve canlarına zarar vermesi caiz olmaz. Ancak Müslüman gerek faiz ve kumarla ve gerekse Müslümanların kendi aralarında yapmaları caiz olmayan birtakım ticaret muameleleri (fasit akitler) yoluyla, onların temelde mubah olan mallarına mâlik olmuş bulunur. Burada karşılıklı rızânın bulunması

yeterli görülmüştür.^[292]

cc) Dârulharpte, kumar niteliğindeki “bahs”in Müslümanla müşrik arasında caiz görülmesi;

Hz. Peygamber Mekke döneminde, bir müşrik olan Rukâne'nin teklifi üzerine onunla güreş tutmayı kabul etmiş ve onu üst üste birkaç kere yenmiştir. Rukâne bahis olarak koyunlarının üçte birini koymuştu. Üst üste yenilip bütün sürüsünü kaybedince; “Beni yenen sen olamazsın, işin içinde anlayamadığım bir güç var.” deyince Allah'ın Rasûlü koyunlarını geri vermiştir.^[293]

Bu konuda başka bir delil, Hz. Ebû Bekir'in bir müşrikle bahse girmesidir. Kur'ân-ı Kerim'de haber verilen olay şöyle cereyan etmiştir:

Mekke döneminde inen Rûm Sûresi'nin ilk âyetlerinde İran karşısında yenilen Bizanslıların birkaç yıl içinde galip gelecekleri bildirilmişti.^[294] Kureyş müşrikleri bunun gerçekleşmeyeceği konusunda Hz. Ebû Bekir (ö.13/634) ile mal karşılığında bahse girdiler. Ancak birkaç yıl sonra çıkan bir savaşta İranlılar yenilince, Hz. Ebû Bekir bahsi kazandı ve elde ettiği hayvanları, Allah Elçisi'nin emri ile tasadduk etti. O tarihlerde Mekke darulharp olduğu için, kumar çeşidine giren böyle bir bahse izin verilmiştir. Diğer yandan Hz. Ebû Bekir'in bahsi kazanacağı âyetle sâbit olduğu için, muamelenin Müslümanın lehine olduğunda şüphe yoktur.^[295]

b) Çoğunluğun görüşü:

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri ile Hanefîlerden Ebû Yûsuf'a ve Zâhirîlere göre, Müslümanların dârulharp'te harbîlerden faiz alıp vermeleri caiz değildir. İslâm'ın yasakladığı bir şey, ülke ayırımı söz konusu olmaksızın her yerde yasaktır.^[296]

Dayandıkları deliller:

aa) Faiz yasağı bildiren âyet ve hadislerin İslâm ülkesi ile gayrimüslim ülke arasında bir ayırım yapmaması;

Fâiz yasağı bildiren âyet ve hadislerin genel anlamı, ülke ayırımı yapılmaksızın faizin her yerde caiz olmadığını ifade eder. **“Allah alış-verişi helal ribayı ise haram kılmıştır.”**^[297] **“Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve gerçek mü'minler iseniz, faizden arta kalanı bırakınız.”**^[298] âyetleri ile altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdan ibaret olan altı maddenin örnek olarak zikredildiği hadisin devamında Müslim

(ö.261/874)'in naklettiği şu ilâveyi örnek verebiliriz: “(Bu maddelerde aynı cinsin değişiminde veya aynı cinsten borçlanmada) kim artırır veya artırmayı isterse, şüphesiz faize düşmüş olur. Bu konuda alan da veren de eşittir”^[299] Bu ve benzeri nass'lardaki genel ifade, dâruhharb'i de kapsamına alır.

İslâm ülkesinde haram olan bir şey gayrimüslimlerin hâkim olduğu ülkede de haramdır. Yasaklarda ülke ayrılığının bir etkisi olmaması gerekir. Aksi görüşte olan Hanefîlere göre ise, yukarıda da belirttiğimiz gibi, dâruhharpte, o ülke vatandaşı olan gayrimüslim ile faiz muamelesi veya fâsit bir akit yapılmakla, harbînin rızası alınmış olacağından onun malı Müslüman için mubah hâle gelir, bundan sonra da “ahz ve istilâ (alma ve el koyma)” yoluyla bu mala malik olur.^[300]

bb) İslâm'daki yasakların gayrimüslimleri de kapsamaması;

İslâm'ın fâiz yasağı, hangi ülkede bulunursa bulunsun, Müslümanları muhatap aldığı gibi gayrimüslimleri de muhatap alır. Çünkü ilke olarak İslâm'ın haram kıldığı şeylere gayrimüslimler de muhataptırlar. Nitekim Kur'ân'da şöyle buyrulur: “**Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, men edildikleri halde faizi almaları ve haksız yollarla insanların mallarını yemeleri yüzünden kendilerine (daha önce) helal kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık; ve içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.**”^[301]

cc) Hz. Peygamber'in bir müşrikin cesedinin, yakınlarına para karşılığında verilmesine karşı çıkması;

Hendek harbinde, hendeğin içinde kalan bir müşrikin cesedini yakınları para ve mal karşılığında satın almak istemişlerdi. Hz. Peygamber böyle bir satışa izin vermemiştir.^[302] Bu uygulamayı delil olarak alan Ebû Yûsuf (ö.182/798) şarap, domuz eti vb. bir şeyi gayrimüslim ülke vatandaşına (harbî) satmanın caiz olmadığını söylemiştir.^[303] Aksi görüşte olan Hanefî fakihlerine göre ise, Hz. Peygamber bir müşrike ait cesedin satışını haram olduğu için yasaklamamış, belki Müslümanların onlarla mal için değil, dinin yücelmesi ve Allah rızası için savaştıklarını bilmeleri için bu satışa izin vermemiştir.^[304]

Dâruhharpte yaşayan Müslümanlar arasında faiz muamelesi:

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre, gayrimüslimlerin hâkim olduğu bir ülkede bulunan Müslümanların kendi aralarında faiz alıp-vermesi veya fâsit ticaret muamelelerinde bulunmaları

caiz değildir. Bunların dâruharbe pasaportla girmesi veya yerli halktan olup da Müslüman olması sonucu etkilemez. Ancak Ebû Hanîfe pasaportlu Müslümanla, İslâm ülkesine hicret etmemiş bulunan yerli Müslüman arasındaki bir faiz muamelesini mekruh saymıştır.^[305]

Sonuç olarak, Hanefîlerde ağırlıklı görüş, darulharp sayılan yerde, bir Müslümanın faiz almasının caiz olduğu yönündedir. Ancak ilk temel kaynaklarda faiz alma veya verme ayrımının yapılmadığı dikkate alınarak, yapılacak faiz muamelesinin veya fâsit bir ticaret ilişkisinin, dış görünüş ve tecrübelerle göre “Müslümanın lehine olması” gerekir. Buna göre Avrupa ülkelerinde gayrimüslim bankalara yatırılan dövizin faizi alınabileceği gibi, dış görünüşe ve tecrübelerle göre yıllık % 3-5 gibi çok düşük bir faizle verilen mesken, iş kurma, işi büyütme ya da kendi ülkesine transfer edilebilme gibi nitelikleri bulunan kredilerin Müslümanın lehine olduğunda şüphe yoktur. Ancak bununla birlikte İslâm’ın üzerinde çok durduğu ve ağır yaptırımlar koyduğu faiz meselesini sürekli bir gelir kaynağı gibi düşünmemelidir. Özellikle hangi ülkede olursa olsun, bir müminin faizli bankacılık, kumarhane, içki üretimi ve dağıtımı, içkili yerlerin işletilmesi veya domuz üretme çiftliği kurma gibi ticârî faaliyetlerden uzak durması gerekir. Bunların gayrimüslimlerle ortak olarak işletilmesi de sonucu değiştirmez. Yukarıda belirttiğimiz, gayrimüslim ülkede faizi meşrû sayan ilk görüşün, mümin için yalnız zaruret veya ihtiyaç durumunda yararlanılabilecek bir ruhsattan ibaret olduğu düşünülmelidir. Bu konuda çoğunluğun görüşünü esas almak ihtiyata ve takvaya daha yakındır.

Diğer yandan müminler, gayrimüslim ülkede kazandıkları toplam olarak astronomik rakamlara ulaşan döviz tasarruflarını, kendi ülkelerinde güvenilir müteşebbislerle yatırımlara dönüştürmenin yolunu bulmalıdırlar. Böylece hem daha büyük gelir elde etmiş ve hem de gayrimüslim ülkeye destek sağlamamış olurlar. Günümüzde ülkelerin büyük bir ekonomik yarış içinde olduğu bilinmektedir. Böyle bir yarışta tasarruflarımızı Allah’ın rızasının bulunduğu yönde değerlendirmemiz gerekir. Kur’ân’da şöyle buyrulur: **“İyilik ve haramlardan sakınma konusunda yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.”**^[306]

9) Vadesinde ödenmeyen bir borca “vade farkı” eklemek câiz midir?

Soru: *Bir tekstil firmasına 6 ay vadeli 10 ton iplik sattım. Ancak şirket borcunu vadesinde ödemedi ve üç aylık yeni bir vade teklif etti. Bu gibi*

vadesinde alınamayan Türk lirası alacakları için bir fazlalık almamız câiz midir? Borcun altın veya döviz cinsinden olması sonucu etkiler mi?

Cevap: İslâm'da veresiye mal satışı caiz görülmüş ve tüm vadeli borçlanmaların yazıyla tespiti istenmiştir.^[307] Mü'min borcunu vadesinde ödemek için, olanca özeni göstermelidir. Kur'ân-ı Kerîm'de: **“Ey iman edenler! Akitlerinizin gereğini yerine getiriniz.”**^[308] buyurulmuş, Allah'ın Rasûlü de; **“Kim ödemek niyetiyle borçlanırsa, Allah bu borcu ödemeye onu muvaffak kılar. Kim de ödeme niyeti olmaksızın borçlanırsa, Allah malının bereketini giderir ve borcu ödemeye muvaffak olamaz.”**^[309] buyurmuştur.

Soruda söz konusu olan borç ilişkisini aşağıdaki şekilde değerlendirmek mümkündür:

a) *Alacağın icra yoluyla tahsili:* Borçlu, ödeme gücü olduğu halde, borcunu vadesinde ödemezse, icra yoluyla, 10 ton ipliğin bedelini almaya çalışma hakkı söz konusu olur. Çünkü ödeme gücü olduğu halde, elindeki parayı mala yatırım yaparak ya da yüksek faizle çalıştırarak, asıl borcunu ödememek bir haksızlıktır. Bu gibi “ben merkezci” sorumsuz borçlular için Allah'ın Elçisi şöyle buyurmuştur: **“Ödeme gücü olan zengin borcunu ertelemesi zulümdür.”**^[310] Burada alacağı tahsil ederken çıkabilecek avukatlık, icra vb. tüm masraflar ana borca eklenerek alınabilir. Çünkü ticaret ilişkilerinde ilke olarak “malın teslimi ile ilgili çıkabilecek masraflar satıcıya, borcun ödenmesiyle ilgili olarak çıkabilecek masraflar ise borçluya aittir.”^[311] Diğer yandan, tahsil edilemeyen bir alacağın, vade tarihindeki kur üzerinden altına endeksenerek, enflasyon farkı da alınabilir. Altın değerini aşmamak üzere, icra takiplerinde mahkeme yoluyla eklenecek faizin alınmasında da bir sakınca bulunmaması gerekir. Delil, Ebû Yûsuf'un aşağıdaki görüşüdür.

Ebû Yûsuf (ö. 182/798)'a göre, piyasada gerçek değeri dışında itibarî bir değer kazanan paralarla (fels) yapılan borçlanmalarda, borç ödenirken, paranın değerinde meydana gelen düşme veya yükselmenin (enflasyon ve deflasyonun) dikkate alınması gerekir. Bu fark, ödünç borcunda, “teslim tarihi”, alış-verişten doğan borçta ise, “satış tarihi” esas alınarak “istikrarlı bir para”ya endeksleme yoluyla hesaplanır. Ebû Yusuf, kendi döneminde istikrarlı gördüğü dirhemi (2,8 gr. gümüş para) baz almıştır. Günümüzde gümüş, önemini kaybettiği için endekslemede, altın çeşidi baz alınmalıdır. Ebû Yusuf'un bu görüşü, yüzyıllar boyunca altın ve gümüş dışındaki para türlerinde ve 19. yüzyılın ortalarında Osmanlıların altın lira karşılığında bastığı “Kaime (altına endekli kâğıt para)”lerde esas alınmıştır.^[312]

Günümüzde, satın alma gücünü devletin ekonomik gücünden alan kâğıt para sistemi, ekonomik dengelerini kuramamış olan geri kalmış ülkelerde, İmam Ebû Yusuf dönemindeki altın ve gümüş dışındaki madenî paralardan daha zayıf durumdadır. Bu yüzden aylık veya yıllık olarak önemli ölçüde değer kaybeden kâğıt para, istikrarlı bir paraya veya tarihte olduğu gibi altına endekslenmelidir. Devletin ülke çapında yapacağı veya borçlanma sırasında tarafların kararlaştıracağı böyle bir endeksleme geçerli olur. Ancak önceden böyle bir endeksleme olmaksızın borç vadesinde ödenmemiş olur ve bir ayın üzerinde süre geçmiş bulunursa, alacaklı bunu, ödünç borcunda “teslim tarihi”ni, alım-satımdan doğan borçta ise “satım tarihi”ni esas alarak altına endeksleyebilir. Böylece reel faize düşmeden enflasyon farkını almış olur. Osmanlı Devleti uygulamasında borcun bir aya kadar gecikmesi, peşin hükmünde sayılmış ve önemli bir gelir kaybı doğurmayacağı ilkesi benimsenmiştir. Buna göre, vadesinde ödenmeyip, alacaklının rızası dışında bir ay’ı aşan kâğıt para borçlarında “altına endeksleme” alacaklıya, ne çok kazandırır ve ne de çok kaybettirir. Burada alacaklının hedefi, yeni bir gelir (rant) elde etmekten çok, alacağını gerçek değeriyle veya buna yakın bir değerle almağa çalışmaktır. Altın fiyatları, ülke içinde ve dünya genelinde bileşik kaplar gibi birbiriyle bütünleşmiştir. Savaş şartları bile altının değerini normalin altına düşüremez, belki daha da değer kazanmasına yardımcı olabilir. Kâğıt para rejimlerinde ise önemli ekonomik krizler veya savaş şartları kimi zaman, kâğıt paranın değerini sıfıra kadar düşürebilir. İkinci Dünya Savaşı’nda Alman Markı’nda ve Körfez savaşı sırasında Kuveyt Dinarı’nda benzer düşüşler yaşanmıştır. Ancak şunu da belirtelim ki, kâğıt paranın kullanım kabiliyetini kaybettiği bir sırada, Almanya gerek hazine kaynaklarından ve gerekse halktan elde ettiği altın stoklarını savaş şartları içinde ve sonrasında kullanmaya devam etmiştir. Böyle bir kriz sırasında halkın aklına gelen ilk tasarruf aracı da altından ibarettir.

Ancak şunu da belirtelim ki, veresiye satışlarda, genellikle bir vade farkı eklendiği için, altına göre yeni bir değer farkının eklenmesine ihtiyaç olmaz. Yani enflasyon farkı, yalnız, vade tarihinden sonrası için söz konusu olmalıdır.

b) Karşılıklı rıza ile satım akdini bozarak satılan malı geri almak (ikâle): Satılan mal henüz borçlunun elinde bulunuyorsa, akit taraflarca feshedilerek mal geri alınabilir. Borçlunun elinde başka çeşit iplik, kumaş, otomobil vb. değerler varsa kârlı, kârsız satın alınarak ya da mal takası yapılarak da anlaşma yoluna gidilebilir. Hadiste şöyle buyrulur: “*Kim, bir Müslümanın*

satışını bozma isteğini kabul ederse, Allah da onun kıyamet gününde sıkıntısını giderir.”^[313]

c) Darlık içinde bulunan borçluya yeni bir süre tanımak veya borcu silmek: Borçlu yangın, sel felâketi, trafik kazası gibi tabîî afet veya başkasında olan alacağını alamamak gibi bir nedenle borcunu ödeyemeyecek duruma düşmüşse, alacaklı ona borcunu ödeyebileceği makul bir süre tanınmalıdır. Borçlu ödeme gücünü tamamen kaybetmişse, onu yıllarca borç yükü altında ezmek için alacaktan vazgeçilmesi daha güzeldir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: **“Eğer borçlu darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir), (borcu) bağışlamanız ise, bilerseniz sizin için daha hayırlıdır.”**^[314]

Diğer yandan, İslâm’da zekât alabilecek sekiz sınıftan birisi “borçlular” sınıfıdır.^[315] İslâm, zekât potansiyelinin bir bakıma sekizde birini borçlulara ayırmıştır. Osmanlı Devleti döneminde zenginler yanında, birtakım vakıflar da dara düşen borçluların elinden tutuyor, karz-ı hasen veya karşılıksız yardımlarla sıkıntısını gideriyorlardı.

d) Protesto tarihinden itibaren altına endeksleyerek “enflasyon farkı” almak: Bu konuda alacaklının izleyebileceği alternatifler şunlar olabilir:

Alacaklı vadesinde alamadığı Türk lirası alacağını, aylar sonra miktarınca alabilir. Onun böyle bir alacaktan vazgeçme hakkı bile bulunduğuna göre, değeri düşük olan meblağı da alma hakkı bulunduğu şüphe yoktur. Özellikle, günümüzde karz-ı hasende borçluya yardımcı olmak amacıyla bu yola gidilmesi mümkündür. Kanaatımızca, bu konuda “negatif faiz”den söz etmek uygun olmaz.

Yüksek enflasyonun cereyan ettiği bir kâğıt para çeşidi ile yapılan borçlanmalarda, alacaklı ödünç borcunda “teslim tarihi”ni, veresiye mal satışından doğan borçta “akıt tarihi”ni başlangıç kabul ederek, alacağını, altına endekslemek suretiyle “enflasyon farkı” isteyebilir. Kanaatımızca, yukarıda belirttiğimiz, altın ve gümüş dışındaki madenlerden basılan itibarî paralarla (fels) ilgili Ebû Yûsuf’un görüşü günümüz kâğıt para sistemine de uygulanabilir. Kâğıt para, istikrarlı birim olarak, 22 ayar külçe altına endekslenmelidir. Enflasyon farkını hesaplamada altının karşılık alınmasının gerekçeleri arasında; Hz. Peygamber döneminden 20. yüzyıl başlarına kadar altın ve gümüş paranın asıl para fonksiyonu görmesi, reel faize düşme endişesi, hesaplama kolaylığı, dünya altın fiyatlarının bileşik kaplardaki gibi birbirine bağlı olması ve yüzyıllar boyunca temsilî kâğıt paranın altına endekli olarak varlığını sürdürmesi sayılabilir. Bu konuda kâğıt para

borcunun vade tarihinden sonrası için istikrarlı bir dövize veya döviz ortalamasına yahut da eşya fiyatlarına endekslemeyi öngören görüşler varsa da,^[316] reel faize girmemek için, altına endekslemek kanaatımızca daha ihtiyatlı ve sağlıklı bir yoldur. Çünkü altın, ne çok kazandırır ve ne de çok kaybettirir. Alacaklının amacı da ertelenen borçtan yeni bir rant elde etmek olmamalıdır.

e) *Borcun, başlangıçta altın veya döviz çeşidinden belirlenmesi:* Bu nitelikteki bir borcun vadesinde ödenmemesi durumunda bir vade farkının eklenmesi faize girer. Burada altın veya istikrarlı döviz, eşya fiyatları karşısında genel olarak satın alma gücünü koruduğu için alacaklının önemli ölçüde zarara uğradığı söylenemez. Ancak alacağın tahsili için yapılacak masrafların asıl borca ek olarak alınabileceğinde şüphe yoktur. İbn Âbidîn (ö.1252/1836) satın alma gücünü kendi öz madeninden alan altın veya gümüş para ile olan borçlanmalarda bir vade farkının eklenemeyeceğini özellikle belirtmiştir.^[317]

Ancak bu gibi büyük ticârî borçlarda, ileride borcun vadesinde ödenmemesi veya taraflar arasında anlaşmazlık çıkması durumunda, kâğıt paranın altına endekli olarak işlem göreceğinin ilk borç anlaşması sırasında konuşulması bu konudaki anlaşmazlıkları çözmeye yardımcı olur. Burada kâğıt paranın zayıflığından ileri gelen büyük kaybın alıcıya yükletilmesi de İslâmî açıdan haksızlık olur. Çünkü İslâm, borç ilişkisi yoluyla ne alacaklıya ve ne de borçluya üstün haklar tanıma veya gelir sağlama yerine borcun aslını sürdürmeyi ve bunun ödenmesini esas almıştır. Enflasyonist bir ortamda, bir borcun aylarca veya yıllarca ertelenmiş olması hâlinde alacaklı aleyhine dengenin bozulacağında açıklık vardır. İslâm, bir kimsenin haksızlık yapmasını yasakladığı gibi haksızlığa uğramasını da istemez. Nitekim faizle ilgili düzenlemenin sonunda şöyle buyrulur: **“Eğer tevbe edip faizcilikten vazgeçerseniz, anaparalarınız sizindir. Böylece ne haksızlık yapmış ve ne de haksızlığa uğramış olursunuz.”**^[318]

f) Ödeme gücü bulunduğu hâlde, alacaklının parasını kullanarak kazanç elde etmeyi amaçlayan borçludan, tahsil masrafları ile paranın değer kaybı kadar bir fazlalığın alınması mümkündür. Burada, borçlunun yaptığı haksızlığa, alacaklının katlanması beklenemez. Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur: *“Zengin borcunu erteleyip geciktirmesi zulümdür.”*^[319] Böyle bir durumda alacaklı, bir an önce alacağını tahsil için icra yoluna gidebilir, borçlunun mallarına haciz koydurabilir ve gerekirse hapse atılmasını isteyebilir.

10) Vadesinde ödenmeyen bir borcun altın ya da dövize çevrilerek yeni bir vade belirlenmesi caiz midir?

Soru: *Bir veresiye mal satışından doğan on bin Türk lirası borcun vadesinde ödenmemesi durumunda, vade tarihindeki kur üzerinden 4 kg. 22 ayar altına ya da 4 bin ABD dolarına çevrilerek, üç ay daha yeni vade tanınsa, böyle bir erteleme câiz olur mu?*

Cevap: Bir borçlu, para veya mal borcunu vadesinde ödemekle yükümlüdür. Alış-verişten doğan borçlarda vade bağlayıcıdır. Ödünç (karz-ı hasen) borçlarında Hanefîlere göre vade bağlayıcı olmadığı için, alacaklı her zaman vadeyi kaldırarak borcun ödenmesini isteyebilir. Vadesi gelen böyle bir ödünç veya veresiye mal satışından doğan bir borcunu borçlu, sözleşmedeki para cinsinden ödemekle yükümlüdür. Ancak borçlu bunları, alacaklının rızası bulunmak şartıyla başka cins bir para veya malla da ödeyebilir.

İşte borç, karşılıklı rıza ile ödeme tarihindeki kur üzerinden altın veya dövize çevrildikten sonra alacaklı borçluya yeni bir vade de tanıyabilir. Nitekim bir önceki soruda da belirttiğimiz gibi, borç Türk lirası olarak ertelense bile, bir aydan fazla olan gecikmelerde, enflasyon ortamında alacaklı zarara uğradığı için, vade tarihindeki kur üzerinden altına endekslemek mümkün ve caizdir. Geçmiş yıllardan kalma Türk lirası borçlarını tasfiyede de aynı ilkenin uygulanması gerekir. Burada, itibarî olan Türk lirasını vade tarihinde altın veya dövize endekslemekle, alacaklının rızası dışında ertelenen bir borcun ödenmesi sırasında, vade tarihindeki altın kuru üzerinden hesaplamak arasında bir fark yoktur.

11) Veresiye satışta, vade farkı caiz midir?

Soru: *Günümüzde bir mal için peşin, iki ay, üç ay gibi... vadeli olma durumuna göre birden çok fiyat belirlenmektedir. Kimi zaman da müşteri malı alıp götürmekte, 15-20 gün sonra müşteri çeklerinin durumuna göre bedel ve vade belirlenmektedir. Bu muamelelerin hükmü nedir?*

Cevap: Peşin parayla mal alım satımı asıl olmakla birlikte, İslâm ihtiyaç nedeniyle veresiye mal satışını da caiz görmüş ve bunun yazıya bağlanmasını istemiştir.^[320] Uygulamada bir malın veresiye fiyatı, peşin fiyatından yüksek olmaktadır. Meselâ; peşin fiyatı 100 bin lira olan malın, üç ay vadeli fiyatı 120 bin, altı ay vadeli fiyatı 140 bin lira olsa, satıcı kâr oranını vadelere göre artırmış olur. İslâm'da kesin kâr sınırı getirilmediği için serbest rekabete açık

olan bir piyasada bu mümkün ve caizdir.

Veresiye satışta vade farkı ile faiz arasında nitelik bakımından fark vardır. Vade farkı; bir alım satımda malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasındaki farktır. Vade farkı ile faiz ilk bakışta aynı gibi görünür. Çünkü peşin fiyatı 100 bin lira olan bir malı, iki ay vadeli 120 bin liraya satmakla, bugün alınan 100 bin lira krediyi, iki ay sonra 120 bin lira olarak geri vermek, benzer iki muamele gibidir. Faizi meşrû göstermek isteyenler bu benzerliği delil getirirler. Kur’ân-ı Kerim alış-verişle faizin aynı şey olmadığını şöyle belirtir: **“Faiz yiyenler kabirlerinden şeytan çarpmış gibi kalkarlar. Bu durum, onların “Alım-satım da tıpkı faiz gibidir.” demelerinden kaynaklanmıştır. Allah alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır.”**^[321] Faizli muamelede karşılıksız bir fazlalık bulunduğu halde, alım satımda değiştirilen bedellerin cinsi, türü ve nitelikleri farklı olur. Bu yüzden de farklı iki şeyde fazlalıktan söz edilemez. Bunlardan biri satılan mal, diğeri de onun değeri olan bedelden ibaret bulunur.

Bir vadeli satışın geçerli olması için aşağıdaki üç şartın bulunması gerekir:

a) Satılan mal mevcut ve belli olmalıdır. Mal mevcut değilse, satım akdi bâtil olur. Mal mevcut olmakla birlikte nitelikleri taraflar arasında anlaşmazlık doğuracak ölçüde bilinemiyorsa, satış fâsit olur.^[322]

b) Satış bedelinin belirli olması gerekir. Aksi durumda satış fâsit olur.

c) Vade ve taksitler belirli olmalıdır. Aksi durumda satış yine fâsit olur.^[323]

Bu duruma göre; veresiye satılan malların yalnız cins ve miktarlarını yazıp, vade tarihindeki yeni fiyatlar üzerinden ödeme yapılması sözleşmesi, satışı fâsit kıldığı gibi, daha sonra gelecek müşteri çeklerine göre vade ve fiyat belirleme sözleşmesi de, bu şekildeki bütün satışları fâsit hale getirir. Bu gibi satışlar sürekli olarak anlaşmazlıklara açık bulunduğu için taraflar için birtakım haram ve mekruhları bünyesinde bulundurur. Bu yüzden es-Serahsî (ö.490/1097) gibi kimi hanefî fakihleri bütün fâsit akitleri “fâiz” niteliğinde görmüşlerdir.^[324]

Sağlıklı bir vadeli satış için satıcı, önce alıcının hangi şartlarla malı almak istediğini sormalı ve onun ödeme durumuna göre fiyat vermelidir. Bununla birlikte ödeme şartlarına göre aynı anda birden çok fiyat söylemesi de mümkündür. Burada, satıcının yaptığı fiyat tekliflerinden birisini alıcı tercih edip, kabul ettiğini bildirince malın satış bedeli (semen) belirli hâle gelmiş olur ve akit kesinleşir. Eğer alıcı tercihini yapmadan, birkaç fiyat ortada iken kabul ettiğini bildirirse, akit fâsit olur. Çünkü bu sonuncu durumda satış bedeli belirsiz kalır. Bu belirsizlik de satışı fâsit kılar. Böyle bir durumda iki

tarafın da akdi bozma hakkı bulunur. Bunun yerine vadeyi ve satış bedelini yeniden tesbit ederek satışı sahih hâle getirmeleri de mümkündür. Taraflar anlaşmadan önce, alıcı malı tüketmiş ve başkasına temlik etmiş bulunursa, alıcı bilirkişinin belirleyeceği bedeli ödemekle yükümlü bulunur.

Birden çok fiyat üzerinde pazarlık yapılabileceğini belirten büyük hanefî fakihî es-Serahsî konuyu şöyle sonuca bağlar: “Sonunda satıcı ve alıcı kendi aralarında anlaşır, belirli bir satış bedeli tesbit eder ve bu fiyat üzerinden akdi bitirirlerse bu caizdir. Çünkü bu takdirde, akdin sahih olmasının şartını yerine getirmiş olurlar.”^[325]

Bu duruma göre, aylara göre fiyat listesi bulunan bir firmanın, müşteri elindeki bu listesi bir icaba davet listesidir. Alıcının, vadeyi ve buna uygun fiyatı seçip yapacağı teklif, gerçek icap olur. Bu durumda satıcının kabulü ile de veresiye satış gerçekleşmiş bulunur.

12) Tüketici kredisi kullanmakla vadeli satış arasında ne fark vardır?

Soru: *Bugün bir malı vadeli almak yerine tüketici kredisiyle almak daha kârlı olabilmektedir. Meselâ; peşin fiyatı yirmi bin lira olan bir otomobili, finans kurumlarının “murâbaha” yöntemiyle vadeli otuz bin liraya satın alırken, tüketici kredisiyle yirmi sekiz bin liraya almak mümkün olabiliyor. Bu iki muamele arasında bir fark var mıdır?*

Cevap: Peşin 100 lira olan malı bir yıl vadeli 180 liraya satmakla, bugün verilen 100 lirayı, bir yıl sonra 180 lira olarak geri almak birbirine benzer görünmektedir, fakat aynı şeyler değildir. Çünkü biri alım-satım, diğeri ise faizli muameledir. Bu yüzden peşin fiyatı yirmi bin olan bir otomobili satın alan finans kurumu, bir yıl vadeli otuz bine sattığı zaman, veresiye bir satış yapmış olur. Mal, satış bedeli ve vade belirli olduğu için de satış sahih olur. Tüketici kredisinde ise, banka bizim adımıza yirmi bin lira tüketici kredisini otomobili alacağımız yere transfer eder. Biz yıl boyunca ana para ve faizini bankaya ödemiş oluruz. Burada toplam miktarlar aynı olsa bile, muamelelerin çeşit ve nitelikleri farklı bulunduğu için, **“Allah alış-verişi helal, faizi ise haram kılmıştır.”**^[326] ilkesi belirleyici olur.

13) Repo yapmak caiz midir? Buradan elde edilecek gelirin faiz ya da vergiye yatırılması, sonucu etkiler mi?

Soru: *Birtakım kişi ve kuruluşlar ellerindeki tasarrufları, kısa süreli, hatta*

kimi zaman yalnız hafta sonu, bankanın repo hesabına yatırmaktadırlar. Ödeme güçlüğüne düşen kişi veya bankalar, bu repo fonundan kısa süreli ve yüksek faizle kredi kullanmaktadır. Böyle bir fona para yatırmak ve gerektiğinde buradan kredi kullanmak caiz midir?

Cevap: Repo faizleri genel olarak, normal faizlerin üzerinde seyreder. Günlük kredi arz ve talep dengesine göre miktarları belirlenen repo faizinin, normal faizlerden bir farkı bulunmamaktadır. Hatta darda kalan kimseler kullandığı için, tefecilik ölçüsünde yüksek faiz, çoğu kere buradan kredi kullananı borcunu ödeyemez duruma düşürmekte, katlanmış faizler yüzünden varını yoğunu kaybetmektedir.

Repo sabit getirili herhangi bir menkul kıymetin, belli bir süre sonunda önceden tespit edilmiş şartlarla geri alma taahhüdünde bulunarak satımıdır. Menkul kıymeti geri satmak üzere alan taraf da ters repo yapmış olur.

Esas itibariyle Repo, bankaların kısa vadeli fon toplamak, gerçek kişilerin nakit fazlalıklarını değerlendirmek, tüzel kişilerin de sermaye maliyetini minimize etmek amacıyla kullandıkları bir yatırım aracıdır. Ters Repo, işlemi borç veren açısından tanımlamaktadır.

Repo işlemi için gerekli şartlar şunlardır: a) Repo yatırımının süresi belirlenir. b) Repo yapmak için vadesiz hesabının olması gerekir. c) Repodan elde edilecek faiz miktarı nettir. d) Repo işlemi hafta içi saat: 10:00 - 14:00 arasında yapılabilir. e) Repo için bir alt limit belirlenir ve faiz miktarları önceden açıklanır.

14) Meşrû olmayan yoldan kazanılan servet nasıl tasfiye edilir?

Soru: *Bir kimsenin servetine faiz, haksız kazanç, gasp, rüşvet veya kumar parası gibi meşrû olmayan gelirler karışmış durumdadır. Böyle bir servetin haramdan arındırılması nasıl olmalıdır?*

Cevap: Bir mü'min, bir iş veya mesleğe karar verirken meşrû olup olmadığına dikkat etmelidir. Çünkü Cenâb-ı Hak herkesin rızkını yaratır, ancak kişinin istemesine göre helal veya haram yoldan sahibine ulaştırır. Aile fertlerinin geçimini sağlayan, aile reisinin bu konudaki sorumluluğu daha büyüktür. Çünkü kendi rızkı yanında eşinin ve çocuklarının rızkının sorumluluğunu da taşır.

Bir mü'min, haramlardan sakınmadığı dönemlerde riba, gasp, rüşvet, kumar parası gibi meşrû olmayan yollarla servet edinmişse, böyle bir servetin haramlardan arındırılması için, ünlü müfessir el-Kurtubî (ö.971/1273) şu önerilerde bulunmaktadır:

a) Meşrû olmayan yoldan kazanılan servette, hak sahipleri biliniyorsa, bu hakların onlara geri verilip helalleşilmesi gerekir. Eğer hak sahipleri araştırılmasına rağmen bulunamazsa, servetin meşrû olmayan bölümü hesaplanarak mal veya para olarak yoksullara tasadduk edilir.

b) Servetteki helal ve haram birbirine karışmış olursa, yoğunlaşmış kanaate göre, şüpheyi giderecek kadar bir bölüm mal ayrılarak hak sahiplerine verilir. Eğer hak sahipleri bulunamazsa, onlar adına tasadduk edilir.

c) Haramlar, servet sahibinin bütün zimmetini kaplamış olur ve bunları ödemeye gücünün yetmeyeceğini anlarsa, malvarlığını yoksullara ve toplumun yararına sarfeder. Elinde yalnız geçimine yetecek kadar mal bırakabilir. Böylece servetini temizlemiş olur.^[327]

İlk bakışta uygulanması güç bir yol gibi görünen bu çözümler bir inanç ve azimle amel edildiği zaman darlık değil bolluk, sıkıntı değil rahatlama meydana getirir. Yüce Allah'ın hükümlerine teslim olmanın vereceği gönül huzuru, yeniden helal yoldan kazanma gayreti, daha önce “varlık içinde yokluk sıkıntısı çeken” kişiyi ruh zenginliğine ve olgunluğuna kavuşturur. Servetini temizlemek için giriştiği fedakârlık, hayır ve hasenat kendisini yüce Allah nezdinde de toplum içinde de itibarlı kılar. Yeni bir çalışma ve gayretle Cenâb-ı Hak eskisinden daha fazla ve bereketli servet verebilir.

Âyette şöyle buyrulur: **“Eğer siz şükrederseniz, ben muhakkak size olan nimetimi arttırırım.”**^[328]

15) İş gördürmek için, görevliye verilen hediye rüşvet sayılır mı?

Soru: *Bir iş adamı kimi zaman malını, canını, kendisinin veya aile fertlerinin ırzını korumak ya da yasal işini gördürmek için kimi kişi veya kuruluşlara “hediye, bağış, rüşvet” adıyla mal veya para vermek durumunda kalıyor. İslâm’da rüşvet nedir? Rüşveti vermenin caiz olduğu durumlar var mıdır?*

Cevap: Rüşvet; haksız bir yarar sağlamak için kişilere çıkar sağlama; lehine hüküm vermesi için hâkime verilen mal ve para; başkasının malını haksızlıkla yeme yollarından biri olarak tarif edilir. Ö. Nasuhi Bilmen’in tarifi şöyledir: Rüşvet, bir ihtiyaca, bir gayeye ustalıkla ulaşmak için verilen mal veya herhangi bir davranıştır.^[329] Genel olarak rüşvetle ya hak edilmeyen bir menfaat elde edilir ya da başkasının hakkına tecavüz edilir.

İslâm’da rüşvet, yalnız alana değil, verene veya aracılık edene de

yasaklanmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: **“Birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin. İnsanların bir kısım mallarını bile bile günaha girerek yemek için onları hâkimlere aktarmayın.”**^[330] Rüşvet, adaletin terazisini bozan, haksızlığa kapı açan önemli bir toplum hastalığıdır. Allah’ın Elçisi şöyle buyurmuştur: *“Hüküm vermede, rüşvet verene ve alana Allah lânet etsin.”*^[331]

İslâm’ın ilk dönemlerinde devlet memurlarının göreviyle ilgili olarak aldıkları hediyeler rüşvet sayılmış ve müminler bundan sakındırılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in zekât memuru olarak görevlendirdiği bir sahabî Medine’ye dönüşünde ortaya birtakım mallar yığarak; *“Şunlar, zekât olarak verilenler, şunlar da bana hediye verildi.”* deyince, Allah’ın Rasûlü çok üzülmüş ve şöyle buyurmuştur: *“Sen, git annenin evinde otur, bekle bakalım, sana bu hediyeler gelecek mi?”*^[332] Burada, özel dostluk, akrabalık gibi bir ilişki olmayınca bir memura, ancak rüşvet niteliğinde hediye verilmiş olabileceğine dikkat çekilmiştir.

Rüşvet İslâm fakihlerince dört kısma ayrılmıştır:

a) Hâkim olmak veya bir yere idareci tayin edilmek amacıyla ilgililere rüşvet vermek, alan için de, veren için de haram sayılmıştır.

b) Hâkimin, lehinde hüküm vermesini sağlamak amacıyla ona verilen rüşvet de bir önceki gibi alana da, verene de haram sayılmıştır.

c) Bir kimse ile idarecinin arasını düzeltmesi için üçüncü kişiye verilen rüşvet. Burada, rüşvet veren bunu, ya idareciden gelecek bir zulüm ve haksızlığı önlemek ya da meşrû bir yarar sağlamak için vermiş olabilir. Böyle bir durumda rüşvet veren özürlü sayılır, yalnız alana haram olur.

d) Bir kimsenin haklarını, malını veya canını korumak için verdiği rüşvet de yalnız alan için haram sayılır. Çünkü bir kimsenin malını ve canını dış saldırılardan koruma hakkı vardır. Bu koruma, kimi zaman güçle olurken kimi zaman da para ile olabilir.

Bir müessesede işini yaptırmak veya çabuklaştırmak için, görevlilere verilen hediye veren bakımından meşrû olması için şu şartların bulunması gerekir:

1. Yapılacak iş, meşrû olmalı ve yasalara da uygun bulunmalıdır.
2. İş, yalnız o müessesede yapılabilecek türden olmalı ve başka bir yerde yapılamamalıdır. Eğer başka bir yerde rüşvetsiz yapma imkânı varsa orası tercih edilmelidir.
3. İşin yapılması başkasının hakkına saldırıya yol açmamalıdır. Bir işin, para karşılığında normal sırasının önüne alınması, başkasının hakkını

geciktireceği için caiz olmaz.

4. Verilen rüşvet, bir zulmü, haksızlığı veya mevcut olan bir tehdidi önlemeye yönelik bulunmalıdır.

Sonuç olarak, görevlilerin gerek kendileri ve gerekse müessese adına iş sahiplerinden alacakları bağışlar, toplumda hızla yayılmakta ve kötü bir rüşvet çığırına yol açmaktadır. Bu yüzden görevli, iş sahibine, meşrû olan ve yasalara da uygun bulunan işinde, çeşitli nedenlerle yardımcı olmak istiyor ve bunu normal mesai içinde yapamıyorsa, mesai dışında yardımcı olması ve işi hızlandırması mümkündür. Burada görevli, mesai dışındaki emeği için bir bedel alabilir. Nitekim doktorlar mesai dışında hasta muayene etmekte, bir kısım mühendis ve muhasebeci gibi memur meslek sahipleri mesai dışında hizmet vermektedirler. Ancak, devletin yeterli düzeyde maaş verebildiği dönemlerde rüşvetin en aza ineceğinde de şüphe yoktur.

16) Bankalardan enflasyon oranında alınan fazlalık “faiz” hükmünde midir?

Soru: *Vadesinde ödeyemediğim kimi Türk lirası borçlarımı öderken, altın kuru üzerinden hesap yaparak ödemekteyim. Aynı ilkeyi banka mevduatına da uygulayarak altın kuru veya enflasyon oranı kadar faiz almanın caiz olması gerekmez mi?*

Cevap: Günümüzde geri kalmış ülkelerin kâğıt para sistemi, müctehit imamlar döneminde bakır ve nikel gibi madenlerden basılan itibarî (fels) paralardan daha zayıftır. Bu yüzden, vadesinde ödenmeyen borçlarda, alacaklı aleyhine büyük bir satın alma gücü kaybı meydana gelmektedir. Hâlbuki faiz âyetlerinin sonunda **“Eğer siz pişmanlık duyup, faizcilikten vazgeçerseniz, anaparalarınız sizindir, böylece ne haksızlık etmiş ve ne de haksızlığa uğramış olmazsınız.”**^[333] buyrulur. Bu âyette “re’su’l-mal (çoğulu ruûsu’l-emvâl)”, ribadan arındırılmış “anapara” anlamındadır. Hz. Peygamber döneminde anapara altın veya gümüşten ibarettir. Yani gerçek maden değeri ile dolaşan ve itibarî (nominal) değeri söz konusu olmayan sağlam para faiz hükümlerinin bina edildiği para türüdür. İtibarî değeri olan fels çeşidi paraları, kendi döneminde dirheme (gümüş para) endeksli sayan İmam Ebû Yusuf (ö.182/798) ilk olarak para borçlarının ödenmesinde enflasyon farkına fetva vermiş ve yüzyıllar boyunca da onun ictihadı fetvaya esas alınmıştır.^[334]

Buna göre, yüksek enflasyon ortamında sürekli değer kaybeden bir kâğıt para sistemini de istikrarlı bir birime endeksleme ihtiyacı vardır. Bu da altın

olabilir. Ancak bunun ödünç borçlarında “teslim tarihi”, mal satımından doğan borçlarda ise “akit tarihi” İtibariyle altın kuru üzerinden bir farkı isteme hakkını doğurduğunu belirtmeliyiz. İslâm ülkesindeki bir banka ile mü'minin faizli borç ilişkisini ayrı bir kategoride değerlendirmek gerekir. Şöyle ki:

Faizle çalışan bir bankaya para yatırırken veya kredi alırken yapılacak “faiz sözleşmesi” veya bu konuda oluşan “teamül” faiz muamelesinden ibarettir. Ebû Hanife'ye göre böyle bir sözleşme veya teamül gereği, para karşı tarafa teslim edilmişse yalnız anaparayı talep hakkı doğar ve faizle ilgili sözleşme maddesi geçersiz sayılır. Bu durumda vade sonu beklenmiş olur ve anapara faiziyle birlikte ödenmiş bulunursa faiz işlemi gerçekleşir. Delil; Bilal b. Rabah el-Habeşî (ö.20/641)'nin iki ölçek kalitesiz hurmayı bir ölçek kaliteli hurma ile mübadele ettiğini öğrenen Hz. Peygamber'in, aynı cins maddedeki fazlalığı riba saymasıdır. Ancak Bilal (r.a)'ın bu fazlalığı geri vererek mal takasını sahih hâle getirmesi de mümkündür. Kalite farkından dolayı bu yapılmamış, çünkü burada hurmaların para değeri üzerinden takas edilmesi hedeflenmiştir. [\[335\]](#)

Çoğunluk müctehitlere göre, faizli bir muamele temelden münfesih sayılır. Bu yüzden tarafların ellerinde bulunan bedelleri geri vererek muameleyi tasfiye etmeleri gerekir. Delil; Hz. Bilal'ın hurma takası ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in; “*Bu ribanın ta kendisi, hurma takası yapacaksan, kendi hurmanı para ile sat, bu para ile dilediğin hurmayı satın al.*” buyurmasıdır. Çoğunluk fakihler, bu olayda Hz. Peygamber'in faizli muameleyi kökten geçersiz saydığı kanaatine varmışlardır. [\[336\]](#)

Günümüzde faizli çalışan bankalar, kâğıt para türünden olan anapara ile faizini taahhüt etmektedir. Faizin miktarı da rekabet ortamında enflasyona yakın oranlarda belirlenmektedir. Kısaca, tasarruf sahibi reel anlamda bir kazanç sağlamamakta, ancak temeldeki faiz sözleşmesi yüzünden de aldığı fazlalık faiz olmaktadır. Burada temelde caiz olmayan bir ticaret ilişkisi nedeniyle, diğer borçlardaki “paranın değer kaybı kadar fazla ödeme” ilkesini uygulamamak gerekir.

Diğer yandan devlet tarafından gerçek kişilere verilen enflasyon oranına göre düşük faizli, faizsiz geri ödemeli veya vergiden muaf teşvik kredileri hazine kaynaklarından verilen veya sübvansede edilen devlet yardımından ibarettir. Burada asıl amaç faiz değil, toplumun maslahatı için belli alanlara destek sağlamaktır. Amacına uygun olarak kullanmak şartıyla “yeni iş kurma, işini genişletme, işyeri veya mesken edinme” gibi amaçlarla mü'minlerin de

bu gibi teşvik kredilerinden yararlanması mümkündür. (bk. “Teşvik kredisi kullanmak caiz midir?” sorusu.)

17) Çek veya senet kırdırmak caiz midir?

Soru: Babam, bir arkadaşının üç ay vadeli 500 bin TL. tutarındaki banka çeki’ni 350 bin TL. ödeyerek kırdı. Çek kırdırmak caiz midir? Caiz değilse, babamız bu parayı ev masraflarına harcarsa ne yapmalıyım?

Cevap: Çek veya senedin vadesinden önce borçlu veya üçüncü kişi tarafından paraya çevrilmesine “kırdırma” denir. Vadesi gelen bir borca, yeni bir vade tanıma karşılığında borca eklenecek fazlalığın faiz olduğunda şüphe yoktur. Ancak borç enflasyonist bir ortamda kâğıt para borcu ise, vade tarihinden itibaren altın kuruna göre bir fazlalığın eklenmesi mümkün ve caizdir. Borcun vadesinden önce erken ödenmesi durumunda alacaklı tarafından borç miktarında yapılacak bir indirim faiz niteliğinde midir? Bu konuda iki görüş vardır.

a) Hanefî müctehidlerinden İmam Züfer (ö.158/775)’e ve İmam Şâfiî (ö.204/819)’den bir görüşe göre, borcun erken ödenmesine karşılık indirim yapmak caizdir.^[337] Dayandıkları delil, Hz. Peygamber’in uygulamasıdır. Hicretin üçüncü yılında, Nadiroğulları Yahudileri Medine’den sürgün edilmek istenince, onlar Hz. Peygamber’e, “*Bizim halk üzerinde henüz vadesi gelmemiş birtakım alacaklarımız var.*” deyince, Allah’ın Elçisi, vadeli alacaklarında indirim yapıp, peşin olarak tahsil edebileceklerini bildirmiştir.^[338]

b) Ebû Hanife (ö.150/767), Mâlik (ö.179/795), Ahmed İbn Hanbel (ö.241/855) ve İmam Şâfiî’nin başka bir görüşüne göre, bir borçtan vadeyi kısaltma karşılığında indirim yapmak caiz değildir.^[339]

Dayandıkları deliller şunlardır: Hz. Peygamber, ashâb-ı kiramdan Mikdad (r.a)’in bir sorusu üzerine; vadeli borçtan, peşin ödeme karşılığında bir indirim yapılmasına izin vermemiştir.^[340] Diğer yandan faiz yasağı bildiren âyetler, borçtan vadeyi kısaltma karşılığında indirim yapmayı da kapsamına alır. Nadir oğullarına sürgün sırasında, vadeli borçlarını peşine çevirip indirim yapma yetkisinin verilmesi, daha sonra inen faiz âyetleri ile kaldırılmıştır. Çünkü sözü edilen bu sürgün olayı, Hicretin üçüncü yılında vuku bulmuş, faiz âyetleri ise son şekliyle Hz. Peygamber’in vefatına yakın bir zamanda inmiştir.^[341]

Diğer yandan Vâkıdî (ö.207/822)’nin Nadir oğulları sürgününden söz ederken verdiği şu örnek bu konuda bize ışık tutmaktadır. Hz. Peygamber’in,

borçların peşin ödenmesi durumunda indirim yapabileceklerini bildirmesi üzerine, Nadir oğullarından Ebû Râfi' Sellâm b. Ebî'l-Hukeyk adlı birisinin Useyd b. Hudayr (ö.20/640)'da vadesinin dolmasına bir yıl olan 120 dinar (1 dinar yaklaşık 4 gr. altın para) bir alacağı vardı. Bunun 80 dinarı anapara, 40 dinarı ise faiz idi. 80 dinar üzerinde anlaşarak borcu tasfiye etmişlerdi. [342]

Faizin kat kat artırılmış olarak yenmesini yasaklayan âyetin [343] hicretin üçüncü yılında Uhud Gazvesi sırasında indiği düşünülürse, bu sıralarda faiz yasağı ile ilgili uygulamanın kimi muamelelerde başladığını düşünmemiz mümkündür.

Eğer asıl borçlu, vadesinden önce borcunu erken ödemek isterse bu mümkün ve caizdir. Alacaklı bu erken ödemedi dolayısı bir miktar indirim de yapabilir. Çünkü bir alacağın tamamını bile almama ve borçluya bağışlama hakkına sahip olan alacaklının bunun bir bölümünü almama hakkının da bulunduğu şüphe yoktur.

Ancak, çek veya senedin bedelini üçüncü bir kişi veya bir banka, vadesinden önce öder ve alacaklı, çek bedelinde indirim yapmış olursa, bu zimmet borcu olan bir alacağı (deyn) miktarı farklı başka bir deyn'le veresiye mübadele etmek olur ki, aradaki fark "faiz" olur. Günümüzde senet kırdırma daha çok üçüncü kişiler tarafından yapılmaktadır.

Diğer yandan darda kalan alacaklının bu durumundan yararlanarak, borçlunun erken ödeme nedeniyle pazarlık yapması ve enflasyonist ortamda altın kurundan daha fazla indirim sağlaması onu reel faize düşürür. Gerçek bir borç olmaksızın "hatır çek"i kırarak, tefecilik yapmağa elverişli bulunan böyle bir kredi kaynağından mü'minlerin uzak durması gerekir. Sonuç olarak soruda sözü edilen senet kırma şekli caiz değildir. Aile fertlerinin bu konuda aile reisini uyarma ve gerçeği söyleme hakkı vardır. Ancak böyle bir muameleyi düzeltme imkânı olmazsa, babanın mal varlığı çok olduğu takdirde, helal olan çoğunluk servetten yararlanmak mubah olur.

18) Ciro edilen bir çek veya senedin bedeli kimden alınır? Hatır çeki oluşu sonucu değiştirir mi?

Soru: Veresiye mal satımından dolayı, alıcı 500 bin lira tutarında üç ay vadeli bir müşteri çeki verdi. Çekin arkasında altı tane ciro imzası vardı. Günü gelince, çekin asıl borçlusu ödemedi. Çek bedelini kimlerden alabilirim?

Cevap: Senet veya çek, bir alacağın yazıyla tesbitinden ibarettir. Kur'ân-ı

Kerîm’de ileriye yönelik borçlanmaların yazıya bağlanması istenmiştir.^[344] Borç ilişkilerinin alacaklı ile borçlu arasında cereyan etmesi asıl olmakla birlikte, bir kimsenin başkasında olan bir alacağını, bir borçlusuna havale (ciro) etmesi de mümkün ve caizdir. Borcun havalesi birden çok kişiler arasında yapılıncı, ciro edenler birbirine müteselsil kefil olmuş bulunur. Bu yüzden son alacaklı, çek veya senet bedelini asıl borçludan alamayınca, ciro edenlerden mâlî durumu iyi olan herhangi birinden alabilir. Burada, borcu ödemek zorunda kalan kimse, bir önceki imza sahibine, o da daha öncekine rücu ederek, sonunda alacak, asıl borçludan tahsil edilir. Uygulamada, herkes bir önceki imza sahibini tanıdığı için genellikle, imza sahipleri aşağıdan yukarıya doğru bir yol izleyerek alacağı tahsile çalışırlar.

Hatır çekinde, çeki ilk çıkaran ve kendinden sonraki kimseye bu yolla finansal destek sağlayan çek sahibi, güvendiği bu kişinin kefilidir. Bu yüzden onun, “Bu bir hatır çekidir, benim gerçekte böyle bir borcum yoktur.” demesi dikkate alınmaz ve borcu ödemesi gerekir. Kendisi de, ödemek zorunda kaldığı bu çek bedelini, adına çek düzenlediği kimseden alma hakkına sahiptir.

19) Kredi kartı ve pos cihazı kullanımı caiz midir?

Soru: *Mağazamızda pos cihazı koyup, kredi kartıyla satış başlatmak istiyoruz. Banka, satış bedellerini müşterinin hesabından firmamıza ödeme karşılığında % 6’ya kadar bir kesinti yapmaktadır. Böyle bir muamele caiz midir? Kredi kartı ve pos cihazı uygulamasının İslâmî açıdan kritiğini yapar mısınız?*

Cevap: İnsanlık tarihinde mübadele aracı olarak önce madenî paralar, daha sonra kâğıt para icat edilerek kolaylık sağlanmıştır. Günümüzde alışverişlerin daha da kolaylaşması için senet, çek ve kredi kartı gibi belgeler para yerine kullanılmaktadır. Finans kurumu veya banka gibi kuruluşlar, gelir sağlamak ve mevduat imkânlarını genişletmek için, birtakım müşterilerine nakit para yerine kullanacakları “kredi kartı” vermekte ve bu kartların kullanımını sağlamak için de, işyerleriyle “vekâlet, kefalet, ciro (havale) veya murabaha” yetkisi sağlayan “pos cihazı” sözleşmesi yapmaktadır.

Günümüzde çokça kullanılan kredi kartı çeşitleri şunlardır:

a) *Debit cart (hesaptan para ödeme kartı):* Bu tür kartta, kart sahibi alışveriş yapmasına izin verilen üst sınırdan az olmamak üzere banka hesabında para bulundurmaya zorundadır. Burada banka, hesap sahibinin işyerlerine olan borcunu, onun hesabındaki parasından ödemektedir.

b) *Credit cart (normal kredi kartı)*: Bu tür kartlarda, kart sahibinin banka hesabında önceden para bulundurma zorunluluğu yoktur. Burada kart sahibi, işyerlerinden satın aldığı mal ve hizmetlerin bedelini en geç otuz gün içinde ödemelidir, aksi durumda faiz ödemek zorunda kalır.

c) *Change cart*: Bu tür kartta, kart sahibi banka hesabında önceden para bulundurmak zorunda olmadığı gibi, işyerlerinden yaptığı alışverişlerin fatura bedelini otuz gün içinde ödemek zorunda da değildir. Burada, kart sahibi borcunu kendi durumuna veya bankayla önceden yaptığı sözleşmeye göre, faiziyle birlikte taksitler halinde öder.

İslâm'a göre, yukarıdaki kart çeşitlerinden üçüncüsü yani change cart tamamen faize dayalı olduğu için caiz değildir. Debit ve credit kart, faizli kredi çekmemek ve borcunu da vadesinde ödemek şartıyla kullanılabilir. En yaygın kredi kartı olan ikincisinde, kart sahibi alım-satım bedellerini bankanın belirlediği süre içinde ve genelde otuz gün içinde öderse, faiz söz konusu olmaz. Banka anlaşmalı işyerinden hizmetinin bedeli olan komisyonu alır.

Pos cihazı kullanımı ile ilgili dikkat edilecek hususlar:

a) Kredi kartı kullanıcısı, satın alacağı ürünün bedelini tek çekimle ödeme yapar ve kredi borcunu günü geldiğinde öderse, kendisi bakımından en uygun olan bir işlemle krediden yararlanmış olur. Borcunu gününde ödemezse, yüklü faiz ödemek zorunda kalacağı için, bu duruma kendisi sebebiyet vermiş olur.

Kredi kartı sahibi birden çok aylara bölerek taksitli mal alımı yapmış olur ve taksitlerini gününde öderse, borcunu finans kurumu veya banka aracılığı ile ödemiş olur. Burada finans kurumu veya banka, satıcı ile alıcıyı buluşturduğu için bir hizmet bedeli alabilir. Bunun faizle bir ilgisi bulunmaz.

b) Pos cihazı kullanıcısı esnafın durumuna gelince; finans kurumu veya banka ile esnafın yaptığı pos cihazı sözleşmesinin, esnafa sağladığı kredi kartıyla satış yetkisi, bir vekâlet işlemidir. Bu sözleşmede satılacak ürünlerin peşin bedeli üzerine, aylık olarak uygulanacak vade farkı miktarı belirlenmekte veya bunlar ticaret örfüne bırakılmaktadır. Burada pos cihazı kullanıcısı esnafın iki çeşit seçenek hakkı görünüyor.

Birincisi: Pos cihazı kullanıcısı esnafın, kredi kartı yoluyla yaptığı bütün satışlarda, finans kurumu veya bankayı sadece, taksitleri tahsil için aracı olarak kullanması. Bu takdirde müşteri finans kurumu veya bankaya taksitleri yatırınca, müşteriye ait para hemen pos cihazı kullanıcısı olan esnafın

hesabına virman yapılırsa, esnaf müşterisine ait parayı almış olur. Banka da bu hizmeti karşılığında “hizmet bedeli veya komisyon” alacaktır. Mal bedeli taksitlerinin, gününde alınmasına dayanabilen esnaf için, en uygun olan uygulama bu olmalıdır.

İkincisi: Pos cihazı kullanıcısı esnafın, kredi kartı yoluyla yaptığı bütün satışlarda, finans kurumu veya bankayı, kendisiyle murabaha muamelesi yaptığı kredi kuruluşu olarak kabul etmesi. Bu takdirde esnafın, pos cihazı kullanarak, finans kurumu veya bankanın vekili sıfatıyla yaptığı satışları, peşin bedelle finans kurumuna veya bankaya satmış ve yine onun verdiği yetkiye dayanarak vadeli bedelle müşteriye devir yapmış olur. Günümüzde sözünü ettiğimiz bu işlemler, bilgisayar ve internet ortamında çok kısa sürede gerçekleşmekte, kayıtlara da bu şekilde geçmektedir. “İnternet ortamında hızlı murabaha” diyebileceğimiz bu uygulama, finans kurumlarında birkaç günde yapılabilen, peşin mal alıp vadeli satma modeli olan “murabaha”nın çok kısa süre içinde, daha küçük meblağlar için yapılmasından başka bir şey değildir.

Kredi kartlarıyla satış yapıldıktan sonra, esnafın devreden çıkması, finans kurumu veya bankanın doğrudan müşteriye muhatap alması, hatta müşterinin borcunu ödememesi durumunda, pos cihazı kullanıcısı esnafın kefil olarak bile devreye sokulmaması, yukarıdaki analizimizi güçlendirmektedir. Anlam olarak gerçekleşen bu işlemin, sözleşmelere ve dosya kayıtlarına daha açık ifadelerle işlenmesi halinde, bu konudaki zihin karmaşasının ortadan kalkacağı umulur.

Ancak şunu da belirtelim ki, bir mü'min, aile bütçesini kredi kartına gerek kalmayacak şekilde düzenlenmeyi hedeflemelidir. Çünkü kredi kartı, çoğu zaman israfa yol açmakta, özellikle sabit gelirliler faize düşme korkusuyla son ödeme gününde sıkıntıya düşmektedir. Faizli çalışan bankalara bu yolla büyük bir finansman desteği sağlandığı da unutulmamalıdır. Kısaca, böyle bir kart bulundurma ihtiyacını duyan mü'min, faizsiz çalışan finans kurumlarının kredi kartını tercih etmelidir. Bu gibi kurumların kredi kartı uygulaması bulunmayan yer ve beldelerde diğer bankaların kartlarından geçici olarak yararlanmak da mümkündür. Ancak, ödemelerde vadelere dikkat edilerek faizli kredi kullanma durumuna düşmemelidir.

20) Finans kurumlarının, peşin alıp vadeli satma (murabaha) yönteminde, zarar eden müşteriden, alacağını tahsil etmesi caiz midir?

Soru: Bir finans kurumunun peşin alıp, 24 ay taksitle bir firmaya sattığı, 1 milyon dolar değerindeki bir makine, iki ay sonra çıkan bir yangında telef olmuştur. Bu durumda firmanın geri kalan borcunu ödemesi gerekir mi ?

Cevap: Finans kurumu, firma ile bir “taksitle satış sözleşmesi” yapmıştır. Satılan mal karşı tarafa teslim edilince, satıcının yalnız malın ayıbından dolayı sorumluluğu söz konusu olabilir. Bunun dışında, müşterinin elindeki malın modasının geçmesi, satılamaması, çalınması veya sorudaki gibi yangında telef olması gibi nedenlerle, borç düşmez. Belki, borçlunun beklenmedik olaylar sonucunda maddî sıkıntıya düştüğü belirlenirse, kendisine yeni bir süre verme, ödeme gücünü tam olarak kaybetmişse, alacağı ona tasadduk etme gibi İslâm’ın tavsiye ettiği insanca davranışlar devreye girebilir. Âyette, **“Eğer borçlu dara düşmüşse, ona ödeme gücüne kavuşacağı zamana kadar süre tanımak gerekir. Bu durumda alacağı tasadduk edivermeniz sizin için daha hayırlıdır.”**^[345] buyurulmuştur.

Bununla birlikte, finans kurumları, katılma hesabı sahiplerinin vekili sıfatıyla hareket ettikleri için, bu gibi, ortakların zararına olabilecek konularda yetkili kurulların karar vermesi gerekir. Nitekim bir şirket ortağı veya yöneticisi, ana sözleşmede bir hüküm bulunmadıkça veya bu konuda yetkili kurul karar vermedikçe şirkete ait malı veya parayı başkasına bağışlayamaz veya ödünç veremez. Yine kendi isteğine göre bir alacaktan da vazgeçemez.^[346]

21) Teminat mektubu kullanmak caiz midir? Bunun için bankaya verilen para, faiz niteliğinde midir?

Soru: Günümüzde birtakım büyük ihalelere girebilmek için, banka teminat mektubu istenmektedir. Banka, verdiği teminat mektubundaki taahhüt ettiği toplam paranın belli bir yüzdesini yıllık bedel olarak almaktadır. Bu bedel, faiz midir?

Cevap: Teminat mektubu, bir işi yapmayı üstlenen kimsenin belli bir süre içinde sorumluluklarını yerine getirmemesi durumunda, bankanın iş sahibine belli bir ödemede bulunmayı taahhüt etmesidir. Günümüzde bir kimsenin yurt içi veya yurt dışı resmî taahhüt işlerine girmesi bankaların vereceği teminat mektubuna bağlanmıştır.

Teminat mektubu sahibinin bankada bir hesabı bulunmaksızın, banka onun taahhüdünü belli bir süre içinde yerine getirememesi durumunda belli bir meblağı iş sahibine ödemeyi üstlenirse, bu bir kefillik işleminden ibarettir. Kısaca, burada banka, miktarı belli bir meblağa kadar müteahhit adına kefil

olmaktadır.

İslâm'da bir kimsenin borcuna veya taahhüdüne kefil olmak güzel bir amel sayılmıştır. Kur'ân'da şahsa ve mala kefillikten söz edilir.^[347] Hz. Peygamber on dinar (yaklaşık 8. gr. altın para) borcu olan ve alacaklısı tarafından sıkıştırılan bir kimsenin borcunu ödemiş ve “*Kefil borcu üstlenen kişidir.*” buyurmuştur.^[348] Kefâlet akdi, bir teberrû ve bir taat olduğu için bedelsiz yapılması gerekir.^[349]

Ancak günümüzde, astronomik rakamlara ulaşan rizikolu işlerde, teminat ve kefillikler ecir, dostluk, akrabalık sınırlarını aşmış ve büyük taahhütlerde parasız kefil bulma imkânı kalmamıştır. Kefilin, bu kefâletle ilgili olarak çıkabilecek masrafları alabileceğinde şüphe yoktur. Ancak, bu masrafları aşan bir bedel karşılığında kefillik câiz midir? İlk dönem İslâm fakihlerinin olumsuz baktığı bu konu, günümüz şartlarında nasıl çözümlenebilir?

İlk Hanefî müctehitlerine göre, kefilliğin benzeri olan ve taat niteliğinde bulunan imamlık, müezzinlik, Kur'ân-ı Kerîm öğreticiliği gibi hizmetlerin, meccânen yapılması ilkesi benimsenmiş ve M. 12. yüzyıla kadar bu görüş korunmuştur. Ancak devir ve şartlar değişip, bu hizmetleri meccânen yapan kalmayınca, dinin ve toplumun zarara uğramaması için sonraki hanefî fakihleri (müteahhırûn) bu hizmetlerin devletten, vakıflardan veya şahıslardan alınacak maaş karşılığında yapılabileceğine fetva vermişlerdir.^[350]

Kefalet de bir taat olduğuna göre, teminat mektubu için alınacak komisyon ve masrafları da diğer taatler için alınan ücrete kıyas etmek mümkündür. Müslümanların teminat mektubu gerektiren bütün işlerden el çekmesi, problemi çözmek için yeterli değildir. Ancak teminat mektubunu mücerret kefillikten çıkarmak için, bu konuda gerçek ve tüzel kişiler arasında riski yayarak, ipotek ilkesine dayalı yeni bir düzenleme yapılmalıdır.

22) İslâm'ın vergi sistemi hakkında bilgi verir misiniz?

Soru: *İslâm'da zekât dışında zorunlu vergi var mıdır? Günümüzde devlet, kimi ihracat ürünlerine vergi iadesi uyguladığı gibi, işçi ve memurlarda da bu uygulama sürdürülmektedir. Kimi bölgelerdeki yatırımlar için de vergi indirimi ya da vergi muafiyeti söz konusu. Bütün bu uygulamalar caiz midir?*

Cevap: Toplum yararı ve devlet işlerinin yürütülmesi için fertlere yüklenen mâlî yükümlülükler “vergi” denir.^[351] Başka bir tarif şöyledir: Genel masrafların yükünü fertler arasında dağıtmak için başvurulan bir yöntemdir.^[352] Tarihî gelişim içinde, toplum fertlerinin devletin ortak masraflarına

emek, mal veya para olarak katıldığı görülür. Köylerde imece usulü veya angarya adını alan ve şahsın bedenen çalışarak veya hayvan ya da traktörü ile katılarak katıldığı vergi türü en eski olanıdır. İslâm'da vergiler daha çok mal ya da para olarak uygulanmıştır.

İslâm vergi sisteminde vergilerin isimleri Müslim veya gayrimüslim ayırımına göre konulmuştur. Zekât, öşür, sadaka gibi ibadet niteliği bulunan vergiler yalnız Müslümanlardan alınırken, cizye ve haraç gayrimüslimlerden alınır. Bunun dışında devlet, ihtiyaç duyduğu dönemlerde çeşitli adlarla gerek İslâm toplumuna ve gerekse gayrimüslim topluma çeşitli örfî vergiler de uygulamıştır. Resm (çoğulu rusûm), teklif, bâc ve âdet adını alan örfî vergiler bunlar arasında sayılabilir.^[353]

Gümrük vergisi olarak Hz. Ömer (ö.23/643) döneminde şekillenen “mütekabiliyet (iki devletin karşılıklı olarak aynı oranda vergi uygulaması)” ilkesi, günümüzde de uluslararası ilişkilerde önemini korumaktadır. Hatta bu ilkeden hareketle, karşılıklı sıfır gümrük uygulaması sonucunda “gümrüksüz ortak pazarlar”ın kurulması mümkündür. Çünkü Hz. Ömer, bir dış ülkenin uyguladığı belli gümrük varsa, bir harbînin (yabancı ülke vatandaşı) İslâm ülkesi sınırından girecek mallarına aynı oranda gümrük uygulanmasını, eğer bu konuda bir bilgi bulunmaz veya belirsizlik olursa, ilke olarak onlara ait ithal mallardan % 10 gümrük vergisi alınmasını istemiştir. Diğer yandan dış ülkeden malı ithal eden Müslüman ise, gümrük oranı kırkta bir, zimmî (İslâm ülkesi vatandaşı olan gayrimüslim) ise, yirmide birdir.^[354] Burada ithalat yapan Müslim ve gayrimüslimlere teşvik uygulandığı görülür. Bunun bir vergi indirimi olduğu açıktır.

Diğer yandan Hz. Ebû Bekir (ö.13/634)'den itibaren, bütün Müslümanlara mâlî yılsonunda artan bütçe fazlası paralar, atâ veya atıyye (bağış) adıyla karşılıksız maaş olarak halka dağıtılmıştır. Ebû Bekir (r.a) erkek, kadın, büyük küçük ayırımı yapmaksızın herkese eşit miktarda yıllık maaş vermiştir. Bunun miktarı birinci yıl 7,3 dirhem (5 dirhem, yaklaşık bir koyun bedelidir), ikinci yıl ise kişi başına 20'şer dirhem olmuştur. Hz. Ömer (ö.23/643) ise, çeşitli vilayetlerden ve fethedilen yerlerden çok miktarda gelirin (fey' geliri) merkeze gönderilmesi üzerine, yılsonu artan bütçe fazlasını, bütün halka sürekli ve düzenli bir maaş olarak dağıtma yoluna gitmiştir. Nitekim bu dönemde Bahreyn valisi Ebu Hureyre (ö.58/677) Medine'ye 500 bin dirhem, Ebu Musa el-Eş'arî (ö.44/664) ise Irak'tan bir milyon dirhem bütçe fazlası gelir göndermiştir.^[355] Hz. Ömer, maaş miktarlarını belirlerken, herkesin İslâm'daki geçmişini ölçü aldı. Meselâ; muhacir ve Ensar'dan Bedir harbine

katılanlara yıllık 5'er bin, bunun dışındakilere ise 4'er bin dirhem maaş (atıyye) bağladı. Çeşitli sebeplerle sonradan Müslüman olanlara daha az maaş verdi. Böylece herkesi, İslâm'dan önceki geçmişine göre sınıflara ayırdı.”^[356] Ancak Hz. Ömer'in son döneminde, Hz. Ebû Bekir'in “herkese eşit vergi iadesi veya eşit maaş” diyebileceğimiz ilkesine dönmek istediği nakledilir. Nitekim O, Suriye gezisi sırasında şöyle demiştir: Kuru mülkiyeti İslâm devletinde, yararlanma hakkı ise “haraç” vergisi karşılığında eski gayrimüslim sahiplerinde bırakılan arazilerin (fey') gelirinde (harac) bütün Müslümanlar eşit haklara sahiptir.^[357] Hatta köylere varıncaya kadar bütün nüfusu “divan”lara yazdıran Halife Ömer'in genel vergi iadesi için, “San'a dağındaki bir çobanın hakkı bile, kendisi bulunduğu yerde iken ve isteyip yüzü kızarmadan ona ulaşacaktır.” dediği nakledilmiştir.^[358]

İşte yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız İslâm vergi sisteminde, toplanmış olan bütçe fazlası verginin yeniden topluma geri verildiği görülmektedir. Günümüzdeki vergi indirimi, vergi muâfiyeti veya vergi iadesi gibi uygulamalar bütçe fazlasından çok, belli alanlara teşvik amacıyla yapılmaktadır. Bu gibi imkânlardan mü'minin yararlanması da mümkündür. Ancak hayalî faturalar düzenleyerek, ya da yurt dışında bulunmayan hayalî firma muamelelerine dayanarak vergi iadesi almanın caiz olmadığına şüphe yoktur. Aynı şey memur veya işçi vergi iadeleri için de geçerlidir. Bu arada vergiden muaf olan birtakım kurumların fatura veya fişleriyle vergi iadesi almanın da karşılıksız kaldığı açıktır. Diğer yandan toplum yararı bulunmayan alanlara veya kurumlara vergi muafiyeti tanınmanın, İslâm adaleti ile çelişeceğinde şüphe yoktur. Toplum hakkı olan mallardan yararlanmada duyarlı olmak gerekir. Hz. Ömer'in sembol hâline gelen “özel iş görüşürken kendine ait mumu yakması”, Hz. Ali (ö.40/660) döneminde kimi zengin olan Müslümanların kendi istekleriyle atıyye almamaları ve yine Hz. Hamza (ö.3/625)'yı şehid eden Vahşî'nin, içki içtiği için Hz. Ömer tarafından atıyye divanından çıkarılması bu duyarlılığa örnek verilebilir.^[359]

Son olarak şunu da belirtelim ki, günümüzde, devletin en önemli harcama alanlarından sağlık, eğitim ve fakirlik problemi, İslâm'ın iktisadî ve hayra yönelik değerlerinin yaşandığı bir İslâm toplumunda, vakıflar ve hayır sahibi varlıklı mü'minler tarafından üstlenilmiştir. Hatta Osmanlı Devleti'nde ordunun bir bölümünün özelleştirilmesi anlamına gelen Has, Timar ve Zeamet teşkilatları yoluyla eğitilmiş asker ihtiyacının bir bölümü karşılanmıştır. Günümüzde devletin Kamu İktisadî Teşebbüsleri (KİT), eğitim, sağlık vb. alanların tüm harcamalarını kendi bütçe imkânlarıyla

karşılamağa kalkışması, büyük vergi gelirlerini gerekli kılmaktadır. Çeşitli sektörlerde yıllık kârın yarısına kadar vergi ödenmesi, devletin vatandaşıyla yarı yarıya ticaret ortaklığı yaptığı imajını uyandırmaktadır. İslâm'da vergi oranları genel olarak % 2,5'la % 10 arasında değişmektedir. Buna göre, İslâm'ın kamu hizmetlerini, çok daha az vergiyle yürütmeyi hedeflediği söylenebilir.

23) Kamu kuruluşlarına olan borçların, gününde ödenmemesi durumunda eklenen “gecikme zammı” faiz midir?

Soru: *Günümüzde vergi daireleri, SGK, TEK ve benzeri kuruluşlara olan vergi, prim, su, elektrik, doğalgaz, telefon vb. borçlar gününde ödenmediği takdirde aylık % 10 gibi gecikme zammı uygulanmaktadır. Bu, faiz niteliğinde midir?*

Cevap: Sözü edilen daire ve kuruluşların zamanında ödenmeyen prim ve alacaklara uyguladıkları “gecikme zammı”, devletin koyduğu bir çeşit para cezası niteliğindedir. Böyle bir müeyyide olmadığı takdirde, toplumun bu gibi borçları, gününde ödememeyi alışkanlık hâline getirmesi söz konusu olur. Bu durum da, adı geçen kuruluşların kamu hizmetleri görmesine engel olur.

Enflasyonist ortamda, kâğıt para borçlarında değer kaybının karşılanması, yukarıdaki sorularda da açıkladığımız gibi mümkün ve caizdir. Bu yüzden gecikme zammının altın kuru üzerinden hesaplanarak alınması daha adaletli olur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin 1840'lı yıllardan sonra çıkardığı “kaime” adı verilen banknotlar, 7 gram ağırlığındaki altın liraya endekli 100 kuruştan ibarettir. Ancak toplumun bu çeşit paralara rağbet etmemesi sonunda, altın karşısında değer kaybetmiş, bir kaç yıl sonra 100 altın lira 350, hatta 450 kaimeye denk hâle gelmiştir. Böyle bir ortamda, gerçek veya tüzel kişilere olan borçların kaime (kâğıt para) ile ödenmesi borçlunun yararına. Alacaklıların ve bu arada vergi dairelerinin başvurusu üzerine, M. 1879 tarihli bir kararnâmede; borçlar kaime ile ödenirken 450 kuruşluk kaime veya bunun yerine bir yüzlük altın (7 gr. olan bir altın lira) verilebileceği, yine borçları ödeme gününde, bir altın kaime ne ederse, o kadar kaime ödenmesi emrolunmuştur.^[360] Burada gecikme zammının, altın kuru üzerinden hesaplanıp alınması ilkesi uygulanmış, 100 altın lira yerine, 450 kâğıt lira ödenince, aradaki 350 kâğıt lira fazlalık, fâiz olarak nitelendirilmemiştir.

Diğer yandan M. 1860 yıllarında, Osmanlı Devleti'nin, Fransız Ticaret Kanunu'ndan iktibas ederek çıkardığı Ticaret Kanun ve nizamnâmelerinde,

mağşuş gümüş bir para hâlini alan “akçe” ile olan borçlanmalarda, aylık % 1 gecikme zammı uyguladığı görülür. Bu fark, değer kaybının tazminatı niteliğinde olup, faiz veya güzeşte sözcüğü ile de ifade edilmiştir. 1879 tarihli Osmanlı Usûli Muhakeme Kanunu 112. maddenin ilk fıkrasında şöyle denilir: “Akçe ödenmesini gerektiren taahhütlerin icrasının gecikmesinden dolayı, gerekli tazminat olarak yalnız ve anaparanın aylık yüzde birden güzeştesinin îfası hükmolunur.”^[361]

Sonuç olarak, şahıs borçlarında olduğu gibi, vadesinde ödenmeyen Türk lirası cinsinden kamu borçlarının altın kuru üzerinden hesaplanarak alınması ödemeyi reel faiz şüphesinden arındırır. Bununla birlikte, devletin tek yanlı olarak çıkardığı kanunlarla koyduğu ve miktarı, altın kurunun üzerinde bulunan “gecikme zammı”nı ise bir para cezası olarak nitelendirmek mümkündür.

24) İslâm’da, komisyonculuk var mıdır? Komisyon bedeli câiz midir?

Soru: *Başkasına ait arsa veya otomobillere müşteri bularak satıyorum. Satış bedelinin yüzdesi üzerinden komisyon bedeli alıyorum. Kimi zaman, satıcı; bana “Şu kadar satış bedeli ver, eğer daha pahalıya satarsan üstü senin olsun” diyor. Böyle bir anlaşma geçerli midir?*

Cevap: Fransızca comissionnaire sözcüğünden Türkçe’ye geçen komisyoncu kelimesi Arapça “dellal” ve “simsar” karşılığıdır. Alış-veriş ve ticaret işlerinde aracılık ederek yüzdelik alan kimseye “komisyoncu”, emeği karşılığında aldığı ücrete de “komisyon” denir. Komisyoncu satıcı ile alıcının arasını bulan, belirli bir bedel üzerinde anlaşmalarını sağlayan, kimi zaman da satıcı ile alıcı adına muameleyi yapan kimsedir.^[362]

Hız. Peygamber kendi döneminde şehirde oturup köylü adına komisyonculuk yapanları kınamıştır. “Şehirlinin köylüye (hâdîrîn bâdiye) komisyoncu (simsar) olamayacağı” konusundaki hadislerle; piyasayı ve fiyatları bilmeyen ve izleyemeyen köylüden, gerçek fiyatları gizleyerek, malını satın almaya kalkışan şehirlinin bu davranışı yasaklanmıştır.^[363] Ancak bununla, herkesin piyasa hareketlerini, günlük fiyatları izleyebildiği bir ortamda, uzman birisinin, emeğini, bilgi ve becerisini ortaya koyarak, satıcı ile alıcıyı buluşturması başka bir deyimle komisyonculuk yapması yasaklanmış değildir. Nitekim Hanefîlere göre, satıcı ile alıcıyı buluşturan aracılıklar, sun’î olarak mal darlığına veya fiyat artışlarına yol açarsa mekruh

olur, böyle bir zarar söz konusu değilse bir sakıncası bulunmaz.^[364] Günümüzdeki sebze ve meyve hâllerini bu ölçüye göre değerlendirmek gerekir. Kısaca komisyonculuk sun'î fiyat artışlarına yol açmamalıdır.

Günümüzde emlakçı, galeri, borsa vb. komisyon usulü çalışan yerler satıcı ile alıcıyı buluşturarak satışın yapılmasını gerçekleştirirler. Kimisi bu işi, arada resmî bir vekâlet olmaksızın yapar ve malın satışıyla ilgili resmî işlemler bizzat satıcı ile alıcı tarafından yapılır. Kimisi de, taraflardan vekâlet alarak, resmî işlemleri de kendisi yürütür. Birincisinde, satış gerçekleşirse, anlaşmaya veya örfe göre komisyon alır. Bu bedel, çoğu zaman kimi temsil ediyorsa ondan alınır. Başlangıçta anlaşma yapılmışsa, iki taraftan da komisyon alınması mümkündür. Ancak satıcı ile alıcının menfaatleri çeliştiği için, komisyoncunun burada hangi tarafın hakkını koruyacağı meselesi önemlidir. Böyle bir durumda komisyoncunun çok adaletli davranması gerekir. Bu çok güç bir iştir. Bir avukatın aynı anda davacı ve davalıyı temsil edemediği gibi, komisyoncunun da yalnız bir tarafı temsil etmesi asıl olmalıdır.

Komisyoncu malı satmadıkça komisyon bedeline hak kazanamaz. Bu yüzden bir malı iki komisyoncudan birisi müşteriye arz etmesine rağmen satamayıp, daha sonra diğeri satsa, ücreti satışı fiilen gerçekleştiren alır. (bk. Mecelle, mad. 577) Diğer yandan komisyonculuk satış bedelinin tahsilini de kapsamına alır. Eğer satışa vekil olan kimse, bu işi ücretsiz yapıyorsa, satış bedelini tahsil etmek zorunda değildir. Bu konuda satış bedelini kabz ve tahsil için mal sahibine yetki vermesi gerekir. (Mecelle, mad.1504) Malın sahibi, komisyoncuya; “Şu fiyata sat.” dedikten sonra, komisyoncu daha yüksek bir fiyata satsa, fazlalık mal sahibinin olur, komisyoncu yalnız komisyon ücretine hak kazanır. (Mecelle, mad.578). Mal sahibi “Şu fiyattan fazlaya satarsan, fazlalık aramızda ortak olsun.”, dese, komisyon bedeli belirsiz olduğu için akit fâsit olur. Bu durumda komisyoncu, belirlenen fiyata veya daha azına satarsa ücret alamaz, fazlasına satarsa, bu fazlanın yarısını geçmemek üzere ecr-i misil almaya hak kazanır. Çünkü iş sahibi, işin başında buna rıza göstermiştir. Buna göre; mal sahibinin “Bana şu fiyatı ödersin, daha fazlaya satarsan fazlası senin olsun.” dese, yine akit fâsit olur ve komisyoncu fazlalıktan ecr-i misil kadarına hak kazanır. Satış yapıлып, komisyon bedeli ödendikten sonra, komisyoncunun kusuru dışında bir sebeple satış feshedilse, komisyon bedeli geri alınamaz. (Mecelle, mad. 579) Komisyon ücreti önceden konuşulmamışsa, komisyoncu ecr-i misle hak kazanır.^[365]

Sonuç olarak komisyonculuk konusuna, temel fıkıh kaynaklarında ve

Mecelle’de “İcâre” ve “vekâlet” içinde yer verilmesi, mal sahibi ile komisyoncu arasındaki hukukî ilişkinin “hizmet ve vekâlet sözleşmesi”nden ibaret olduğunu gösterir.

25) Faktöring muamelesi caiz midir?

Soru: *Günümüz işadamları ithalat ve ihracat işlemlerinin sonuçlanması için birtakım aracı kişi veya kuruluşlarla işbirliği yapmak zorunda kalıyor. Yabancı ülkedeki müşteri hakkında bilgi toplama, alacakların tahsili, dış ülkede finansman temini, muhasebe kayıtlarının tutulması gibi konularda “faktöring” kurumu ile işbirliği yapılabilir mi? Bunlara verilecek ücretin faizle bir ilişkisi var mıdır?*

Cevap: Günümüzde uluslararası ticaret ilişkilerinin, ithalat ve ihracat işlemlerinin daha sağlıklı yürütülebilmesi için, bu konuda uzman aracı kuruluşlara ihtiyaç duyulmuştur. Faktöring adı verilen uzman aracı kuruluşların, Avrupa’da 150-200 yıllık geçmişi olmasına rağmen, Türkiye’de bu kuruluşlar 20-25 yıldan bu yana faaliyet göstermektedir. Bir kimsenin bir başkası için bir şey yapması, bir şey ifa ve icra etmesi anlamına gelen “faktör” sözcüğünden, aracı kuruluşu ifade etmek üzere “faktöring” denilmiştir. Faktöringin kapsamlı bir tanımı şöyle yapılmıştır: “Faktöring; müşterinin, üçüncü kişiye mal tesliminden veya hizmet ifasından ileri gelen alacaklarını; alacağın tahsil zamanından önce avans olarak ödeyerek, alacağın tahsil edilememesi riskinin ve müşteri için borçlunun muhasebesinin tutulması, ihtar işlemleri gibi hizmetlerin üstlenilmesi suretiyle devir ve satın alınmasıdır.”^[366]

Bu karmaşık komisyoncu aracı kuruluşun sunduğu hizmetler Kanada’da imzalanan “Ottawa Konvansiyonu” I. Maddede şöyle belirlenmiştir: a) Müşterinin yabancı ülkelerdeki alacaklarının tahsili, b) Müşterinin alacaklarına karşılık finansman sağlama, c) Faktör tarafından borçluların muhasebesinin tutulması, d) Alacakların ödenmemesi durumunda bu riskin faktör tarafından üstlenilmesi ve gerekli teminatın verilmesi. Bu uluslararası sözleşmeye göre, taraflar arasında bir faktöring sözleşmesinin meydana gelmesi için, yukarıdaki özelliklerden en az ikisinin bulunması gerekli görülmüştür.^[367]

Faktöring kuruluşu dikkatlice incelendiğinde, aynı anda hizmet, vekâlet ve kefalet sözleşmelerini, faizli kredi ve alacağın havalesi (ciro) işlemlerini kapsadığı görülür. İş sözleşmesiyle veya vekil ya da elçi sıfatıyla faktöring kuruluşunun yapacağı bütün işlemler, alacağın fatura bedelinin bir yüzdesi

karşılığında yapıyorsa, aracı kuruluş satıcı ile alıcıyı buluşturan ve satış bedelinin tahsilini yapan komisyoncu niteliğindedir. Çünkü komisyonculuk kapsamına, satılan malın satış bedelini tahsil etmek de girmektedir.^[368]

Faktör, müşterinin alacağına kefil olması yanında, dış ülkedeki satıcı veya alıcı için önemli bilgiler toplamakta ve bunları kendi müşterisine vererek, satış yapabileceği konusunda güvence vermektedir. Onun yurt dışındaki bu araştırma ve bilgi toplama hizmeti için bir ücret alabileceğinde şüphe yoktur. Eğer kefillikten ötürü fazla bir ücret alınıyorsa, mümin muamelenin bu yönünden sarfı nazar etmelidir. Bununla birlikte, teminatın gerekli olduğu durumlarda, teminat mektubu ölçüleri içinde, bir bedel ödenmesi de mümkündür. (bk. “Teminat mektubu” sorusu) Çünkü Hanefîlerde kefillik gibi taat sayılan imamlık, müezzinlik, Kur’ân-ı Kerim öğretilmesi gibi hizmetlerin meccanen yapılması öngörülmüşken, devir ve şartların değişmesi ve bu hizmetleri meccanen yapanların kalmaması üzerine M. 12. yüzyıldan itibaren, bu hizmetlerin devletten, vakıflardan veya şahıslardan alınacak maaş karşılığında yapılabileceğine fetva verilmiştir.^[369]

Alacağın faktöre temlik edilmesi bir havale niteliğindedir. Faktör alacağın tahsili için yaptığı tüm çalışmalar için ücret alabilir. Müşteriye, alacağı karşılık, bir avans verir ve bundan peşin bir kesinti yapmış olursa, burada faizli krediden söz edilir. Bu kesinti, faktörün emeği kadarsa, avansı bir karz olarak düşünmek mümkündür. İşte burada açılan avanstan peşin kesilen miktarın gerekçesi, sırf az verip çok almak ve zamanı paraya çevirmekse faiz olur. Emeğin dışında, açık ve bariz bir fazlalık alınıyorsa, sıkışık durumdaki müşterinin bu özel durumundan yararlanma sayılacağı için buna da izin vermemek gerekir.

Fatura bedelinin faktör tarafından, müşteriye ödenmesi “çek kırdırma” gibi düşünülürse, tarihte görülen “Süftece” muamelesine benzerlik ortaya çıkar ki, burada da, aracı kuruluş yalnız hizmetlerinin karşılığı kadar bir kesinti yapabilir. Kısaca bütün bu durumlarda ticârî teamül, örf ve ecr-i misil miktarları belirleyici olur. Faktörün kuruluşu kendi finansmanını devreye sokunca reel faize girmemek için bu limitleri açık bir şekilde aşmamalıdır.

Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut 1983, IV, 91; bk. İbnu'l-Kayyim, *I'lâmu'l-Muvakkîn*, Beyrut, t.y. II, 156.

Buhârî, Buyû', 89; Müslim, Musâkât, 94, 95.

A. İbn Hanbel, IV, 197.

Tevbe, 9/34, 35.

Ebû Dâvud, Buyû', 47, 89; Tirmizî, Buyû', 40; Mâlik, Buyû', 56; A. İbn Hanbel, II, 351.

bk. Kehf, 18/9-22; İbn Kesir, *Muhtasar Tefsir*, Thk. M. A. Sâbûnî, Beyrut 1981, II, 409 vd.; Ahmed Ağırakça, "Ashâbu'l-Kehf" mad., *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1990.

bk. Kitab-ı Mukaddes, Matta, 22/22; Ergin, İktisat, s. 539; Hamdi Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, Balıkesir 1984, s. 64, 65.

Kamil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, V, 49; H. Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervan" mad TDV. İslâm Ansik., I, 266 vd.

T.D.V. İslâm Ansik., "Fels" mad.; M. Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, "Fülûs" mad.

İbn Âbidin, *Tenbîhu'r-Rukûd* (Resâil içinde), Beyrut, t.y., II, 58.

İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 358; Heysemî, *Tuhfetu'l-Muhtâc*, y. ve t.y., V, 44.

Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâyi'*, V, 242; Zeylâî, *Tebyîn*, Bulak 1314, IV, 142

Kâsânî, age, V, 242.

Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 30; Kâsânî, age, V, 242.

İbn Âbidin, age, II, 56 vd.; *Fetâvâ'l-Hindiyeye*, II, 56-62; *Fetâvâ Kâdîhân*, (Hindiyeye kenarında) II, 266; Kerderî, *Bezzâziyye*, (Hindiyeye kenarında), IV, 510, 511.

İbn Âbidin, age, II, 58.

Zeylâî, age, IV, 142 vd.; *Fetâvâ'l-Hindiyeye*, III, 225.

Sahnun, *Mudevvene*, III, 444, 445. Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc*, Beyrut, t.y., III, 399.

Süyûtî, *Hâvî li'l-Fetâvâ*, Kahire 1959, I, 151.

Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 30; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 277; İbn Âbidîn, *Resâil*, *Tenbîhu'r-Rukûd*, II, 56-58; İbn Nuceym, *Bahru'Râik*, Beyrut, t.y., VI, 219; Mâlik, *Mudevvene*, III, 445; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 396.

İbn Âbidîn, *Resâil*, II, 63, 64; *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 533, 534.

Avusturyalı bir ekonomi profesörü olup, bir ara İ.Ü. İktisat Fakültesi'nde hocalık yapmıştır.

bk Ergin, age, s. 569; Döndüren, *Günümüz Ekonomik Problemlerine İslâmî Yaklaşımlar*, İstanbul 1988, s. 37; Kur'ân, Yusuf, 12/47 vd.

Ergin, age, s. 560 vd.

Abdülaziz Bayındır, “*Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları*”, *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1983; Eylül 1787 yılında kabul edilen ABD Anayasası, yasama bölümü 10 madde 1. fıkrada yer alan “... federe devletler... borçlarının karşılığında altın ve gümüş para öder.” ifadesi halen ABD dolarının altın ve gümüş paraya endeksli olduğunu göstermektedir. ABD Anayasa metni için bk İst. Ü. Huk. Fak. Küt., A.E. 2269.

Mâlik, *Mudevvene*, III, 396.

Kâsânî, *Bedâiyu’s-Sanâyi*, V, 185.

İbnu’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, V, 274.

Zühaylî, *Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletuh*, IV, 686-689.

Bakara, 2/279.

İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, II, 111.

Taberî, *Tefsir*, III, 103, 104; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 295.

Bakara, 2/275.

Müslim, *Müsâkât*, 81; Ebû Dâvud, *Buyû*, 18; Ahmed İbn Hanbel, V, 314, 320.

Müslim, *Müsâkât*, 82; A. b. Hanbel, III, 49, 66, 97.

Buhârî, *Buyû*, 76, *Vekâle*, 11; Müslim, *Müsâkât*, 17, 80; İbn Mâce, *Mukaddime*, 2.

Müslim, *Müsâkât*, 118-122.

Bakara, 2/275.

bk. Buhârî, *Buyû*, 48; Müslim, *Buyû*, 48, *İmân*, 164, İbn Mâce, *Ticârât*, 45.

Faisal Finans Kurumu Ana Sözleşmesi: Baraka Türk Kurumu’nun çalışma sistemi de buna benzer durumdadır. Ülkemizde yeni bazı finans kuruluşları da doğmuştur. Bunlarda da önemsiz ayrıntılar dışında aynı nitelikleri görmek mümkündür.

1985-1988 arası dört yıllık uygulamada, katılım hesabı fonlarının Faisal Finans Kurumu’nda sadece ortalama % 5,7’si kâr-zarar ortaklığı (alt mudarebe veya müşareke), geri kalan % 94,3’ü ise üretim desteği (murâbaha) yoluyla kullanılmıştır. al-Baraka Türk Özel Finans Kurumu’nda ise bu ortalama % 6,2 ve % 93,8 nisbetindedir bk. a.g, kurumların 1985-1988 arası bilanço raporları.

bk. Tansu Çiller-Murat Çizakça, *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri*, Neşr. İSO, İstanbul 1989, s.152; Hamdi Döndüren, “*İslâm*

Bankacılığı ve Refom Önerileri”, İslâmî Araştırmalar Dergisi, c. VI, sy. 1, yıl, 1992; Çiller-Çizakça, age, s. 128, 129.

Sâd, 38/24.

Halil Sariaslan, *Venture Capital Finansman Modeli ve Türkiye’de Uygulama Olanakları*, Rapor, Ankara Sanayi Odası.

İbn Nüceym, *Bahru’r-Râik*, Beyrut, t.y, VI, 219; İbn Âbidîn, *Tenbîhu’r-Rukûd* (Risâleleri içinde), II, 58.

bk. Muhammed b. Medenî, *Hâşiye*, V, 118. Nezih Kemal Hammad, *Tagayyur’n-Nukûd ve Eseruhû ala’d-Duyûni fî’l-Fıkhı’l-İslâmî*, (Makale, Mecelletu’l-Bahsi’l-İlmî içinde), Mekke 1980, s. 76.

Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, Kahire 1971, IV, 1253, *Mebûsût*, X, 81; Kuhistânî, *El-Câmiu’r-Rumûz* (Şerhu’n-Nikâye), İstanbul 1300, II, 311.

Nevevî, *Ravdatu’t-Tâlibîn*, 1386/1966, y.y., V, 433; Şirbinî, *Muğnî’l-Muhtâc*, Kâhire 1967, V, 454; Bilmen, *Kâmus*, III, 371.

Serahsî, *Mebûsût*, X, 28, 95, *Şerhu’s-Siyer*, IV, 1329, 1410; Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 192, 193, VI, 132; İbnu’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, VI, 177, 178; *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, III, 248; İbn Âbidîn, age, III, 247, IV, 188; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1988, 169, 170 vd

Serahsî, *Mebûsût*, X, 95, *Şerhu’s-Siyer*, IV, 1329, 1410; bk. İbn Âbidîn, age, IV, 188; *Fetâvâ’l-Hindiyye*, III, 248.

Caferiyye bu konuda kendi naklettikleri şu hadise dayanır: “Hz. Peygamber söyle buyurdu: “Bizimle harp ehli arasında faiz yoktur. Onlardan bir dirheme bin dirhem alabiliriz. Onlardan alırsınız, onlara vermeyiz.” bk. *Mağniyye*, *Fıkhı’l-İmam Ca’ferî’s-Sâdik*, 1. Baskı, Beyrut 1956-1966, III, 278; Tûsî, *Nihâye*, Tahran 1342, II, 381.

Zeylâî, *Nasbu’r-Râye*, IV, 44. Beyhakî, Ma’rife’de naklettiği bu hadise “Mürsel (tâbiînünin sahabeyi atlayarak naklettiği hadis)” demiş, İmam Şâfiî “Bu haber sabit değildir.” demiş, İbnu’l-Hümâm ise “Garîb” olduğunu söylemiştir. Mekhûl bunu Hz. Peygamber’den nakletmiştir. Halbuki kendisi tâbiîlerdendir. bk. Selman Başaran, *Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri*, Bursa 1986, s.57, 58.

Serahsî, *Mebûsût*, X, 28; İbnu’l-Hümâm, age, VI, 128.

Ebû Dâvud, *Buyû’*, 5, III, 629; İbn Hışam, IV, 251; Hamidullah, *Vesâik*, 307.

İbn Hişam, *Sîre*, II, 281, 301, IV, 42; Taberî, *Târih*, Mısır 1960-1968, II, 461.

Âli İmrân, 3/130; Serahsî, *Şerhu’s-Siyer*, IV, 1488.

bk. Beyhakî, *Sünen*, V, 291-293.

Bakara, 2/258.

Serahsî, *Mebûsât*, X, 28, XIV, 57, *Şerhu's-Siyer*, IV, 1487, 1488; Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1335-38, I, 470, 471.

Özel, age, s.172.

Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 57, *Şerhu's-Siyer*, IV, 1412.

bk. Rûm, 30/1-4.

Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 57, *Şerhu's-Siyer*, IV, 1411; İbnu'l-Hümâm, age, VI, 178.

Mâlik, *Mudevvene*, Mısır 1323, IV, 271; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* Beyrut 1392/1972, I, 516; Şâfiî, *Ümm*, VII, 326; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 162, 163; Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 56; Kâsânî, *Bedâyi'*, V, 192, VII, 132; İbn Hazm, *Muhallâ*, VIII, 514, 515.

Bakara, 2/275.

Bakara, 2/278.

Müslim, *Musâkât*, 82; bk. A. İbn Hanbel, III, 49, 66, 97; Ebû Dâvud, *Buyû'*, 12; Beyhakî, V, 277.

Serahsî, *Mebûsât*, X, 95; Kâsânî, age, V, 192; Özel, age, s.169,175, 176.

Nisâ, 4/160, 161.

İbn Hişam, *Sîre*, III, 265; Taberî, *Târih*, II, 574.

Serahsî, *Mebûsât*, X, 22, XIV, 56.

Serahsî, age, X, 22, XIV, 57.

Serahsî, age, XIV, 58, XXII, 131, XXIII, 121; *Şerhu's-Siyer*, IV, 1400; Kâsânî, age, V, 192; *Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 248; İbn Âbidîn, age, IV, 188.

Mâide, 5/2.

Bakara, 2/282.

Mâide, 5/1.

Buhârî, *Zekât*, 18, *İstikrâz*, 2; İbn Mâce, *Sadakât*, 11; A. İbn Hanbel, II, 361.

Buhârî, *İstikrâz*, 12, *Havâlât*, 1, 2; Müslim, *Musâkât*, 34; Ebû Dâvud, *Buyû'*, 10; Tirmizî, *Buyû'*, 100, 101; İbn Mâce, *Sadakât*, 8.

Ayrıntı ve deliller için bk. Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 254-257.

İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik*, Beyrut, t.y., VI, 219; İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-Rukûd* (Risâleleri içinde), II, 58.

Ebû Dâvud, *Buyû'*, 52; İbn Mâce, *Ticârât*, 26; Ahmed İbn Hanbel, II, 252.

Bakara, 2/280.

Tevbe, 9/60.

bk. Beşir Gözübenli, “İslâm Borçlar Hukukuna Göre Kredi İşlemlerinde Cari Olan Riba”, Tebliğ, 1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad Yayınları, Konya 1997, s. 632 vd.

İbn Âbidîn, *Tenbîhu’r-Rukûd*, II, 52; *Fetâvâ’l-Bezzâziye* (Hindiyeye kenarında), IV, 510.

Bakara, 2/279.

Buhârî, Havâle, 1, 2, İstikrâz, 12; Müslim, Musâkât, 33; Ebû Dâvud, Buyû’, 10; Tirmizî, Buyû’, 68.

Bakara, 2/282.

Bakara, 2/275.

Bâtıl satış, alım satıma ait hiçbir hüküm doğurmaz, tarafların ellerindeki bedelleri iade etmeleri gerekir. Fâsit satışta anlaşmazlık çıkarsa tek yanlı iradeyle akit bozulabilir ve bedeller iade edilir. Eksiklik giderilir veya eksik hâliyle ifâ edilmiş bulunursa akit sahih hâle gelir. Mal teslim edilmiş, tüketilmiş veya başkasına devredilmiş bulunursa, alıcı, malın teslim tarihindeki değerini ödemekle yükümlü bulunur. bk. Bâtıl ve fâsit akit için bk. Serahsî, *Mebûsût*, XIII, 23; Kâsânî, *Bedâyi’*, V, 304; İbnu’l-Hümâm, age, V, 227 vd.; İbn Âbidîn, age, IV, 136; Yukarıda “Başlıca Ticaret Muameleleri, Fâsit ve Bâtıl Satım Akdi” konusu.

Bilmen, age, VI, 39, 40 vd.

bk. Serahsî, *Mebûsût*, XXII, 131.

Serahsî, *Mebûsût*, XIII, 7, 8.

Bakara, 2/275.

Kurtubî, *Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, III, 237.

İbrahim, 14/7.

Bilmen, *Kâmus*, İstanbul 1985, VIII, 208.

Bakara, 2/188.

Tirmizî, Ahkâm, 9.

Müslim, Imâre, 26-30.

Bakara, 2/279.

İbn Âbidîn, *Tenbîhu’r-Rukûd*, II, 52.

Buhârî, Vekâle, 11; Kurtubî, *Câmi’*, III, 232.

Kurtubî, age, III, 232

İbn Rüşd Hafîd, *Bidâyetu’l-Müctehid*, II, 119; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 174.

bk. Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebîr*, IV, 1412, 1494; Beyhakî, *Sünen*, VI,

28; Heysemî, *Mecma'*, IV, 130; Vâkidî, *Megâzî*, London, 1966, I, 374; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut, t.y., I, 467; İbn Rüşd, *age*, II, 119; Tehânevî, *İ'lâu's-Sünen*, Karaçi,t.y., XIV, 351, 352.

bk. Serahsî, *Şerhu's-Siyer*, IV, 1412; Mâlik, *Muvatta'*, Buyû', 39; H No; 81-82; Beyhakî, *Sünen*, VI, 28; İbn Kudâme, *age*, IV, 174; İbn Rüşd, *age*, II, 119; Tehânevî, *age*, XIV, 351

Beyhakî, *Sünen*, VI, 28; bk. Tehânevî, a.g., XIV, 351, 352.

bk. Tehânevî, *age*, XIV, 351-357.

Vâkidî, *Megâzî*, I, 374.

Âli İmrân, 3/130.

Bakara, 2/282.

bk. Bakara, 2/280.

Serahsî, *age*, XI, 174 vd.; Kâsânî, *age*., 68 vd.; İbnu'l-Hümâm, *age*, V, 25 vd.; İbn Âbidîn, *age*,III, 377 vd.

bk. Âli İmrân, 3/37; Yûsuf, 12/72.

Ebû Dâvud, *Buyû'*, 88; Tirmizî, *Buyû'*, 39, *Vesâyâ*, 5.

Serahsî, *Mebûsût*, XX, 120.

Kâsânî, *age*, IV, 184; *Fetâvâ'l-Hindiyye*, IV, 448; Ali Haydar, *Duraru'l-Hukkâm*, I,919; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 654.

Salih Tuğ, *İslâm'da Vergi Hukukunun Tekevvünü*, İslâm Medeniyeti Mecmuası, 1967, I, 1/25.

Cezmi Erçin, *Muhtasar Maliye İlmi ve Maliye Mevzuatı*, İstanbul 1935, s. 105.

Ayrıntı için bk. *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, “Vergi”, “Harac”, “Cizye”, “Gümrük” “Öşür” ve “Zekât” maddeleri, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990-1994.

bk. İrfan Mahmud Rânâ, *Hiz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, Terc. Ahmet Kot, s. 113 vd.; Mannan, *İslâm Ekonomisi*, s. 390 vd.; Halit Ünal, “Gümrük” mad. *Ş. İslâm Ansik.*

Ebû Yûsuf, *Harâc*, 48, 49; Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984, s. 93, 94

Ebû Yûsuf, *age*, s. 46.

Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Mısır 1353/1934, s. 263, 264; Ebû Yûsuf, *age*, s. 50.

Yeniçeri, *age*, s. 97.

İbn Hışâm, *Sîre*, Mısır 1936, III, 77; Ebû Ubeyd, *age*, 570, 571, N0: 1803, 1804.

bk. Abdülaziz Bayındır, “Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları”, İstanbul 1983, s. 27, 28.

Ayrıntı için bk. Halil Cin-Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 1989, I, 366, II, 306; *Cüzdânı Kavânîni Osmaniye*, mad. s. 541, 653, 654, 821; Rahmi Yaran, *Türk Hukukundaki Temerrüt Faizinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, Tebliğ, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Neşr. Kombad, Konya 1997, s. 708-712.

İbn Âbidîn, age, IV, 155.

Ayrıntı için bk. Buhârî, *Buyû’*, 68-72, İcâre, 11, 19; Müslim, *Buyû’*, 4, 6; Nesâî, *Buyû’*, 18; A. İbn Hanbel, V, 161, 162; Ali Şafak, *Alış-Verişte Kâr Haddi*, 2. Baskı, İstanbul 1987, s. 91-97

Cezîrî, *Kitabu’l-Fıkh ala’l-Mezâhibi’l-Erbaa*, II, 276.

Ayrıntı için bk. İbn Âbidîn, age, Mısır, 1307, V, 43; Bilmen, *Kamus*, 2. Baskı, İstanbul 1970, VI, 213, 214; Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul 1980, s. 394-396; Ali Şafak, *I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Meseleleri Kongresi*, Neşr, Kombad, Konya 1997, s. 679, 670; *Mecelle*, mad 577-579, 1504.

Muhsin Mengütürk, *International Finance*, s. 371’den naklen, Ali Şafak, age, s. 666.

Niyazi Erdoğan, *Çağdaş Finansman Teknikleri*, Ankara 1993, s. 151.

bk. *Mecelle*, mad. 1504 fıkra 2.

Kâsânî, age, IV, 184; *el-Fetâvâ’l-Hindiyye*, IV, 448; Ali Haydar, *Duraru’l-Hukkâm*, I, 919; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 654.

II: ALİŞ - VERİŞLE İLGİLİ MESELELER

26) Kâr nedir? Kâra hangi durumlarda hak kazanılır?

Soru: *Kâr, yalnız sermaye gelirinden mi ibarettir? Böyle ise “fâiz” de bir sermaye geliri değil midir? Kârın meşrû olmasının sebebi nedir?*

Cevap: Bir malı satarken alış fiyatı veya maliyet üzerine eklenen fazlalığa kâr (rıbh) denir. Kârın meşrû oluşunun sebebi, alış-veriş yapan kimsenin zarar rizikosunu göze almasıdır. Hadiste şöyle buyrulur: “Zarar riski üstlenilmeyen sermaye için kâr yoktur.”^[370]

Alışverişler genellikle ihtiyacı karşılamak veya kâr sağlamak amacıyla yapılır. İslâm’da kârın meşrû oluşu üç sebepten birisine dayanır. Emek, sermaye riski ve tazmin yükümlülüğünü üstlenme.

a) Emek karşılığı kârdan pay alma:

Emek-sermaye ortaklığında (mudarebe) işletmecinin (mudarib) başkasına ait sermayeyi işletmesi sonucunda meydana gelecek kârdan anlaşmada belirlenen miktar kadar alma hakkı doğar. Mudarebe yöntemi sermaye sahipleri ile, dürüst müteşebbis olan, fakat sermayesi bulunmayan işletmeciyi bir araya getirir. Böylece toplumda muattal kalmış sermayeler piyasaya çıkarken, sermayesi olmayan müteşebbis işletmeciler de değerlendirilmiş olur.

Mudarebede, işletmeci emeği karşılığında, sermaye sahibi ise sermayesi karşılığında kâra hak kazanır. Zarara yalnız sermaye sahibi katlanır. Ancak kâr olmayınca işletmeci bir şey alamayacağı için, emeği karşılıksız kalmış bulunur. Onun zarara katlanması emeğinin boşa gitmesi şeklinde olur. (bk. Temel Bilgiler Bölümü “Mudarebe” konusu)

b) Tazmin yükümlülüğü karşılığında kâra hak kazanma:

Kredi ortaklığında (vücuş şirketi), ortaklar hiç sermayesiz vadeli mal alıp pazarlamasını yaparlar ve elde edecekleri kârı, tazmini üstlendikleri oranda paylaşırlar. Meselâ; üç ortak birer kg. 22 ayar külçe altın karşılığı kadar olmak üzere, veresiye mal satın alıp pazarlasalar, kârı üçte bir oranında paylaşırken, meydana gelecek zarardan da bu oranda sorumlu olurlar. Böylece nimet-külfet dengesi kurulmuş bulunur. Burada ortakların emeği yanında, meydana gelebilecek zararı üstlenmeleri kârı meşrû hâle getirmektedir.

c) Sermaye riski karşılığında kâra hak kazanma:

Ticaret hayatında kârın meşrû oluşu, sermayenin riske sokulması yüzündendir. Bir malı üreten veya bunu satın alan kimse buna sermaye bağlar. Bütün hesaplar ekonomik hayatın normal işleyeceği, malın normal sürede kârıyla satılacağı esasına dayanır. Ancak ekonomik krizin baş göstermesi, aşırı rekabet ortamının oluşması, malın müşterilerce beğenilmemesi, bozuk çıkması gibi sebeplerle kâr ümidi her zaman zarara dönüşebilir. Diğer yandan eski fiyatlarla satılan malın yerine aynı cins malları satın alma veya üretme sırasında ortaya çıkan sermaye kaybı da başka bir rizikodur.

Sermaye şirketlerinde, her ortağın kâra hak kazanması, sermayesini zarar riskine sokması yüzündendir. Nitekim ortaklardan birisi zarar riskini kabul etmeden sermaye koysa bu şart geçersizdir. Çünkü her ne kadar İslâm şirket statülerinde kârın paylaşılması serbest anlaşma ile belirleniyorsa da, zarara katlanma, ancak sermaye oranlarına göre olur. Şirket sözleşmesinin bu prensiple çelişen maddeleri geçersizdir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şirketlerde kârın paylaşılması serbest sözleşme ile belirlenir. Zarara katlanma ise, sermaye oranlarına göre olur.”^[371] “Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak haramı helal, helalı haram kılan şart müstesnadır.”^[372]

Ancak şunu da belirtelim ki, kârın meşrû olması için ayrıca sermayenin yenilmesi, içilmesi veya kullanılması meşrû olan şeylerin üretimine ya da alış-verişine yatırılması gerekir. Meşrû olmayan bir ticaretle elde edilecek kârın da meşrû olmayacağında şüphe yoktur.

Ribanın meşrû olmaması sermaye sahibinin riske katılmaması yüzündendir. İslâm zarar riskini sermayenin üzerinde tutarak, bankacılığı güçlendirmiş ve onların daha kârlı ve riskli alanlara rekabet şartları içinde yatırım yapmalarını, başka bir deyimle ticarete yönelmelerini istemiştir.

27) Kâr miktarı için bir sınır var mıdır?

Fâhiş kâr nedir?

Soru: Satışını yaptığımız çeşitli malların kâr oranı farklı oluyor. Bir de eskiden kalan bir mal, yeni fiyat üzerinden satılabilir mi? Fâhiş kârın ölçüsü nedir? Daha önce fâhiş kârla mal satışı yapmışsak, bunun temizlenmesi nasıl olmalıdır?

Cevap: Âyet ve hadislerde ticaret ve kazançtan genel olarak söz edilmiş ve ekonomik hayatın belirli prensiplere uyularak, kendi tabîî kuralları içinde

yürümesi hedeflenmiştir. Kârın tabiî ve ahlâkî ölçüler içinde ve serbest rekabet ortamında oluşması esas alınmıştır. Ancak bu prensibi korumak ve insanların temel ihtiyaçlarının istismarını önlemek için birtakım tedbirler öngörülmüştür. Ribanın yasaklanması, haksız kazanç yollarının kapatılması ve gerektiğinde narha başvurulması bunlar arasında sayılabilir. Diğer yandan alış-verişlerde yalan, hile, aldatma, satılan şeyin ayıbını gizleme veya onu mevcut olmayan niteliklerle övme yasaklanmış; açık, gerçekçi ve makul ölçüler konulmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: **“Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını haram yollarla yemeyiniz. Ancak karşılıklı rızaya dayanan, meşrû bir ticaret yoluyla olması durumu müstesnadır.”**^[373] **“Allah alış-verişi helâl, ribayı ise haram kılmıştır.”**^[374]

Bu duruma göre İslâm’da, alış-verişlerde çeşitli mallara yüzde hesabıyla bir kâr haddi belirlenmemiştir. Genel olarak arz ve talep kanunlarına bağlı, serbest rekabet esasları içinde kendiliğinden oluşacak fiyatlar ölçü alınmıştır. Nitekim Allah’ın Rasûlü piyasa fiyatlarına müdahale etmesi için başvuran sahabîlere şöyle cevap vermiştir: *“Şüphesiz, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandıran ancak Allah’tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık sebebiyle hakkını benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem.”*^[375]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâm kesin bir kâr sınırı getirmeyince, belli bir piyasadaki fiyatların esneklik alanı içinde satış caiz olur. Çok aldatma, başka bir ifadeyle fâhiş fiyat, normal fiyatın ne kadar üstüne çıkılırsa teşekkül eder? Fâhiş fiyatın miktarını ve kesin olarak ölçüsünü belirleyen bir âyet veya hadis yoktur. Konu, genel esaslara ve tüccar örfüne dayanarak ictihatla çözümlenmiştir.

Hanefîlerin yaygın tarifine göre, fâhiş gabin; herhangi bir malı, o malın fiyatı hakkında bilirkişilerin belirleyeceği fiyattan oldukça fazla bir fiyatla satmak veya bu ölçüde düşük bir fiyatla satın almaktır. Yesir gabin ise; bu derece yüksek veya düşük olmayan, insanların aldanma saymakla birlikte müsamaha ile karşıladıkları bir bedelle satış yapmaktır. Buna göre, meselâ, bir mal dokuz yüz lira ile bin lira arasında peşin satılıyorsa, malın normal piyasa değeri budur. Bu alanın dışına çıkılınca gabin hâli başlar ve nisbet yükseldikçe de sorumluluk artar. Ancak bu fazlalığın sonuç meydana getirmesi aldatmanın da bulunması hâlinde söz konusu olur.^[376]

Diğer yandan Belh fakihlerinden Nusayr b. Yahya (ö. 268/881), satım akdine konu olan malların az veya çok tasarrufa uğramalarını göz önüne alarak fâhiş gabini; gayrimenkullerde % 20, hayvanlarda % 10 ve menkul

eşyada % 5 olarak sınırlamış ve piyasa fiyatı aşarak bu oranların üstünde bir fiyatla satışın fâhiş gabin derecesinde olduğunu belirtmiştir.^[377] Osmanlı Devleti'nde bu oranlar, Mecellenin 165. maddesiyle kanunlaştırılmıştır. Diğer yandan Ali Haydar Efendi (ö.1355/1936) birden fazla para çeşidinin tedavülde bulunduğu bir piyasada para mübadelesinde fâhiş gabin oranını % 2,5 olarak belirlemiştir. Çünkü çok sık yapılan muameleler fiyatların hatırda kalmasını sağlar ve aldanmalar daha az olur.^[378]

İmam Mâlik'e (ö. 179/795) göre fâhiş gabin oranı, malın değerinin üçte birini aşan miktardır. Dayandıkları delil, Hz. Ebu Bekir'in uygulamasıdır. Daha sonra Malikîlerde fahiş gabin oranı için bir rakam vermek yerine; malın, değerinden açık, bir şekilde fazla bir fiyatla satılması ilkesi esas alınmıştır.^[379]

Hanbelîlerden bir kısmı, Malikîler gibi malın değerinin üçte birinden fazla bir fiyatla satışı fahiş gabin sayarken, bir bölümü Hanefîlerle aynı görüştedir.^[380]

Kanaatimizce, İslâm'ın aşırı sayılan kârın miktarı konusunda kesin bir sınır getirmeyişinin nedeni, nisbetlerin tespitini beldelerin örflerine bırakmak içindir. Nitekim bu konuda mezheplerin farklı ölçüler belirlemesi de bunu göstermektedir.

Diğer yandan peşin satışlarla, vadeli satışları kendi içinde değerlendirmelidir. Çünkü veresiye satışta kâr oranının yüksek tutulduğu bilinmektedir.

Ancak şunu da belirtelim ki, piyasa fiyatının çok üzerinde bir fiyatla satış, yalan ve hile karıştırılarak yapılmışsa, alıcı için böyle bir akdi feshetme hakkı doğar. Akdin yürümesi durumunda ise, fazlalık alıcı için temiz kazanç (tîb) olmaz. Mü'minin kanaatkâr davranması ve aşırı fiyat uygulama yoluna gitmemesi gerekir. Daha önceden bu gibi satışlar yapmış olan kimse, hak sahibi belirli ise helalleşme yoluna gitmelidir. Bu mümkün olmazsa, bu gibi fazlalıklar için zaman zaman yoksullara tasaddukta bulunmalıdır. Hadiste şöyle buyrulur: “*Ey tüccar topluluğu! Alış-verişe boş söz ve yalan yere yemin çokça karışır. Bu eksiklikleri sadakalarınızla telâfi ediniz.*”^[381]

28) Satış sırasında vadelere göre fiyat öne sürmek caiz midir?

Soru: *Kimi firmalar, aylara göre fiyat listesi yayınlayıp, bayi, acente ve müşterilerine gönderiyor. Kendi merkezine gelen müşterisine de aynı listeyi sunuyor. Müşteri hangi ayı uygun bulursa, onun üzerinden satış yapıyor. Burada aylara göre eklenen fazlalık faiz sayılır mı?*

Cevap: Günümüzde, yüksek enflasyon yüzünden, veresiye mal satışlarında vade farkı uygulanıyor. Aynı satış, altın veya istikrarlı bir dövizle yapılırsa, belki vade farkı eklenmez ve sürümden kazanmakla yetinilir. Ya da çok daha düşük oranda bir vade farkı söz konusu olur.

İslâm'da veresiye satış caiz olduğu gibi, peşin fiyatla vadeli fiyat arasında bir farkın olabileceği de caiz görülmüştür. Çünkü İslâm'da fiyatların arz ve talep dengesi sonucunda oluşması ilkesi esas alınmıştır. Veresiye satışlarda da serbest rekabet ortamında vadeli fiyatlar oluşur. Vadenin süresi için bir sınır getirilmediği için, bu süre bir ay da olabilir, on ay veya daha uzun süre de olabilir. Durum böyle olunca, satıcının bir "peşin fiyat", bir de diyelim üç aya göre düzenlediği "veresiye fiyat" listesi bulunsa, böyle bir uygulama üç aya göre mal alacak müşterilere uygun gelebilir. Ancak müşteri, beş veya altı vade teklif ettiği ya da vadeyi 1-2 aya indirmek istediğinde ikili liste bunlara cevap vermeyecektir.

Kısaca, peşin ve veresiye arasındaki fark faiz olarak nitelendirilmeyince, birden çok vadeye göre liste düzenlenmesinde de bir sakınca bulunmaz. Çünkü temelde satıcının listesi, bir kesin fiyat teklifinden (icap) çok, icaba davet niteliğindedir. Alacaklının tercihini yapıp, belirlediği ve pazarlık konusu yaptığı vade ve fiyat asıl icaptır. Satıcının bu teklifi kabul etmesi ile satış gerçekleşmiş olur. Hanefî fakihlerinden es-Serahsî (ö.490/1097) tarafların vadeli satışta çeşitli fiyatlar üzerinde pazarlık yapabileceklerini belirttikten sonra; satıcı ve alıcının "belli fiyat, belli vade ve belli mal" üzerinde anlaşmasıyla, sahih satım akdinin meydana geleceğini belirtir.^[382] (bk. "Veresiye satışta vade farkının hükmü" sorusu)

29) Bir ay vadeli satılan bir mal için, alıcı daha sonra iki ya da üç aylık çek vermek istese vade farkı eklenebilir mi?

Soru: *Kimi müşteriler vade ve fiyat konusunda sözlü olarak anlaştıktan ve mal teslim edildikten sonra, anlaşılan vade tarihinden 2-3 ay sonraya ait müşteri çeki gönderiyor. Böyle bir durumda satıcı için ne gibi haklar söz konusu olur?*

Cevap: İslâm'da akitler sözlü yapılır ve ispat kolaylığı olsun diye de yazıyla tespit edilir. Bu yüzden belirli bir mal, fiyat ve vade üzerinde tarafların sözlü anlaşmasıyla satım akdi meydana gelir. Günümüzde, ödeme kolaylığı sağladığı için, müşteri Çek'i kabul etme örf hâlini almıştır. Çünkü böyle bir Çek'te, malı alan müşterinin de imzasının veya kaşesinin bulunması, onu borçlu duruma sokmaktadır. Sorudaki durumda müşteri,

sözlü olarak diyelim iki ay üzerinde anlaşmışsa, satıcının rızası olmadıkça daha uzun vadeli çek veremez. Böyle bir durumda gerçek vadeye uygun ya kendi Çek'ini vermeli ya da açık hesap üzerinden vadesi geldiğinde borcunu ödemeyi hedeflemelidir. Bu arada bir ayı geçmeyen gecikmeyi satıcının müsamaha ile karşılaması mümkündür. Çünkü asıl zarar bir ayı aşan gecikmelerde söz konusu olur.

Satıcı, yeni vade teklifini kabul etmezse, şu durumlar söz konusu olabilir: a) Mal, henüz müşterinin elinde ise, satıcı akdi bozarak (ikâle) malını geri alabilir. Bu arada, nakliye, fatura iptali vb. çıkan masraflar müşteriye aittir. Çünkü bu duruma o sebep olmuştur. b) Satıcının alacağını, sözlü olarak anlaştıkları vadede alma hakkı doğar. Bundan sonra 3-5 ay gibi yeni bir vade teklif ediliyorsa, paranın önemli ölçüde değer kaybettiği enflasyonist ortamda, Türk lirası cinsinden borcun, sözlü anlaşılan vade tarihinde 22 ayar altına endeksenerek farkın alınması mümkündür. (bk. "Vadesinde ödenmeyen borca "vade farkı" eklemek caiz midir?" sorusu)

30) Satıcı müşteriye göre, farklı fiyat söyleyebilir mi?

Soru: *Sıkı pazarlık yapan müşteriye, yapabileceğimiz indirim uyguluyoruz. Ancak maldan anlamayan kimi müşteriye yüksek fiyat uygulasak fazlalık haram olur mu?*

Cevap: Mü'minin alış-verişlerinde insafı ve adaletli davranması gerekir. Müşterinin durumuna göre fiyat uygulamak onu yalan ve hileye götürebilir. Bu yüzden mala her müşteriye uygun olabilecek bir fiyat belirledikten sonra bunu, ekonomik sebepler olmadan değiştirmemelidir. Ancak mal sahibi olan satıcının, malını dilediği fiyatla satma hakkı vardır. Aldatma ve haksız rekabet olmadığı sürece buna müdahale edilemez. Buna göre o; eşine, dostuna veya bir yoksula dilediği kadar indirim uygulayabilir. Hatta malı bedelsiz olarak bağışlayabilir. Ancak, arada kimi müşterilere söylenen fiyat, fâhiş gabin ölçüsünde yüksek olur ve yalan da eklenmiş bulunursa, rayicin üzerindeki fazlalık temiz kazanç (tîyb) olmaz ve alıcının satım akdini bozma hakkı doğar.

Maaş karşılığı çalışan tezgâhtarlar, mal sahibinin vekili sayılır. Eğer mal sahibi, mal alımı veya satışı için belirli kurallar koymuşsa, İslâm'la çelişmediği sürece, tezgâhtarların kâr miktarı, veresiye satışta vade süresi gibi konularda bunlara uyması gerekir. Tezgâhtar normal piyasa fiyatları içinde serbest bırakılmışsa; Ebû Hanife (ö.150/767)'ye göre malı aza, çoğa, peşin veya veresiye satabilir. Hatta paraya sıkışması veya daha kârlı bir yatırımın

çıkması gibi durumlarda fâhiş gabin ölçüsünde (bk. “Kâr miktarı için bir sınır var mıdır? Fâhiş kâr nedir?” sorusu) düşük fiyatla da satış yapılabilir. Ancak işvereni adına mal alırken rayiç bedellerden yüksek fiyatla alım yapamaz. [383]

Ebû Yûsuf (ö.182/798) ve İmam Muhammed (ö.189/ 805)’in de içinde bulunduğu çoğunluğa göre, mal sahibi özel yetki vermedikçe, vekil durumundaki tezgâhtar “ticaret örfü” ile sınırlı olarak satış yapılabilir. Buna göre, mutlak satış vekilinin satışları; rayiç bedelle veya insanların aldanma saymadıkları ölçüdeki bir fazlalıkla (yesir gabin) sınırlıdır. Hanefîlerde fetvaya esas olan görüş budur. [384]

Ashab-ı kiram ister satıcı, isterse alıcı olsunlar, “rayiç bedel” konusunda birbirlerini uyarırlardı. Nitekim Cerir b. Abdullah el-Becelî (ö.51/671)’nin almak istediği bir at için sahibi, 500 dirhem fiyat teklif eder. Bu fiyatı çok düşük bulan müşteri, 800 dirhem verebileceğini, ancak atın değerinin daha da yüksek olduğunu belirtir. Atı bu fiyata satın aldıktan sonra, fiyatı gereksiz yere niçin yükselttiğini soranlara şu cevabı verir: “Biz ister satıcı, ister alıcı olalım, alış-verişle ilgili olarak aleyhimize bile olsa bildiklerimizi birbirimize söyleyeceğimiz ve satışa hile karıştırmayacağız konusunda Allah’ın Elçisi’ne söz verdik.” [385]

31) Başkasına ait bir malı pazarlayan kimse, kârdan pay alabilir mi?

Soru: *Bir firmanın mallarını pazarlamaktayım. Anadolu’yu dolaşarak mal dağıtıyorum. Firma yolculuk masraflarımı karşılıyor ve aile harcamalarımaya yetecek kadar maaş veriyor. Bunun yerine kârın bir bölümü karşılığında bu pazarlama işini yürütsem, hak ve sorumluluklarım ne olur?*

Cevap: Bir kimsenin firma elemanı olarak maaş karşılığında mal pazarlaması mümkün ve caizdir. Böyle bir durumda yolculuk harcamaları da firmaya ait olur. Yolculukta, kasıt, kusur veya ihmali olmaksızın meydana gelecek zarardan dolayı pazarlamacının sorumluluğu bulunmaz. İslâm’a göre, bu gibi pazarlama işlerinin “emek-sermaye ortaklığı (mudarebe)” çerçevesinde yapılması da mümkündür. Böyle bir yöntemde pazarlamacı, kârdan yüzde üzerinden bir pay alır. Bu payın oranı, işin niteliğine, büyüklüğüne ve kârlılık durumuna göre serbestçe belirlenir. Zarar olduğu takdirde buna yalnız sermaye sahibi katlanır. Ancak böyle bir durumda pazarlamacının bütün emeği boşa gider. İşte Mudarebenin bu özelliğinden dolayı, işletmeci (Mudarib-pazarlamacı) dikkatli çalışmak zorundadır. Onun

kendi hakkını arttırmak için kâr yapmak zorunda olması, sermaye sahibi için de en büyük güvencedir. Burada bütün mesele güvende toplanır. Sermaye sahibi ile işletmeci birbirine mutlak güvenmelidir. Bu özelliği ile Mudarebe, güvenilir müteşebbisler için önemli bir finansman kullanma yöntemidir. (bk. Temel Bilgiler Bölümünde “Emek-sermaye ortaklığı”)

32) Satış bedelini ve vadeyi belirlemeden yapılan satışın hükmü nedir?

Soru: *Birtakım elektronik cihazların toptan ve perakende bayiliğini yapmaktayım. Dağıtım yapan satıcılar, ihtiyaç kadar mal almakta, en geç bir ayın içinde getirecekleri müşteri çeklerine göre, fiyatı ve vadeyi belirlemekteyiz. Böyle bir satışın hükmü nedir? Nasıl yapmalıyız?*

Cevap: Satış bedelini veya vadeyi belirlemeden yapılacak satım akdi fâsit olur. Böyle bir satışta her iki tarafın da satışı bozma hakkı bulunur. Satış bozulmadan önce, mal alıcının elinden çıkmış olur veya telef olmuş bulunursa, alıcı, malın satış sırasındaki değerini borçlanmış olur. (bk. yukarıda, Başlıca satış çeşitleri, “fasit satış” konusu) Burada, bayiin elinde bulunan ve aylara göre düzenlenen listenin, vadeyi ve satış bedelini belirli hâle getirdiği öne sürülemez. Çünkü satış sırasında alıcı, bu listeden tercihini yapmış değildir.

Kısaca, satıcı, malı verirken satış bedelinin ve vadenin belirlenmesi gerekir. İslâm’da veresiye satışlarda vade farkı eklemek mümkün olduğu gibi, altın veya istikrarlı bir döviz üzerinden satış da mümkün ve caizdir. Sorudaki uygulamada, dağıtımçı gibi satış yapan alıcı, kendi sermayesinden çok müşterilerinin ve satıcının sermayesiyle iş yapmak istemektedir. Gerçi ödenmeyen çeklerin muhatabı kendi olsa da bu, dolaylı bir risktir. Ticarete, alış-veriş yapanın doğrudan taşın altına elini koyması ve kimi riskleri üstlenmesi gerekir. Sermaye riskine girilmek istenmiyorsa, bunun yolu “Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudarebe)”dır. Bu durumda satıcı ile pazarlamacı kimseler elde edilecek kârın belli yüzdesi üzerinde anlaşabilirler. Pazarlamacının yararı, kârın çoğalmasına bağlı olduğu için, bu durum onu sürekli çalışmağa ve çok kâr elde etmeye sevk eder. Bu da aktif bir pazarlamacılar ağının kurulmasına yol açar.

33) Fiyat belirlemeksizin, satılan mal miktarı yazılarak veresiye satış yapmak câiz midir?

Soru: *Kimi marketler veya inşaat malzemesi satan yerler, teslim ettiği mal miktarını ve vadeyi yazarak veresiye mal satmaktadırlar. Alıcı, vade tarihindeki fiyat üzerinden ödeme yapmaktadır. Böyle bir satışın hükmü nedir? Ne yapılmalıdır?*

Cevap: Belli bir vadeyle mal satıldığı zaman, bu malın satış bedelinin de belirlenmesi gerekir. Aksi durumda satış fâsit olur. Yani, tarafların satışı bozma hakları bulunur. Satıcı ve alıcının sonradan vadeye uygun bir satış bedeli üzerinde anlaşması durumunda satış sahih hâle gelir. Bu yapılmadığı ve alıcı, malı başkasına temlik ettiği veya tükettiği takdirde alıcı, malın satış günündeki peşin fiyatını ödemekle yükümlü bulunur.

Buradaki satış şekli, standart (misli) bir malın ödünç (karz-ı hasen) olarak verilmesine benziyorsa da, tarafların böyle bir niyeti olmadığı gibi, alıcı vade tarihinde mal cinsinden bir ödeme de yapmamaktadır. Hatta malın toptan veya markete giriş fiyatı değil, marketin kârlı fiyatı üzerinden ödeme yapılmaktadır. Kısaca böyle bir satışta, satıcı malın bedelini tespit edip, satışı bu fiyat üzerinden yapmalı ve vade tarihi de belirlenmelidir.

34) Köylünün buğdayı un fabrikasına teslim ederek, bunun yerine un veya ileriki bir tarihte yeni fiyat üzerinden bedelini alması caiz midir?

Soru: *Ürettiğim buğdayı bir un fabrikasına teslim ederek, istersem % 10 eksiğine un veya ihtiyacım olduğu zaman son borsa fiyatı üzerinden satış bedelini alabilmekteyim. Böyle bir muamele caiz midir?*

Cevap: Günümüzde buğday başta olmak üzere kimi ürünler kooperatif, un fabrikası, toptancı ve benzerlerine teslim edilmekte, aylar sonra yeni fiyat üzerinden satış bedeli alınmaktadır. Böyle bir muamelede satış bedeli ve ödeme tarihi, akit sırasında konuşulmadığı için satışın fâsit olması gerekir. Mal teslim edildiğine göre, alıcının bu mal üzerinde mülk hakkı doğar. Satış bedelini alma sırasında, bedelin miktarı üzerinde anlaşmazlık çıkmayacak derecede her yerde standart bir fiyat uygulanıyorsa, bilinmezlik bu malın düzenli olan piyasası tarafından giderilmiş olur. Belli aralıklarla hububat borsalarında standart fiyatların ilân edilmesi gibi. Ancak sözleşmede tüccara teslim edilen malın nitelikleri tam olarak belirlenmemiş ve “numune” de alınmamış olursa, bir kaç kaliteye göre farklı fiyatların ortaya çıkması hâlinde tüccar köylüye en düşük kaliteye göre ödeme yapmak, satıcı ise en üst kaliteyi esas almak ister ve bu yüzden aralarında anlaşmazlık çıkabilir. Böyle bir durumda fâsit satım akdi hükümleri uygulanarak bilirkişinin belirleyeceği

değer üzerinden ödeme yapılması gerekir.

Diğer yandan un fabrikasına verilecek buğday yerine un almak istenirse ya buğdayı un hâline getirme karşılığında fabrikaya ya da değirmene ücret verilmeli yahut da buğdayı satıp bunun bedeli ile un satın almalıdır. Özellikle çoğu kere buğdayın sahibi kendine ait buğdayın ununu alamadığı için, burada buğdayla unun mübadelesi söz konusu olmaktadır. Bu ikisinin aynı cinsten sayılması durumunda ise, mübadelede faiz şüphesi vardır. Bu yüzden değişimin para hesabı ile yapılması daha sağlam bir yoldur.^[386]

Ürünü sermaye olarak kullanırmak isteyen kimse bunu güvenilir bulduğu ve kalkınmasında İslâmî yarar gördüğü tüccara veya fabrikaya “karz” olarak da verebilir. Çünkü mislî (standart) olan şeylerin ödünç olarak verilmesi mümkündür. Böyle bir muamelede, bunu alan tüccar veya fabrika o miktardaki mislini, verene borçlanmış olur. Karz verene ürünün geri dönmesi ise, verilen ürün cinsinden olabileceği gibi geri verme tarihindeki para olarak değerini verme şeklinde de olabilir. Böylece ürünü karz olarak veren kimse hem “karz-ı hasen” sevabı almış ve hem de geri alma tarihindeki yeni fiyatlar üzerinden bedelini alma imkânını bulmuş olur.^[387]

35) Yemek ve çay seti pazarlamasında, müşteri taksitlerin hepsini ödemedi çaymak isterse, satış nasıl tasfiye edilmelidir?

Soru: *Bir firmanın yemek ve çay setlerini pazarlamaktayız. Müşteri, ilk iki taksidi ödeyince malı kendisine teslim ediyoruz. Bu arada müşteri çaymak isterse karşılıklı haklar ne olmalıdır?*

Cevap: Bir satım akdinin meydana gelmesi için ya paranın ya da malın teslim edilmesi gerekir. Yalnız paranın teslim edilmesi durumunda “selem” akdi meydana gelir. Selem veya selef akdi; peşin bir para karşılığında kalite ve nitelikleri belirli mislî (standard) bir malı veresiye olarak mübadele etmektir. Peşin ödenen yüz bin dolar karşılığında, üç ayın sonunda şu kadar, baldo cinsi, birinci kalite pirinci satmak gibi. Satıcı, belirlenen miktardaki malı vadesinde teslim etmeyi borçlanmış olur. Teslim tarihine kadar meydana gelebilecek fiyat değişiklikleri alıcıyı etkilemez. Çünkü alıcı parayı peşin vermekle, satıcıya sözleşme konusu malı satın alabileceği veya üretebileceği kadar bir satınalma gücü kazandırmıştır. Bu yöntem, standart mutfak eşyası için de uygulanabilir.

Sorudaki olayda; başlangıçta mal teslimi olmadığı gibi, satış bedeli de

taksitlere bağlandığı için “va’d sözleşmesi”nden söz edilebilir. İki taksitten sonra malın teslim edilmesiyle, veresiye satış prosedürü işlemeğe başlar. Alıcı bir kaç taksit ödedikten sonra caymak (ikâle) ister ve satıcı da kabul ederse, iki durum akla gelir. Eğer yemek veya çay seti, takım bozulmadan bölünebilir nitelikte ise, ödenen taksitler tutarındaki mal alıcıda bırakılır. Nitekim selem’de de (para peşin, mal veresiye satış) bölünebilir malın, para karşılığı kadar olan kısmında satışı bozmak mümkündür. İkinci durum, yemek ve çay seti bölünemez nitelikte olur veya alıcı ya da satıcı bölünmeyi kabul etmezse, ödenen taksitlerin geri iadesi gerekir. Burada, enflasyonist ortamda, kâğıt paranın altına endekslenerek enflasyon farkının da karşılanması hakkaniyete uygun olur.

36) Bir Müslümanın gayrimüslimle olan ticaret ilişkilerine bir sınırlama getirilmiş midir?

Soru: *Günümüzde, gayrimüslim ülkede yapılacak ticarete, İslâm ülkesine göre farklılıklar var mıdır?*

Cevap: Gayrimüslim ülkelerle, Müslümanların aleyhine olmayan ve dış görünüş bakımından Müslümanın lehine bulunan her çeşit ticârî ilişki serbest bırakılmıştır. Hatta Hz. Muhammed (s.a.s)’in savaş şartları içinde bile, düşman ülkeyle Müslümana zarar vermeyecek nitelikteki ticarete izin verdiği görülür. Nitekim Tebük ve Hayber gazveleri sırasında kimi sahabîler ticaretle uğraştıkları hâlde bunlara engel olunmadığı gibi,^[388] Allah’ın Elçisi, Mekke’de Ebû Süfyan’a hurma göndermiş ve karşılığında işlenmiş deri istemiş^[389] ve yine bir kıtlık yılında Mekke yoksullarına dağıtılmak üzere 500 dinar (1 dinar, yaklaşık iki koyun bedeli) göndermiştir. Diğer yandan İslâm’a girince Yemen’den Mekke’ye olan gıda sevkiyatını durduran Sümâme İbn Usâl’dan, Hz. Peygamber Mekkelilerin başvurusu üzerine bu ambargoyu kaldırmasını istemiştir.^[390]

İslâm toplumunun aleyhine kullanılabilecek olan silâh, silâh hammadresi ve barut gibi şeylerin düşman ülkeye satışı ise caiz görülmemiştir. Nitekim Papalık da XIII. yüzyılda Hıristiyanların Müslümanlarla ticaretine sınırlamalar getirmiş ve özellikle silâh ve silâh yapımında kullanılan demir, bakır, barut ve yine gemi yapımında kullanılan kereste satışını yasaklamış ve bu yasak, yüzyıllar boyunca devam etmiştir.^[391]

Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve İmam Muhammed (ö.189/ 805)’e göre, dâruhharpte Müslümanla, o ülkenin vatandaşı olan harbî arasında faiz

muamelesi caiz olduğu gibi, fâsit sayılan alış-verişler, domuz eti satmak ya da kumar çeşidine giren bir oyundan kazanç elde etmek de caizdir. Darulharpte Müslüman olup da henüz İslâm ülkesine hicret etmemiş olan yerli halk veya İslâm ülkesinden darulharbe gelen pasaportlu zimmî gayrimüslim de, harbî ile sözü edilen muameleleri yapabilir.^[392] Ancak bütün bu muamelelerin Müslümanın lehine olması gereklidir. Ünlü Hanefî fakihlerinden es-Serahsî (ö.490/1097) bu konuda şöyle demiştir: “Müslüman dâulharbe eman (pasaport) ile girdiğinde, onların mallarını rızaları bulununca, hangi yolla olursa olsun almasında bir sakınca yoktur. Faiz, kumar veya domuz ya da ölmüş hayvan etine ait satış bedeli olması arasında bir fark yoktur. Müslüman emanla girdiği için, onların mallarını, rızaları dışında alması caiz olmaz. Kısaca karşılıklı rıza ve akdin bulunması, malın Müslümana mubah olması için yeterlidir.”^[393]

Ebû Yûsuf (ö.182/798)’a, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, İslâm’ın kesin olarak yasakladığı bir şey her yerde haramdır. Böyle bir malın alış-verişinin, İslâm ülkesinde veya dâulharpte yapılması, hükmü değiştirmedeği gibi, Müslümanla zimmî veya harbî (gayrimüslim ülke vatandaşı) arasında yapılması da sonucu etkilemez. Çünkü bu konuda yasak bildiren nass’lar Müslim, gayrimüslim ayırımı yapmamıştır. Hadiste şöyle buyrulur: “Allah ve Rasûlü şarabın, kesilmeden ölen hayvanın, domuzun ve putların satışını yasakladı.”^[394] Zahirîler de bu görüştedir.^[395]

Kanaatimizce, bir mümin, gayrimüslim ülke vatandaşı olan gayrimüslimle, İslâm’ın yasakladığı bir ticaret şeklini sürekli bir kazanç yolu olarak seçmemelidir. Günümüzde çok uluslu şirketler yoluyla ortak banka kurmak, içki üretimi yapmak veya kumarhane açmak gibi ticaret yolları çok kolaylaşmıştır. Bu gibi ticaretin ferde, topluma zarar üzerine dayandığı açıktır. Ancak, Müslümanın lehine olduğu kesin olan teşvik kredisi kullanma, gayrimüslimde olan bir alacağını tahsil edememesi durumunda, onun elinde bulunan şarap, domuz eti veya kumar parası gibi şeyleri alma gibi zaruret veya ihtiyaç durumları dışında, çoğunluğun görüşüne uymak daha ihtiyatlı bir yoldur.

37) Bir malı vadeli satıp peşin fiyatla geri almak (ıyne satışı yapmak) caiz midir?

Soru: *Paraya ihtiyacı olan bir kimse, bu ihtiyacı için bazı kişilere gidip vadeli mal almakta, bu malı aynı kişiye mal yerinden kalkmadan peşin satış*

yaparak nakit ihtiyacını karşılamaktadır. Bunun hükmü nedir?

Cevap: Sözü edilen muamele İslâm fikhında “ıyne satışı” adını alır. İyne satışı, faizi alış-veriş içinde gizlemeye elverişli bulunduğu için çoğunluk fakihlerce caiz görülmemiştir. Ebû Hanîfe (ö.150/767)’ye göre, alıcı, bu malı alış fiyatından daha yüksek bir bedelle satıcıya geri verir veya mal üçüncü kişiye satıldıktan sonra onun tarafından önceki satıcıya intikal ederse satış caiz olur. Ebû Yûsuf (ö.182/798)’a göre, ıyne satışı, paraya ihtiyacı olana destek sağladığı için güzel bir muamele sayılırken, İmam Muhammed (ö.189/805), Şâfiî (ö.204/819) ve Dâvud ez-Zahirî (ö.270/883)’ye göre böyle bir satış kerahetle birlikte geçerli olur.^[396]

Abdullah İbn Ömer (ö.73/692)’in naklettiği bir hadiste Allah’ın Elçisi şöyle buyurmuştur: “İnsanlar Allah yolunda cihadı terk ederek, altın ve gümüş konusunda cimri davranır, ıyne yoluyla alış-verişe dalar ve sığırların kuyruğuna yapışırsa, Allah onlara bir bela indirir ve yeniden dinlerine dönmedikçe, bunu kendilerinden kaldırmaz.”^[397]

İstenen ödünçün miktarı büyük olur ve ticârî yatırım amacıyla da istenmiş bulunursa, ödünç verecek olanın “İnan” veya “Mudarebe” ortaklığı ölçüleri içinde kârdan yararlandırılması kredi problemini çözmede etkili bir yoldur (bk. Temel Bilgiler Böl. “İnan ve mudarebe” konusu) Sonuç olarak bir kimsenin veresiye olarak, pahalı aldığı bir malı, peşin ucuz parayla satması, uzun vadede büyük sermaye açığı meydana getirir ve iflas etmesine yol açabilir. Bu yüzden zarurî durumlar dışında mü’min bu gizlenmiş faizcilik yoluna başvurmamalıdır.

38) Kabzdan önce satış yasağı nedir?

Soru: Kimi zaman telefonla sipariş verdiğim bir malı, müşterisi çıkınca, hemen satıyorum ve telefonla talimat vererek malı müşterinin adresine gönderiyorum. Böyle bir muamele sakıncalı mıdır?

Cevap: Satın alınan malın fiilen teslim alınmasına veya alıcının tasarruf alanına girmesine “kabz” denir. Böyle bir malın henüz teslim alınmazdan önce satışı, satıcı ve alıcı arasında anlaşmazlığa yol açabileceği için caiz görülmemiştir. Çünkü böyle bir durumda daima teslim alınamama rizikosu bulunduğu gibi, bu arada malın telef olması veya ayıplı çıkması gibi durumlarda alıcının akdi ifa edememesi de söz konusu olabilir. Bu yüzden Allah’ın Elçisi şöyle buyurmuştur: “Kim bir gıda maddesini satın alırsa, onu kabzetmedikçe başkasına satmasın.”^[398]

Diğer yandan kabzdan önce satış geçerli olursa, bu durum, malın fiyatının

hiç yer değiştirmeden, hatta henüz mal üretilmeden yükselmesine neden olur. Birtakım araçlar malı hiç görmeden kâğıt üzerinde kazanç elde etmiş olurlar. [\[399\]](#) Ayrıca bu işlem, ıyne satışı gibi örtülü faizcilik için kullanılabilir.

Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve Ebû Yûsuf (ö.182/798)'a göre, satın alınan bir taşınmaz üzerinde kabzdan önce satış, bağış, vasiyet vb. bir tasarrufta bulunmak caizdir. Delil, "istihsan" prensibidir. Çünkü taşınmazların kabzdan önce telef olması veya değişikliğe uğraması çok seyrek olabilecek bir durumdur. İslâm'da ise nadir olan bir şeye itibar edilmez.

İmam Muhammed (ö.189/805), Züfer (ö.158/775) ve Şâfiî (ö.204/819)'ye göre taşınmazın da, taşınırlar gibi, kabzdan önce satışı caiz değildir. Çünkü nass'ta (hadis) bu ikisi arasında bir ayırım yapılmamıştır. [\[400\]](#)

Tirmizî, *Buyû'*, 19; Ebû Dâvud, *Buyû'*, 68; Nesâî, *Buyû'*, 71, 72, 76.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 475.

Buhârî, *İcâre*, 14; Ebû Dâvud, *Akdıye*, 12; Tirmizî, *Ahkâm*, 17.

Nisâ, 4/29.

Bakara, 2/275.

Ebû Dâvud, *Buyû'*, 49; Tirmizî, *Buyû'*, 73; İbn Mâce, *Ticârât*, 27; A. İbn Hanbel, II, 327, III, 85, 106, 286.

İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 159.

İbn Nuceym, *Bahru'r-Râik*, Mısır 1334, VII, 169.

Ali Haydar, *Duraru'l-Hukkâm*, İstanbul 1330,, I, 165, 166.

Cezîrî, *age*, II, 284; İbn Kudâme, *Muğnî*, III, 585; Hamdi Döndüren, *Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 270-272.

Cezîrî, *age*, II, 265; Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh Terc*, Ankara 1961-1973, VI, 425.

Ebû Dâvud, *Buyû'*, 1; Nesâî, *Eymân*, 22, 23, *Buyû'*, 7; İbn Mâce *Ticârât*, 3. Serahsî, *Mepsût*, XIII, 7, 8.

Kâsânî, *Bedâyi'*, VI, 27; İbnu'l-Hümâm, *age*, VI, 75.

Kâsânî, *age*, VI, 27; İbn Âbidîn, *age*, VII, 383; Şirâzî, *Mühezzeb*, I, 353 vd.; Hamdi Döndüren. *age*, s. 552-554.

İbn Hazm, *Muhallâ*, Mısır 1389, XI, 454 vd., *Mesele*: 1464.

Mevsılî, *İhtiyâr*, Kahire t.y, II, 32.

bk. Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve*

İktisat İlmihali, s. 402-408.

Serahsî, *Mebûsât*, X, 88, 89

Kettânî, *Terâtibu'l-İdâriyye*, Rabat 1346-1349, I, 273.

Serahsî, age, X, 92; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 209; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 134

Ahmet Özel, *İslâm Ticaret Hukukunun Meseleleri Kongresi*, Bildiri, Kombad, Konya 1997, s.171.

Serahsî, *Mebûsât*, X, 28, 95, *Şerhu's-Siyer*, IV, 1329, 1410; Kâsânî, *Bedâyi'*, V, 192, 193, VI, 132; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 177, 178; *Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 248; İbn Âbidîn, age, III, 247, IV, 188; Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı*, İstanbul 1988, 169, 170 vd.

Serahsî, *Mebûsât*, X, 95, *Şerhu's-Siyer*, IV, 1329, 1410; bk. İbn Âbidîn, age, IV, 188; *Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 248.

Buhârî, *Buyû'*, 105, 112, *Megâzî*, 51; Müslim, *Buyû'*, 93; İbn Hanbel, II, 213, 362, 512, III, 217, 324, 326, 340.

Ebû Yûsuf, *er-Reddu alâ Siyeri'l-Evzâi*, 1. Baskı, Haydarabâd 1357, 96, 97; Serahsî, age, XIV, 56; Kâsânî, age, V, 192, VII, 132; Şâfiî, *Ümm*, Bulak 1321-1325, VII, 326; Mâlik, *Mudevvene*, Mısır 1323 baskısından tıpkı basım, Beyrut, IV, 271; İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1872, I, 516; İbn Kudâme, *Muğnî*, IV, 162, 163.

İbnu'l-Hümâm, age, V, 207, 208; İbn Âbidîn, age, IV, 244; Şâfiî, *Ümm*, III, 68; İbn Hazm, *Muhallâ*, Mısır 1389, IX, 687, 688.

A. İbn Hanbel, II, 28; Şevkânî, *Neyl*, V, 206.

Buhârî, *Buyû'*, 54, 55; Müslim, *Buyû'*, 29-32, 34-36, 39, 41; Ebû Dâvud, *Buyû'*, 65.

Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VI, 437.

bk. Kâsânî, age, V, 180; İbnu'l-Hümâm, age, V, 204; Ali Haydar, age, I, 407; *Mecelle*, mad. 253.

III: ŞİRKETLERLE İLGİLİ MESELELER

39) İslâmî şirket çeşitleri hakkında kısa bilgi verir misiniz?

Soru: İslâmî şirket yapısı ile, günümüz beşerî hukukuna göre kurulan şirketler arasında ne gibi farklar vardır? Kısaca karşılaştırmalı bilgi verir misiniz?

Cevap: Kur'ân ve sünnette, "ortaklık" konusunu düzenleyen çok sınırlı bilgi vardır. Aşağıda bunların başlıcalarını vereceğiz: Ana bir kardeşlerin mirasçılığında söz eden âyette şöyle buyrulur: **"Onlar ikiden çok iseler, üçte bire ortaklırlar."**^[401] Başka bir âyette ortaklıkların en zayıf niteliğine şöyle dikkat çekilir: **"Doğrusu ortakların çoğu, birbirlerinin haklarına tecavüz ederler. Ancak iman eden ve salih amel işleyenler bunun dışındadır, bunların sayısı ise ne kadar da azdır."**^[402] Bir kudsî hadiste şöyle buyrulur: *"Allah buyurur ki: İki ortaktan birisi, diğerine hainlik etmedikçe, ben onların üçüncüsüyüm. Onlardan biri diğerine hıyanet edince, ben aralarından çekilirim."*^[403] İslâm'dan önce uygulanan ortaklık anlayışını İslâm onaylamıştır. Hadiste şöyle buyrulur: *"Hz. Muhammed, Peygamber olarak gönderildiğinde, insanlar ortaklık muamelesi yapıyorlardı. O, onları onayladı."*^[404] *"Üç şeyde bereket vardır. Vadeli satış, emek sermaye ortaklığı ve satış için değil, ev ihtiyacı için buğdayı arpa ile karıştırmak."*^[405] *"Şirkette, kârın paylaşılması ortakların belirlediği şartlara göre olur. Zarara katlanma ise sermaye oranlarına göredir."*^[406] *"Müslümanlar, kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar, ancak haramı helal veya helalı haram kılan şart bunun dışındadır."*^[407]

İslâm'da şirket; mülk ve akit şirketi olmak üzere ikiye ayrılır. Mülk şirketi; miras, bağış ve vasiyet gibi bir yolla, birden çok kişinin bir mala ortak olmasıdır. Burada her bir ortak diğerinin izni olmadıkça, ortak malda tasarruf edemez.

Akit şirketi ise, sözleşme ile meydana gelen ortaklıklar olup beşe ayrılır:

a) *İş şirketi:* Marangoz, terzi ve muhasebeci gibi bedenen çalışan kimselerin, elde edecekleri geliri paylaşmak üzere yaptıkları ortaklıktır. Burada sermaye, iş ve çalışmadır. Bunun yanında tüccar terzide olduğu gibi, ayrıca sermaye koymaları da mümkündür.

b) *Mufâvada şirketi:* Anapara, kâr ve tasarrufta mutlak eşitlik esasına

dayanır. Her ortak, birbirinin hem vekili ve hem de kefilidir. Bu yüzden biri diğerinin borcundan sorumludur.

c) *Vücûh şirketi*: Birden çok kimsenin sermayesiz, yalnız ticârî itibarları ile, vadeli mal alıp peşin satma veya malı pazarlayarak, bedelini sattıkça ödeme yoluyla ortaklık kurmasıdır.

d) *İnan şirketi*: Birden çok kimsenin eşit veya farklı oranlarda sermaye ile kurdukları şirket türüdür. Hanefîlere göre, kârın paylaşılma oranları serbestçe belirlenebilirken, zarara katlanma yalnız sermaye oranlarına göre olur. Bir şirket ortağı, kendi şirketinde çalışırsa, emeğinin karşılığını kârdan pay olarak alması asıldır. Yılsonu kârına mahsûben belirli zamanlarda avans alması da mümkündür. Şâfiî mezhebine göre ise, kendi şirketinde çalışan ortak, emeğinin karşılığını ayrıca maaş olarak alır.

e) *Mudarebe şirketi*: Bir taraf emeğini, diğer taraf sermayesini koyarak emek-sermaye ortaklığı kurabilirler. Burada kârın paylaşılması sözleşmeye göre olur. Zarara yalnız sermaye sahibi katlanır. İşletmeci kasıt, kusur veya ihmali bulunmadıkça zarardan sorumlu değildir. Sermaye sahibi işyeri, ticaret çeşidi ve süre konularında sınırlamalar getirebilir.

Günümüz beşerî ticaret kanunlarında şirketler adi ve ticaret şirketleri olmak üzere ikiye ayrılır. Âd şirketler iki ve daha çok kişi arasında özel bir anlaşmaya serbestçe kurulan ve tüzel kişiliği bulunmayan ortaklık türüdür. Ticaret şirketleri ise, tüzel kişiliği bulunan beş tane şirket olup; kolektif, komandit, anonim, limitet ve kooperatif şirketlerinden ibarettir. Bunları kısaca açıklayacağız:

a) *Kolektif şirket*: Ticârî bir işletmeyi bir ticaret unvanı altında işletmek üzere, gerçek kişiler arasında kurulan ve ortaklarından hiçbirisinin sorumluluğu, şirket alacaklılarına karşı sınırlandırılmamış olan şirket çeşididir. (T.T. Kanunu, mad.153). Yönetim işleri, ana sözleşmeyle veya ortakların çoğunluk oylarıyla, ortaklardan birine veya birkaçına yahut hepsine verilebilir. Ortaklar, şirketin borç ve taahhütlerinden dolayı müteselsilen ve bütün malları ile sorumludurlar. Borçlardan, öncelikle şirket sorumludur. Ancak şirkete karşı yapılan icra takibi semeresiz kalmış veya şirket herhangi bir sebeple sona ermiş bulunursa, ortakla birlikte şirket aleyhine dava açılabilir. Bu son durumda, ortağın şahsî malları da haczedilebilir. (bk. T.T.K. mad.160, 178)

b) *Komandit şirket*: Ticârî bir işletmeyi, bir ticaret unvanı altında işletmek amacıyla kurulan ve şirket alacaklılarına karşı, ortaklardan bir veya birkaçının sorumluluğu sınırlandırılmamış ve diğer ortak veya ortakların

sorumluluğu ise belirli bir sermaye ile sınırlandırılmış olan şirket çeşididir. Bu ortaklardan sorumluluğu sınırsız olanlara komandite, sınırlı olanlara ise komanditer ortak denir. (bk.T.T. Kanunu, mad. 243) Bir komanditer'in sorumluluğu, koyduğu veya taahhüt ettiği sermaye miktarını aşamaz. Burada şirketin yönetimi yalnız komandite ortaklarca yürütülür. Şirketin mal varlığının zararı karşılayamaması durumunda, komandite ortaklar, kolektif şirkette olduğu gibi şahsî malları ile de sorumlu olurlar. (T.T. Kanunu, mad. 248, 257, 258, 263, 264)

c) *Anonim şirket:* Bir unvana sahip, esas sermayesi muayyen ve paylara bölünmüş olan ve borçlarından dolayı yalnız malvarlığı ile sorumlu bulunan şirkettir. Ortakların sorumluluğu, taahhüt etmiş oldukları sermaye payları ile sınırlıdır. (T.T.K. mad. 269) Bu şirket çeşidi, pay sahibi en az beş ortakla kurulabilir. Ana sözleşmeyi düzenleyip imza eden ve sermaye olarak ana sözleşmede belirlenmiş olan parayı veya paradan başka bir şeyi koymayı taahhüt eden pay sahipleri "kurucu ortak" sayılır. Kurucular, gerekli kuruluş izni alındıktan sonra, halkı şirket sermayesine katılmaya davet için ilân ederler. Anaparanın tamamına iştirak taahhüt edildikten sonra, kuruluş umumî heyetini toplantıya çağırırlar. Şirketi yönetecek "idare meclisi" ana sözleşmede belirlenmemişse, bu toplantıda seçilir. Kurucular için sağlanacak menfaat teklifleri ve diğer gündem maddeleri karara bağlanır. (T.T.K. mad. 277, 278, 282, 289, 292)

Kurucuların şirketi kurdukları sırada sarfettikleri emeğe karşılık olarak para ve bedelsiz hisse almak gibi, şirket anaparasının azalmasına yol açacak bir menfaatin kendilerine tahsisini öngören ana sözleşme maddesi geçersizdir. Ancak kurucular için yılsonu bilanço kârından % 5 yedek akçe ve % 5 de pay sahipleri için kâr payı ayrıldıktan sonra, kalanın onda biri kuruculara sürekli gelir olarak tahsis edilebilir. (T.T.K. mad. 298) Bu duruma göre, bir anonim şirketi kurarak faaliyete geçmesini sağlayan kurucular, bir çeşit patent hakkı olarak bu şirketin yılsonu net kârından % 9'a kadar alabilecekler demektir.

İdare meclisi üyelerine, ana sözleşmede aksine hüküm bulunmadığı takdirde, her toplantı günü için bir ücret verilir. Buna "huzur hakkı" denir. Ücretin miktarı, ana sözleşmede tayin edilmemişse, genel kurulca belirlenir. (T.T.K. mad. 332)

Tasfiye hâlinde bulunan bir anonim şirketin borçları ödendikten sonra kalan malvarlığı, ana sözleşmede aksine hüküm bulunmadıkça, pay sahipleri arasında, ödedikleri sermayeler ve paylara bağlı olan imtiyaz hakları oranında dağıtılır. Ana sözleşmede veya genel kurul kararında, aksine hüküm

bulunmadıkça dağıtma nakit para olarak yapılır. (T.T.K. 447)

d) *Limited şirket*: İki veya daha çok gerçek veya tüzel kişi tarafından bir ticaret unvanı altında kurulup, ortaklarının sorumluluğu, koymayı taahhüt ettikleri sermaye ile sınırlı ve anaparası muayyen olan bir şirket türüdür. Ortakların koyduğu sermaye için, anonim şirketteki gibi hisse senedi çıkarılamaz. Ortak sayısı ikiden az ve elli'den çok olamaz. Diğer yandan limitet şirketler sigortacılık yapamaz. (T.T.K. mad. 503, 504)

Ortak sayısı yirmiyi geçen limitet şirketin genel kurulu anonim şirket gibi faaliyet gösterir. Aksi kararlaştırılmadıkça, ortaklar hep birlikte müdür sıfatıyla şirketi yönetirler. Ana sözleşme veya genel kurulca, şirketin temsili ve yönetimi bir veya bir kaç ortağa yahut da ortak olmayan kişilere bırakılabilir. (T.T.K. mad.536, 540)

Sonuç olarak, yukarıda belirttiğimiz nitelikler dikkate alındığında, bir beşerî hukuk şirket ana sözleşmesi hazırlanırken helalı haram, haramı helal kılacak maddelerin konulmamasına özen gösterilmelidir. Bununla birlikte günümüz ticaret şirketlerinde kâr dağıtımı, hisse senetlerinin değeri, alım-satımı, sermaye arttırımı, şirketin yönetimi, faizli kredi kullanımı, holdingleşme, holdinge bağlı şirketlerin kendi aralarındaki ticaret ilişkileri, şirketin devri, fesih veya tasfiyesi gibi ortakların birbirinin hakkına tecavüz etmesine elverişli bulunan muamelelerin İslâmî hükmünü sorup araştırmak işadaminin hedefi olmalıdır. Aşağıdaki sorularda bunların başlıcalarını açıklamaya çalışacağız.

40) Bir şirkette kârın hesaplanması ve dağıtılması hangi ölçülere göre olmalıdır?

Soru: *Şirket yönetim kurulumuz, bilanço dönem sonu için, yeni yatırım yapmağa karar verirse hiç kâr dağıtılmıyor. Kârın miktarı, yıl boyunca satılan malların kâr oranına göre belirleniyor. Borçlar, sermaye, amortisman (aşınma payı) bedelleri ve yedek akçe karşılıkları ayrıldıktan sonra geride kalan kâr sayılıyor. Bu hesaplama sağlıklı bir yol mudur? Hiç kâr dağıtmama bir haksızlık doğurur mu?*

Cevap: Bir şirkette kâr, anaparanın üstünde olan fazlalıktır. Bunun hesaplanabilmesi için önce anaparanın (re'su'l-mal) belirlenmesi gerekir. Günümüzde anapara 22 ayar altın veya istikrarlı döviz gibi kendi değerini koruyan bir birimse, hesap dönemi sonunda şirketin bütün mal varlığı anapara cinsinden hesaplandığı zaman, alacaklar eklenip, borçlar düşülünce net kâr ortaya çıkar. Diyelim, anapara 100 kg. 22 ayar altın veya bir milyon

ABD Doları olarak belirlenmişse, dönem sonunda müsbet mal varlığı değerleri toplamı 130 kg. altın veya bir milyon 300 bin Dolar seviyesine çıkmışsa, şirketin altın veya dolar bazındaki kârlılığı % 30'dur. Böyle bir sonuç, bankaların dövizde yıllık en çok % 7-8 faiz verebildiği bir ekonomik ortamda, tasarrufçuyu doğrudan meşrû ticaretin içine çekecektir.

Böyle bir şirket, altın veya döviz yerine 450 bin Türk Lirasını anapara olarak baz almış olur ve hesap dönemi sonunda müsbet değerler 650 bin lira seviyesine ulaşmış bulunursa, yaklaşık 450 bin lira kısmı, altın veya döviz bazında anapara sayılır. Fazlasının da sermaye oranlarına göre dağıtılması gerekir.

Hangi çeşit şirkette olursa olsun, her ortağın amacı birinci derecede kârdan pay almaktır. Bu yüzden dönem sonunda tek bir ortak bile kâr istese, onun payının hesaplanarak verilmesi gerekir. Ancak bazı ortaklar ihtiyaçları bulunmadığı takdirde sürekli olarak kârı anaparaya ekleyerek, şirketteki paylarını büyütebilirler. Anaparanın Türk lirası olması durumunda, gerek enflasyon ve gerekse dağıtılmayan kârlar dolayısıyla ortakların şirketteki payları rakamsal olarak sürekli büyüdüğü için, hesap dönemi sonlarında ortaklara yeni değerler üzerinden "hisse senedi" verilmelidir. Böyle bir tespit ve güncellenen hisse senetleri, şirketlerin gerçek mal varlığını yansıtacağı için borsa değerleri de gerçekçi olacaktır.

41) Şirket malından ödünç vermek veya bağış yapmak caiz midir?

Soru: *Yüz ortaklı bir şirketin % 60 paylarının sahibi ve yöneticisi durumundayım. Kimi zaman câmi, öğrenci yurdu veya fakirler için yardım isteniyor. Bir de komşu esnafın senet ve çek bedeline sıkışınca karz-ı hasen istekleri oluyor. Kısaca şirkete ait paradan hayır yapabilir miyim? Karz-ı hasen verebilir miyim?*

Cevap: Burada, şirket ortağının bu gibi hayır işlerini ve karz-ı hasen isteklerini kendine ait paradan karşılaması en güzelidir. Şirket parasından bunlar karşılanacaksa, ana sözleşmeye bakılır, eğer orada bu gibi yardım veya karz-ı hasen için bir hüküm konulmuşsa, şirket yöneticisi bu sınırlar içinde hayır yerlerine tasadduklar yapabilir, ödünç para da verebilir. Eğer ana sözleşmede, şirket yönetimine böyle bir yetki verilmemişse, diğer bütün ortakların izni bulunmadıkça, şirket parasından hayır yapma ve ödünç verme yetkisi bulunmaz. Çünkü bu tasarruflar, şirketlerin "kâr elde etme" amacıyla çelişir.^[408]

Bütün ortaklar, bu konuda şirket yönetimine yetki verebilecekleri gibi, aylık veya yıllık olarak yapılabilecek “hayır” miktarını da belirleyebilirler. Karz-ı hasen için de örfe göre bazı ölçüler koyabilirler.

42) Bir şirket ana sözleşmesinde hangi unsurlar bulunmalıdır?

Soru: *Kurduğumuz şirketin ana sözleşmesinde ayrıntı yok. Hangi işle uğraşacağı, kârın nasıl paylaşılacağı, şirketi kimin idare edeceği gibi konular yazılmamış. İslâm’a göre, bir şirkette en az hangi noktaların yazıya geçirilmesi gerekir?*

Cevap: Kur’ân-ı Kerîm’de, mü’minlerin ileriye yönelik birbirlerine karşı borçlanmalarının yazıyla tespit edilmesi istenir.^[409] Bunun amacı, hakların karışmaması ve unutulmamasıdır. Bir âyette, müminlerin yaptıkları sözleşmeleri yerine getirmeleri bildirildiği gibi^[410], Hz. Muhammed (s.a.s) de şöyle buyurmuştur: “Müslümanlar, kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar, ancak haramı helal veya helalı haram kılan şart bunun dışındadır.”^[411] “Şirkette, kârın paylaşılması ortakların belirlediği şartlara göre olur. Zarara katlanma ise sermaye oranlarına göredir.”^[412]

İslâm’da genel olarak iki kişi arasındaki ticaret ilişkilerinde, onları anlaşmazlığa düşürecek bilinmezliklerin bırakılmaması hedeflenmiştir. Veresiye satışta, para miktarının ve ödeme tarihinin belirlenmesi, para peşin mal veresiye bir satış türü olan “selem”de, standart malın cins, tür, miktar ve teslim tarihinin belirlenmesi gibi unsurlar ileride çıkabilecek anlaşmazlıkları için başında önlemiş olur. Bu unsurlarda bir eksiklik bulunursa, satış fâsit olur ve mal elde buldukça taraflarca her zaman bozulabilir. Mal elden çıkmışsa, alıcının satış günündeki peşin değerini ödemesi gerekir. (bk. Yukarıda “Fasit satım akdi” konusu.)

Buna göre, bir şirket ana sözleşmesinde yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadisler dikkate alınarak aşağıdaki unsurların yer almasına özen gösterilmelidir. a) Şirketin adı, unvanı ve adresi, varsa şubeleri. b) Ortaklığın çeşidi, c) Ortakların kimlikleri ve adresler ile şirketteki pay oranı ve bunun para değeri, d) Şirketin hangi çeşit ticaret işlerini yapacağı, e) Şirketin kimler tarafından ve kârdan pay karşılığında mı yoksa avans ya da emeği karşılığındaki maaşla mı yönetileceği, f) Şirket yöneticisinin ve yönetim kurulunun nasıl belirleneceği, g) Yönetim kurulunun toplantı başına “huzur hakkı” alıp almayacağı ve bunun nasıl tespit edileceği, h) Sermaye artırımına nasıl karar verileceği ve yeni hisselerin, daha önceki hisseler karşısındaki değerinin nasıl belirleneceği, i) Anapara enflasyonist ortamda kâğıt para

cinsinden belirlenmişse, hesap dönemi sonlarında, 22 ayar altın veya istikrarlı bir döviz baz alınarak, reel anapara miktarının nasıl hesaplanacağı, j) Hesap dönemi sonunda reel anapara hesaplanıp kâr ortaya çıkınca bunun her ortağın sermaye oranlarına göre mi dağıtılacağı yoksa, ortakların şirkette çalışması durumunda emeği karşılığında kârdan ne miktar pay alacakları hususu, (şirket maaş esasını kabul etmişse, kârdan böyle bir pay ayrılması gerekmeyecektir.) k) Kârın yeni yatırımlara yönlendirilmesi durumunda, geçimi şirketten dönem kârı almaya bağlı olan ve bu nedenle kârını almak isteyenlere kâr haklarının hesaplanıp verilmesi hususu, l) Zarar meydana gelirse, buna bütün sermaye ortaklarının, “sermaye oranlarına göre” katlanacakları, m) Emek-sermaye (Mudarebe) ortaklığında işletmecinin sözleşmede belirlenen oranda kârdan pay alacağı, zarar olursa, emeği karşılığında hiçbir şey alamayacağı ancak “kasıt, kusur veya ihmali” bulunmadıkça doğacak zarardan sorumlu bulunmadığı, bu zarara sermaye sahibinin katlanması gerektiği, n) Şirketten ayrılmak isteyen ortağa en yakın veya en son hesap dönemi dikkate alınarak şirketteki reel payının para değerinin bildirilmesi ve pazarlık yoluyla bu hissenin satılmasına yardımcı olunması, o) Şirket feshedilir veya kapatılırsa, bütün mal varlığı bölünebilir türden ise, sermaye oranlarına göre paylaşılması, bölünemeyen türden ise, değer biçilerek payların denkleştirilmesi yoluyla her ortağın hakkını alacağı hususlarının şirket sözleşmesine yazılması ileride çıkabilecek anlaşmazlıkları önleyecektir.

43) Şirket yönetiminde kararlar nasıl alınmalıdır?

Soru: *Şirketimiz, “idare meclisi” tarafından yönetilmektedir. Burada alınacak kararlar, çoğunluğa göre mi olmalı? Yoksa başkan üyelerin görüşlerini aldıktan sonra kendi tercihi yönünde karar verebilir mi? İslâm’ın bu konuda belirlediği bir ilke var mıdır?*

Cevap: Şirketler küçük sayıda insan ve mal topluluğudur. Bir toplumun yönetilmesindeki temel ilkeler, ticaretin niteliği dikkate alınarak burada da geçerlidir. Yönetimin iş başına gelmesi, şirketi kimin temsil edeceği ve kararların nasıl alınacağı konusunda ana sözleşmeye birtakım maddeler konulmuşsa, şirketin yönetimi buna göre olur. Meselâ; ana sözleşmede “Sermaye artırımını, yeni yatırım, üretilen ya da pazarlanan malın çeşidini değiştirme, işçilerin maaşlarına zam yapma” gibi konularda “yönetim kurulu”nun ittifakla karar vermesi, bu kararlardan, diyelim, sermaye artırımını bütün üyeleri ilgilendirdiği için, ayrıca “ortaklar genel kurulu”nun tasdikinin gerekli görülmesi gibi maddeler varsa bunlara uyulması gerekir. Bu gibi

yönetim ve kararlarla ilgili olarak ana sözleşmeye konulan ve nass'larla çelişmeyen maddeler bütün ortaklar için bağlayıcıdır. Hadiste şöyle buyrulur: “Müslümanlar, kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar, ancak haramı helal veya helalı haram kılan şart bunun dışındadır.”^[413]

Şirketin iki kişiden ibaret olması veya günümüz adi şirketlerinde olduğu gibi, yönetim kurulu olmaksızın, tek kişinin ortaklığı yönetmesi durumunda, yönetici önemli konularda, diğer ortaklarla veya ticaret tecrübesi olan kişilerle istişare etmelidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: “Onların işleri, aralarında danışma iledir.”^[414] “İş konusunda onlarla istişare et. Kararını verdiğin zaman da, Allah'a güvenip dayan, Çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever.”^[415] Ebû Hureyre (r.a)'ten şöyle dediği nakledilmiştir: “Arkadaşlarıyla, Hz. Muhammed'den daha çok istişare eden hiçbir kimse görmedim.”^[416]

İslâmî şirket statülerinde ortaklar birbirinin en azından vekili sayılır, Mufâvada ortaklığında kendiliğinden, diğer ortaklıklarda özel olarak kararlaştırmak şartıyla ortaklar birbirinin kefilisi de olabilir. Ancak ana sözleşmeye konulacak özel hükümlerle, şirketin yönetimi ve sermaye üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi, belirli ortaklara veya ortak olmayan şirket çalışanlarına verilebilir. Böyle bir durumda, şirket işleriyle her ortağın ilgilenmesine gerek bulunmaz.

44) Bir sermaye şirketinin “emek-sermaye ortaklığı (Mudarebe)” esasına göre yönetilmesi mümkün müdür?

Soru: *Yüz ortaklı bir anonim şirket kurmaktayız. Biz üç kişi, hiç sermaye koymaksızın, şirketin kuruluşunu ve yönetimini üstlenmiş durumdayız. Maaş almak yerine, kârdan pay almak suretiyle, bu ortaklığı İslâm'daki “emek-sermaye ortaklığı (Mudarebe)” ilkelerine göre yönetebilir miyiz?*

Cevap: Şirketin yöntemini üstlenen üç kişi, sermaye ortağı olmadığına göre, şirkette emeği karşılığı çalışacaklardır. Bu çalışma ya maaş karşılığı olur ya da kârdan pay alma şeklinde olabilir. Günümüzde, işlerin daha sade yürümesi için, maaş yanında yılsonu bilanço kârından belli bir bölümü işçilere “prim” olarak verme yoluna gidilmektedir. Kâr çok olunca prim miktarı artacağı için, bu yöntem işçiler için teşvik edicidir.

Ancak İslâm'ın öngördüğü Mudarebe yönteminde bu teşvik yönü çok daha ileridir. Çünkü şirketin bütün işçilik, yatırım ve yönetim işini üstlenen kadro,

bunu kârdan belli bir yüzde karşılığında yapar. Günümüz faizsiz çalışan finans kurumları, toplanan mevduatı kârın yaklaşık % 20'si karşılığında işletmektedir. Kâr ne kadar çok olursa, emeğin karşılığı olan % 20 de artacağı için, yönetim kadrosu olanca dikkatini kullanacaktır. Buna rağmen elde olmayan nedenlerle zarar meydana gelirse, emekleri boşa gidecektir. Zarara, ilke olarak, sermaye sahibi katlanır.

Diğer yandan, ortaklardan bir ekip de, şirketin yönetim işini Mudarebe yoluyla üstlenebilir. Böyle bir durumda, diyelim kârdan % 20'si karşılığında şirket işlerini yürütmüşlerse, önce bunu alırlar. Daha sonra da, sermayeden dolayı kâr paylarını alırlar. Burada, “işçilik ve işverenlik sıfatı” tek kişide birleştiği için, Hanefî mezhebi, kendi şirketinde çalışan işçilerin kârdan pay alma ilkesini benimsemiştir. Ancak, kanaatımızca, ortak olan işçilerin bu durumda yılsonu kârına mahsuben avans olarak aylık almalarında da bir sakınca bulunmaması gerekir. Ya da Şâfiî mezhebinin görüşü esas alınarak ana sözleşmeye konulacak özel hükümlerle, şirketin, çalışan ortaklar konusunda “maaş esasını” benimsemesi de mümkündür.^[417]

45) Zararı üstlenmeksizin yıllık belli bir kâr karşılığında sermaye kullandırmak caiz midir?

Soru: *Emekli olurken yirmi bin lira ikramiye aldım. Bununla bir kg. 22 ayar külçe altın satın aldım. Akrabam olan bir tüccar ilk yıl için aylık dört yüz Türk lirası vereceğini söyledi. Bu altını bozduarak ticaret işinde kullanacak. Böyle bir muamele caiz midir?*

Cevap: Bir tüccara işletmek üzere verilecek sermaye, kâra ve zarara ortak olarak verilebilir. Böyle bir durumda Mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) meydana gelir. Tüccarın bu sermayenin hesabını ya ayrı olarak tutması, ya da kendi sermayesine karıştırırsa, bütün sermaye içindeki oranını belirlemesi gerekir.

Sorudaki gibi, sermaye sahibi zarara katlanmaksızın, her ay dörtyüz lira gibi maktû bir para veya anaparanın yüzdesi üzerinden bir gelir şart koşulursa, Mudarebe sözleşmesi fâsit olur. Bu takdirde sermayenin bütün kârı veya meydana gelecek zarar sermaye sahibine ait bulunur. İşletmeci durumundaki tüccar emsal işçilik ücreti almakla yetinir. Çünkü işletmecinin yalnız dörtyüz lira kadar kâr etmesi durumunda kendi emeği karşılıksız kalacağı için kâr ortaklığı meydana gelemez.^[418]

46) Kamu veya özel sektörde vekil sıfatıyla mal alım-satımı

yapan işçi, tezgahtar veya “mal alım komisyonları”nın dikkat etmesi gereken hususlar nelerdir?

Soru: *Bir şirketin mal alım-satımı bölümünde çalışmaktayım. Mal alırken, bize birtakım hediyeler teklif ediliyor. Malı piyasaya göre bir hayli pahalı aldığımız oluyor. Kimi zaman satışta da benzer durumlar oluyor. İslâm’ın bu konuda getirdiği bir ölçü var mıdır?*

Cevap: Bir işveren adına alış-veriş yapan temsilci ile ilgili hükümleri şu şekilde ifade edebiliriz:

a) *Mal satımı:* İşverenin satış elemanına ticaret örfünün gerektirdiği her çeşit satışı yapabileceği konusunda tam yetki verilmişse; Ebu Hanife (ö.150/767)’ye göre, böyle bir vekil aza, çoğa, peşin veya veresiyeye, hatta fâhiş gabin ölçüsünde rayiç bedelden düşük fiyatla (menkullerde % 5, hayvanlarda % 10, gayrimenkulde % 20 ve daha fazla olan fark) satış yapabilir.

Ebu Yusuf (ö.182/798) ve İmam Muhammed (ö.189/ 805)’in de içinde bulunduğu çoğunluk fakihlere göre ise, mutlak satış vekili rayiç bedel üzerinden veya insanların aldanma saymadıkları az bir farkla, yani yesir gabinle (fahiş gabinin altında kalan eksiklikle) satış yapabilir. Kısaca mutlak vekilin tasarrufları “örf” ile sınırlıdır. Hanefîlerde fetvaya esas olan görüş budur. [\[419\]](#)

Diğer yandan çoğunluğa göre, vekil, özel yetki verilmedikçe veresiye satış yapamaz.

b) *Mal alımı:* İşvereni adına mal satın alımına vekil olan kimse ancak rayiç bedelle veya âdet bakımından insanların aldanabilecekleri kadar (yesir gabin ölçüsünde) bir fazlalıkla mal alabilir. Bu konuda Ebu Hanife ile çoğunluk aynı görüştedir. Ebu Hanife’nin bu konuda mal alımı ile ilgili görüşünden ayrılmasının nedeni şudur: Başkası adına mal satın almak, beraberinde töhmeti de getirir. Bir şeyi satın alan vekil, bunu kendi adına da müvekkili adına da almış olabilir. Çok ucuz ve hesaplı alınmış olanı kendisine, pahalı alınmış olanı da müvekkiline alınmış sayarak ona zarar vermesi mümkündür. Bu yüzden onun mal alımları belli standart ölçülere bağlanmıştır. Bu da rayiç bedelle veya yesir gabin kadar rayicin üstünde bir fazlalıkla satın alabilmesidir. Satışlarda ise, böyle bir töhmet söz konusu olmaz.

Diğer yandan, Ebû Hanife’ye göre, vekil sıfatıyla başkasının malını alıp-satacak olan kimse, bu malı baba, dede, eş, çocuk, torun gibi lehine şahitliği geçerli olmayan yakınlarına satması veya bunlar adına mal satın alması rayiç

bedelle veya rayiçten düşük bedelle satış yapması veya bunlardan bu şekilde mal satın alması geçerli değildir. Ebû Hanife'nin ikinci bir görüşüne göre ise, böyle bir satış, rayiç bedelinin üstünde yapılmışsa töhmet kalkacağı için geçerli olur.

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise, böyle bir satış, rayiç bedelle yapılmışsa geçerli olur. Çünkü bu hısımların mülkleri ayrı olduğu için aralarında karşılıklı yararlanma ve dolayısıyla töhmet söz konusu olmaz.^[420]

Şâfiîlerde tercih edilen görüş ve Hanbelîlerden iki rivayetten birisine göre, vekilin vekâlet verene ait malı kendisi veya küçük çocuğu için satın alması caiz değildir. Ancak babasına, dedesine, ergin oğluna ve kendisinden bağımsız diğer çocuk ve torunlarına satabilir. Böyle bir durumda, yabancıya satmış gibi olur.^[421]

47) Yetim, vakıf veya kamu mallarının tasarrufunda “ahsen (en güzel) yönetim” ne demektir?

Soru: *Bir yıl kadar önce ağabeyimle yengem trafik kazasında vefat ettiler. Ağabeyimin üç yaşında tek oğlu vardı. Fabrikası, müteahhitlik şirketi ve gayrimenkulleri yeğenime miras kaldı. Yönetimi için ben “kayyım” tayin edildim. Yetim malı üzerinde tasarruf etmekte olduğum için sorumluluktan korkuyorum. Bu konuda hangi ölçüler içinde hareket etmeliyim?*

Cevap: İslâm'da gerçek sahipleri tarafından yönetilmeyen üç çeşit mal için koruyucu önlemler alınmıştır. Bunlar yetim, vakıf ve kamu (beytülmal) mallarıdır. Temelde yetim malına ait olan hüküm, aynı nitelikte bulunan diğer iki çeşit mala da teşmil edilmiştir. Şöyle ki;

Allah Teâlâ şöyle buyurur: **“Yetim malına, en güzel yönetim (ahsen) dışında, o olgunluk çağına ulaşmaya kadar yaklaşmayın.”**^[422] Burada yetim, rüşd çağı olan 18-20 yaşlarına ulaşmaya kadar kendi malında doğrudan tasarrufta bulunamayacağı için, bu mallar temsilci olan vâsî veya kayyım tarafından yönetilecektir. Bu yönetimin en güzel (ahsen) oluşu, rasyonel (akılcı) ve rantabl (verimli-kârlı) olmasıyla gerçekleşir. Buna göre, yetime ait malları kiraya vermek veya satmak gerektiğinde “rayiç bedel” esas alınacaktır. Çünkü yetim malının tükenmemesi ve artması, ancak kârlı şekilde işletilmesiyle mümkündür. Fâhiş gabin (taşınmazlarda emsalinden % 20'den fazla), düşük fiyatla satış veya kiraya verme durumunda “satış veya kira sözleşmesi” bâtil sayılmıştır. Yetim adına bu oranda yüksek fiyatla mal satın almak veya kiralamak da aynı hükümlere tabidir. Yetime ait mallar kârlı

şekilde işletilemez ve sürekli zarar meydana geleceği belli olursa, işletmeleri durdurup, eldeki mallar yetim için en yararlı olabilecek altın, döviz veya gayrimenkul alımı gibi bir alana yatırım yapılarak, mal varlığı koruma altına alınır ve rüşd yaşına ulaştığında kendisine teslim edilir.^[423]

Yukarıda yetim malı için öngörülen bu ölçüler, vakıf ve kamu mülkleri için de geçerlidir. Kısaca belirtilen bu üç çeşit malın kiraya verilmesi veya satılması rayiç bedel üzerinden olmalıdır. Kira bedeli fahiş gabin ölçüsünde düşük olursa akit bâtil olur. Kiracıdan ya farkı tamamlaması veya kiralanan yeri boşaltması istenir. Zaruret olmadıkça yetim, vakıf ve beytülmale ait gayrimenkullerden dükkân, mesken ve benzerlerinin bir yıllığına, arazilerin ise en fazla üç yıllığına kiraya verilmesi asıldır. Vakfın ve aynî hükme tâbî olan malların korunması ve amaca uygun gelir sağlanabilmesi için bu sınırlamalara gerek duyulmuştur. Hanefîlerde fetvaya esas olan görüş budur. Ancak vakfın onarılması için acele paraya ihtiyaç olursa, kira süresi, kira bedeli peşin alınarak uzatılabilir.^[424]

Günümüzde vakıf gayrimenkullerin; hazine, özel idare, belediyeler, emekli sandığı, sosyal sigortalar kurumu gibi devlet kurum ve kuruluşlarına ait emlakın satımı veya kiraya verilmesi de İslâmî açıdan aynı hükümlere tâbîdir. Ancak bu kuruluşlara ait iş hanı, otel, santral garaj, iş yeri vb. tesisler araştırıldığında rayiç bedelin çok altında bir bedelle kiraya verildikleri ve özellikle pek çok vakıf gayrimenkullerin çeşitli devirlerde “istibdal (hâkim kontrolünde akar yerine akar satın alma)” esasları gözetilmeden, özel şahısların mülkiyetine intikal ettikleri görülür. Bunlar topluma ait mülkler olduğu için, kamu yararı gözetilmeksizin yapılan bu gibi tasarrufların, tasarruf sahipleri için uhrevî bakımdan ne kadar riskli olduğu açıktır. Devletin yönetim velayetini üzerine aldığı toplum mülklerine satış veya kira hâlinde “rayiç bedel” prensibinin uygulanması durumunda, vakfiyelerde yer alan hayır hizmetlerinin gerçekleşmesiyle; eğitim, sağlık, yoksulluk ve emeklilik gibi sosyal problemlerin devlete yük olmadan önemli ölçüde çözüleceğinde şüphe yoktur.

48) Özel sektöre ait şirketlerin yönetiminde “ma’ruf”a uymak nedir? Ma’ruf, holding yönetimini de kapsar mı?

Soru: *Bir özel sektörde mal alım-satım yetkilisiyim. Piyasada mal alımlarında çok esnek fiyatlar oluyor. Spot mal alımı söz konusu olunca fiyat anormal düşebiliyor. Bizim bu derece her şeyi izleyerek en ucuz malı almak ve yine en kârlı olacak şekilde satışını yapmak zorunluluğumuz var mıdır? Bu*

durumlar beni vicdânen rahatsız ediyor.

Cevap: İşveren mal alımı konusunda birtakım kurallar koymuşsa, mal alım yetkililerinin bunlara uyması gerekir. Meselâ; “Yalnız şu firmanın malları, filanca toptancı veya dağıtımcıdan, şu kadar peşin, şu kadar da vadeli olmak üzere satın alınacak.” diye bir ilke konulmuşsa buna uymak gerekir. Bununla birlikte aynı malı başka yerde daha ucuza bularak satın alsa, sermaye sahibinin lehine olduğu için, bunun caiz olduğu söylenmiştir. Nitekim Allah’ın Rasûlü, Hakîm İbn Hızâm (r.a)’a on dirhem para vererek bir kurbanlık koç almasını istemiş, sabahtan fiyatları çok ucuz gören Hakîm (r.a) bu para ile iki kurbanlık koç almış ve ilerleyen saatlerde, fiyatların yükselmesi üzerine de bunlardan birisini on dirheme satmıştır. Hz. Peygamber’e bir koç ve on dirhem parayı getirince, Allah’ın Rasûlü, Hakîm için hayır duâda bulduktan sonra on dirhemi tasadduk etmiştir.^[425]

Vekil, mal alımı konusunda tam yetkili kılınmışsa, onun “ma’rûf (örfleşmiş, iyi bilinen ve tüccar örfü sayılan)” sınırları içinde hareket etmesi gerektiğinde görüş birliği vardır. Bu durum, onun rayiç bedelle veya tüccar örfünde az aldanma sayılan (yesir gabin ölçüsünde, başka bir deyimle fâhiş gabin ölçüsüne varmayan) bir fazlalıkla mal alabilmesini ifade eder. Çünkü alım yetkilisinin, fâhiş gabin ölçüsünde (menkullerde % 5, hayvanlarda % 10 ve taşınmazlarda % 20 ve daha fazla, Malikilerde malın değerinin üçte birinden çok, rayiç bedelin üstüne çıkararak) pahalı mal almasında töhmet söz konusu olur. Durum ortaya çıkınca, böyle bir mal alımı vekâlet veren için yürürlük kazanmaz, vekil bu malı kendisi adına satın almış sayılır.^[426] Bu ilke, bütün kamu kuruluşlarına yapılan mal alım -satımlarını kapsar. Buna göre yetim, vakıf ve kamu kuruluşları için fâhiş gabin ölçüsünü aşan oranda pahalı mal alırsa aldatma bulunsun veya bulunmasın, böyle bir alım akdi bâtil olur ve muamele, bunu yapan temsilcinin üzerinde kalır.^[427]

Satış personeline, bu konuda bir sınırlama getirilmeksizin tam yetki verilmişse, çoğunluk müctehitlere göre “ma’ruf” sınırları içinde hareket etmesi gerekir. Bu da fâhiş gabin ölçüsünde rayiç bedelin altında bir fiyatla satış yapmamasını gerektirir. Ebû Hanife’ye göre ise, mutlak satış vekili; normal satış fiyatının üstünde veya altında yesir veya fâhiş gabin ölçüsünde bir fiyatla, şart muhayyerliği ile veya şart muhayyerliği olmaksızın, peşin ya da veresiye satış yapma yetkisine sahiptir. Çünkü sermaye sahibinin bir sınırlaması bulunmayınca, satış kapsamına bu gibi muameleler kendiliğinden girer.^[428]

Holding, bir şirketin, ikiden çok şirketlerin, % 50’den fazla hisselerine

sahip olarak, bunların yönetiminde tekel oluşturmasıdır. Burada holding yönetimi özellikle, kendine bağlı şirketlerin kendi aralarındaki ticaret ilişkilerinde, ma'rûf'u, yani ticârî teamülleri gözetmesi gerekir. Burada, holdinge bağlı bütün şirketlerin sahipleri aynı kişiler olur ve payları da eşit bulunursa, kendi aralarındaki ticaret ilişkileri haksızlık meydana getirmez. Ancak şirketlerin % 49'un altındaki hisse sahipleri farklı kişiler olur veya % 51'in üstündeki ortakların payları farklı oranlarda bulunursa, bir şirketten diğerine haksız kazanç geçeceği için, kul hakları zâyi olur. Böyle bir durumda holding yönetimi şirketler arası alım, satım, kira vb. işlemlerde rayiç bedelleri gözetmesi gerekir.

49) Serveti meşrû olmayan kimse ile ortaklık yapmak caiz midir?

Soru: *Servetinin büyük bir bölümünü meşrû olmayan bir yoldan kazanan kimse ile ortaklık kurulabilir mi? Bu durum, şirket kurulduktan sonra anlaşılrsa, ne yapmak gerekir?*

Cevap: Serveti gasp, hırsızlık veya tefecilik gibi meşrû olmayan bir yolla kazanan kimse ile ortaklık kurulursa haram ve helal olan servetler birbirine karışır ve ortaklık temiz olmayan (habis) bir mala dayanmış olur. Bu yüzden de caiz olmaz. Ancak ortağın, kendine ait serveti nereden kazandığı bilinmez veya helal olan kısmı, haramın yanında az miktarda bulunursa ortaklık sürdürülebilir. Bu arada her nasılsa bilgisizlik döneminde haram yollardan kazanç sağlayan ortağın pişmanlık duyup, hak sahiplerine haklarını vermeğe çalışarak, hak sahipleri bilinmeyenleri de yoksullara tasadduk ederek servetini temizleme yoluna gitmesi durumunda, önceki hâlinin şirkete bir etkisi söz konusu olmaz.

50) Müslümanın gayrimüslimle çok uluslu şirket kurması caiz midir?

Soru: *Bir Alman iş adamı, Türkiye'de kendi firmasına bağlı montaj ve üretim tesisleri kurmak istemektedir. Bana da işi organize etmem ve belli bir sermaye koyarak ortak olmam için teklifte bulundu. Bir Müslüman, gayrimüslimle ortaklık kurabilir mi? Bu konuda İslâm'ın öngördüğü ilkeler var mıdır?*

Cevap: Müslümanın gayrimüslimden alış-veriş yapabileceği konusunda görüş birliği vardır. Çünkü ticaret konusunda düzenleme yapan âyet ve

hadisler, Müslim, gayrimüslim arasında bir ayırım yapmamıştır. Ancak Müslümanların kendi aralarında ticaretinin yapılması yasaklanmış bulunan içki, domuz eti, kan gibi necis sayılan şeylerin bir İslâm ülkesinde gayrimüslimlere de satılmaması gerekir.

Ebû Hanife (ö.150/767) ve İmam Muhammed (ö.189/ 805)'e göre gayrimüslim ülkede, Müslümanla o ülkenin vatandaşı arasında, bunların alım satımı da caiz görülmüştür.

Müslümanla gayrimüslim arasında, mutlak eşitlik esasına dayanan ve bütün ortakların birbirinin hem vekili ve hem de kefil olması gerektiren “Mufâvaza” ortaklığı kurulamaz. Çünkü bu ortaklıkta, ortakların tasarruflarına bir sınırlama getirilmez. Bunun dışındaki “İnan”, “Mudarebe”, “Vucûh” veya “Sanayi” şirketi gibi (bk. yukarıda “Şirketler” konusu) ortaklıklar Müslümanla gayrimüslim arasında da kurulabilir. Ancak böyle bir şirketin ana sözleşmesine Müslümanın birtakım çekinceler koyması gerekir. Meselâ; şirketin a) Faizli bankacılık işine girmemesi, b) İçki üretimi ve ticaretini yapmaması, c) Kumarhane işletmemesi, d) Domuz üretimi ve domuz eti satışı yapmaması gibi çekinceler bunlar arasında sayılabilir.

Soruda sözü edilen, montaj ve üretimin kendisi Müslüman için de meşrû işlerdendir. Belki bu konuda faizli kredi kullanımı meselesi ilkeye bağlanabilir. Diğer yandan teşvik kredisi niteliğinde olup, Müslümanın lehine olduğu galip zanla anlaşılan bir kredi, gayrimüslim ülkeden alınarak İslâm ülkesine transfer edilebilir.

Ebû Hanife'ye göre, bir kimsenin başkasına vekâlet vermesi durumunda, vekilin durumu esas alınır. Müslümanın bir gayrimüslimi içki veya domuz ticareti için vekil kılması caizdir. Çünkü gayrimüslim inanç olarak bu muameleleri yapabilecek durumdadır.^[429]

Malikilere göre, bir Müslümanın gayrimüslimi alım, satım veya selem akdi yapmak üzere vekil tayin etmesi caiz değildir. Aksi durumda, İslâm'a göre caiz olmayan ticaret muamelelerine kapı açılmış olur. Yine Müslümanda olan alacağı tahsil etmek için gayrimüslimin vekil kılması da caiz değildir. Bununla, gayrimüslimin Müslümana üstünlük taslaması önlenmiş olur.^[430] Diğer yandan Müslümanla gayrimüslimin emek-sermaye (mudarebe) ortaklığı kurması, faiz gibi haram muamelelere girilmemesi çekincesi konulmak şartıyla, kerahetle birlikte caiz olur.^[431]

51) Hisse senedi alıp-satmak caiz midir?

Soru: Elimde on beş yıl öncesine ait, üzerinde 500 bin lira yazılı hisse

senetleri var. Borsada yirmi katı olan on milyona satılıyor. Hisse senedi alım-satımının hükmü nedir?

Cevap: Hisse senetleri, bir şirketin mal varlığı üzerinde ortakların paylarını belirleyen belgelerdir. Kur'ân-ı Kerim'de ileriye yönelik borçlanmalarda, bunun yazıyla tespit edilmesi istenmiştir.^[432] Günümüzde tapu kayıtları, nüfus kütükleri, evlilik belgeleri, trafik ve noter tescilleri bu gibi ileriye yönelik hak ve sorumlulukları ispata yarayan belgelerdir. Bunlardan bono, çek ve hisse senedi gibi doğrudan kendisini başkasına havale edince hakkın da geçtiği belgeler vardır. Bunlara, “menkul (başkasına nakledilebilir) kıymet” denir. Hisse senetleri, “isme yazılı” veya “hâmiline (üzerinde taşıyana) ait” olmak üzere iki türlüdür. Hâmiline yazılı hisse senedinin bir kimseden diğerine hukuka uygun yoldan geçmesiyle, temsil ettiği hak da geçer. İsmine yazılı olanda ise, şirket siciline bu devir tasarrufunu işlemek gerekir. Bu yüzden tapulu bir taşınmazı satarken tapu belgesi üzerindeki işlem gibi, bir kimsenin şirketteki payı da bu senetlerin devri ile intikal etmektedir.

Şirketin üretimi veya yapmakta olduğu ticaret meşrû ise, onun hisse senedini alıp-satmak da meşrû olur. Menkul kıymetler borsası, bu senetlerin pazarlandığı, şirketlerle ilgili bilgilerin, yıllık bilanço, kâr ve kayıtlarının tutulduğu yerler olduğu için kötüye kullanılmadığı sürece, borsa faaliyetleri giderek şirketleri şeffaf hâle getirebilir. Günümüzde borsa aracılığı ile hisse senedi alım satımı, ancak aracı kuruluşlar veya bunların çeşitli illerdeki temsilci acenteleri aracılığı ile yapılmaktadır. Ancak aracı kuruluşların veresiye hisse senedi satışını teşvik etmek amacıyla banka kredisi kullanarak, faizli alışverişler de yaptırdıkları, hatta kimi temsilciliklerde yapılan alım-satımların yaklaşık yarısının faizli kredi kullanımı yoluyla gerçekleştiği bilinmektedir. Sonuç olarak, faaliyeti meşrû olan bir şirketin hisse senetlerini, faizli krediye girmeden borsa aracılığı ile almak ve satmak caiz olur. Ancak şunu da belirtelim ki, soruda olduğu gibi, 15-20 yıl önceye ait ve üzerindeki Türk lirası değeri sabit kalmış hisse senetlerinin, günümüzde şirketin mal varlığına göre “reel değeri”ni hesaplayıp buna göre, pazarlıkla satış gerekirken, itibarî borsa değeri üzerinden satışının yapılması birtakım bilinmezliklere ve haksızlıklara yol açmaktadır. Üzerinde 500 lira yazan ve borsa değeri on bin lira olan hisse senedinin belki gerçek değeri on milyon lira olabilir. Bu yüzden şirketlerin her yıl yapılacak yeniden değerlemelerle mal varlığının para değerini belirleyerek, bunu mevcut hisse senetlerine yansıtması, bundan sonra hisse senedinin arz ve talep dengesine

göre oluşacak fiyattan satışa arz edilmesi hedeflenmelidir. Bu değer artışı, devletçe kâr sayılmamalı ve vergi dışı tutulmalıdır.

52) Şirketten ayrılmak isteyen bir ortağın hakları nasıl belirlenir?

Soru: *Beş yıl önce on kişi on'ar bin ABD Doları sermaye koyarak “kâr ve zarar eşit olmak üzere” bir süper market açtık. Bu hesap dönemi sonunda ayrılmak isteyince, diğer dokuz ortak, benim on bin dolar sermayeme, 5 finans kurumunun yıllık olarak verdiği kâr ortalamasını baz alarak ödeme yapmak istediler. Ben bunu pek mâkul görmedim. İslâm'a göre benim bu ortaklıktaki hakkım nasıl hesaplanmalıdır?*

Cevap: Soruda sözü edilen ortaklık, İslâm'daki “inan şirketi” çeşidine girer. Sermayeler eşit olduğu için kâr ve zarara eşit olarak katılma ilkesi yerinde ve İslâm'ın ruhuna uygundur. Ancak ortaklar market işinde çalışıyorsa, maaş yerine kârdan ayrı bir pay üzerinde anlaşmak da mümkündür. Beş yıl süren böyle bir ortaklıkta, hesap dönemi sonunda marketin bütün mal varlığı hesaplanmalıdır. Bu hesaplama demirbaşlar, servis arabası, gayrimenkul, hatta patent veya isim hakkı gibi şirkete ait her şey girmelidir. Bu arada borçlar düşülür, alacaklar eklenir. Sonuçta çıkan “gerçek mal varlığı”nın para değeri ABD Dolarına çevrilince, gerçek hak ortaya çıkar. Burada, şirketin tüm mal varlığı 300 bin dolar olsa, ayrılmak isteyen ortağın hakkı 30 bin dolar olacaktır. Diğer dokuz ortak bu payı şirket malından ödeyerek ortak sayısını dokuz'a düşürebilecekleri gibi, hissenin başka birisine pazarlık yoluyla devredilmesi de mümkündür. Diğer yandan, bölünebilir mallarda ayrılan ortağa, mal varlığının onda birini ayırıp vermekle de tasfiye mümkün ve caiz olur. Kimi zaman kendi başına bağımsız iş yeri açmak isteyen ortağa, hakkının mal olarak verilmesi daha yararlı olabilir.

53) Kâr-zarar tahvili yoluyla finansman temini caiz olur mu?

Soru: *Çeşitli sanayi ve gıda ürünleri ihracatı yapan bir firmamız var. Dış ülkelerden câzip mal istekleri oluyor. Sermayemiz yeterli olmadığı için bir bölümüne cevap veremiyoruz. Kısaca belli kalem malların ihracatını ayrı bir hesapta toplayarak, masraf ve vergiler düşüldükten sonra net kârın % 20'si ile, kâr-zarar tahvili çıkararak doğrudan tasarruf sahiplerinden finansman sağlasak, böyle bir fonun işleyişi nasıl olmalıdır?*

Cevap: Günümüz beşerî hukukunda tahvil deyince, doğrudan tasarruf

sahiplerinden dönem faizleri karşılığında ödünç para toplama muamelesi akla geliyor. Burada tasarruf sahibi, zarara katılmadığı için, bunun bankaya faizli para yatırmaktan farklı bir yanı bulunmamaktadır.

Kâr-zarar tahvilinde ise, sermaye sahibi zararı da üstlenmektedir. Sorudaki gibi, bir ihracat şirketinin diyelim yalnız, “gıda maddeleri ihracatı fonuna” bir yıllık vadeyle on bin ABD Doları yatıran kimse, dönem sonunda, bu fonun net kârı % 40 olmuşsa, bunun % 20’si olan 800 dolarını, işletme payı olarak şirket alınca, fona para yatıran kimse anapara ve kâr toplamı olarak 13.200 dolar alacaktır. Burada kârlılık oranı döviz bazında % 32’dir. Bankalardan 4-5 misli daha fazla kâr verebilen böyle bir fonun, bundan sonra finansman darlığı çekmeyeceğini söylemek güç olmaz.

Bu çeşit bir finansman kullanımı, emek-sermaye ortaklığından (mudarebe) başka bir şey değildir. Burada, fonun faaliyeti, başka bir ifadeyle projenin sonu alınmadan önce, kredinin vadesinin gelmesi hâlinde nasıl hareket edileceği problemi ortaya çıkmaktadır.

İslâm’da Mudarebe ortaklığının sona ermesi için, akit süresinin bitmesi yanında, anapara ve kârın nakit para cinsinden olması, başka bir deyimle anaparanın yatırıldığı projenin sonucunun alınmış olması da gerekir. Çünkü anapara ve kârı ayırmak başka türlü mümkün olmaz. Bu takdirde Mudaribe (işletmeci) ek süre verilerek, projeyi sonuca bağlaması beklenir.^[433]

İslâm bankasının çıkaracağı kâr-zarar tahvili ve benzeri yöntemlerle de uzun vadeli projelere, kâr-zarar tahvili veya risk sermayesi çerçevesinde finansman desteği sağlanabilir. Tasarruf sahipleri de girişimci şirketin hisse senedini satın alarak risk sermayesine katılabilirler. Hisse senedi, para ihtiyacı olunca başkasına devredilebilir. Çünkü İslâm’da bir şirketin belli bir hissesini satın almayı, dilediği zaman da, bunu başkasına satmayı engelleyen bir hüküm yoktur. Ortaklıklarda kârın anlaşma esaslarına göre paylaşılması, zarara sermaye oranlarına göre katlanma, Mudarebe’de zarara yalnız sermaye sahibinin katlanması, vücut (kredi) şirketinde kârı, tazmini göze aldıkları zarar oranında paylaşma gibi düzenleyici ve bağlayıcı prensipler dışında, ortakların şirket ana sözleşmesinde belirleyecekleri şartlar geçerli ve bağlayıcı olur. Nitekim Allah’ın Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar. Ancak helali haram, haramı helal kılan şart bunun dışındadır.”^[434]

Nisâ, 4/12.
Sâd, 38/24.
Ebû Dâvud, Buyû', 26.
Ebû Dâvud, Buyû', 35; İbn Hanbel, III, 367.
İbn Mâce, Ticârât, 63.
Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 475.
Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17.
Serahsî, age, XI, 174 vd.; Kâsânî, age, VI, 68 vd.; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Müctehid*, Mısır, t.y., II, 253.
Bakara, 2/282.
Mâide, 5/1.
Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17.
Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 475.
Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17.
Şûrâ, 42/38.
Âli İmrân, 3/159.
Tirmizî, Cihâd, 35; Şâfiî, Ümm, VII, 95; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 90.
Kâsânî, age, VI, 105; İbnu'l-Hümâm, age, V, 81; Serahsî, age, XXII, 63; İbn Âbidîn, age, IV, 512; Hamdi Döndüren, age, s. 431.
Serahsî, age, XXII, 27; Kâsânî, age, VI, 85 vd.
Kâsânî, age, VI, 27; İbnu'l-Hümâm, age, VI, 70 vd.; İbn Âbidîn, age, VII, 383; Şirâzî, a.g., I, 353 vd.; İbn Rüşd, *Bidâye*, II, 298.
Kâsânî, age, VI, 28; İbnu'l-Hümâm, age, 67 vd.; Zühaylî, age, V, 107.
İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 107 vd.; Şirbinî, *Muğnî'l-Muhtâc*, II, 224 vd.
En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34.
Ali Haydar, *Duraru'l-Hukkâm*, I, 588, 589; Mecelle, mad 165; Döndüren, age, s. 276, 277.
İbn Âbidîn, age, III, 414 vd., 334-440; Zühaylî, age, 233, 234.
Ebû Dâvud, Buyû', 27; Kâsânî, a.g., V, 149; Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, Mısır, t.y., VI, 5.
Kâsânî, *Bedâyi'*, VI, 27 vd.; İbnu'l-Hümâm, age, VI, 75; Ali Haydar, ag., I, 588, 589.
Ali Haydar, age, I, 589; Mecelle, mad. 58, 256, 356.
Kâsânî, age, VI, 27.
Zühaylî, age, IV, 162.
Cezâirî, *Minhâcu'l-Müslim*, 8 Baskı, 1976 y.y, s. 345.
Zühaylî, age, IV, 843.

Bakara, 2/282.
Kâsânî, age, VI, 112; İbnu'l-Hümâm, age, VII, 74 vd.; Döndüren, age, s.
439, 44
Buhârî, İcâre, 14, 50; Tirmizî, Ahkâm, 17.

IV: İŞÇİ - İŞVEREN İLİŞKİLERİYLE İLGİLİ MESELELER

54) İslâm'da işçi ve işverenin görev ve sorumlulukları nelerdir?

Soru: İşçi ve memurların emeği konusunda âyet ve hadislerde getirilen birtakım ölçüler var mıdır? Kısaca söz eder misiniz?

Cevap: İslâm, el emeğine ve alın terine özel önem vermiştir. Sabit gelirli sayılan işçi ve memurlar bu kapsamdadır. İslâm, kutsal saydığı bu haklar için evrensel nitelikli ölçüler getirmiştir. Batı toplumları, İslâm'ın işçiler için M. 6. yüzyılda aldığı önlemleri, ancak 18. yüzyıldan itibaren almaya başlamıştır. ^[435] Kur'ân-ı Kerim'de; adaleti, iyiliği, insanlara muhtaç oldukları şeyleri vermeyi emreden, ^[436] emanetlerin ehline verilmesini isteyen ^[437], ölçü ve tartının tam yapılmasını ve insanların haklarını eksiltmemeyi bildiren âyetler ^[438] genel anlamda işçi ve memur haklarını da kapsar.

Hz. Peygamber'den işçi haklarıyla ilgili çeşitli hadisler nakledilmiştir. Bazıları şunlardır: “Bir işçi çalıştıran kimse, ona vereceği ücreti bildirsin.” ^[439] “İşçiye ücretini teri kurumadan veriniz.” ^[440] Bir kudsî hadiste de şöyle buyrulur: “Üç kimse kıyamet gününde beni karşılarında bulacaktır. Benim adımları verip haksızlık eden; hür insanı satıp parasını yiyen; bir kimseyi çalıştırıp da, ona ücretini vermeyen.” ^[441]

Hz. Peygamber eski toplumlarda işçilerin haklarının gözetildiğini belirtirken özet olarak şöyle buyurmuştur: “Geçmiş kavimlerden üç kişi bir yere gitmekte iken, yolda fırtınaya yakalanarak bir mağaraya sığınır. Fırtınanın getirdiği büyük bir kaya parçası mağaranın ağzını kapattığı için, içeride mahsur kalırlar. Kendi aralarında konuşarak, Allah katında en değerli olması muhtemel amellerini öne sürüp, kurtuluş için duâ etmeye karar verirler. İlk ikisinin duâsıyla kaya parçası biraz aralanır. Bir işveren olan üçüncüsü şöyle duâ eder: Ey Rabbim, ben birtakım işçiler çalıştırdım. Ücretlerini ödedim. Ancak işçilerden birisi ücretini almadan gitti. Onun hakkını ticaretle işletip arttırdım. Birçok malı oldu. Bir süre sonra gelerek ücretini istedi. Ben, gördüğün şu deve, sığır, koyun ve hizmetçiler senin ücretinden meydana geldi, dedim. Benimle alay etme diye cevap verdi. Seninle alay etmiyorum, dedim. Bunun üzerine bütün malını alıp gitti, hiç bir şey bırakmadı. Ey Rabbim; bunu sırf senin rızanı kazanabilmek için

yapmışsam, bizi bu mağaradan kurtar!” Bu duânın arkasından mağaranın ağzını kapatan taş yuvarlanır ve oradan kurtulurlar.”^[442]

55) İslâm’a göre, işçi ve memur maaşları konusunda bir ölçü var mıdır?

Soru: Enflasyonist bir ortamda, işçi ve memur maaşlarına kimi zaman enflasyonun yarısı kadar zam yapılıyor. İslâm’da, işçi ve memur maaşlarının ilk hesaplanması ve daha sonra da zam yapılması konusunda bir ölçü getirilmiş midir?

Cevap: Bir İslâm toplumunda adaletli bir ücret ve maaş anlayışı işverenlerde oluşuncaya kadar ücret konusunun devletçe alınacak tedbirlerle düzenlenmesine ihtiyaç vardır. Bu konuda eşit ehliyet ve yetenekle çalışanlar için bir taban ücret (maaş) belirlemek, farklı iş ve meslekler arasında adaletli bir denge kurulduktan sonra, aynı dengeleri yapacak zamlarda da korumak hedeflenmelidir.

Belirlenecek temel ücret veya maaşta; çalışan işçi veya memurun kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler için yapmak zorunda olduğu masraflar ve ailenin içinde yaşadığı sosyal çevre dikkate alınmalıdır. Çünkü İslâm’a göre evli bir erkek; eşinin ve henüz iş ve meslek edinmemiş olan küçük çocuklarının geçim masraflarını karşılamak zorundadır. Bazı durumlarda yaşlı veya hasta olan yoksul anne-baba ve diğer bazı hısımlar da bu bakım çevresine girebilir. Çalışan bir işçi veya memurun temel ücreti, yalnız kendi geçimi ölçüsünde alınırsa, eş ve çocukları için başka bir kaynak bulmak zarureti ortaya çıkar. Hâlbuki İslâm’da kadın, gelir getiren bir işte çalışmaya zorlanmadığı gibi, miras, bağış, vb. yollarla gelen malını da kocasına veya çocuklarının masraflarına harcamaya zorlanamaz. Çalışan ve kazanan bir aile reisi varken, bu nafaka yükümlülüğünü devlete yüklemek de mümkün olmaz.

^[443] Durum böyle olunca, işçinin ücret miktarı ne olursa olsun bunu, çalışmayan aile fertleri ile paylaşmak zorunda olduğunu kabul etmek gerekir. Gerçi işçinin geliri yeterli olmaz ve yoksul durumda bulunursa zekât alması caiz olur. Ancak işçi ve memuru zekâtla desteklemek yerine, sürekli bir çözüm için, onun gelirini zekâta muhtaç olmayacak bir seviyeye çıkarmak daha uygundur. Gerçekte bir işletme, işçilerine ödediği ücretleri, ürettiği malın maliyetlerine yansıtır, bu mallar satılınca da ücretlerin toplamı yeniden işletmeye döner. Bu yüzden ucuz emek kullanarak haksız rekabete yol açanlar, asgarî ücret, geçinmeyi sağlayacak ölçüde tutulmak suretiyle engellenebilir.

Bir İslâm toplumunda emeği ile geçimini sağlayanlar için öngörülen hayat standardı, bir hadis-i şerifte şöyle belirlenmiştir:

“Kim bizim bir işimize tayin olunursa, evi yoksa ev edinsin, bekârsa evlensin, hizmetçisi yoksa hizmetçi ve biniti yoksa binit edinsin. Kim bunlardan fazlasını isterse o, ya hilekârdır yahut hırsız.”^[444] Buna göre, işçi ve memurlar maaşlarından yapacağı tasarruflarla mesken edinebilmeli; bekârsa evlenebilmeli; bakan, vali veya hâkim gibi sosyal çevresi hizmetçi istihdamını gerektiren bir meslekte çalışıyorsa hizmetçi edinebilmeli ve gerektiğinde bir araç satın alabilmelidir. İşçi ve memurların bu belirtilenler dışında aşırı istekte bulunması, ya işverenleri iflâsa sürükler veya piyasa fiyatlarının aşırı yükselmesine yol açar. Bu ise uzun vadede emeği ile geçimini sağlayanların da aleyhine olur.

Diğer yandan hadiste belirlenen standarda ulaşınca kadar işçi ve memurlara ev yerine “kira yardımı” veya “lojman” sağlanması, evlenme yardımı yapılması, binit yerine servis aracı veya seyahat imkânlarının sağlanması, yine hizmetçi yerine de çocuklar için kreş, anaokulu veya eğitim hizmetlerine işverence katkı yapılması yoluna gidilmelidir.

Nitekim Hz. Ebû Bekir’in (ö.130 634) maaşını belirlemede “halife olmadan önce ailesine harcamakta olduğu miktar”, Hz. Ömer’e (ö.230 643) ise “Kureyş’ten orta hâlli bir ailenin geçim seviyesinin esas alınacağı miktar” kadar maaş bağlanması yoluna gidilmiştir.^[445] Şunu da belirtelim ki, Hz. Ebû Bekir, vefatına yakın kızı Âişe’ye yaptığı vasiyetle, aldığı maaşların beytülmale iade edilmesini istemiştir.^[446]

Emevî Halifelerinden Ömer b. Abdülaziz’in (ö.101/720) geçimini maaşla sağlayanlara söylediği şu sözler, yukarıdaki hadisin uygulaması gibidir. “Herkesin barınacağı bir evi, hizmetçisi, düşmana karşı yararlanacağı bir atı ve ev için gerekli eşyası olmalıdır. Bu imkânlarla sahip bulunmayan kimse borçlu (gârim) sayılır ve zekât fonundan desteklenir.”^[447]

Hz. Peygamber bir hadisinde işçi-işveren ayrımı yapmaksızın mü’minin dünya ve âhîret mutluluğunu yakından ilgilendiren unsurlara şöyle işaret etmiştir: “Üç şey mü’min için mutluluk kaynağıdır. Geniş ev, iyi bir binit ve iyi bir eş.”^[448]

56) İşçinin görev ve sorumlulukları nelerdir?

Soru: İşçi, işverenin tasarrufu altında, bütün emirlerine uyması gereken bir kişi midir? Yoksa, yapılacak işle ilgili birtakım düzenlemeler yapılmış mıdır?

Cevap: İşveren, işçinin yalnız emeğini kiralamış olur. İşçinin şahsı üzerinde bir tasarruftan söz edilemez. Emeğinden yararlanma ise, “iş sözleşmesi, örf ve teamüller” çerçevesinde cereyan eder. İşçi kendi görev alanındaki emirlere uymak zorundadır. Ancak işverenin İslâm’a göre meşrû olmayan emirlerine uyması gerekmez. Hadiste şöyle buyrulur: “*Allah’a isyanda kula itaat yoktur. İtaat ancak ma’rûf (iyi bilinen, örfleşmiş olan) şeylerdedir.*”^[449] Bir işçinin işe girerken, işverenle bir sözleşme yapması birtakım belirsizlikleri ortadan kaldırabilir.

Bir iş sözleşmesinde bulunması uygun olan başlıca maddeler şunlar olabilir: a) İşçi ve işverenin kimlikleri, yapılacak işin niteliği, işçiye haftalık veya aylık olarak ödenecek maaş miktarı, b) Günde kaç saat çalışılacağı ve sigorta meselesi, c) Hafta ve bayram tatilleri ve yıllık izin meselesi, d) İşyerine geliş-gidiş ve öğle yemeği, e) Maaşa zammın hangi sürelerde yapılacağı, f) Normal çalışmayı aksatmayacak şekilde, beş vakit namazı ve cuma namazını kılma konusunda izin verilmesi, g) Fazla mesai ücreti.

İşçi böyle bir sözleşmedeki şartlara, örf ve benzer işyerlerindeki genel çalışma düzenine uygun olarak çalışmak zorundadır. Öğle tatili, ara dinlenmeleri gibi konularda örf uyulur.

Ancak şunu da belirtelim ki, iş sözleşmelerinde; adam öldürmek, yaralamak, başkasının malına veya ırzına zarar vermek gibi İslâm’ın yasakladığı masiyetlerin yer almaması gerekir. Böyle bir sözleşmenin bağlayıcılığı bulunmaz.^[450]

57) İşverenin hakları nelerdir?

Soru: İşveren, işçiden ne gibi isteklerde bulunabilir?

Cevap: İslâm temelde prensip olarak rekabete dayalı serbest ekonomi sistemini ve serbest iş rejimini benimsemiş ve bu konuda düzenleyici hükümler getirmiştir. İşçinin sürekli olarak yarınına güvenle bakması, işin süreklilik arzemesine ve işverenin ayakta durmasına bağlıdır. Bu yüzden İslâm işverene birtakım görevler yüklerken ona bazı haklar da tanımıştır. Bu hakları birkaç maddede toplayabiliriz:

a) İşçinin işi bizzat yapması:

İş sözleşmesinde, işverence işin bizzat işçi tarafından yapılması şart koşulmuşsa, işçi kendi yerine başkasını çalıştıramaz.^[451] Mecellenin düzenlemesi şöyledir: “İşi bizzat kendisi yapmak üzere, sözleşme yapılan işçi, kendi yerinde başkasını kullanamaz.” (Mad. 571)

b) İşi iyi ve sağlam yapması:

İşçinin işini mümkün olduğu ölçüde iyi ve sağlam yapması gerekir. Eksik çalışma, eksik ve kusurlu iş yapma, ücret hakkını etkilediği ve uhrevî sorumluluğu gerektirdiği için, mü'min işçi sürekli olarak manevî kontrol altındadır. Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur: “*Biriniz bir iş yapınca, onu en sağlam ve en iyi şekilde yapması Allah'ın sevdiği bir davranıştır.*”^[452] “*Allah mesleğinde becerikli olan sanatkârı sever.*”^[453] “*İki günü eşit olan aldanmıştır.*”^[454] Batı ekonomilerinde marka ve patent hakkını koruyarak yüzyılın üzerinde piyasaya kaliteyi düşürmeden mal süren ve bu yolla dünya pazarlarını tutan firmaların sayısı az değildir. Bu ekonomik gücün İslâm toplumunda gerçekleşmesi, İslâm ahlâkının gereğidir.

c) İşçi ve memurun mesai süresinde sürekli çalışması:

İşçi saat, gün, hafta, ay veya yıl gibi süre üzerinde akit yapılarak işe alınmışsa, mesai süresince işyerinde bulunmak ve iş verildiği sürece devamlı çalışmak zorundadır. Ancak işe hazır olduğu halde kendisine iş verilmezse ücretinden bir kesinti yapılamaz. İş olduğu sürece işi yavaşlatma, işi bırakma, kendisinin veya üçüncü bir şahsın işiyle uğraşma hakkı yoktur. Çünkü işveren, onun mesai saatleri içindeki emeği üzerinde hak sahibidir. İşverenin izni olmadıkça bu emeğin başkasına temlikî caiz değildir. Aksi halde işçi, işveren aleyhine kaybolan saatlerin ücretine hak kazanamaz.^[455] Mesai içindeki ara dinlenmesi, yemek ve ibadet gibi haklar, iş akdine, örlere veya genel hükümlere göre kullanılır. Çünkü iş sözleşmesinde yer alan hükümlere uymanın gereği nass'larla sabittir.

Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: “**Allah'a itaat ediniz. Peygamberin ve sizden olan iş sahiplerine de itaat ediniz.**”^[456] “**Akitlerinizi yerine getiriniz.**”^[457]

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: “*Müslümanlar kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar.*”^[458]

d) İşçi ve memurun elindeki işverene veya devlete ait alet ve eşyanın emanet sayılması: Buna göre, kamu ve özel sektöre ait bütün mülkler, demirbaş eşya, araç, gereç vb. mallar; belediye, özel idare, vakıf malları ile devletin organize ettiği Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar ve Bağkur gibi sosyal güvenlik kurumlarının mal varlıkları bunları yönetenlerin elinde emanet sayılır.

İslâm'da emanete riayet etmek, kişiye büyük ecir kazandırır. Hadiste şöyle buyrulur: “*Tasarruf yetkisine sahip olup da, emanet edilen şeyleri gönül*

hoşluğu ile tam olarak, emredildiği yerlere veren güvenilir, Müslüman veznedar, tasadduk edenlerin ecrini alır.”^[459]

Buna göre, elinin altında başkasına ait emanet paralar bulunan defterdar, mal müdürü, ita âmiri, mutemed, muhasebeci ve vezneci gibi kimseler, kendi maaşlarıyla yetinerek, bunları gönül hoşluğu ile sarf yerlerine ulaştırırlarsa, sanki bu paraları yoksullara dağıtmış gibi ecir alırlar.

58) İşçinin tazmin sorumluluğu var mıdır?

Soru: Bir şirketin vinç operatörüyüm. Tır’a malı yüklerken, girme yasağı bulunan alana giren bir işçiye vincin çarpması sonucu, işçi yaralandı ve masraflı bir tedavi gerekli oldu. Böyle bir durumda benim sorumluluğum var mıdır?

Cevap: İşçi ve memurun tasarruf alanındaki, demirbaşlar, makine, âlet ve edevat emanet hükmündedir. Durum böyle olunca kasıt, kusur veya ihmali (teaddi) bulunmadıkça meydana gelecek zararı tazmin etmesi gerekmez. Ancak işverenin koyduğu veya işin gerektirdiği önlemlerin alınmaması sonucunda bir zarar meydana gelirse, tazmin sorumluluğu söz konusu olur.

Mecelle’de bu sorumluluklar şöyle belirlenmiştir. Maddeler sadeleştirilerek alınmıştır: “İşçinin kural dışına çıkması (teaddi) veya kusurlu hareket etmesi sonucunda, sorumluluğu altındaki mal telef olsa tazmin etmesi gerekir.” (Mad. 607) “İşçinin kural dışına çıkmış sayılması, işverenin emrine açıkça veya delâlet yoluyla aykırı davranmasıdır.” Meselâ; sürünün sahibi çobana “Hayvanları şu yere götür, orada otlat, başka yere götürme!” dediği halde çoban başka meraya götürse “kural dışına çıkmış (teaddi)” olur. Bu yerde hayvan telef olursa ödemesi gerekir. (Mad. 608)

Sorudaki meselede, işveren vinc’in çalışma alanına “girmek yasak ve tehlikelidir” gibi bir levha asmışsa, buna rağmen böyle bir yasak alana giren kimsenin zarar görmesinden ötürü ne vinc’i kullananın ve ne de işverenin sorumlu olmaması gerekir.

Tazmin konusunda, herkesten iş kabul eden serbest meslek sahibine daha sınırlı hak tanınmıştır. Ebû Hanife (ö.150/767) ve Zahirîler dışında, çoğunluğa göre, ortak işçinin kendi kusuru olsun veya olmasın her durumda tazmin sorumluluğunun bulunması gerekir. Nitekim elbise temizleme işi yapılan bir ev, içindeki emanet elbiselerle birlikte yanınca, ev sahibinin, bunları ödemek istememesi üzerine, Kadı Şurayh (ö.78/697) ona; “Müşterinin evi yansaydı, elbise temizleme ücretini almayacak mıydın?” diye cevap vermiştir.^[460]

Çırak veya kalfanın kusuru, ustalarına nisbet edilir. Ancak kasıtlı fiillerinden ötürü sorumlulukları bunun dışındadır.^[461]

59) İşveren iş kazasından sorumlu mudur?

Soru: Bir maden işçisi, işverenin kusuru olmaksızın kaza sonucu ölürse, işverenin tazminat ödemesi gerekir mi?

Cevap: Fabrika, maden ocağı, yol yapımı vb. yerlerde çalışan bir işçi, iş kazasına uğrasa, kazayı işverenin yapmaması ve buna sebebiyet de vermemesi şartıyla işverenin sorumluluğu bulunmaz.

Ancak işveren, kazaya uğrayan işçiye işe girerken, uğrayabileceği her türlü kazaya karşı zararı tazmin edeceğine dair teminat vermişse zararı ödemeye mecbur olur.

Serbest meslek sahibi sayılan ortak işçiler, kasıt veya kusurları olmasa bile, kaçınma imkânı bulunan bir zarardan dolayı tazminle yükümlüdür. Ancak, ortak işçi, bir alt iş sözleşmesiyle “özel işçi” istihdam ederse, kimi zaman, kendisi, işçisinin meydana getireceği zararı tazmin zorunda kalır. Meselâ; kalfa dikilen giysiyi mutat şekilde ütülerken yırtılsa, bu fiilinden dolayı ne atölye sahibine ve ne de kumaş sahibine karşı sorumlu olmayacaktır. Buna karşılık atölye sahibi, kalfasının bu fiili sebebiyle kumaşı öder. Çünkü bu fiili kendisi işleseydi, sorumlu olacağı ve işçisinin fiili de kendi fiili sayıldığı için atölye sahibi sorumlu bulunur.^[462]

60) Kadının dışarıda çalışması için hangi şartlar gözetilmelidir?

Soru: Fabrikamızda erkek ve kadın işçiler var. Çalışma ve yemekhane kısımları ayrı. İslâm’da kadın işçi çalıştırmak caiz midir? Caizse bunun şartları nelerdir?

Cevap: İslâm çalışma, işçi veya işveren olma konusunda erkekle kadın arasında bir ayırım yapmamıştır. Erkek gibi kadın da ihtiyaç veya zaruret bulununca kendi yetenek ve mesleği yönünde çalışabilir. İşveren olarak da toplumda yerini alabilir. İslâm’a göre, evlilikte mal ayrılığı rejimi esas olarak alındığı için kadının gerek miras ve gerekse çalışması sonucunda ayrı bir mal varlığı oluşabilir. Böyle bir durumda kadın işveren, bayan işçiler gibi erkek işçi de çalıştırabilir. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyrulur: “**Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar, birbirinin velisidir. İyiliği emreder ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar.**”^[463] Buna göre, birbirinin velisi olma ve toplumdaki

kötülüklerle karşı durma konusunda kadınla erkek arasında bir ayrım yapılmamıştır.

İslâm'a göre, mü'min bir kadın, aşağıdaki durumlarda, gelir getirici bir işte çalışmaya zorlanamaz: a) Evli kadının geçim masrafları, kocasına aittir.^[464] b) Kız çocuğunun geçim masrafları evleninceye kadar babasına aittir. Evlenince bu yükümlülük kocasına geçer. Dul olarak yeniden baba evine dönerse, ölünceye kadar onun geçimini sağlamak, babasının, çocuklarının veya erkek kardeşlerinin üzerine vaciptir. Bu yüzden o, dışarıda çalışmaya zorlanamaz.^[465] c) Yakınları bulunmayan kadınların geçimini, bir İslâm toplumunda Devletin üstlenmesi gerekir.

Hz. Peygamber döneminde ev içinde gelir getirici iş yapan hanımlar olduğu gibi, şartların zorlaması sonucunda ev dışında çalışanlar da olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in eşlerinden Zeyneb binti Cahş (r.anhâ) ile Ümmü Seleme (r.anhâ)'nın evde deri işi yaparak para kazandıkları nakledilmiştir.^[466] Hadiste şöyle buyurulmuştur: *"Yün eğirmek mü'min kadın için evinde ne güzel eğlencedir,"*^[467] Zorunluluk bulununca kadının ev dışında da çalışması mümkün ve caizdir. Nitekim Kur'ân'da; yaşlı olan Hz. Şuayb (a.s)'ın kızlarının koyun güttükleri bildirilmiş^[468], Abdullah İbn Mes'ud (r.a)'ın eşi Reyta'nın ve Câbir İbn Abdillah (r.a)'ın teyzesinin, boşanma iddeti içinde ev dışı işlerde para karşılığı çalıştıkları nakledilmiştir. Yine Hz. Sevede, Şifâ, Semra, Ümmü Ri'le (r.a) de ev dışında çalışan sahabe hanımlarına örnek verilebilir. Bunlar Allah Elçisinin bilgisi altında çalışmışlardır.^[469]

Ancak şunu da belirtelim ki, zorlayıcı şartlar bulunmadıkça Kur'ân ve sünnetin kadını gelir getirici ev dışı bir işte çalışmaya yönlendirmediği söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in eşlerinin şahsında, bütün mü'min kadınlara şöyle buyrulur: *"Evlerinizde oturun, önceki cahiliye kadınlarının açılıp saçılması gibi, açılıp saçılmayın. Namaz kılın, zekât verin, Allah'a ve peygamberine itaat edin."*^[470]

Bu duruma göre, İslâm kadının dışarıda çalışmasını kesin olarak yasaklamış değildir. Burada temel sorun, kadının çalışmasının meşrû olup olmadığı değil, toplum içinde kadına İslâm'ın yüklediği rol ile, modern toplumun yüklediği rolün ne derece uygun olduğudur. Çünkü İslâm, kadına öncelikle annelik ve eş olma rolünü biçerken modern toplum, kadını cinsiyetten arınmış ve bağımsız bir birey olarak algılamaktadır. Bu sebeple günümüz toplumlarında kadın ancak aşağıdaki şartlar gerçekleştiği takdirde çalışabilir: a) Kadının dışarıda çalışması için zaruret veya ihtiyaç bulunmalıdır.

Günümüzde geçim masraflarını karşılayacak bir yakınının bulunmaması bir zaruret sayılacağı gibi, bir doktor veya ebe hanımın maddî ihtiyacı olmasa bile çalışması toplum açısından bir ihtiyaçtır. b) İffet güvenliğinin bulunması, c) Tesettürlü çalışabilmesi, d) Halvetin (kadın ve erkeğin kapalı kapılar arkasında ikili bulunması) söz konusu olmaması, e) Kadının fizik özelliklerine uygun işbölümü yapılması, f) Evli kadının eşinin rızası bulunması.^[471]

61) Müteşebbis işçinin, ücret yerine, sermaye kârından pay alması caiz midir?

Soru: *Günümüzde, bir taraf sermaye olarak nakit para, arazi, bağ veya bahçesini koymakta, diğer taraf bunları işletmeyi üstlenmektedir. Tarafların böyle bir anlaşmada dönem sonu kârını veya ürünü paylaşması caiz olur mu?*

Cevap: Bir tarafın sermayeyi, diğer tarafın ise işletmeyi üstlenmesi durumunda, üç türlü iş ortaklığı akla gelir: Mudarebe, Müzâraa ve Müsâkat.

Mudarebe; bir tarafın iş gücünü, diğer tarafın sermayeyi koyarak oluşturdukları bir ortaklık türü olup, kârın paylaşılma oranları sözleşmeyle belirlenirken, zarara yalnız sermaye tarafı katlanır. Ancak zarar olursa, emek tarafı bir şey alamayacağı için onun emeği de boşa gitmiş bulunur. Zararın meydana gelmesinde işletmecinin (emek tarafı) kasıt, kusur veya ihmali (teaddi) olursa, onun da zarara katlanması gerekir.

Abbas İbn Abdilmuttalib, Mudarebe yoluyla sermaye kullandırır, işletmeciye; bu sermaye ile deniz yolculuğuna çıkmamasını, tehlikeli bir vadide konaklamamasını ve canlı hayvan ticareti yapmamasını şart koşardı. Onun Mudarebe’de öne sürdüğü bu şartlar, Allah’ın elçisine ulaşmış ve o, bunları onaylamıştır.^[472] Buna göre, sermaye sahibi, işletmeciye tamamen serbest bırakabileceği gibi, ticaret yeri, ticaret çeşidi vb. konularda sınırlamalar da getirebilir. Sermaye sahibi, işletmecinin anlaşma esaslarına uyup uymadığını her zaman denetleme hakkına sahiptir.

Ziraat ortaklığı; bir taraftan arazi, diğer taraftan çalışma olmak üzere, çıkacak ürünün tarafların serbestçe belirleyeceği oranlarda paylaşılması esasına dayanır. Toprak sahibi ve işletmeci yanında, işletme masraflarını üstlenen üçüncü bir kişi ile birlikte de böyle bir ortaklık tesis edebilir. Bu takdirde tarım kredisini veren kişi veya kurum, çıkacak üründen pay alacağı için bereketli ve helâl bir kazanç almış olur.

Bağ-bahçe ortaklığı; meyve bahçesi sahibi ile, bu bahçenin sulama ve

bakım işlerini üstlenecek kişi arasında, elde edilecek ürünü paylaşmak üzere yapılan bir ortaklık çeşididir. Burada da üçüncü bir ortak olarak sermaye sahibi devreye sokulabilir. Çıkan ürün paylaşılacağı, ürün olmazsa, ortaklar ürünü paylaşma oranlarına göre zarara katlanacağı için risk esasına dayalı bir ortaklık söz konusudur.

Ağaç dikimi ortaklığı; meyvesi olmayıp, yalnız kerestesinden yararlanan meşe, kavak, çam vb. ağaç türleri üzerinde de ortaklık sözleşmesi yapılabilir.

62) Kamu kuruluşlarından “ahsen (en güzel) yönetim” ilkesi gereği, fazla olan işçileri çıkarmak caiz midir?

Soru: *Kimi kamu kuruluşlarına, bu arada özellikle Devletin yönetiminde olan K.İ.T'lere çeşitli dönemlerde fazla işçi ve personel alımları olmuştur. Kimi kuruluşlarda, gerçek ihtiyacın üç veya dört katı kadar, işçi bulunduğu biliniyor. Böyle bir durumda gerek özelleştirme çerçevesinde ve gerekse, Devletin elinde kalacak olan fabrika ve tesislerdeki işçi durumu nasıl düzenlenmelidir?*

Cevap: İslâm'a göre, özel sektör yanında Devlet'in de bütçe imkânları ölçüsünde gelir getirici ekonomik yatırımlar yapması mümkün ve caiz olur. Ancak ünlü İslâm düşünürü İbn Haldun'a (809/1406) göre; devletin iktisadî hayata müdahalesi halkın teşebbüs gücünü zayıf düşürür. Teşebbüs gücü zayıflayan ülkeler yoksullaşır. Halkın yoksullaşması, devlet bütçesinin açık vermesine neden olur. İbn Haldun'a göre devletçilik, bir kısır döngü meydana getirir. Devletin kendi hesabına birtakım iktisadî yatırımlara girişmesi, toplum menfaatlerinin çiğnenmesine yol açar. Ekonomik faaliyetlerin devletçe yürütülmesi resmî teşkilatın büyümesine ve bu da devlet gelirlerinin ihtiyaçlara yetişmemesine sebebiyet vermektedir.^[473] Günümüzde kamu iktisadî teşebbüslerinin (K.İ.T) büyük çoğunluğunun zarar etmesi ve bütün demokratik ülkelerin, özelleştirmeler yoluyla devleti ekonomik ve ticarî hayattan çekmeye çalışmakta olması İbn Haldun'un haklı olduğunu göstermektedir. O'nun yüzyıllar öncesinden, kamu kuruluşlarında “istihdam fazlası”ndan söz etmesi ilginçtir.

İslâm'da, kamu mülkleri ile yetim ve vakıf malları aynı nitelikte görülmüştür. Allah Teâlâ şöyle buyurur: **“Yetim malına, en güzel yönetme (ahsen) dışında, o olgunluk çağına ulaşıncaya kadar yaklaşmayın.”**^[474] Burada yönetimin en güzel (ahsen) oluşu, rasyonel (akılcı) ve rantabl (verimli-kârlı) olmasını gerektirir. Temelde yetim malları için öngörülen kiraya verme, satma veya işletme konusunda “rayiç bedel” ilkesi kamu

iktisadî teşebbüsleri için de geçerlidir. Bu ilke gereği fâhiş gabin miktarından (taşınmazlarda % 20, hayvanda % 10, menkullerde % 5 ve daha fazla miktar) daha düşük bedelle kiraya verme veya satma durumunda “satış veya kira sözleşmesi” bâtil sayılmıştır. Buna göre K.İ.T’lerin özelleştirilmesi rayiç bedelle olabilir. Diğer yandan aynı ilkenin istihdam alanına uygulanması durumunda ise, fazla işçi meselesinin “ahsen yönetim” anlayışı ile çeliştiği sonucuna varılır. Çünkü K.İ.T’lerin zarar etme sebeplerinin başında, ihtiyacın üstünde işçi alımı gelmektedir.

Nitekim günümüzde kimi kamu iktisadî teşebbüslerinde normalin 2-3 katı kadar fazla işçi ve personel istihdam edildiği bilinmektedir. Tüyü bitmemiş yetim hakkına benzetilen toplum mülkünde, yöneticilerin böyle bir tasarruf haklarının bulunmadığı açıktır. Ancak her nasılsa meydana gelen bu işçi fazlalığını işten çıkarmak da çözüm değildir. Bu yüzden iyi bir fizibilite çalışmasıyla belirlenecek istihdam fazlası işçi ve personel, eş değerde kamu veya özel sektöre intikal ettirilmelidir. Memur tayin ve nakillerinde olduğu gibi, adaletli bir yaklaşımla bu intikaller sağlanabilir. Belediye, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Emekli Sandığı gibi kuruluşlar için de aynı yol izlenmelidir.

63) Kıdem tazminatı almak caiz midir?

Soru: *Bir işçi, uzun yıllar çalıştığı işyerinden ayrılırken ilke olarak her yıl için bir maaş hesabıyla kıdem tazminatı almaktadır. İşçi, çalıştığı süre için maaş, prim, sosyal yardım gibi bütün haklarını aylık veya yıllık olarak aldığına göre, sonunda aldığı bu tazminat neyin bedelidir? Bunu vermeyen işveren sorumlu olur mu?*

Cevap: Kıdem tazminatı, uzun süre bir işyerinde çalışan işçinin, kendisine yükletilebilecek bir kusuru olmadan işten ayrılması durumunda, uzun yıllar çalışmasının ve yıpranmasının karşılığı olarak işverence ödenen bir paradır. [\[475\]](#) Günümüzde bir hizmet sözleşmesine dayalı ve belli bir ücret karşılığında, bir işverene bağlı olarak çalışan, İş Kanunu kapsamındaki çalışanlara verilir. (İş K. mad.14)

İşçi daha önceden çalıştıkça ücretini ve diğer sosyal haklarını tam olarak aldığı için gerçekte işverenden bir alacağı kalmamıştır. Buna göre kıdem tazminatı, işçinin çalışma karşılığı hak ettiği ücretin bir bölümü müdür? Yoksa bir sosyal yardım veya ikramiye niteliğinde bir yardım mıdır?

İşçinin alabileceği ücret miktarının anlaşmazlığa yol açmayacak şekilde belirlenmesi gerekir. Hz. Peygamber; “Kim bir işçi çalıştırmak isterse, ona

vereceği ücreti bildirsin.”^[476] buyurmuştur.

Kıdem tazminatının miktarını ise işe girerken önceden bilmek ve hesaplamak mümkün değildir. Çünkü yıllar sonra alınabilecek bir meblağın ne kadar tutacağı önceden bilinmez. Bu yüzden bu tazminatın miktarında bilinmezlik vardır. Diğer yandan kıdem tazminatını işverenlerin ödemesi; toplu emeklilik veya işten çıkarma gibi durumlarda, onu altından kalkamayacağı ağır tazminat yükü altında bırakmaktadır. Nitekim günümüzde, ekonomik kriz yüzünden bir işyerinin kapanması durumunda, işçilerin toplu olarak kıdem tazminatı istemesi, işvereni iflâsla karşı karşıya getirmektedir. Bu sakıncalar dikkate alınarak kıdem tazminatı, memurların emeklilik ikramiyesinde olduğu gibi, Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından üstlenilmelidir. İşçi ve işverenden kesilen sigorta primleri içinde “emeklilik kıdem tazminatı” için bir hisse bulunursa, kurum, bu kesintileri de işletir, yeni gelirlerle çoğaltır ve işçi emekli olurken topluca bir para alma imkânına kavuşur.

64) İslâm’ın öngördüğü işçi istihdam politikası var mıdır?

Soru: *Günümüzde yaygın işsizlik ve yoksulluğun bulunması, bir İslâm toplumu için bir çelişki değil midir? İslâm’ın işsizliği önlemek için aldığı önlemler nelerdir? Kısaca söz eder misiniz?*

Cevap: İslâm’ın etkili ve belirleyici olduğu bir toplumda yaygın işsizliğin ve yoksulluğun bulunmaması gerekir. Bunların varlığı, İslâm’ın öngördüğü tedbirlerin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

İslâm, herkesin insanca yaşayabileceği bir toplum için gerekli olan sosyal güvenlik önlemlerini almıştır. Zekât bunların başında gelir. Zengin sayılan kesimin nakit para, altın, gümüş, döviz ve ticaret amacıyla elde bulunan bütün mal varlığına ve kira gelirinden elde bulunana kırkta bir; tarım ürünlerine onda bir, sulama ve gübreleme yapılan yerlerde yirmide bir, madenlerde beşte bir; koyun, keçi, sığır ve deve cinsinde belirli oranlarda zekat yükümlülüğü getirerek^[477] yoksullara önemli bir destek sağlamıştır. Yapılan bazı istatistik çalışmalarına göre, zekât müessesesi tam olarak uygulandığı takdirde, Türkiye’de yoksulların mesken ihtiyacı ve evin içinde gerekli olan eşyası dahil bütün ihtiyaçlarını 5-6 yıl gibi kısa bir süre içinde çözebilecek güçtedir.

Günümüzde yeteri kadar yeni iş alanlarının açılmaması, eskilerinin gelişmemesi, finansman kaynaklarının yeteri kadar yatırıma sevk

edilememesi ile ilgilidir. Halkın tasarrufları daha çok döviz, banka, repo, hazine bonosu ve devlet tahvili ile borsa yatırımları yedi'lisi arasında dönüp dolaşmaktadır. Şirketler, hisse senetlerine kâr vermediği ve hisse senetleri reel değerden uzak bulunduğu için, tasarruf sahipleri, risk yerine, önceden miktarı belli olan faize yönelmiştir. İslâm, şirket statüsünde ise “reel anapara”, “reel kâr” ve “reel değerde hisse senedi” ilkesi getirildiği için, tasarrufların doğrudan iktisadî yatırımlara çekilmesi hedeflenmiştir. Böyle bir yapılanmada, istihdam alanları süratle büyür ve yaygın işsizliğin önüne geçilebilir. Nitekim ABD, Kanada gibi ülkelerde başarıyla uygulanan “risk sermayesi (venture capital)” yöntemi de tasarrufları doğrudan yatırımlara çeken yeni bir finansman modelidir. Bu yöntemin İslâm'daki emek-sermaye ortaklığından (mudarebe) başka bir şey olmadığını daha önce açıklamıştık (bk. Temel Bilgiler Bölümü, risk sermayesi (venture capital) konusu.)

- Cahit Talas, *Sosyal Politika*, 3. Baskı, Ankara 1967, s. 117-129
Nahl, 16/90.
Nisâ, 4/58.
A'râf, 7/85.
Nesâî, Eymân, 44.
Zeylâî, Nasbu'r-Râye, IV, 129.
Buhârî, Buyû', 106, İcâre, 12, 15; İbn Mâce, *Rehin*, 4; A. İbn Hanbel, II, 292
Buhârî, İcâre, 12; Miras, *Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, VII, 37 vd.
bk. İbnu'l-Hümâm, age, III, 345 vd.; Kâsânî, age, IV, 30 vd.; *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, I, 558.
Ebû Dâvûd, İmâre, 10; A. İbn Hanbel, IV, 229.
Serahsî, *Mebûsât*, III, 19; İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 222; Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, İstanbul 1310 H., V, 418, 419; Celal Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, s. 298, 299; Döndüren, age, s.464.
Ebû Ubeyd, age, s. 267; Aynî, a. g.e, V, 419.
Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 556.
A. İbn Hanbel, I, 168.
Buhârî, Âhad, 1; Müslim, İmâre, 39; Ebû Dâvud, Cihâd, 87; Nesâî, Bey'a,

Buhârî, *Ahkâm*, 4; Müslim, *İmâre*, 39; Kâsânî, *age*, IV, 184, 189.
Ali Haydar, *age*, I, 923; *Mecelle*, mad. 64, 572, 780.
Suyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, II, 286.
Suyûtî, *age*, II, 290.
Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 233.
el-Fetâvâ'l-Hindiyye, IV, 413, 437, 438; Ali Haydar, *Duraru'l-Hukkâm*, I, 918; *Mecelle*, mad. 425, 568.
Nisâ, 4/59.
Mâide, 5/71.
Buhârî, *İcâre*, 14, *Akdıyye*, 12.
Buhârî, *Zekât*, 25.
Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sünne*, Kahire, t.y., III, 209.
İbn Âbidîn, *age*, V, 63.
Şeybânî, *Asl*, II, 270; Serahsî, *Mebûsût*, XVI, 11; İbn Âbidîn, *age*, VI, 66;
Ali Bardakoğlu, *İslâm'da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri*, Neşr. Ensar, İstanbul 1986, s.216.
Tevbe, 9/71
bk. Bakara, 2/233; Talâk, 65/6; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 163; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 374, 404-408; Serahsî, *age*, V, 182, 186, 192; Usûl, I, 237.
Kâsânî, *age*, VII, 30; İbn Âbidîn, *age*, III, 621.
Buhârî, VII, 47; A. İbn Hanbel, IV, 27.
Kettânî, *Terâtib*, II, 120
Kasas, 28/23.
Buhârî, VI, 159; A. İbn Hanbel, III, 321, 503; Aynî, XX, 218, XIX, 125.
Ahzâb, 33/33.
I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Neşr. Kombad, Konya 1997, Sonuç Bildirgesi, s.1024.
Zeylâî, *Nabbu'r-Râye*, IV, 114; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, IV, 161.
Ergin, *age*, s. 40.
En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34.
Kenan Tunçomağ, *İş Hukuku*, 3. Baskı, I, 400 vd.
Nesâî, *Eymân*, 10.
bk. Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul 1992, s. 490 vd.

V: SİGORTA İLE İLGİLİ MESELELER

65) Hz. Peygamber döneminde, sosyal güvenlik kuruluşu var mıdır?

Soru: *İslâm'ın ilk döneminde fertlerin mal, can ve sağlık risklerine karşı alınan sosyal güvenlik tedbirleri var mıdır?*

Cevap: İslâm, daima darda kalanların ve zayıfların yanında yer almış, dünyanın en köklü yardımlaşma kurumu olan zekât farîzasını getirmiş ve “yoksulları, borçluları, esirlikten kurtulmak isteyenleri” zekât verilecek sınıflar arasına almıştır.^[478] Hz. Muhammed (s.a.s), daha gençlik yıllarında, Mekke’de mal, can ve ırz konularında haksız saldırıya uğrayacak yerli ve yabancıya yardımcı olmak üzere kurulan “Hılfu’l-fudûl (faziletliлер paktı)” cemiyetine üye olmuş, kendisine peygamberliği sırasında bu cemiyetten söz edilince; “*Şimdi çağrılısam yine üye olurum ve bunu kızıl tüylü bir sürü deve ile değişmem*” buyurmuştur.^[479]

Hz. Peygamber ve dört halife döneminde sağlık problemi önemli bir masraf gerektirmediği gibi, at veya develerle yapılan yolculuklarda görülen kazalar da önemsizdi. Ailelerin ev inşası da ucuz ve basit malzemelerle kolay bir şekilde ve malzemenin önemli bir bölümüne para vermeden yapılabilirdi. Bu yüzden hastalık, yangın, yol kazası gibi konularda kişinin gücünü aşan büyük rizikolar söz konusu olmuyordu.

Buna karşılık asıl ağır yük, esirlik veya mala ya da cana karşı verilen zararların tazmininde söz konusu oluyordu. Bu yüzden daha Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde büyük tazminat ödeme durumuyla karşılaşan kimselerin yükünü hafifletmek amacıyla “âkile” veya “maâkıl” sistemi ortaya çıkmıştır. Âkile sistemi, Medine’deki arap kabilelerinin Hz. Peygamber tarafından yeniden teşkilatlandırılması ile birlikte düzenli bir şekil almıştır. Çünkü bir kimse savaşta esir düşse, onun kurtarılması için “fidye”, kasta benzer veya yanlışlıkla öldürmelerde “diyet”, yaralamalarda ise “erş” adı verilen tazminatların ödenmesi gerekiyordu. Bu tazminatların miktarları, çoğu zaman esir ve suçluların ödeme gücünü aşyordu. Hz. Peygamber bu durumu çözüme kavuşturmak için, karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan âkile sistemini kurdu. Buna göre, bir kabilenin mensupları kabile bütçesi için para yardımı yapacak; buna karşılık ödeme gücünü aşan bir tazminatla karşılaşırsa

bu bütçeden yardım bekleyecekti. Hatta kabile bütçesi de yeterli olmazsa diğer akraba ve komşu kabileler onların yardımına gelecekti.

Bu sistem, Hz. Ömer (ö.23/643) tarafından geliştirilerek, insanların mensubu bulunduğu meslekler, askerî, mülkî idare esaslarına veya çeşitli bölgelere göre bir düzenleme yapılmıştır. Hür, akıllı ve ergin erkeklerden oluşan âkile listesi deftere yazılınca, bunlara “dîvan” adı verilmiştir. Bazı müellifler dîvan uygulamasının Hz. Peygamber (s.a.s)’in, Mustalikoğulları Gazası’ndan (H.5/M. 627) sonra, ganîmetlerdeki devlet payı olan beşte biri (humus) idare etmek üzere Mahmiye b. Cez’i tayin etmesiyle başladığını söylerler.^[480]

Diğer yandan “Medine Vesikası” olarak da bilinen ilk anayasada diyet, kurtuluş fidyesi veya ağır mâlî yüklerle ilgili maddelerin bulunması, Hz. Peygamber’in Medine’ye geçer geçmez sosyal güvenlik konusuna el attığını gösterir. Medine ve çevresinde yaşayan yahudi ve müşrikleri de kapsayan bu ilk anayasanın 11. maddesi şöyledir: “Mü’minler kendi aralarında ağır tazminat yükü altında bulunan hiç kimseyi bu durumda bırakmayacaklar, fidiye veya kan diyeti gibi borçlarını iyi ve mâkul bilinen esaslara göre vereceklerdir.” Yine 3’ten 12’ye kadar olan maddelerde çeşitli kabilelerin adları ayrı ayrı sayılarak, bunların kendi aralarında, ağır mâlî yükümlülükleri, ortaklaşa meydana getirecekleri bir fondan karşılayacakları belirtilir. Buna göre her kabile veya zümre ortak bir sosyal güvenlik kuruluşuna kavuşturulmuş oluyordu.^[481] Onbirinci maddede bulunan “mufrah” terimini Ebu Ubeyd (ö.224/838); “Borç yüzünden ağır yük altında bulunan kimse” diye açıklar. Eğer bir kimse esir düşmek veya yanlışlıkla birisini öldürmek sonucunda fidiye veya diyet ödemek zorunda kalırsa, buna yardım yapılacaktır.^[482]

Bir İslâm toplumunda, diyet ödeme imkânı bulamayanların diyeti, zekât fonundan karşılanır. Nitekim Hz. Peygamber, ana karnındaki cenînin düşmesine sebep olan birisini diyet cezasına çarptırmıştır. Suçlunun hısımları bunu ödeme güçlerinin bulunmadığını bildirince, diyet onun kabilesinin zekât gelirlerinden ödenmiştir.^[483]

Hanefîlere göre diyet yükümlüsü, suçlu dîvan ehlinden ise dîvandır. Bu durumda diyet, dîvan üyelerinin atâ veya rızıklarından (maaş) kesilir. Hz. Ömer’in uygulaması da bu şekilde olmuştur.^[484] Buna göre, Hz. Ömer döneminde oluşturulan “dîvanlar”, Devletin önemli mâlî fonksiyonlarının toplandığı ve bütçe fazlası ödeneklerin değerlendirildiği, bir sosyal yardımlaşma sigortası görevi de ifâ etmiştir.

66) Günümüzde İslâm'a uygun sigorta kuruluşu nasıl olmalıdır?

Soru: *İslâm'a göre, mala, cana veya sağlığa gelebilecek zararlara karşı nasıl bir sigorta oluşturulabilir?*

Cevap: İslâm dünyası, klâsik dönemde günümüz sigorta çeşidine giren bir kuruluşu ele alarak tartışmamış, Avrupa'da erken dönemde ortaya çıkan denizcilik sigortası ile de ancak, son devir Hanefî fakihlerinden İbn Âbidin'in (ö.1252/1836) konuyu kritik etmesi üzerine tanışmıştır. İbn Âbidîn'e göre; darulharpte ortağı bulunan bir Müslüman, malını oradaki bir sigorta şirketine sigorta ettirirse, hasarın bedelini gayrimüslim ortağı alır ve kendi rızasıyla da Müslümana devredince, sigorta parası Müslümana helal olur.^[485]

İbn Âbidin, Müslümanlar arasında yapılacak sigorta sözleşmesine dayanarak, telef olan malın bedelini almanın caiz olmadığını şu delillere dayandırmıştır:

1) Sigorta sözleşmesinde dört tazmin sebebinden hiç birisi gerçekleşmez. Sigorta şirketinin telef olan bir malı tazminle yükümlü tutulabilmesi için, zarara uğrayan mal veya can konusunda; a) Haksız bir saldırısının bulunması, b) Telefe sebep olması, c) Mala gasp veya hırsızlık gibi emanet niteliğinde olmayan bir yolla el koymuş bulunması, d) Hasara uğrayan mala kefil olması gerekir. Bunlardan hiçbirisi gerçekleşmediği için, sigorta şirketinin, meydana gelen zararı tazmin etmesi gerekmez.

2) Sigorta, ücret karşılığında emanetçilik yapan kimsenin, emanet mal telef olunca, onu tazmin etmesi niteliğinde de değildir.

3) Sigorta aldatmanın tazmini niteliğinde de değildir. Çünkü aldatanın tehlikeyi bilmesi, aldatılanın ise bunu bilmemesi gerekir.^[486]

Sigorta konusu dikkatlice incelendiğinde, özellikle işyeri, iş makinaları, fabrika, menkul ve gayrimenkullerle, trafik sigortalarında meydana gelecek zarar iki yönlüdür. Sigortalının kendi malına gelen zarar veya onun üçüncü kişilerin malına verdiği zarar. Günümüzde birinciye kasko sigortası, ikinciye ise trafik sigortası denilmektedir. Özellikle trafik araçlarıyla üçüncü kişilerin malına verilen zararın karşılanmasında pratik çözümlere ihtiyaç vardır. Bütün araçlar kanun gereği sigortalı olunca, araçlara veya yolculara verilen zararın, sigorta şirketince tazmin edilmesi birtakım kolaylıklar sağlamaktadır. Çünkü İzmir'li bir araç sahibi ile Van'lı araç sahibinin Afyon'da kaza yaptıkları düşünülürse, hasarı birbirinden almaları güç bir olaydır. Ancak böyle bir kazanın riskini üstlenen sigorta şirketinden bunu kolaylıkla almak mümkün

olmaktadır. Buna göre, trafik başta olmak üzere kimi alanlarda sigortanın zaruret hâlini aldığı ortadadır. Ancak bunun, tepe noktasında devletin organize ettiği, kâr amacı bulunmayan bir yardımlaşma kurumu olarak düzenlenmesi gerekir.

Sigorta şirketinin zorunlu olmadığı bir tazminat riskinin altına girmesi, kaporalı satışa benzemektedir. “Belli bir süre içinde satış gerçekleşmezse verilen raporanın satıcının olacağı” şartını çoğunluk fakihler kabul etmiyorsa da, Ahmed İbn Hanbel (ö.241/753) aksi görüştedir. Hz. Ömer’in uygulaması da bu yönde olmuştur.^[487] Tabiin fakihlerinden olup, Irak yöresinde 70 yılın üzerinde kadılık yapan Kadı Şurayh (ö.87/705) bu konuda şu sonuca ulaşmıştır: “Bir kimse, zorlama olmaksızın kendi isteği ile, kendi aleyhine bir şart koysa, bu onun aleyhine sabit olur.”^[488] Sigorta şirketi de bir bedel karşılığında, kendi isteğiyle belirsiz bir riski üstlenmektedir. Ancak hasar karşısında, üstleneceği tazminatın üst sınırını da bilmektedir.

67) Günümüz sigorta çeşitlerini İslâmî açıdan değerlendirir misiniz?

Soru: *Günümüzde mal, can ve sağlık konularında pek çok sigorta çeşitleri ve kuruluşları var. Bu arada devletin kurduğu Emekli Sandığı ve Sosyal Sigortalar Kurumu gibi sosyal güvenlik kuruluşları mevcut. Bunları İslâmî açıdan değerlendirir misiniz?*

Cevap: Sigorta, mala veya cana karşı beklenmedik bir anda meydana gelen, tek kişinin altından kalkamayacağı ağır yükü, mümkün olduğu kadar fazla sayıda kişilere yaymak ve böylece büyük zararları, kimseye ağır gelmeyecek bir yolla karşılamaktır.

Günümüzde sigorta çeşitleri genel olarak üç kısma ayrılabilir:

1) *Karşılıklı yardımlaşma sigortası:* Bu çeşit sigorta kooperatif şeklinde, en az 200 ortaklı olmak üzere kurulabilmektedir. T.T.Kanunu 1263. Maddede bu çeşit sigorta şöyle tarif edilmiştir: Birçok şahısların birleşerek, içlerinden herhangi birinin karşılaşacağı her çeşit tehlikeden (risk) doğan zararları tazmin etmeyi taahhüt etmelerine “karşılıklı sigorta” denir. Türk toplumunda Ankara’da kurulan “Sınırlı Sorumlu Birlik Sigorta Kooperatifi” dışında, pek başvurulmayan bu sigorta çeşidi, kanaatimizce İslâmî ölçüler içinde geliştirilebilir. Çünkü kooperatif ana sözleşmesini taraflar serbestçe hazırlarken, yardımlaşma ilkesini esas alarak, faize düşmeyecek bir düzenleme yapabilirler.^[489]

2) *Sosyal sigortalar*: Devlet eliyle kurulan Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağkur gibi kuruluşlar bu niteliktedir. Burada emeği ile geçinebilme güvencesi ve sağlıkla ilgili olarak çıkabilecek ani risklere karşı önlem alma ana hedeftir. Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO) 1952 tarihli sözleşmede, sosyal sigorta kapsamına giren rizikoları, şöyle belirlemiştir: Hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık, iş kazası, meslek hastalığı, ölüm, ailevî yükler ve işsizlik. Türkiye bunlardan son ikisini henüz sosyal güvenlik kapsamına almamıştır.^[490] Bu çeşit sigortalar, devlet kâr gayesi gütmeyeği için “karşılıklı yardımlaşma” esasına dayanır. İşçi veya memurlar içinde, bu kurumlardan kendi hakkı olanın üstünde yararlananlara, diğerleri yardım etmiş sayılır. Bütün yararlanmaya rağmen, vefatından sonra bu kurumlarda hakkı kalanlar da bunu geride kalan sigortalılara bağışlamış sayılır. Hadiste şöyle buyrulur: “*Birbirinize karşılıklı olarak bağışta bulununuz, o zaman birbirinizi seversiniz.*”^[491]

3) *Ticârî amaçlı sigortalar*: Bunlar kaza, yangın, sağlık, işsizlik, emeklilik gibi bütün riziko alanlarında, özel sektörce, kâr amacıyla kurulan ve anonim ortaklık statüsünde faaliyet gösteren kuruluşlardır. Yalnız üyeleri arasındaki yardımlaşmayı organize etmek için değil, para kazanmayı hedeflerler. Belli risk alanları tespit ederek, sigortacılıkta kullanılan “ihtimaller hesabı”, “büyük sayılar kuramı” gibi tekniklerden yararlanarak ve sigortacılık sektöründeki rekabeti de dikkate alarak prim miktarlarını belirlerler.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan özel ticârî sigortaların sakıncalarını şu şekilde ifade edebiliriz.

a) Ticârî sigortaların büyük bir bölümü, faizli bankaların yan kuruluşu olup, banka mevduatlarının önemli bir bölümünü sigorta primleri oluşturmaktadır.

b) Bu sigortaların topladığı primlerin büyük bir bölümü banka yanında, repo, hazine bonusu, devlet veya özel şirket tahvillerine yatırılmakta ve faiz gelirleriyle ayakta durmaktadırlar.

c) Ticârî sigortalar için “reasürans (sigortanın sigortası)” zorunluluğu vardır. Bu da büyük riskleri yaymak amacını taşıdığı için, sigorta şirketleri kendilerini çeşitli batı ülkelerindeki daha büyük sigorta şirketlerine sigorta ettirmektedirler. Bu yolla, yurt dışına büyük bir prim döviz akışı olmaktadır.

d) Yardımlaşmanın ikinci planda kaldığı bu çeşit şirketlerde, sigorta konusu olan malda hasar olursa, primin 25-30 katı gibi bir tazminatın üstlenilmesinde garar, kumar ve faiz gibi akdi bâtil kılan unsurlar bulunmaktadır.

Sonuç olarak, İslam’da sigorta havuzunu “teavün ve tekafül (karşılıklı yardımlaşma ve kefilleşme)” ilkesi içinde değerlendirmek mümkündür.

Ancak sigorta havuzunun meşrû şekilde işletilmesi gerekir. Buna göre günümüzde trafik sigortası başta olmak üzere, malın sigortası gereken durumlarda, ticârî faaliyetleri meşrû olan ve faiz muamelelerine girmediği bilinen sigorta şirketleri tercih edilmelidir.

68) Hayat sigortası caiz midir?

Soru: *Kimi sigorta şirketleri, uzun yıllar sigorta primi alarak, ölüm tarihinde mirasçılara belli miktarda maaş veya toplu para ödemeyi taahhüt etmektedirler. Bu câiz midir?*

Cevap: Kaza, yangın ve benzeri hasarların sigortasında, mala gelen zararın giderilmesi, mal sahibinin önceki duruma getirilmesi hedeflenir. Burada belki, sigorta şirketinin zorunlu olmadığı bir şeyi taahhüt etmesi söz konusu olur ve daima karşılıklı yardımlaşma akla gelir. Hayat sigortasında ise, telef olan veya hasara uğrayan bir şey söz konusu olmaksızın, yalnız belirli miktarda prim ödeyerek, belirsiz bir zamanda toplu para almaktan ibaret garar (bilinmezlik), kumar ve faiz muamelesini kapsayan bir nitelik görülmektedir. Şirketin bu sakıncaları giderildiği, statüsü dayanışma ilkesine dayandırıldığı ve sermayesi meşrû işlerde kullanıldığı takdirde caiz hâle gelmesi mümkündür.

69) Sosyal sigortalar kurumuna, hiç çalışmadan prim ödeyerek emekli olmak ve emekli maaşı almak caiz midir?

Soru: *Beş yıl kadar sigortalı olarak çalıştıktan sonra, bir işyeri beni hiç çalışmaksızın işçi bordrolarına ekledi ve yıllarca prim ödedim. İşyerine de her ay bir miktar fazla para verdim. Bugün emekliyim. Maaşım caiz midir?*

Cevap: Sosyal sigortalar kurumu, çalışan işçilerin sosyal güvenliği, sağlık yardımı ve emekli maaşı gibi ihtiyaçları için kurulmuştur. Bu kuruluşun statüsünde, çalışmadan yalnız toplu prim ödeyerek emekli olanlar bulunabilir. Ev hanımlarının “isteğe bağlı” sigortalı olarak günü gelince emekli olması gibi. Aynı durum, erkeklerin eksik kalan çalışma süresi için de söz konusu ise, emekliliğinizde bir sakınca bulunmaz. Ancak çalışanların bordrosunda ve üstelik işyerine “rüşvet” vermek suretiyle bir emeklilik sağlanmışsa, emeklilik maaşının sadece, fiilen çalışarak prim ödediğiniz kadarını alabilirsiniz.

70) Malezya’da uygulanan sigorta sistemi hakkında bilgi verir

misiniz?

Soru: Malezya’da sigorta sisteminin “emek-sermaye (mudarebe) ortaklığı” yöntemiyle işletildiği ve millî reasürans’ın kurulduğu haber alınıyor. Bu konuda bilgi verir misiniz?

Cevap: Malezya’da, İslâm’ın “karşılıklı yardımlaşma” ve “emek-sermaye ortaklığı (mudarebe)” yöntemine dayalı, özel sektörce işletilen bir sigorta (tekafül) sistemini başarıyla uyguladığı bilinmektedir.

Birbirine karşılıklı kefil olma anlamına gelen “tekâfül” sistemi, ikiye ayrılır. Aile tekafül işletmesi (sosyal sigorta) ve genel tekafül işletmesi (İslâmî genel sigorta-kaza, afet vb. risklere karşı yapılan sigorta).

Devletin denetiminde şirket olarak organize olan bu sigorta kurumlarına prim ödeyenler, aynı zamanda Mudarebe’nin, sermaye sahibi tarafını oluşturur. Şirket yönetimi de “işletmeci (mudarib)” durumundadır. Sosyal sigortalarda, işletmeci kârın % 30 kadarını alırken, bu oran genel mal sigortalarında % 50’dir. Kaza, yangın, afet vb. risklerin yüksek olması yüzünden burada işletmecinin alacağı kâr oranı artırılmıştır. Hâlbuki gerek, ABD vb. ülkelerde uygulanan risk sermayesi modelinde ve gerekse, Türkiye’de faizsiz çalışan finans kurumlarında, işletmenin alacağı kâr oranı % 18-22 arasında değişmektedir.

Malezya örneğine göre, meselâ; Bursa yöresinde bütün karayolu araçları, en küçük otomobilden en büyük otobüs ve turlara kadar 500 ABD doları ile 10 bin dolar arasında değişen primlerle, genel sigorta kapsamına alınsa, bölgenin prim toplamı 100 milyon dolar olsa, bu sermayeyi işletmeyi üstlenen şirket, bunu süper marketler zinciri içinde Mudarebe yöntemiyle işletse; yıl boyunca, trafik kazaları için hasar bedelleri, kârın dörtte birinden mahsup edilmek üzere ödenir. Bu dörtte bir yeterli olmazsa, diğer dörtte bire mahsup yansıtılır. Ancak Malezya uygulamasında on yıllık tecrübeye göre, hasar ödemelerine, Mudarebe işletmesi kârının dörtte birinin yeterli olduğu görülmüştür. Hasarların çok olduğu dönemde, kârın % 50’si de yeterli olmasa, işletmeciye ait olan öbür % 50 kârdan, bu da yeterli olmazsa, anaparadan hasar bedellerinin ödenmesi gerekecektir. İşte burada, bütün sigortalılar, Mudarebe işletmesinin gerçek ortağı olması yanında, aynı zamanda, ortakların karşılaşacağı büyük zararların önce şirket kârından, bu da yetmezse, anaparadan karşılanacağı konusunda birbirinin kefil sayıldığı için, sisteme “tekafül (karşılıklı kefil olma)” adı verilmiştir.

Diğer yandan, başlangıçta ödenen primlerin bir bölümünün, devlet tarafından merkezî bir fona aktarılmasıyla da, tepe noktada bu genel kefalete,

devlet kefaleti de eklenmiştir. Başka bir deyimle, bütün sigortaları, devlet kendi sigorta şemsiyesi altına alarak reasürans (sigortanın sigortası) problemini kendi ülke sınırları içinde çözmüştür.^[492]

Günümüzde, Türkiye'nin reasürans işlemi için, fabrika, işyeri ve gayrimenkuller için % 70, trafik sigortası için % 15 gibi oranlarda, dış ülkelere prim transfer ettiği düşünülürse, Malezya'nın bu konuda bizden ne kadar ileride olduğu anlaşılır.

Tevbe, 9/60 .

İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128 vd.; İbn Hişam, *Sîre*, I, 141, 142; İbnu'l-Esîr, *Kâmil*, II, 41; Şibli, *Asr-ı Saadet*, I, 134, 135.

Muhammed Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, Ankara 1961, s. 201 vd.

Ebû Ubeyd, *El-Emvâl*, Mısır 1353 H. s. 202 vd.; İbn Hişam, *Sîre*, II, 147, 148; Hamidullah, *Vesâik*, s. 41, 42, *İslâm Peygamberi*, Terc. Salih Tuğ, İstanbul 1980, I, 220 vd.

Ebû Ubeyd, age, s. 205.

Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Mısır 1308, IV, 476.

Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, s. 46-50; Ebû Ubeyd, age, s. 15.

İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, III, 273 vd.

İbn Âbidîn, age, III, 273 vd.; Zühaylî, age, IV, 443, 444; Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İstanbul 1990, II, 27 vd.

bk Buhârî, *Husumât*, 8; İbnu'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, III, 401 Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, V, 153.

İbnu'l-Kayyim, age, III, 400; Zühaylî, age, IV, 211; bk. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s.178, 179.

Nihat Dalgın, *Kaza, Hayat ve İşsizlik Sigortalarına Yeni Bir Yaklaşım*, Bildiri, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad, Konya 1997, s. 897, 898.

Faruk Beşer, *İslâm Şeriatı Açısından Sigorta*, Bildiri, Kombad, Konya, 1997, s. 849.

Mâlik, *Muvatta'*, Hüsnü'l-Huluk, 16.

Ayrıntı için bk. Muhammed Fazlı Yusuf, *Brief Outline Of On The Concept And Operational System Of Takaful Business (Islamic Insurance)*, Tebliğ, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi,

Kombad, Konya 1997, s. 931-941, Türkçe tercemesi, age, s.945-956

VI: KUYUMCULUK VE DÖVİZCİLİKLE İLGİLİ MESELELER

71) Sarrafların muamelelerinde dikkat etmesi gereken noktalar nelerdir?

Soru: *Kuyumculuk işi yapmaktayım, kimi zaman satın aldığımız altının bedelini bir hafta sonra veriyoruz. Vade olunca faiz olur, diyorlar. Sarraflık yapanların dikkat etmesi gereken noktaları kısaca yazar mısınız?*

Cevap: İslâm fıkında; altın, gümüş, para veya döviz çeşitlerinin birbiriyle mübadelesine “sarf muamelesi” denir. Günümüzde sarrafların veya döviz bürolarının yaptığı alım-satımlar bu kapsama girer.

Altın, gümüş veya para mübadelesinde, faize düşmemek için aşağıdaki dört noktaya dikkat edilmelidir.

a) *Bedeller karşılıklı olarak peşin ödenmelidir.*

Sarf muamelesinin yapıldığı mecliste, her iki bedelin de taraflarca peşin olarak kabzedilmiş olması gerekir. Aksi halde “nesie (veresiyeden doğan) ribası” meydana gelir. (bk. “Faiz” konusu) Hadiste şöyle buyurulmuştur: “Altın altınla misli misline ve peşin olarak; gümüş gümüşle misli misline ve peşin olarak satılmalıdır.”^[493] “Altın ve gümüşten peşin olmayanı peşin olan karşılığında satmayınız.”^[494] Eğer sarraf müşterisine, vade konusunda yardımcı olmak istiyorsa, parası peşin olarak ödenmeyen altın veya döviz “karz-ı hasen” olarak verebilir. Bu takdirde alıcı, teslim aldığı miktardaki altın veya döviz sarrafa borçlanmış olur.

b) *Cinsler bir olunca, eşit miktarlar mübadele edilmelidir.*

Altın altınla, gümüş gümüşle, bir para çeşidi kendi cinsi ile eşit miktarlarda değiştirilebilir. Çünkü yukarıdaki hadiste cinsler bir olunca, değişimin “eşit ağırlıkta veya sayıda” yapılması istenmiştir.

Nitekim Hayber’in fethinden sonra ganimetlerden altın ve boncuk dizili bir gerdanlık, altın para olan dinarla satılmak istenince, Hz. Peygamber gerdanlıktaki altınların çıkarılmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: “Altın altına karşılık tartı iledir.”^[495] Burada gerdanlığın boncuk ve benzeri süsleri için ayrıca değer konulur.

Buna göre, aynı cinsten iki şey değiştirilmek istenince, birisi para ile satılmalı ve bu bedelle, diğerinden tutarınca alınmalıdır.

c) *Şart muhayyerliği öne sürülmemelidir.*

Sarf muamelelerinde iki tarafın veya tek tarafın şart muhayyerliği öne sürmesi caiz değildir. Çünkü sarf akdinde karşılıklı kabz şart olduğu için böyle bir seçim hakkının bulunması mülkiyetin intikaline engel olur. Bu yüzden de satış fâsit olur. Görme ve kusur (ayıp) muhayyerliğinin bir sarf muamelesinde bulunmasında ise bir sakınca yoktur. Çünkü bu ikisi, mülkiyetin karşı tarafa geçmesine engel teşkil etmez.^[496]

d) *Veresiye satış yapılmamalıdır.*

Sarf muamelesinde her iki taraf veya bir taraf için vadenin söz konusu olmaması gerekir. Aksi halde akit fâsit olur. Çünkü vade, kabzı erteler. Eğer lehine vade konuşulan kişi akit meclisinden ayrılmazdan önce vadeyi düşürür ve gereken bedeli öderse sarf akdi geçerli hâle gelir. İmam Züfer (ö.158/775) aksi görüştedir.^[497]

Son iki şart, bedellerin peşin ödenmesi prensibinin tabîî sonucudur. Çünkü kabz bunlarla birlikte bulunmaz.

72) Döviz alım - satımı yapanların dikkat etmesi gereken noktalar nelerdir?

Soru: *Döviz bürosu işletmekteyim. Kimi zaman, müşterinin istediği miktarda döviz bulunmuyor. Pazarlığı yaparak bedelini peşin alıyorum ve döviz toplanınca da bazen 2-3 gün sonra dövizini teslim ediyorum. Yapılan muamelede faiz var mıdır?*

Cevap: Döviz alım-satımının peşin yapılması gerekir. Eğer vadeli satış yapılırsa “nesie (vadeye dayalı) faizi” meydana gelir. Ashab-ı kiramdan Mâlik b. Evs (r.a) yüz dinar altın parayı, gümüş para olan dirhemlerle değiştirmek istemişti. Talha b. Ubeydillah (ö.36/656) ile pazarlık yapıp anlaşılabilir ve Mâlik, dinarları ona teslim etti. Alıcı, yanında dirhem bulunmadığı için bedelini akşam üzeri verebileceğini bildirdi. Bu alış-verişini izleyen Hz. Ömer (ö.23/643) tarafların birbirinden ayrılmadan önce bedelleri peşin vermesi gerektiğini söylemiş ve delil olarak da Allah Rasûlü'nün şu hadisini nakletmiştir: “*Altın altınla, gümüş gümüşle peşin olarak ve misli misline (alıp-satılır).*”^[498]

İslâm para mübadelesinde ve faiz cereyan eden diğer malların kendi

cinsiyle veya başka cinsle trampasında “peşin değişim” esasını getirmekle bunların ticaretini sınırlamayıcı ve haksız kazanç aracı hâline getirilmesini önlemeyi hedeflemiştir.

Müşterinin ihtiyacı olan döviz, büronun elinde mevcut değilse, döviz bedeli olan başka cins para, büroya, ancak “emanet” veya “karz-ı hasen” olarak bırakılabilir. Böyle bir durumda dövizini teslim alırken geçerli olan kur üzerinden satış gerçekleştirilir.

73) İki ay sonraki tahmini döviz fiyatı üzerinden işlem yapmak geçerli midir?

Soru: *İhracat ve ithalat yapan birisiyim. İleriye yönelik sürekli döviz ihtiyacım bulunduğu için, bir veya iki ay sonraki tahmini fiyatta anlaşarak, günü geldiğinde anlaştığımız fiyat üzerinden dövizini alıyorum. Bunda bir sakınca var mıdır?*

Cevap: Belli tarihlerde, belli miktarda dövizini almak veya satmak durumunda bulunan kimse, planlama açısından, bu konuda ön anlaşma yapabilir. Fakat bu bir, “va’ d sözleşmesi” olup, satış akdi niteliğinde değildir ve tarafları da bağlamaz. Döviz satışının, konuşulan tarihteki kur üzerinden hesaplanıp sonuçlandırılması gerekir. İleride belirli bir tarihte, büyük miktarda döviz ihtiyacı olacak olan kimse, elinde Türk parası biriktikçe döviz alma yoluna gitmeli ve döviz alımını son güne bırakmamalıdır. Bununla birlikte son gün alım yapacaksa, o günün kur fiyatı üzerinden hesaplamak gerekir.

74) Veresiye altın veya döviz satmak zorunda kalan kimse, bunu nasıl yapmalıdır?

Soru: *Sarrafa dükkânım var. Kimi zaman kıramayacağımız müşteri geliyor, düğün harcamaları arasında, zinet için ayrılan parası yeterli olmuyor. Kız tarafı fazlaca zinet isteyince, hasat mevsiminde ödenmek üzere borç yazdırmak istiyorlar. Böyle bir durumda ne yapmak gerekir?*

Cevap: Sarrafın altın veya gümüş cinsinden olan zineti peşin bir bedelle satması gerekir. Aksi durumda “nesie (veresiyeden doğan) ribası” meydana gelir. Böyle bir durumda sarraf, bedelsiz vereceği altını, ancak “karz-ı hasen” olarak verebilir. Bu takdirde alıcı, teslim aldığı miktardaki altını sarrafa borçlanmış olur. Geri verme tarihinde aynı miktar ve ayardaki altını veya o tarihteki bedelini ödemesi gerekir. Altın bedelinin bir bölümünü ödeyip, bir

bölümü vadeli kalacak olsa, yine kalan kısım için karz-ı hasen yöntemine başvurulmalıdır. Hanefîlere göre karz-ı hasende vade hukuken değil, ahlâk bakımından bağlayıcı olur. Bu yüzden sarraf, gerektiğinde alacağını vadesinden önce de isteyebilir.

75) Eski altınla yeni altın değişiminde ortaya çıkan fark fâiz midir?

Soru: *Eski altınlarımı, yeni çeşit zinetle değiştirmek üzere sarrafa gittim. 100 gr. geldi. Beğendiğim aynı ayardaki altınlardan 96 gr. verdi. Sarrafın % 4 eksikliği ile altın değişimi yapması faiz niteliğinde midir?*

Cevap: Aynı ayarda olan altın çeşidi değiştirilecekse, eski-yeni ayırımı yapılmaksızın peşin ve eşit miktarda değiştirilebilir. Aksi durumda “fazlalık ribası” meydana gelir.^[499] Böyle bir durumda, kuyumcu eski altını, o günkü değeri üzerinden, başka cins bir para ile satın aldıktan sonra, alıcı ister o kuyumcudan, isterse başka bir kuyumcudan yeni altın satın alabilir. Bu ikinci muamelede, yeni altın miktarı % 4 eksik olsa bile ribadan söz edilemez. Çünkü eski altının satımı ve yenisinin alımı iki ayrı muamele ile olmuştur. Ancak burada eski altını satın alan kuyumcu, yeni altının da kendisinden alınması durumunda, iki alış-verişten de kâr edeceği için, fiyatlarda indirim yapabilir. Bu indirimin faizle bir ilgisi bulunmaz.

76) Telefonla döviz veya altın alım-satımı yapılabilir mi?

Soru: *Bir Anadolu şehrinde kuyumculuk yapıyordum. Akşam geç saatte İstanbul'daki imalatçı kuyumcu ile hurda altın ve yeni altın fiyatları üzerinde telefonla görüşerek mutabık kalıyoruz. O gece emanetçi ile gönderdiğim hurda altın yerine ertesi gün, aynı emanetçi bir gün önce konuşulan fiyatla işlenmiş altını teslim alıp, getiriyor. Yani muamele yaklaşık 24 saat içinde tamamlanıyor. Burada faiz veya başka bir sakınca doğuyor mu?*

Cevap: Telefonla döviz veya altın bağlantısı kurmak, satıstan çok, bir “satış va'di” niteliğindedir. Böyle bir durumda bedellerin fiilen değiştirildiği gün veya saatte, bir kur değişikliği olmamışsa, İslâmî bir sakınca doğmaz. Fakat telefon görüşmesi ile ilk bedelin karşı tarafa ulaştığı süre içinde kur değişikliği olmuşsa, her iki taraf için de asıl değişim sırasındaki döviz veya altın kurunu esas alma hakkı vardır. Çünkü gerçek “sarf akdi” iki bedelin değiştirildiği anda meydana gelmiş olur. Ancak, bağlayıcı olmamakla birlikte, taraflar, telefonda görüştikleri fiyatlara bağlı kalırlarsa, bunda da bir

sakınca bulunmaz. Çünkü bir satım akdinde, bedelin düşük veya yüksek tutulması aldatma, hile veya fâhiş gabin bulunmadığı sürece caiz olur.^[500]

Sonuç olarak, bir Anadolu şehrinde, emanetçinin getirdiği hurda altın, İstanbul'daki kuyumcuya veya darphaneye teslim edildikten sonra, para değeri üzerinden satış gerçekleşir. Aynı mecliste işlenmiş yeni altın alımı da yapılmışsa, iki muamele ile değişim gerçekleşmiş olur. Kuyumcudaki hazır altın bulunmadığı için akşam saatlerinde alım yapılacaksa, kuyumcunun bu arada altına gelen zammı yansıtma hakkı bulunur. Çünkü yeni altın için, işlenmiş altının satıldığı sıradaki fiyat esas alınır. Bu durum, döviz veya altın satışlarında “veresiye satış”, “selem (para peşin, mal veresiye)” veya “istisna” akdi (sanatkâra sipariş vermek) gibi vadeli satışların yapılamaması ile yakından ilgilidir.

77) Külçe altının yıllık %12 gibi bir fazlalıkla kiraya verilmesi caiz midir?

Soru: Kimi bankalar, yıllık % 12 ile külçe altın kiraya veriyor. Böyle bir altının kredi olarak alınması caiz olur mu?

Cevap: Kira sözleşmesinin konusu “yararlanma” dır. Bu yüzden böyle bir sözleşme, mal üzerinde yalnız yararlanma hakkı meydana getirir. Buna göre, kendisini (ayn) tüketmekle yararlanma mümkün olan şeyler kira sözleşmesine elverişli değildir. Meselâ; altın, gümüş, para, döviz, yiyecek ve içecek maddeleri gibi ayn'ı tüketilmedikçe yararlanılamayan şeyler üzerinde kira sözleşmesi yapılamaz. Çünkü kirada akdin konusu, malın kendisi değil, o şeyden yararlanmadır.^[501] Bir altın gerdanlığın düğün süresince takılmak üzere kiralanması konunun bir istisnasıdır.

Buna göre, yıllık % 12 ve benzeri bir fazlalıkla külçe altın kiralamak, altını bu kadar faizle tasarruf etmekten ibarettir. Buradaki “kiralama” sözcüğü sonucu değiştirmez. Çünkü akitlerde muteber olan, sözcükler değil, anlamlardır.^[502]

78) Takılması dinen câiz olmayan bir zinetin üretilmesi veya ticaretinin yapılması caiz midir?

Soru: Kuyumcunun haç, altı köşe yıldız gibi dinî sembolleri ve yine erkeğe ait altın yüzük, künye, zincir vb. şeyleri üretip satması caiz midir?

Cevap: İlke olarak yenilmesi, içilmesi veya kullanılması caiz olmayan bir şeyin üretilmesi veya ticaretinin yapılması da caiz değildir. Ancak haç, altı

köşe yıldız gibi bir zineti gayrimüslimin takması, kendi dini bakımından mubah olunca, onlara satmanın bir sakıncası bulunmaz. Diğer yandan erkeğe ait altın yüzük, sembol olarak alınıp, sandıkta muhafaza ediliyorsa bunun satılmasında da sakınca olmaz. Ancak bunları alanlar genel olarak kullanmak üzere aldıkları için, bu kullanımın haramlık veya kerahetine, üretip satanların da katıldıklarında şüphe yoktur. Mü'min kuyumcunun nişan yüzüğü vb. için müşteriye celbedecek hâlis gümüş yüzükleri bulundurması uygun olur.

Diğer yandan altın yüzüğün, süs olarak değil de nişan yüzüğü olarak erkek tarafından da kullanılmasının caiz olduğu görüşünü öne sürenler olmuştur. [503] Ancak böyle bir uygulama, erkekler arasında altın zinet kullanımının yayılmasına yol açabilir. Bu takdirde altın bileklik veya altın zincir takan erkeklere de kapı açılmış olur.

Buhârî, Buyû', 78; Müslim, Musâkât, 81, 83, 85, 90; Ebû Dâvud, Buyû', 12.

Buhârî, Buyû', 78; Müslim, Musâkât, 75, 76; Tirmizî, Buyû', 24.

Müslim, Musâkât, 17.

Kâsânî, *Bedâiyu's-Sanâyi'*, V, 219; İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 367; İbn Âbidîn, age, IV, 246.

Kâsânî, age, V, 219; İbn Âbidîn, age, IV, 246.

Buhârî, Buyû', 53, 76; A. İbn Hanbel, IV, 19, 20.

bk. Buhârî, Buyû', 78; Müslim, Musâkât, 81, 83, 85, 90; Ebû Dâvud, Buyû', 12.

bk. Ebû Dâvud, Buyû', 14; Nesâî, Buyû', 50, 52; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 334, 335.

bk. Kâsânî, age, IV, 174; İbnu'l-Hümâm, age, VII, 145; Zeylaî, *Tebyînu'l-Hakâik*, Emîriyye baskısı, V; 105; İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 398; Zühaylî, *Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dımaşk 1985, IV, 732, 733.

bk. Mecelle, mad. 3.

Bu konuda Berâ İbn Âzib (ö.72/691)'den nakledilen çelişkili iki rivâyet için bk. Buhârî, Cenâiz, 2, Mezâlim, 5, Nikâh, 71, Eşribe, 28; Tirmizî, Edeb, 45; Nesâî, Cenâiz, 53; Ahmed İbn Hanbel, Musned, IV, 293; Kamil Miras, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Ankara 1982, IV, 275, 276, 287-289.

VII: KARIŞIK MESELELER

79) Borsa nedir? İşlemleri hakkında kısa bilgi verir misiniz?

Soru: *Borsa nedir? Borsa aracı kuruluşu, acentelik hakkı ve brocer gibi temsilcilik görevi alınabilir mi? Borsa oyunu ne demektir?*

Cevap: Borsa sözcüğü, ortaçağ Avrupa'sında Van der Bourse adlı bir bankerin Bruges'te işlettiği Hotel des Bourges adlı bir iş hanının adından alınmadır. Ticaretle uğraşanlar bu handa toplanarak numune üzerinden alım-satım yaparlarmış. Satış sırasında malın kendisi ortada olmadığı için buna "soyut pazar" denilmiştir. Aynı mal borsada, maddî varlığı ortada olmadığı halde, bir kaç kez alınıp satılabilir ve soyut olarak el değiştirebilirdi. Bu ilk mal borsalarından sonra, döviz borsaları, menkul kıymetler borsası, taşıma işleri borsası ve emekçi borsaları gibi birçok borsa çeşitleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'de hububat borsası, ticaret borsası, menkul kıymetler borsası, altın borsası gibi çeşitleri faaliyet göstermektedir.

Hisse senetlerinin, hazine bonosu ve tahvil gibi menkul değerlerin alım-satımının yapıldığı menkul kıymetler borsası faaliyetleri birtakım aracı kuruluşlar eliyle yürütölmektedir. Bunların broker adı verilen memurları borsa içindeki alım-satımlarla arz ve talep dengesine göre günlük borsa fiyatlarını oluşturmaktadırlar. Kimi zaman bir şirketin işlerinin bozulduğuna dair çıkarılan yalan bir haber, bir anda ona ait hisse senetlerinin değerini düşürmekte, bir diğeri için çıkarılan olumlu uydurma haber de onun hisse senetlerinin değerini yükseltmektedir. Borsa muameleleri sürekli olarak bu çeşit spekülasyonlara açıktır. Aracı kuruluşlar, çeşitli şehirlerde acente ve temsilcilikler açmaktadırlar. Borsalarda, fiyatları düşürmeye veya yükseltmeye çalışarak kazanç sağlama işine "borsa oyunu" denir.

Borsa faaliyetlerini İslâmî açıdan Şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîlere göre, mislî (standart) olan malların numune üzerinden satışı caizdir. Ancak alıcı için görme muhayyerliği hakkı sabit olur. [504] Taneli bitkiler, pamuk ve yapağı gibi ürünler bu niteliktedir. Numune üzerinden aynı cinslerin takasının eşit miktarda ve peşin; değişik cinslerin takasının ise peşin yapılması gerekir. Aksi durumda faiz söz konusu olur.

Hanbelî ve Zahirîlere göre ise, numune üzerinden satış geçerli değildir. [505]

Menkul kıymetler borsası, hisse senedi alım-satımının yapıldığı pazarlardır.

Hisse senedi alım-satımının hükmü, arkasında bulunan ve temsil ettiği şirketin mal varlığı ile bağlantılıdır. Kısaca şirketin faaliyeti, üretimi ve ticareti meşrû ise, bir mü'min ona ortak olabilir. Günümüzde böyle bir ortaklık hisse senedine sahip olmakla gerçekleşmektedir. Aracı kuruluşlar ve acenteler bu şekilde alış verişi meşrû olan hisse senetlerini bir komisyon bedeli karşılığında alıp satabilirler. Ancak temsil ettiği servet meşrû olmayan ya da tahvillerde olduğu gibi faizli menkul kıymetleri alıp satmak caiz olmadığı gibi, bunların faizli kredi kullanımını yoluyla alım-satımının da caiz olmadığına şüphe yoktur. Diğer yandan aracı kuruluşların ve bunların temsilcilerinin borsa oyunları ile hisse senedi arz ve talep dengesini bozmalarının büyük ölçüde kul haklarının yenmesine yol açtığı açıktır. Bu oyun, fâhiş gabin (taşınmazlarda % 20 ve daha fazla rayicin üstüne çıkma veya altına düşme) ölçüsünde olursa, alıcı için akdi bozma hakkı yanında bu yolla kazanılacak gelir, taraflar için temiz kazanç olmaz. Şunu da belirtelim ki, genel olarak miras taksimi veya bir şirketin feshedilmesi durumunda ortakların paylarının bölüştürülmesi ya da bir ortağın şirketten ayrılması durumunda payını hesaplarken, fâhiş gabinden fazla düşük miktarda değer konulmuşsa, taksim geçerli olmaz ve hak sahibi ortağın böyle bir hisseye itiraz hakkı doğar. Günümüz hisse senetlerinin değeri konusunda aşırı bilinmezliklerin bulunduğu ve bunların şirketin mal varlığının reel değerini yansıtmadığı bir gerçektir. Kısaca, günümüzde şirketler büyük ölçüde kul haklarının yenildiği bir alan hâline gelmiştir. Bu yüzden, Allah ve âhîret inancı olan kesim, bu konuya el atarak, reel anapara, reel kâr ve reel hisse senedi değerini esas alan yeni bir anlayışı hayata geçirmelidir. Bunda bütün toplumun yararının bulunduğu şüphe yoktur.

80) Devletin piyasaya müdahalesi (narh) caiz midir?

Soru: *Devletin ve belediyelerin eşya fiyatlarına müdahale ederek, narh uygulama yetkisi var mıdır? Yoksa fiyatlar arz ve talep dengesi sonucunda mı oluşmalıdır? Bu konuda İslâm'ın getirdiği ölçü nedir?*

Cevap: İslâm'ın öngördüğü ekonomik yapıda, eşya fiyatlarının serbest ve şeffaf bir piyasada, rekabet ortamında, arz ve talep dengesi sonunda oluşması hedeflenmiştir. İslâm'ın Medine döneminde, fiyatların aşırı yükseldiği devrelerde sahabeler Hz. Muhammed (s.a.s)'e başvurarak "Bize narh koy, yani eşya fiyatlarını belirle!" demeleri üzerine, Allah'ın Elçisi; "Belki bu konuda Allah'a duâ ederim, belki fiyatları yükselten ve düşüren Allah'tır." sözleriyle cevap vermiştir.^[506] Başka bir zamanda yapılan başvuru üzerine

ise, bu konuda son sözünü söylemiştir: “Şüphesiz ki, fiyat tayin eden, darlık ve bolluk veren, rızıklandırıcı ancak Allah'tır. Ben sizden hiç kimsenin mal ve canına yapmış olduğum bir haksızlık yüzünden hakkını benden ister olduğu halde Rabbime kavuşmak istemem.”^[507]

Ebu Hanife (ö.150/767) ve İmam Şafiî (ö.204/819)'ye göre; bir kimse, kendi malı üzerinde, başkalarına zarar vermemek şartıyla dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Onu serbest iradesiyle dilediği fiyata satabilir veya dilediği fiyata mal satın alabilir. Hile, yalan ve aldatma olmayınca ahlâk ölçüleri içinde, arz ve talebin karşılaşması sonucu oluşan piyasa fiyatlarına dış müdahaleler uygun değildir. Fiyat koyan ve ucuzluk meydana getiren yüce Allah'tır.

Ancak şunu da belirtelim ki; İslâm'da narhla ilgili nass'lar ticaret ahlâkının üstün olduğu, tüketicinin istismar edilmediği ve karaborsanın görülmediği bir ekonomik ortamda gelmiştir. Böyle bir saadet asrında narha ihtiyaç duyulmaması normal sayılmalıdır. Hz. Peygamber ve ilk dört halife döneminde genel olarak fiyatlara müdahale edilmemesine karşılık, giderek ahlâkın bozulması, fiyatların sun'î olarak yükselmeye başlaması ve toplumun bundan zarar görmesi üzerine bazı Tabiîler, devletin narh koymasını caiz gördüler. Said b. el-Müseyyeb (ö.94/712), Rabia b. Abdurrahman (ö.136/753), Yahya b. Said el-Ensârî (ö.143/760) bunlar arasındadır.^[508]

Osmanlı Devleti uygulamasında geniş ölçüde narha başvurulduğu ve büyük şehirlerde iğneden ipliğe eşya fiyatları için hazırlanan narh listeleri yayınlandığı görülür.^[509]

81) Karaborsacılık nedir?

Soru: Karaborsacılığın oluşması için gereken şartlar nelerdir?

Cevap: İnsanların ihtiyacı olan bir malı, sırf pahalılaşmasını bekleyerek depolamak ve satışa sunmamaktır. İslâm'da ticaret hayatının serbest bırakılarak fiyatların rekabet sonucu oluşması asıldır. Karaborsacılık piyasada mal darlığı meydana getirir ve bunun arkasından da fiyatlar yükselir. Hadiste şöyle buyrulur: “Karaborsacı ne kötü kişidir. Fiyatların düştüğünü öğrenince üzülür, yükseldiğini duyarsa sevinir.”^[510] “Bir gıda maddesini (toplumun buna ihtiyacı varken) kırk gece depolayıp saklayan, Allah'tan uzaklaşır, Allah da onu kendisinden uzaklaştırır.”^[511] Depolanan malın satın alınmış olması, piyasada bu malın darlığının çekilmesi ve yeterli sürenin geçmesi ihtikârın şartlarındandır.

Ebû Yûsuf (ö.182/798)'a göre, hadiste zikredilen “gıda maddesi” örnek niteliğinde olup, piyasaya sürülmemesi topluma zarar veren her çeşit malda karaborsacılık söz konusu olabilir. Saklama süresi hadislerde 40 gün olarak zikredilmişse de bu süre sıkıntının doğacağı en uzun süre olup, meselâ benzin, mazot, tüp gaz darlığı, bir gün hatta daha kısa süre içinde büyük sıkıntılar meydana getirebilir.^[512]

82) Köylünün kendi ürününü ve tüccarın malını depolaması karaborsacılık sayılır mı?

Soru: *Bir kimsenin kendi ürettiği tarım veya sinâî ürününü depolayıp piyasaya sürmemesi ihtikâr sayılır mı?*

Cevap: İhtikârın şartlarından birisi, depolanan malın “satın alınmış” olmasıdır. Buna göre, bir kimse kendi ürettiği malı depolayıp piyasaya sürmeyebilir. Köylünün ürettiği ürünü, hasat mevsiminde hemen satmayıp, bozulmadan koruyabileceği depo, antrepo, soğuk hava deposu, şoklama ve benzeri yerlerde bir süre muhafaza ettikten sonra, arz ve talep dengesine göre, piyasa fiyatını bulunca satışa arz etmesi hakkı vardır. Çünkü hasat mevsiminde herkesin ürününü satışa arz etmesi, arz fazlalığı yüzünden fiyatların düşmesine yol açmakta, ürünler ucuz bir fiyatla birkaç toptancının eline geçmekte, az sayıdaki bu kimseler piyasaya kontrollü bir şekilde mal sürerek sun'î fiyat artışlarına yol açmaktadırlar. Buna göre köylünün ürününü depolaması fiyat istikrarına yardımcı olabilir. Çünkü çok sayıdaki üreticinin tekel oluşturması söz konusu olmaz. Esnafın ihtiyaç fazlası depoladığı mallar karaborsaya girer mi? Böyle bir mal satın alındığı sırada, piyasada o çeşit malda bir darlık yoksa ve mal satın alınmakla da darlık olup, fiyatlar etkilenmeyecekse bir sakınca meydana gelmez. Malda darlık bulunsa bile, satışa arz edildiği sürece ihtikârla bir ilgisi bulunmaz.

83) Tarım ürünlerini dalında iken satmak caiz midir?

Soru: *Meyvelerimizi çiçeğinde iken veya olgunlaşmasından 2-3 ay önce tahminî miktar üzerinden ağacında satıyoruz. Buğday, arpa gibi ürünlerde de başağında iken satış yapılmaktadır. Bunun hükmü nedir?*

Cevap: İslâm meyve, sebze ve ekinlerin çiçeğinde iken veya henüz olgunlaşmazdan önce satışını yasaklamıştır. Çünkü böyle bir ürünün daima telef olma veya meydana gelmeme riski (garar) vardır. Böyle bir durumda alıcının verdiği bedel karşılıksız kalır. Bu konuda çeşitli hadisler

nakledilmiştir. Allah'ın Elçisi, Ashâb-ı Kiram'dan Hakîm İbn Hızâm'a "Sahip olmadığın bir şeyi satma." buyurmuştur.^[513] Yine Allah Rasûlü'nün "Ağaçların meyvelerini peşin parayla yıllar boyu, hasat edildikçe satılmasını yasakladığı"^[514]; "Olgunlaşıp olgunlaşmayacağı belli olmadıkça, meyvelerin satışını satana da alana da yasakladığı"^[515] ve yine "Olgunlaşınca kadar hurmanın ve dolgunlaşınca kadar başağındaki buğdayın satışını yasakladığı ve bu yasağın satıcıyı da alıcıyı da kapsadığı" nakledilmiştir.^[516]

Buna göre İslâm, belirsiz nitelik ve miktardaki sebze, meyve ve ekinler üzerinde "para peşin, mal veresiye (selem)" muamelesi yapmak yerine, nitelikleri belirli ve standart olan (misli) mallar üzerinde yapılacak selem'i teşvik etmiştir.^[517] Burada, belirli ağaç veya arazi ürünü değil, belli cins ve kalite üzerinde anlaşma yapıldığı için, ülke içinde bu çeşit ürün bulunduğu sürece, satıcının malı temin edip, alıcıya teslim etmesi gerekir.

Ancak şunu da belirtelim ki, günümüzde kimi tarımla uğraşanlar ağaçların üzerindeki meyveler belirgin hâle gelince, dolu dışındaki diğer iklim değişikliklerinden etkilenme tehlikesi kalmadığı bir sırada, gerçeğine çok yakın bir tahminle dalındaki meyveyi satmaktadırlar. Meyveye dolu zarar verirse, anlaşma gereği aradaki fark alıcıya tazmin edilmektedir. Diğer yandan alıcının köydeki temsilcisi, bahçe sahibinin sulama, ilaçlama ve gübreleme gibi bakım işlerini izlemekte, bu konuda herhangi bir bakım eksikliği söz konusu olmamaktadır. Böyle bir belirli ortamda, meyvenin dalında erkence satılması taraflar için bir riziko ve sakınca taşımadığı için bunun caiz olması gerekir.

84) Köylünün 2-3 ay önceden belirlenen fiyatla ürününü satması caiz midir?

Soru: Ürünümüzü elde edinceye kadar aylar öncesinden ekim, çapalama, gübreleme, ilaçlama, sulama ve hasat etme gibi işler için üstesinden gelemeyeceğimiz masraflar oluyor. Bunun için ya bankadan tarım kredisi almak ya da tüccardan, 2-3 ay öncesinden belirlenen ucuz fiyatla ürünümüzü satış sözleşmesi yaparak avans çekiyoruz. İslâm'ın bizim durumumuzdaki tarım kesimi için öngördüğü tedbirler var mıdır?

Cevap: Toprak işiyle uğraşmak, en faziletli işlerden sayılmıştır. Çünkü insan yanında başka canlılar da bundan yararlanır. Ancak bunu yaparken İslâm'ın yasakladığı noktalara dikkat etmek gerekir. Faize girmemek,

olgunlaşmadan önce sebze ve meyveleri dalında satmamak, yenilmesi, içilmesi veya kullanılması caiz olmayan ürün yetiştirmemek bunlar arasında sayılabilir. İşletme masraflarını kendi imkânlarıyla karşılayamayan köylü için şu durumlar söz konusu olabilir:

a) Aile, işletme masrafları için yıllık bir döner sermaye oluşturmalıdır. Bir yıl önceki ürün bedellerinin tümünü sarfetmek yerine, bir sonraki yılın harcamalarını dikkate alarak, tasarruf yapılmalıdır.

b) Ürün, hemen hasat mevsiminde satılmayarak, niteliğine göre depolanmalı ve yıl içinde değerini buldukça pazarlanmalıdır. Böylece ürün döviz vb. değerlerin üzerinde artı gelir sağlar ve bir sonraki ekim mevsimine de bu tasarrufla ulaşılabilir.

c) Ziraat ortaklığı (muzâraa) yoluyla, çıkacak ürünün belli bir yüzdesi üzerinde anlaşma yaparak özel sektörden finansman sağlanabilir. (bk. Temel Bilgiler Böl. “Ziraat ortaklığı” konusu)

d) Tüccarla önceden standart bir numune üzerinden selem sözleşmesi yapılarak, peşin para alınabilir. Burada, köylünün kendi ürününün nitelikleri uyarınca, selem kapsamına bu ürün de girer, aksi durumda, başka yerlerden o miktarda ürünü borçlanmış olur. (bk. Yukarıda “Selem” konusu)

e) İşletme masraflarını başka türlü karşılama imkânı bulunamamışsa, bir çeşit Devlet yardımı olan “teşvik kredisi”nden yararlanmak mümkündür. (bk. Yukarıda “Teşvik kredisi” sorusu)

85) İslâm’ın serbest rekabet ortamını korumak için aldığı önlemler var mıdır?

Soru: *İslâm, nasıl bir piyasa hedeflemiştir? Serbest rekabet ortamını koruyacak güçte önlemler var mıdır?*

Cevap: İslâm, şeffaf bir piyasa oluşması için, serbest rekabet engellerini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bunun için şu önlemleri almıştır: a) Piyasa fiyatlarının dış müdahaleler olmaksızın, arz ve talep dengesiyle oluşması hedeflenmiştir. b) Arz dengesinin bozularak, sırf fiyatların artışını sağlamak üzere karaborsacılık yapmak yasaklanmıştır. c) Malın pazar dışında karşılanarak veya üreticinin elinden ucuz fiyatla alınarak tekel oluşturulması yasaklanmıştır. d) Satın alınan bir malın kabzdan önce satışı yasaklanmış ve böylece göstermelik satışlarla fiyat artışı önlenmek istenmiştir. e) Aşırı fiyat kırarak “yıkıcı rekabet” yapmak yasaklanmıştır. [\[518\]](#)

86) Yıkıcı rekabet nedir?

Soru: Piyasaya ucuz mal sürmek, haksız ya da yıkıcı rekabet midir? İslâm'ın yasakladığı, yıkıcı rekabetin ölçüsü nedir?

Cevap: Bir tüccarın piyasada belli çeşit malların satış ve pazarlamasını ele geçirip, serbest rekabet ortamını yok ederek, sun'î fiyat artışları ile piyasayı sömürmesine “yıkıcı rekabet” denir. 19. yüzyılın sonlarında ABD’de görülen tröst ve kartel uygulamaları bunun örneğidir. Büyük iş adamı Rockefeller’in şirketi, ABD’deki bütün petrol kuyularının tasarrufunu ele geçirerek, petrol piyasasında tekel oluşturmuş ve fiyatları dilediği şekilde yükseltmeye başlamıştı. Ancak, durumu anlayan kamuoyunun tepkisi sonunda, 1890’da çıkarılan ve bir anti-tröst yasası olan “Sherman Act” ile tröstler dağıtılmıştır. [519] Çeşitli firmaların, rekabetsiz satış yapmak üzere kendi aralarında anlaşarak piyasayı sömürmek üzere, tekel oluşturmasıyla da “kartel” meydana gelir. ABD’de bir asır önce ortaya çıkmış ve dağıtılmış olan bu gibi ekonomik hastalıklar için ülkemizde henüz bir “anti-tröst ve anti-kartel” yasasının bile çıkarılmadığını belirtmekle yetinelim.

İslâm’da müşteri kızıştırma yoluyla fiyat artışı sağlanması yasaklandı gibi, aşırı fiyat kırma yoluyla yıkıcı rekabet de yasaklanmıştır. Allah’ın Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Müşteri kızıştırmayın.” [520], “Sizden bazınız, din kardeşinin satışına üstüne satış yapmasın.” [521], “Şehirli köylü adına (komisyoncu olup) satış yapmasın. İnsanları kendi hâline bırakınız, Allah onlardan bir kısmını diğerleri sebebiyle rızıklandırır.” [522]

Sonuç olarak İslâm’da arz ve talep dengesi sonucunda oluşan piyasa fiyatları esas alındığı için bu sınırlar içinde kalarak, kaliteli mal üretme ve ucuza mal etme, müşteriye memnun etme, ödemede kolaylık gösterme, reklâm ve vitrin düzenleme gibi yollarla müşteri celbetmekte bir sakınca bulunmaz. Ancak kâr etmediği halde, sırf rakiplerinin işine engel olmak ve onların satışlarını durdurmak niyetiyle ucuz mal satmak maslahata uygun değildir. Mü’minin, bu gibi başkalarının düşmanlığını, buğz ve nefretini çekecek davranışlardan uzak durması gerekir.

87) İslâm’da reklâm caiz midir? Şartları nedir?

Soru: Günümüzde, mal tanıtımı için yazılı, sözlü veya resimli reklâmlara yüksek harcamalar yapılmaktadır. Bu arada reklâm harcamaları malın maliyetine eklenmekte ve sonuçta bunu malı alan müşteri ödemektedir. Kısaca, İslâm’da reklam var mıdır? Varsa şartları nelerdir?

Cevap: Bir malı halka tanıtmak, beğendirmek ve böylelikle sürümünü artırarak çok kazanç elde etmek amacıyla söz, yazı, resim veya ışıklandırma

yoluyla yapılan her türlü tanıtma faaliyetine “reklâm, ilân veya ilâm” denir. İlk sözlü reklâmın, eski Yunan’da esir ve sığır satan tellallarca yapıldığı, ilk yazılı reklâmın ise üç bin yıl kadar önce Mısır’da kâğıt üzerine yazılmış, kaçak kölenin dönmesini isteyen ilânlar olduğu sanılmaktadır.^[523]

İslâm’a göre, satışa arz edilen bir malın gerçek niteliklerinin söylendiği, malı kendinde olmayan sıfatlarla övme, kimi kusurları gizleme veya sözlerini yeminle teyit etme gibi İslâm’ın çirkin gördüğü davranışlarda bulunulmadığı sürece reklamın mümkün ve caiz olduğu söylenebilir.

Buna göre, İslâm’a uygun bir reklâmın aşağıdaki nitelikleri taşıması gerekir:

a) Reklâm’da yalan ve hile bulunmamalıdır. Hadiste şöyle buyrulur: “*Hile yapan bizden değildir.*”^[524]

b) Malın ayıbı gizlenmemelidir. Hadiste şöyle buyrulur: “*Kişinin malında bir kusur varsa, söylemeden satması ona helal olmaz.*”^[525]

c) Reklâmlar tüketiciyi savurganlığa sevk etmemelidir. Toplumun parasını sefahete, haram ve çirkin görülen şeylere sarf etmesi veya mubah olan şeylere aşırı ölçüde harcama yapması israf sayılır. Diğer yandan reklâmların haramı özendirici nitelikte olmaması gerekir.^[526]

d) Reklâmlar, yıkıcı rekabete yönelik olmamalıdır.

e) Reklâm yaparken haram unsurların reklâm aracı olarak kullanılmaması gerekir. Tesettürsüz kadın resim ve görüntüleri bu niteliktedir.^[527]

Reklâm harcamaları, malın kendisinde veya değerinde bir artış meydana getirmediği için, maliyet girdileri arasında yer almamalıdır. Bunlar işyeri kirası, personel maaşları, vitrin, afiş, ışıklandırma gibi masrafların karşılandığı “genel harcama kalemi”nden sarfedilmelidir.

88) Kamu mülklerinin (K.İ.T) özelleştirilmesinde uyulması gereken kurallar var mıdır?

Soru: *Devlete ait bir fabrikayı, özelleştirme yoluyla satın aldım. Ancak ödediğim bedel arsa değerinin yarısını bile karşılamıyor. Kısaca gerçek değerinin beşte biri kadar bir bedelle aldığımı anladım. Bu durumda ne yapmalıyım?*

Cevap: İslâm’da, gerçek sahipleri tarafından yönetilmeyen birtakım mülkler koruma altına alınmıştır. Bunlar üç çeşit olup, yetim malı, vakıf mallar ve topluma ait kamu mülkleri. Bu sonuncuya belediye, Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu ve Bağkur gibi devletin yönetimindeki

toplum mülkleri de gider.

Kur'ân-ı Kerîm'de, yetime ait malların vâsî tarafından "ahsen (en güzel)" şekilde yönetilmesi, aksi durumda bunlara yaklaşılmaması istenir.^[528] Burada yetime ait malların yönetiminin en güzel (ahsen) oluşu, bu yönetimin rasyonel (akılcı) ve rantabl (verimli-kârlı) olmasıyla gerçekleşir. Buna göre, yetime ait malları kiraya vermek veya satmak gerektiğinde "rayiç bedel" esas alınacaktır. Satış veya kira vermede fâhiş gabin (taşınmazlarda emsalin % 20)'den fazla, düşük fiyatla satış veya kiraya verme durumunda "satış veya kira sözleşmesi" bâtil sayılmıştır.^[529]

İşte temelde yetim malına ilişkin olan bu hüküm, bütün vakıf ve kamu mülklerini de kapsamına alır. Kısaca tamamı veya yarıdan fazlası kamuya ait olan bir mülkün satılması veya kiraya verilmesi rayiç bedelle olmalıdır. Malın değerinin, taşınmazlarda % 20, taşınırda % 5 ve hayvanlarda % 10 oranında düşük fiyatla satma durumunda, böyle bir satış bâtil olur. Durum ortaya çıkınca, satın alandan ya farkı tamamlaması ya da taşınmazı geri vermesi istenir. Ancak böyle bir satış ihalesi, çok düşük gideceği için, mü'min adaletin tecellisi için yardımcı olur ve gerekli artışı yaptığı halde, rayiç bedelin % 20'sinden daha düşük (Mâlikilerde, bu oran malın değerinin üçte birinden fazla olan miktardır) bir bedelle geri almış bulunursa, aradaki farkı, eğitim, sağlık ve yoksulluk gibi kamu hizmeti alanına sarfederse, uhrevî sorumluluktan kurtulacağı umulur.

Bu konuda en uygun olanı; bu gibi özelleştirme ihalelerinin, kamu mülkünün gerçek değerinin % 20 altından başlatılarak en yüksek bedeli verene satılmasıdır. Devletin ticârî ve ekonomik hayata fiilen girmesi uzun vadede olumlu sonuç vermediği için, özellikle zarar eden K.İ.T'lerin bu hâliyle faaliyetini sürdürmesine imkân bulunmaz.

89) İslâm'da helal ve haram olan hayvansal ürünler hangileridir?

Soru: *Kur'ân ve sünnette eti yenen ve yemeyen hayvanlar hangileridir? Besmelesiz kesilen hayvanın eti yenir mi? Haram olan yiyeceklerin ticareti yapılır mı?*

Cevap: Kur'ân-ı Kerim'de yenilmesi yasaklanan hayvan ve hayvansal gıdalar ikisi Mekke'de ikisi Medine döneminde inen dört âyette sayılmış olup bunlar; ölü hayvan, domuz eti, kan ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvan olmak üzere dört çeşitten ibarettir.^[530]

Bunlardan en son inen Mâide Sûresi 5/3. âyet olup, Hz. Peygamber Veda Haccı sırasında bu sûreyi okumuş ve şöyle buyurmuştur:

“Ey insanlar! Bu sûre, indirilen son suredir. Ondaki helalleri helal, haramları haram olarak alınız.”^[531]

Hz. Peygamber’e helal ve haramı açıklama ve gerektiğinde insanlara temiz olan şeyleri helal, pis ve zararlı olan şeyleri de haram kılma yetkisi verilmiştir.^[532]

Hadiste şöyle buyurulmuştur: “Allah’ın Rasûlü, köpek dişi olan yırtıcı kara hayvanlarını ve tırnaklı yırtıcı kuşları yemeyi yasakladı.”^[533]

Cabir (r.a)’ın rivayetine göre de, “Allah’ın elçisi Hayber günü ehlî merkeplerin etlerini yemeyi yasaklamıştır.”^[534]

Hayvan kesilirken besmele çekilmesi, av hayvanı ise avlanma kurallarına uyulması gerekir.^[535] Hz. Peygamber, “Besmele ile başlanılmayan her önemli iş güdük kalır.”^[536] buyurmuştur. Hanefîlere göre besmele kasten terk edilmediği sürece Müslüman veya ehl-i kitaptan birisinin keseceği hayvanın eti yenir.^[537]

İmam Şâfiî’ye göre her önemli işte olduğu gibi hayvan keserken de besmele çekilmesi sünnet veya müstehap olmakla birlikte, besmele terk edilerek Müslüman veya ehl-i kitaptan birisinin keseceği hayvanın eti yenir. Av hayvanının durumu da böyledir. Dayandığı delil, Bera İbn Âzib ve Ebû Hureyre’den nakledilen şu hadislerdir:

“Müslüman ister besmele çeksin ister çekmesin, Allah’ın adı üzere kesmiş olur.”^[538] “Allah’ın adının zikri, her müslümanın kalbindedir.”^[539]

İslâm’da yenilmesi, içilmesi veya kullanılması caiz olmayan şeylerin üretilmesi ve ticaretinin yapılması da caiz görülmemiştir.

Zeylaî, *Tebyînu’l-Hakâik* (Şelebî’nin Hâşiyesi ile), IV, 26; Zühaylî, age, IV, 577.

Buhûtî, *Keşşâfu’l-Kınâ’*, Mekke, t.y., III, 152, İbn Hazm, *Muhallâ*, Mısır, t.y., VIII, 457.

Şevkânî, age, V, 219.

Ebû Dâvud, *Buyû’*, 49; Tirmizî, *Buyû’*, 73; İbn Mâce, *Ticârât*, 27; Dârimî, *Buyû’*, 13.

Bâcî, *Muntekâ*, Mısır 1331, V, 18.

Osmanlılarda narh uygulaması için bk. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, İstanbul 1922, I, 309, 310, 404; Halil Sahillioğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi, Belgelerle Türk Tarihi Der*, c. I, sy.1, yıl: 1967; Hamdi Döndüren, age, s.287-289.

Kâmil Miras, *Tecrîd-i Sarîh*, VI, 549.

Ahmed İbn Hanbel, II, 33.

Ayrıntı için bk. *Kâsânî*, age, V, 129; *Fetâvâ'l-Hindiyye*, III, 213, 214; Döndüren, *İslâm Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, s.196-202; Döndüren, "İhtikâr" mad., Şamil İslâm Ansiklopedisi

Ebû Dâvud, Buyû', 70.

Müslim, Buyû', 85, Musâkât, 127; Ebû Dâvud, 24, 25; Tirmizî, Buyû', 17; Nesâî, Buyû', 74.

Buhârî, Zekât, 58, Buyû', 82, 83; Müslim, Buyû', 49, 51, 52; Ebû Dâvud, Buyû', 22, 56.

İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 106.

Buhârî, Selem, 1, 2, 7; Müslim, Musâkât, 128; Ebû Dâvud, Buyû', 55.

bk. Hamdi Döndüren, "*İslâm Ekonomisinde Rekâbet*", Tebliğ, I. Uluslararası Ticaret Hukukunun Günümüz Meseleleri Kongresi, Konya 1997, s.119-124.

Feridun Ergin, *İktisat*, s. 308 vd

İbn Mâce, *Ticârât*, 14.

Müslim, *Büyû'*, 6; A. İbn Hanbel, II, 411.

Buhârî, *Büyû'*, 58, 64, 68; Müslim, *Büyû'*, 11, 16; Ebû Dâvud, *Büyû'*, 45.

Ergin, *İktisat*, s. 416; Kemal Kurtuluş, *Reklâm Harcamaları*, Neşr. İ.Ü. İşletme Fak. yayını, İstanbul 1982, s. 25, 26.

Müslim, *İmân*, 164; Ebû Dâvud, *Buyû'*, 50; Tirmizî, *Buyû'*, 72.

Buhârî, *Buyû'*, 19.

bk. A'râf, 7/31; En'âm, 6/14; İsrâ, 17/26, 27; Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları*, s. 195.

Geniş bilgi için bk. Hamdi Döndüren, "*İslâm'da Reklâm ve Promosyon*", Bildiri, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Konya 1997, s.124-132.

En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34.

Ali Haydar, *Duraru'l-Hukkâm*, I, 588, 589; Mecelle, mad. 165; Döndüren, age, s.276, 277.

Bakara, 2/172 ve 173; Mâide, 5/3; En'âm, 6/145; Nahl, 16/115

Buhârî, *Ferâiz*, 14; Kurtubî, *Câmi'*, VI, 22.

bk. A'râf, 7/157

Buhârî, Zebâih, 28, 29; Müslim, Sayd, 12-16; Ebû Dâvûd, At'ime, 32; Tirmizî, Sayd, 9, 11

Buhârî, Magâzî, 38, Zebâih, 27, 28; Müslim, Sayd, 36, 37; Ebû Dâvûd, At'ime, 25, 33

Hac, 22/36.

A. İbn Hanbel, Müsned, II, 359; Abdürrezzak, Musannef, VI, 189; Beyhakî, Sünen, VI, 128

Mâide, 5/5.

Dârekutnî, IV, 295, H. No: 95; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, IX, 636; Şâfiî, el-Ümm, II, 227

Dârekutnî, IV, 295; Serahsî, Mebsût, XI, 238. Dârekutnî'de, hadisin râvîsi Mervan b. Sâlim'in zayıf olduğunu belirtilir. Ayrıca aynı hadis İbn Abbas'ın sözü olarak da zikredilir

VIII: ŞİRKETLERİN ZEKÂTI İLE İLGİLİ MESELELER

90) Ticaret şirketinin zekâtı nasıl hesaplanır?

Soru: On ortak Almanya'dan dönünce, yüzer bin ABD doları koyarak, toplam bir milyon dolar sermaye ile bir süper market açtık. Yılsonu sayımında, şirketin bütün mal varlığı, döviz bazında bir milyon üç yüz bin dolar seviyesinde idi. Demirbaşların karşılığı % 20 kadardır. Bizim zekât hesabımız nasıl olmalıdır?

Cevap: İslâmî esaslara göre kurulan ortaklıklarda her ortak kendi hissesine düşen zekâtla yükümlü olur. Ortaklar sadece ticaretin gerektirdiği işlemlerde birbirinin vekili sayılır.

Hanefîlere göre, zekât verecek kimsenin Müslüman, hür, akıllı ve ergin olması, zengin sayılacak miktarda (nisap miktarı) bir mala sahip bulunması ve zenginliğinin üzerinden bir yıllık sürenin de geçmesi gerekir. Zekât bir ibadet olup, geçerli oluşu niyete bağlıdır. Bu yüzden şirket adına zekât verilebilmesi için, ortakların birbirlerine veya şirket yönetimine özel yetki vermesi gerekir.

Çoğunluk İslâm fakihlerine göre ise, zekâtın farz olması için akıllı ve ergin olmak şart değildir. Çünkü Allah'ın Rasûlü "Yetimlerin mallarını işletin ki, zekât onu yiyip bitirmesin." buyurmuştur.^[540] Diğer yandan zekât, nimetin külfeti niteliğinde mala bağlı bir yükümlülük olup, akrabalık nafakasında olduğu gibi, malın sahibinde ehliyet şartları aranmaksızın gerekli olur.

Ancak şunu da belirtelim ki, şirket ortakları arasında küçük çocuk, akıl hastası veya gayrimüslim kimselerin bulunması veyahut şirket dışı borçları bakımından yoksul düşen bir ortağın olması durumunda Hanefîlerin görüşü daha gerçekçi görünmekle birlikte, zekâtı mala ait bir vergi gibi algılayan çoğunluğun görüşü de günümüzün vergi anlayışına uygun düşmektedir. Bu temel bilgilerden sonra sorunun cevabına geçebiliriz.

Sorudaki süper marketin zekâtı, yalnız ticaret malları için söz konusu olur. Demirbaş mallar, zekâttan muaftır. Bu duruma göre, kişi başına düşen ticaret malı karşılığı döviz 104 bin dolar olup, bunun da zekâtı 104.000x % 2,5= 2600 dolar olur. Kısaca her ortak başka malları varsa, bu meblağı da ekleyerek zekâtını verir. Eğer şirket dışı borçları varsa, bunları zekât matrahı

olan 104 bin dolardan düşer, kesin alacakları varsa, bunları da ekler ve böylece kendi zekât hesabını tek rakamda toplayabilir. Bununla birlikte, yukarıda da belirttiğimiz gibi ortaklar, şirket yönetimine bu konuda yetki vererek, zekâtın topluca verilmesini de sağlayabilirler. Bu, şirket ana sözleşmesine konulacak bir madde ile de çözümlenebilir. Bu sonuncu durumda Hanefîlerle Şafiîlerin görüşü birleşmiş olur. Hadiste şöyle buyrulur: “Müslümanlar, kendi aralarında belirledikleri şartlara uyarlar, ancak haramı helal veya helalı haram kılan şart bunun dışındadır.”^[541]

91) Emek-sermaye ortaklığında (Mudarebe) zekâtı kim verir?

Soru: *Günümüzde mudarebe esasına göre faizsiz çalışan finans kurumlarında işletilen tasarrufların zekâtı nasıl hesaplanmalıdır? Ayrıca zekât yükümlüsü, müessese midir, yoksa tasarruf sahipleri mi? Kısaca Mudarebe’de zekât yükümlüsü kimdir?*

Cevap: Bir taraf sermayeyi, diğer taraf emeğini ortaya koyarak “emek-sermaye ortaklığı” kurabilir. Burada işletmeci (Mudarib), sözleşmede belirlenen oranda kârdan pay alır. Bunun miktarı, finans kurumlarında % 20 dolaylarındadır. Zarara ilke olarak sermaye sahibi katlanır. Ancak böyle bir durumda işletmecinin emeği de boşa gider.

İşte emek-sermaye ortaklığında, ortaklığın tasfiyesi beklenmeksizin yılsonunda sermaye sahibi, ya da sermaye sahipleri, sermaye ve kârdan payına düşenin, işletmeci ise yalnız kârdan payına düşenin zekâtı ile yükümlü olur. Finans kurumlarının katılım hesabına para yatıranlar da, zengin durumda iseler, bu paranın % 2,5 üzerinden zekâtını vermeleri gerekir. Başlangıçta kâr miktarı belirsiz olduğu için, bunun zekâtını, kâr dağıtım dönemine kadar geciktirmek mümkün ve caiz olur.

Diğer yandan finans kurumları, kendi iç yapıları bakımından, anonim şirket olarak öz sermayeleri bulunduğu için, bunun sabit sermaye dışında kalan “döner sermaye” kısmı ile katılım hesabına yatırılan mevduatın kârından kuruma isabet eden “işletme payı” toplamlarının % 2,5’üğünü zekât olarak vermekle yükümlü olurlar.^[542] Bununla birlikte, finans kurumlarının A.Ş. ortakları, diğer ortaklıklarda olduğu gibi, kendi zekât matrahlarını, kurum dışı borç ve alacakları ile birleştirerek zekât hesabına tâbî tutmaları da mümkündür.

92) Fabrikaların ve sanayi tesislerinin zekâtı nasıl hesaplanır?

Soru: 100 dönüm arazi üzerine kurulu, tekstil fabrikam var. 800 işçi çalışıyor. Yönetim binası, depolar, lojmanlar, nakil ve servis araçları var. Dört milyon ABD doları kadar da işletme sermayem var. Yılsonu zekâtım nasıl hesaplanmalıdır?

Cevap: Sanayi tesislerinin üreme ve çoğalma niteliği bulunmayan ve “sabit sermaye” adı verilen fabrika binası, makineler, lojmanlar, servis araçları, depolar ve yönetimin tüm demirbaşları zekâttan muaftır. Bu kuruluşların “döner sermaye” olarak nitelendirilen, yılsonunda borçlar düşüldükten sonra geride kalan nakit para, sağlam alacaklar, ham madde, mamul veya yarı mamul mallar ve benzeri artma niteliği bulunan ekonomik değerler % 2,5 üzerinden zekâta tâbî bulunur. Diğer yandan şirket, ticaret amacıyla veya gerektiğinde nakde çevirmek üzere birtakım gayrimenkullere yatırım yapmışsa, bunlar da ticaret malı sayılacağı için, bunlara da değeri üzerinden % 2,5 zekât gerekir.^[543]

93) İnşaat sektörünün zekât hesabı nasıl yapılmalıdır?

Soru: Lüks daireler yapıp sattığım bir inşaat şirketim var. Yıllar önceden satın aldığımız birçok gayrimenkulümüz var. Kimisine imar geldi, kimisi henüz imarsız, ne zaman imar geleceği belirsiz. Bu arada, 5 yıl taksitle satılan ve iki yıl içinde teslim ettiğimiz dairelerimiz var. Böyle bir müteahhit firmanın zekâtı nasıl hesaplanmalıdır?

Cevap: İslâmî açıdan taşınmazlar ya akar (geliri üzerinden zekâta tâbî taşınmaz), ya da urûz (ticaret malı) niteliğinde bulunur. Sorudaki daireler satılmak üzere yapıldığı için bunların ticaret malı olduklarında şüphe yoktur. Henüz imarı alınmamış arsalar, akar niteliğinde olup bir kira geliri varsa, bu gelir zekât kapsamına girer. Geliri yoksa zekâttan muaftır. Arsanın imarı alınıp, inşaat yapmağa karar verilirse akar olmaktan çıkar ve ticaret malına dönüşür. Bu duruma göre böyle bir müteahhidin yıllık zekât matrahı şöyle belirlenir: Yılsonu itibâriyle, şirketin: a) Nakit parası ve sağlam alacakları toplanır, borçları düşülür. b) İmar durumu çıkmış ve inşaat kararı verilmiş bulunan arsaların peşin rayiç para değeri hesaplanır. c) Bitmiş veya yarı durumda bulunup da, henüz satılmamış bulunan tüm dairelerin peşin rayiç para değeri hesaplanır. d) Taksitle satılmış olan dairelerin, henüz yapılmamış olan kısmının para değeri ile henüz tahsil edilmemiş bulunan taksit alacakları toplamının farkı hesaplanır. Alacakların fazlası, zekât matrahına eklenir. Eksik çıkarsa, zarar söz konusu olup, fark matrahtan düşülür. e) Şirketin elinde bulunan demir, çimento, kereste, fayans vb. hammadde kaynakları da

rayiç para değeri ile hesaplanır. Sonuçta bütün bu değerler toplanarak % 2,5 üzerinden zekâta tâbî bulunur.

94) Gelir için elde bulunan taşınır ve taşınmaz malların zekâtı nasıl hesaplanır?

Soru: *Günümüzde gelir elde etmek amacıyla daire, apartman, dükkân, işhanı yapılmakta, otobüs, tır ve uçak gibi nakliye araçları işletilmektedir. Bunların zekât hesabı nasıl yapılmalıdır?*

Cevap: Günümüzde sermaye, ticaret işi yanında daha düzenli gelir elde etmek amacıyla kira gelirine yönelmiştir. İşyeri, dükkân, işhanı, apartman, depo, soğuk hava deposu; nakliye işi için otobüs, tren, uçak, gemi, tır ve benzeri araçlar bunlar arasında sayılabilir. Bunların hepsi kendisinde büyüme ve artma olmaksızın geliri için yapılan yatırımlardır. Bu yüzden de kendi değerleri üzerinden değil, dönem sonunda, borçlar düşülüp, kesin alacaklar eklendikten sonra, kira gelirlerinden elde kalan miktar üzerinden zekâta tâbî olurlar. Böyle bir taşınır veya taşınmazı, bizzat mal sahibinin kendisi işletirse, kira geliri yerine, dönem sonunda elde kalan gelir üzerinden zekât yükümlüsü olur.

Buna göre şehirlerarası taşımacılık yapan ve 50 tane otobüsü bulunan, seyahat acentesi, yılsonunda bunların gelirinden elde bulunan üzerinden zekâta tâbî olur. Bu otobüslerden yılsonuna bir ay kala on tanesini satışa arz etmiş olsa, bunlar rayiç değeri üzerinden zekât matrahına girer. Bu arada, taksitle beş tane otobüs satın almışsa, bunların borçlarını da zekât matrahından düşme hakkı bulunur.^[544]

95) Hisse senetlerinin zekâtı nasıl hesaplanmalıdır?

Soru: *Elimde bir şirketin on yıl öncesine ait hisse senetleri var. Her birinin üzerinde yazan değer 100 Türk lirası. Borsa'da bunların tanesi beş bine satılıyor. Ben zekâtı hangi değer üzerinden vermeliyim?*

Cevap: Bir şirkette, ortaklık payını belirleyen belgeye “hisse senedi” denir. Bu senetler, ilk çıkarıldığı sırada belki gerçek değeri yansıtırken, yıllar geçtikçe, gerek enflasyon ve gerekse dağıtılmayan kârlar yüzünden şirketin mal varlığı çok büyüdüğü halde, hisse senedi sabit kalmakta, menkul kıymetler borsasındaki itibarî (nominal) değerinin bir kaç katına çıkması da problemi çözmeğe yeterli olmamaktadır. Diğer yandan 10-15 yıl öncesine ait rakamlara göre kâr paylarının verilmesi yanıtıcı olmaktadır.

İslâm'ın şirket anlayışına göre ise, hisse senedinde yazılı bulunan paradan çok, ortağın bu şirketteki pay oranı önemlidir. Her hesap dönemi sonunda şirketin mal varlığına konulacak değer, paylara yansıtıldığı zaman, bir ortağın gerçek payı ortaya çıkar. Buna göre meselâ; sorudaki üzerinde 100 lira yazan, borsada ise beş bine satılan bir hisse senedinin gerçek değeri, şirketin bütün mal varlığına göre belirlenir. Kısaca, yeniden değerlendirme sonucunda böyle bir hisse senedinin gerçek değeri üç yüz bin lira olsa, elinde on tane hisse senedi bulunan ortağın hakkı üç milyon lira olur. Şirketin zekât dışı sayılan sabit sermaye oranı üçte bir ise, geride kalan üçte ikilik “döner sermaye” kısmı zekâta tâbî olacaktır. Buna göre, temel ihtiyaçları dışında iki milyon lira değerinde döner sermaye karşılığı hisse senedi bulunan bu kimsenin % 2,5 hesabıyla 50 bin TL zekât vermesi gerekecektir.

Ancak günümüzde, hisse senedinin gerçek değerini hesaplatma imkânı bulunmadığı için, borsa değeri üzerinden hesap yapılırca on tane hisse senedi beş'er bin liradan 50 bin lira etmekte, bunun üçte ikisi olan döner sermaye karşılığı da yaklaşık 33 bin lira olmaktadır. Eğer bu miktar nisaba ulaşmazsa zekât da gerekmez. Günümüzde hisse senetlerinin zekâtı konusunda böyle bir çelişki yaşanmaktadır. Sonuç olarak bir İslâm beldesinde her Müslüman ortağın yılsonlarında, ortağı bulunduğu şirketin zekâta tâbî mal varlığı içindeki hissesinin yüzde oranını bilme hakkı vardır. Bu durum, sözü edilen şirketin; a) Mal varlığının para olarak değerini ve her ortağın hisse senedinin toplam mal varlığı içindeki yüzdesini, b) Zekâta tâbî döner sermaye oranının bilinmesini gerekli kılar.^[545]

96) Tarım ürünlerinin zekâtının (öşür) delili nedir?

Soru: *Tarım ürünlerinden alınan öşür, örfî bir vergi midir? Yoksa İslâm'a göre farz sayılan bir yükümlülük müdür? Bunun delili nedir?*

Cevap: Şartlarını taşıyan tarım ürünlerinde öşr'ün farz olması Kitap, Sünnet ve İcmâ delillerine dayanır. Kur'ân'da şöyle buyrulur: **“Hasat günü ürünün hakkını (zekât) veriniz.”**^[546] Abdullah İbn Abbas (ö.68/687) bu âyetteki “hak” sözcüğünün “zekât, öşür ve yarı öşr'ü” ifade ettiğini söylemiştir. Başka bir âyette toprak ürünlerinden şöyle söz edilir: **“..Kazandıklarınızın helal olanından ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan verin.”**^[547] Hz. Peygamber toprak ürünlerinin zekâtı için şöyle buyurmuştur: *“Yağmur suyu veya kaynak suyu ile sulanan veya kendiliğinden sulak olan toprakların ürünlerinden onda bir, hayvanlar veya taşıma su ile sulanan yerlerin ürününden ise yirmide bir zekât vermek*

gerekir.”^[548], “Nehir ve yağmur sularının suladığı toprakların ürününden onda bir (öşür), develer yardımıyla sulanan toprakların ürünlerinden ise yirmide bir zekât vardır.”^[549]

97) Öşür için gerekli şartlar nelerdir?

Soru: Öşür yükümlülüğü için yükümlü, nisap miktarı, toprak ve ürün çeşidi ile ilgili şartları kasaca yazarmısınız?

Cevap: Tarım ürünlerinin zekât yükümlülüğü için akıllı ve ergin olma şartı yoktur. Toprağın öşür arazisi olması ve mâlikinin Müslüman olması yeterlidir. Anadolu ve Rumeli toprakları fethedildikten sonra büyük ölçüde, “mîrî arazi (kuru mülkiyeti devlete, ekip-biçme hakkı köylülere ait olan arazi türü)” statüsünde iken, son yüzyıllarda gerek satış ve tapu ile devir ve gerekse sahipsiz toprakların ihyâsı sonucu geniş alanlar zilyedlikle, şahısların mülkü haline gelmiştir. Böylece araziler statü değiştirerek “öşür arazisi” niteliğini kazanmıştır.

Ebû Hanîfe’ye göre (ö.150/767) öşür topraklarında insan eliyle yetiştirilen ve topraktan çıkan her türlü ürüne öşür gerekir. Yükümlülük için nisap gerekmediği gibi, ürünün üzerinden bir yılın geçmesi de gerekmez. Buna göre, buğday, arpa, pirinç, darı, baklagiller, karpuz, patlıcan, domates, şeker kamışı, hurma, üzüm ve benzeri ürünler öşre tâbî olur.

Ebû Yûsuf (ö.182/798) ve İmam Muhammed’in (ö.189/805) dahil bulunduğu çoğunluğa göre, bir yıl kadar dayanıklı bulunan tarım ürünlerinden her bir türün, bir tonu (beş vesk) aşmayan kısmı öşürden muaftır. Yani öşürde nisap her türde bir tondur.

Tarım ürünleri, hayvanlar gibi “zahîrî (açıkta olan) mal” çeşidine girdiği için, bunların öşrü İslâm’ın uygulandığı yörelerde, daima devlet eliyle alınmıştır. İslâm’ın devlet eliyle uygulanmadığı ülkelerde, zekâtın yükümlü mü’minler tarafından hesaplayıp, hak sahiplerine verilmesi gerektiğinde şüphe yoktur.

98) Devlete verilen vergiler zekât sayılır mı?

Soru: Yıl boyunca devlete, belediyelere ve çeşitli kamu kuruluşlarına vergiler vermekteyiz. Bunları zekât matrahından ya da zekâtan düşebilir miyiz?

Cevap: Zekât mâlî bir ibadet olup, Hz. Peygamber döneminde devlet eliyle toplanmış ve Kur’ân-ı Kerîm’de belirlenen sekiz sınıfa dağıtılmıştır.^[550] Hz.

Osman (ö.35/655) döneminden itibaren yalnız tarım ürünleri, hayvanlar ve madenlerin zekâtı devlet eliyle alınmaya devam edilmiş, buna karşılık “gizli mal” diye nitelendirilen altın, gümüş, nakit para ve ticaret malı gibi şeylerin zekâtının, yükümlülerce bizzat verilmesi uygulaması başlatılmıştır. Bununla birlikte devlet bu konuda ihmaller görürse, her zaman bu çeşit zekâtı da kendi eliyle toplama hakkına sahiptir.^[551]

İslâmî hükümlerin uygulanmadığı bir ülkede, İslâm toplumu “açık veya gizli mal” ayırımı yapmaksızın, her yükümlü dönem sonunda, kendi zekâtını hesaplayarak veya bir uzmana hesaplattırarak, ehil olanlara vermelidir. İslâmî esaslara göre yönetilmeyen bir devletin aldığı vergiler zekât olarak nitelendirilemez. Çünkü devlet bunu, zekât olarak değil, vergi olarak almakta ve aldığı vergiyi de Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen sekiz sınıfa^[552] vermemektedir.

Sonuç olarak, devlete verilen vergiler, zekât yerine geçmediği gibi, bunların zekâta mahsup edilmesi de söz konusu olmaz. Çünkü alırken zekât niyeti bulunmadığı gibi, dağıtımında da zekâtla ilgili hükümlere uyulmamaktadır.^[553]

99) Meşrû olmayan bir servete zekât gerekir mi?

Soru: *Bundan beş yıl kadar önce kumardan yüklü bir para kazandım ve bazı tesisler kurdum. Şu anda mal varlığım döviz bazında kumardan kazandığımın üç katına yükseldi. Bir kaç ay önce İslâmî hayatla tanıştım, namazımı kılmaya çalışıyorum. Zekât vermek istiyorum. Fakat, temeldeki kumar parası benim içimi karartıyor. Bu durumda ne yapmalıyım?*

Cevap: Gasp, hırsızlık, zina, riba ve kumar gibi meşrû olmayan yollardan elde edilen servet zekâta tâbî değildir. Çünkü meşrû olmayan malın sahibi belli ise, ona iade edilmesi gerekir. Aksi durumda, yoksullara tasadduk edilmesi gereklidir.^[554] Meşrû olmayan serveti kazanmak caiz olmadığı gibi, bunu hak sahiplerine dağıtmayarak elde tutmak da caiz değildir. Ancak kimi Hanefî bilginlerine göre, böyle bir servet mirasçılara intikal edince, hak sahiplerini bilmedikleri takdirde, bu mal kendilerine mubah sayılır.

Soruda, servetin döviz bazında üçte birinin kumardan kazanıldığı belirtildiğine göre, bu üçte bir paranın kimden alındığı belli ise ona iade edilmelidir. Ancak bu arada kendisinin kumardan uzaklaştığı gibi, bu kimse hâlen kumara devam ediyorsa, onun da dönüş yaptığına kanaat getirince parayı teslim etmeli, aksi durumda aile fertleri mağdur durumda ise, onlara iade etmelidir. Burada maslahata göre hareket edilebilir. Eğer hak sahibi

bilinmiyorsa sözü edilen para, yoksullara veya günümüzde tercihen öğrencilere burs olarak dağıtılabilir. Geri kalan mal varlığının döner sermaye kısmı, % 2,5 oranında zekâta tâbî bulunur.

100) Malezya’da zekât uygulaması hakkında kısa bilgi verir misiniz?

Soru: *Malezya’da zekâtın devlet eliyle uygulandığını ve güzel sonuçların alındığını bir yerde okudum. Zekât Müslümanlardan alındığına göre, orada yaşayan gayrimüslim veya ateistler bu uygulamanın dışında mı tutuldu? Bu konudaki dengeyi nasıl kurdular? Kısa bilgi verir misiniz?*

Cevap: On beş yıl kadar önce Malezya’da yapılan bir nüfus sayımı sırasında, halka birtakım sorular yöneltilir. Alınan sonuçlara göre, toplumun yarısından çoğunun Müslüman, geri kalanının Hindu, Çinli veya ateist olduğu ve yine halkın % 47 kadarının yoksulluk sınırında bulunduğu belirlenmiştir. Toplumun kültür yapısının yansıdığı parlamentoda bu konu tartışılırken, özellikle Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yörelerde, halkın yaklaşık yarısının zekât alabilecek ölçüde yoksul oluşu bir çelişki olarak görülmüş ve zekâtın devlet eliyle uygulanması için düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır.

Buna göre, bütün câmi ve mescid görevlileri “ek görev olarak” zekât toplama ve dağıtma işinde görev üstlenmişlerdir. Ayrıca her mescid bünyesinde bu işe yardımcı olacak “gönüllü kuruluş”lar oluşturulmuştur. Her mescid çevresindeki zekât yükümlüsü Müslüman çiftçi, esnaf, tüccar ve sanayicilerin mal varlığı için, yılsonunda zekât hesaplaması yapılır. Eşit servet ve ticaret faaliyetine sahip olan gayrimüslimlerden alınan vergi oranı kadar Müslümandan “zekât vergi makbuzu” karşılığında zekât alınır. Alınacak zekât oranı, eş değerdeki gayrimüslimden az çıkarsa, Müslüman aradaki farkı “genel vergi makbuzu” ile tamamlar. Fazla çıkarsa, artan kısım için, dilediğine verme konusunda serbest bırakılır.

Zekâtın toplanıp ehline dağıtılması için, ülke çapındaki mescid imam ve müezzinleri ile bu mescid bünyesinde oluşan “gönüllü kuruluş”lar, zekâtın yarısını kendi mahalle veya köylerindeki ihtiyaç sahiplerine yıllık bir plan içinde ulaştırırlar. Geri kalan yarısı ise, Mâliye Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir “zekât fonu”nda toplanmakta ve ülke çapında; eğitim, sağlık, yoksulluk, zelzele veya sel felâketi gibi ani sıkıntılarda İslâmî ölçüler içinde sarfedilmektedir.

Uygulamanın üzerinden on yıl geçince yapılan, yeni bir istatistik

çalışmasına göre, daha önce % 47 olan yoksulluk oranının % 17'ye çekildiği belirlenmiştir.^[555]

Bu inceleme ve araştırmalarımızla ulaştığımız sonuca göre; İslâm'ın ticârî ve iktisadî hayatla ilgili fert ve toplum ilişkilerini düzenlemede karşılıklı hak ve yükümlülükleri dengelediğini, anlaşmazlığa götürecekt yolları kapattığını, toplumda arz ve talep dengesine dayalı -îman, ahlâk ve vicdanın sınırladığı- serbest bir ekonomik sistem oluşturmayı hedeflediğini söyleyebiliriz.

Tirmizî, Zekât, 15; Mâlik, *Muvatta'*, Zekât, 12. Bu hadis zayıf olup, Tirmizî ile Beyhakî Amr İbn Şuayb'dan babası ve dedesi yolu ile rivayet etmişlerdir.

Buhârî, İcâre, 14; Tirmizî, Ahkâm, 17.

Şirbinî, *Muğnî'l-Muhtâc*, Mısır, t.y, I, 401; Zühaylî, age, II, 799; Ortaklıklar için bk. yukarıda Temel Bilgiler Bölümü ve Şirketlerle İlgili Meseleler, soru 39 vd

Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 538.

Kimi bilginlere göre, bu çeşit malların zekât oranı % 2,5 değil, sâfiden onda bir, gayr-i sâfiden yirmide bir olarak ödenir. Hayrettin Karaman da bu görüşte olduğunu belirtmiştir. (Tetkik notu).

Hayrettin Karaman'a göre, günümüzde zekât yükümlüsü için hisse senedinin gerçek değerini hesaplatma imkânı bulunmadığı için, zekât borsa değeri üzerinden verilmelidir. (Tetkik notu).

En'âm, 6/141.

Bakara, 2/267.

Buhârî, Zekât, 55; Müslim, Zekât, 8; Ebû Dâvud, Zekât, 5, 12; Tirmizî, Zekât, 14; Nesâî, Zekât, 25; İbn Mâce, Zekât, 17; Dârimî, Zekât, 29; Mâlik, *Muvatta'*, Zekât, 33.

Tirmizî, Zekât, 14; Şevkânî, *Neylu'l-Evtâr*, IV, 139.

bk. Tevbe, 9/60, 103.

bk. Serahsî, *Mebsût*, III, 18; Kâsânî, age, II, 7, 69; Ebû Ubeyd, *El-Emvâl*, s. 751; Mâlik, *Muvatta'*, II, 88; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 501, 502.

Tevbe, 9/60.

İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II, 39; Halil Güneç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İstanbul 1990, II, 245; bk. Tevbe, 9/60.

Kurtubî, *Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 237; İbn Âbidîn, age, II, 25; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 401.

bk. Syed Othman Alhabshi, "*The Islâmic Economics Institutions; Their Development and Establihment in Malaysia*", Bildiri, Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı ile Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı'nca ortaklaşa düzenlenen, *The Islâmic Economy, Financial Institutions and Future Developments*, Büyük Ankara Oteli 1994.

BİBLİYOGRAFYA

- 1) Abdalbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l. Kerim*, Kahire 1958.
- 2) Ahmed İbn Hanbel (241/855), *Müsned*, 2. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- 3) Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimâî Tarihi (1453-1559)*, İstanbul 1974.
- 4) Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1992.
- 5) Alhabshi, Syed Othman, "*The Islâmic Economics İnstitutions; Their Development and Establishment in Malaysia*", Bildiri, Hakyol Eğitim Yardımlaşma ve Dostluk Vakfı ile Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı'nca ortaklaşa düzenlenen, *The Islâmic Economy, Financial Institutions and Future Developments*, Büyük Ankara Hotel 1994.
- 6) Ali Haydar, Hoca Eminzâde (ö.1355/1936), *Duraru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3. Baskı, Matbaa-i Tevsî-i Tıbâât, İstanbul 1330/1912.
- 7) Armut, Özdemir, "*Risk Sermayesi*", S.B.F. İşletme Ekonomisi Araş. ve Uyg. Merkezi 1990 (Hizmete özel baskı).
- 8) Artuk, İbrahim, "*Sikke*", İslâm Ansiklopedisi, M.E. Basımevi, İstanbul 1961.
- 9) el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö.855/1451), *Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Âmira 1308-1311.
- 10) el-Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef (ö.474/1081), *el-Muntekâ Şerhu'l-Muvatta'*, 1. Baskı Mısır 1331/1912.
- 11) *al-Baraka Türk Özel Finans Kurumu A.Ş. Ana sözleşmesi*.
- 12) Başaran, Selman, *Bütün Yönleriyle Fâiz Hadisleri*, Bursa 1986.
- 13) Bayındır, Abdülaziz, "*Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları*", *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, İstanbul 1983., "*Menkul Kıymetler Borsası Faizsiz Finansman Yolları*", Bildiri, Kombad, Konya 1997.
- 14) Beşer, Faruk, "*İslâm Şeriatı Açısından Sigorta*", Bildiri, Kombad, Konya 1997, s. 844-874.
- 15) Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (ö.458/1065), *es-Sunenu'l-Kubrâ*, c.I-X, Haydarabad 1352/1933.
- 16) Bilmen, Ömer Nasuhî, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye*

Kâmusu, c. I-VIII, İstanbul 1967.

17) Buhûtî, *Keşşâfu'l-Kına*, Mekke, t.y.

18) el-Buşrâ, eş-Şurbâcî, *et-Tes'îr fî'l-İslâm*, Mısır 1393/1973.

19) Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (ö.256/869), *el-Câmiu's-Sahîh*, 2. Baskı, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992.

20) Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kâhire, t.y.

21) Cezîrî, Abdurrahmân, *el-Fıkh alâ'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, c. I-V, 6. Baskı, Mısır, t.y.

22) Cin, Halil -Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, c.I-II, Konya 1989.

23) Dalgın, Nihat, “*Kaza, Hayat ve İşsizlik Sigortalılarına Yeni Bir Yaklaşım*”, Bildiri, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad, Konya 1997

24) Dârimî, Ebû Muhammed b. Abdurrahmân (ö. 255/868), *es-Sunen*, 2. Baskı, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992.

25) Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Muslim Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul 1973.

26) Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Alım Satımda Kâr Hadleri*, Balıkesir 1983, *Günümüz Ekonomik Problemlerine İslâmî Yaklaşımlar*, İstanbul 1988, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 1993, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, İstanbul 1992, “*İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi*”, İslâmî Araş. Der., sy. 6, yıl, 1992.

27) Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî (ö.275/888), *es-Sunen*, 2.baskı, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992.

28) Ebû Ubeyd, el-Kasım b. Sellam (ö.224/839), *e l-Emvâl*, 1,baskı, Thk. M. Halil el-Hurrâs, Kahire 1388/1968.

29) Ebû Yûsuf, Ya'kub b. İbrahim (ö.182/798), *Kitâbu'l -Harâc*, 2.baskı, Mısır 1352/1933, *er-Reddu alâ Siyeri'l-Evzâi*, 1. Baskı, Haydarabâd 1357.

30) Ebû Zehra, Muhammed, *Usûlü'l-Fıkh*, Kahire, t.y., Terc. Abdulkadir Şener, Ankara 1973.

31) Erdoğan, Niyazi, *Çağdaş Finansman Teknikleri*, Ankara 1993.

32) Elmalılı, Hamdi Yazır (ö.1939), *Hak Dini Kur'ân Dili*, c. I-IX, 2. Baskı, İstanbul 1960-1962.

33) Ergin, Feridun, *İktisat*, Hamle Mat., İstanbul 1964.

34) Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-i Belediye*, İstanbul 1337/1919.

35) *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, c.I-VI, Bulak 1310/1892.

36) Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu Ulûmiddîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1983.

- 37) Günenç, Halil, *Günümüz Meselelerine Fetvâlar*, c. I-II, İstanbul 1961.
- 38) Hamidullah, Muhammed, *İslâm'a Giriş*, Terc. Kemal Kuşçu, İstanbul 1961, *İslâm Peygamberi*, Terc. Salih Tuğ, c. I-II, İstanbul 1966, *İslâm'da Devlet İdaresi*, Terc., Kemal Kuşçu, İstanbul 1963, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Kahire 1941.
- 39) Hammad, Nezih Kemal, *Tagayyur'n-Nukûd ve Eseruhû ala'd-Duyûni fi'l-Fıkhı'l-İslâmî*, (Makale, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmî içinde), Mekke 1980.
- 40) Hattâbî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bustî (ö.388/998), *Meâlimu's-Sünen*, 1. Baskı, Humus 1388/1969, Beyrut 1400/1980.
- 41) Heysemî, Nûreddîn Alî b. Ebî Bekr (ö. 807/1404), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, c.I-X, Beyrut 1967.
- 42) İbn Âbidîn, Muhammed b. Emîn (ö.1252/1836), *Reddu'l-Muhtâr ala'd-Durri'l-Muhtâr*, Mısır, t.y.
- 43) İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Mâlikî (ö.543/1147), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, c.I-IV, Beyrut 1392/1972.
- 44) İbnu'l-Esîr, Alî b. Muhammed (ö.630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh*, c. I-XII, Bulak 1274 H.
- 45) İbn Haldûn, Abdurrahmân (ö.809/1406), *Mukaddime*, Terc. S. Uludağ, Emel Mat., İstanbul 1982-1983.
- 46) İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî el-Endülûsî (ö.456/1063), *el-Muhallâ*, Mısır 1347-1352 H.
- 47) İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm el-Himyerî (ö.218/833), *es-Sîratu'n-Nebeviyye*, c.I-IV, Mısır 1355 H., Kahire 1383/1963.
- 48) İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn b. Abdilvâhid (ö.861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, 1. Baskı, c.I-VI, Mısır-Bulak 1316/1898.
- 49) İbnu'l-Kayyim, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye (ö.751/1350), *İ'lâmu'l-Muvakkî'n an Rabbi'l-Âlemîn*, Beyrut,t.y., Kahire 1326/1908.
- 50) İbn Kesir, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer (ö. 774/1372), *Muhtasar Tefsîr*, thk. M. Alî es-Sâbûnî, 7. baskı, Beyrut 1402/1981.
- 51) İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), *el-Muğnî*, 3. Baskı, c.I-X, Dâru'l-Menâr, Kâhire 1970.
- 52) İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem (ö.711/1311), *Lisânu'l-Arab*, c.I-XV, Beyrut 1374/1955.
- 53) İbn Nüceym, Zeynulâbidîn b. İbrâhîm el-Mısırî (ö.970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Mısır 1334.
- 54) İbn Rüşd (el-Hafîd), Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed

b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî el-Mâlikî (ö.595/1199), *Bidayetu'l-Müctehid ve Nihayetu'l-Muktesid*, Mısır, t.y.

55) İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö.230/844), *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Leyden 1325

56) *İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, I. Uluslararası toplantı bildirileri, Neşr. Kombad, Konya 1997.

57) Karaman, Hayrettin, *Günümüz Meseleleri*, c.I-II, İstanbul 1982, *İslâm'a Göre Faizsiz Banka ve Sigorta*, İstanbul 1976, *İslâm'da İşçi-İşveren Münasebetleri*, İstanbul 1981.

58) Kardâvî, Yusuf, “*Çağdaş Uygulamada Ticaret Mallarının Zekâtı*”, Bildiri, Kombad, Konya 1997, *Fıkhu'z-Zekât*, c.I-II, Beyrut 1969.

59) Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö.587/1191), *Bedâyiu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâyi'*, 2. Baskı, c.I-VII, *Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî*, Beyrut 1394/1974.

60) Kettânî, Abdulhayy, *et-Terâtibu'l-İdâriyye Nizâmu Hukûmeti'n-Nebeviyye*, c.I-II, Rabat 1346-1349.

61) Köksal, Asım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, t.y.

62) Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Mâlikî (ö.671/1272), *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1. Baskı, c.I-XX, Beyrut 1408/1988.

63) Kurtuluş, Kemal, *Reklam Harcamaları*, Neşr. İst. Ü. İşlet. Fak. yayını, İstanbul 1982.

64) Kuyucak, Hazım Atıf, *Para ve Banka*, 2. Baskı, c.I-II, İstanbul 1947.

65) *el-Kutubu's-Sittetu ve Şurûhuhâ*, 2. baskı, c. I-XXIII, Neşr. Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

66) Mağniyye, Muhammed Cevad, *Fıkhu'l-İmâm Ca'feri's-Sâdık*, 1. Baskı, c.I-VI, Beyrut 1956-1966.

67) Mâlik b. Enes (ö. 179/795), *el-Muvatta'*, 2. Baskı, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992.

68) el-Mevsilî, Mecduddîn Abdullah (ö.683/1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, c.I-V, Kahire, t.y.

69) Miras, Kamil (ö. 1376/1958), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. I-XII, D.İ.B. yayını, Ankara 1957-1972.

70) Muhammed Fazlı Yusuf, “*Brief Outline Of On The Concept And Operational System Of Takaful Business (Islamic Insurance)*”, Tebliğ, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Kombad, Konya 1997, s. 931-941, Terceme, s. 945-956.

71) Miras, Kâmil (ö. 1376/1958), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 7. baskı, D.İ.B. yayını, Ankara 1984, VI, 370.

72) Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. Baskı, M.E.B. yayını.

73) er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hasen (ö.606/1210), *Mefâtihi'l-Gayb*, İstanbul 1257/1841.

74) Sahillioğlu, Halil, “*Osmanlılarda Narh Müessesesi*”, Belgelerle Türk Tarihi Der., c.I, sy, I, yıl: 1967.

75) Sahnûn b. Sâid (ö.240/854), *el-Mudevvenetu'l-Kubrâ*, c.I-XVI, Kahire 1324/1906.

76) Sarıaslan, Halil, “*Venture Capital (Risk Sermayesi) Finansman Modeli ve Türkiye’de Uygulama Olanakları*”, Ankara Sanayi Odası, Rapor, s.1-16.

77) Serahsî, Muhammed b. Ahmed Ebû Sehl (ö.490/1097), *el-Mebsût*, 3. Baskı, c.I-XXX, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, c.I-IV, Thk. Salahaddin el-Muneccid, c.I-III, Kahire 1958-60, Abdulazîz Ahmed, c.IV-V, Kahire 1971.

78) Şa'bân, Zekiyyüddîn, *Usûlü'l-Fıkh*, Terc. İbrahim Kâfi Dönmez, Neşr. TDV., Ankara 1990.

79) Şafak, Ali, “*Mukayeseli Hukuk Açısından Factoring ve Komisyonculuk İşlemleri*”, Bildiri, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Meseleleri Kongresi, Neşr. Kombad, Konya 1997, s. 663-699.

80) Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (ö.204/819), *el-Ümm*, c. I-VII, Mısır 1329/1911.

81) Şevkânî, Muhammed b. Alî (ö.1255/1839), *Neylu'l-Evtâr fî Şerhi Multeka'l-Ahbâr*, c.I-VIII, Mısır, t.y.

82) Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şâfiî (ö.977/1570), *Muğnî'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni'l-Minhâc*, c.I-IV, Kahire 1378/1958.

83) Taberî, Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr (ö.310/922). *Câmiu'l-Beyân an Tefsîri Âyi'l-Kur'ân*, c.I-XXX, Mısır 1954.

84) Tirmizî, Muhammed b. İsâ (ö.279/892), *es-Sunen*, 2.baskı, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1992.

85) Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984.

86) Tunçomağ, Kenan, *Türk İş Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul, t.y.

87) Yaran, Rahmi, “*Türk Hukukundaki Temerrüt Faizinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*”, Tebliğ, I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, Neşr. Kombad, Konya 1997, s. 703-740.

88) Yeniçeri, Celal, *İslâm İktisadının Esasları*, İstanbul 1980, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984.

89) Zeylâî, Fahrüddîn Osman b. Alî (ö.743/1342), *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, c.I-IV, Mısır 1313, 1315 H.

90) Zeylâî, Cemâlüddin Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf (ö.762/1361), *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye*, c.I-IV, Kahire 1973.

91) Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, 2. Baskı, c. I-VIII, Dımaşk 1405/1985.

KONU FİHRİSTİ

- A -

Açık arttırma 58
Âkile 253
Alacağın icra yoluyla tahsili 146
Aldatma 73, 194
Allah'tan başkası adına kesilen hayvanın eti 59
Alt mudarebe 94
Anapara 207, 215
Anonim şirket 209
Ayıp muhayyerliği 75, 76, 77

- B -

Bağkur 240, 258, 283
Bankalardan enflasyon oranında alınan fazlalık "faiz" hükmünde midir 162
Bâtıl satış 56
Bey' bi'l-vefâ 68
Bir malı vadeli satıp peşin fiyatla geri almak 203
Borcun, başlangıçta altın veya döviz çeşidinden belirlenmesi 151
Borsa 271, 272, 292

- C -

Change cart 169
Ciro 167
Ciro edilen bir çek veya senedin bedeli kimden alınır 167
Credit cart 169
Cuma namazı sırasında alış- veriş yapmak 59
Çek veya senet kırdırmak 164

- D -

Darlık içinde bulunan borçluya yeni bir süre tanımak 149
Davud (a.s.) 19, 21
Debit cart 169
Devlete verilen vergiler zekât sayılır mı 295
Devletin ticârî ve iktisadî yatırımlar yapması 33

Domuz üretimi 227

– E –

Ekonomi 30

Emek karşılığı kârdan pay alma 186

Emek-sermaye ortaklığında (Mudarebe) zekâtı kim verir 289

Enflasyonun altında kalan banka faizi caiz midir 135

Eski altınla yeni altın değişiminde ortaya çıkan fark fâiz midir 267

Esnafın ihtiyaç fazlası depoladığı mallar karaborsaya girer mi 276

– F –

Fabrikaların ve sanayi tesislerinin zekâtı 290

Fâhiş gabin 72, 222

Fâhiş kâr 188, 195

Faiz 28, 139, 142, 154, 202, 263

Faizin illeti 124

Fâiz, kâr, kira bedeli veya komisyon arasında ne fark vardır 128

Faizsiz çalışan banka 94

Fasit satış 56

Fels 118

Finans kuruluşlarının para kullandırma yöntemleri 94

Fiyat belirlemeksizin, satılan mal miktarı yazılarak veresiye satış yapmak
197

– G –

Gelir için elde bulunan taşınır ve taşınmaz malların zekâtı nasıl hesaplanır
291

Görme muhayyerliği 75

Gümrük vergisi 175

– H –

Haram sayılan alış-verişler 59

Hatır çeki 167

Hayat sigortası 260

Hile 274, 282

Hisse senedi 228, 232, 272

Hisse senetlerinin zekâtı nasıl hesaplanmalıdır 292

Holding 225

– I-İ –

- İçki 227
İdare meclisi 210
İktisat 30, 297
İnşaat sektörünün zekât hesabı 290
İslâm'a göre para 111
İslâm bankası 94, 99
İslâm bankasının finansman kullandırma yöntemleri 94
İslâm'da işçi ve işverenin görev ve sorumlulukları 233
İslâm'da kadın işçi çalıştırmak caiz midir 243
İslâm'da, komisyonculuk var mıdır 180
İslâm ekonomisi 31, 32
İslâm'ın öngördüğü şirket yapısı 86
İslâm'ın serbest rekabet ortamını korumak için aldığı önlemler 279
İslâm'ın vergi sistemi 174
İslâmî şirket çeşitleri 206
İsraf 42, 43, 44
İstihsan 88
İstişare 49
İşçi 40, 233, 236, 237, 238, 240, 241, 249, 250, 258
İşçinin görev ve sorumlulukları 237
İşçinin işi bizzat yapması 239
İşçinin tazmin sorumluluğu var mıdır 241
İşçi ve memurun elindeki işverene veya devlete ait alet ve eşyanın emanet sayılması 240
İş gördürmek için, görevliye verilen hediye rüşvet sayılır mı 159
İş ortaklığının hükümleri 88
İş şirketi 207
İşverenin hakları 238
İşveren iş kazasından sorumlu mudur 242
İtibari paralardaki değer değişikliklerinin borçlara etkisi 115
İyi niyet ve ihlâs 47

– K –

- Kabzdan önce satış yasağı 204
Kâğıt para sistemi 137

Kâime 121
Karaborsacılığın oluşması için gereken şartlar 275
Karaborsacılık nedir 275
Kâr miktarı açıklanarak yapılan satış (murâbaha) 70
Kârsız satış (tevliye) 71
Karşılıklı rıza ile satışı bozma (ikâle) 77
Karşılıklı yardımlaşma sigortası 257
Karun 23, 24, 112
Karz 79, 80, 133, 199, 213
Kâr-zarar tahvili 231
Kefâlet akdi 173
Kesad 115
Kıdem tazminatı 249
KOBİ 136
Komandit şirket 209
Komisyon 129, 180, 183
Komisyon bedeli câiz midir 180
Komisyoncu 129, 181, 182
Köylünün 2-3 ay önceden belirlenen fiyatla ürününü satması caiz midir 278
Kredi kartı 168, 169

– L –

Leasing (finansal kiralama) 94, 96
Limited şirket 210

– M –

Maaş 195, 217
Malezya’da uygulanan sigorta sistemi 261
Malezya’da zekât uygulaması 297
Malı malla mübadele etmek 61
Medine Vesikası 254
Mekruh sayılan alış-verişler 57
Memur 249
Menkul kıymetler borsası 229, 272
Meslek seçimi 45
Meşrû olmayan bir servete zekât gerekir mi 296
Meşrû olmayan yoldan kazanılan servet nasıl tasfiye edilir 158

Mudarebe 40, 53, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 100, 101, 129, 130, 131, 132, 187, 196, 197, 204, 208, 215, 217, 218, 219, 227, 232, 246, 261, 262, 289
Mudarebede kârın paylaşılması 91
Mudarebe şirketi 208
Mudarib 37, 99, 196, 289
Mufâvada şirketi 207
Mufâvaza 227
Murâbaha 94, 95
Murâbahalı satış 96
Muşârake 130
Muzâraa 102
Mülk şirketi 207
Müsâkat 246
Müsâkât 104
Müslümanın bir gayrimüslimi içki veya domuz ticareti için vekil kılması 228
Müşareke 95, 99
Müzâraa 246

– O-Ö –

Ortakların sorumluluğu 209
Ortaklık 81, 106
Osmanlılarda kâğıt para uygulaması 120
Öşür 294
Öşür için gerekli şartlar nelerdir 294

– P –

Para 62, 65, 79, 111, 124, 129
Para çeşitlerinin birbiriyle mübâdelesini (sarf) 65
Para karşılığında satış 62
Paranın değerinin düşmesi (rahs) 117

– R –

Reklâm 282, 283
Repo yapmak 157
Risk 92, 97, 98, 99, 100, 132, 134
Risk sermayesi 97, 98, 99, 134

Rüşvet 159, 160

– S-Ş –

- Sarf muamelelerinde vadenin öne sürülememesi 68
Sarrafların muamelelerinde dikkat etmesi gereken noktalar 263
Satıcı müşteriye göre, farklı fiyat söyleyebilir mi 194
Satılan malın teslimi ile ilgili masraflar 55
Satış 55, 154, 180, 182, 192, 196, 197, 199, 225, 271, 283
Satış bedelini ve vadeyi belirlemeden yapılan satışın hükmü 196
Serbest pazarlıkla yapılan satış (musâveme) 70
Sermaye 39, 82, 83, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 97, 104, 129, 187, 188, 196,
197, 208, 215, 216, 246
Sermaye Ortaklığı (İnan) 83
Sermaye riski karşılığında kâra hak kazanma 187
Serveti meşrû olmayan kimse ile ortaklık yapmak caiz midir 226
Sosyal sigortalar 258, 260
Sosyal Sigortalar Kurumu 249, 257, 258, 283
Süftece 185
Süleyman (a.s.) 21
Şarap 33, 59
Şart muhayyerliği 73, 264
Şehirlinin köylü adına satış yapması 58
Şirket 81, 82, 188, 211, 213, 215, 216, 261
Şirket malından ödünç vermek 213
Şirketten ayrılmak isteyen bir ortağın hakları 230
Şirket yönetiminde kararlar nasıl alınmalıdır 216
Şuayb (a.s.) 22, 23

– T –

- Tarım ürünlerini dalında iken satmak caiz midir 277
Tarım ürünlerinin zekâtının (öşür) delili nedir 294
Tazmin 187, 242
Teminat mektubu 173, 185
Teşebbüs gücü 34, 247
Teşvik kredisinden yararlanmak caiz midir 135
Ticaret şirketinin zekâtı nasıl hesaplanır 287
Ticaret şirketleri 208

Ticârî amaçlı sigortalar 258
Tüketici kredisi 156

– U –

Uluslararası Çalışma Örgütü 258

– V –

Vade farkı 153

Vadenin süresi 192

Vadesinde ödenmeyen bir borca “vade farkı” eklemek câiz midir 145

Vakıf 36, 37

Vekil 224

Veresiye altın veya döviz satmak zorunda kalan kimse, bunu nasıl yapmalıdır 267

Veresiye satış 265

Veresiye satışta, vade farkı 153

– Y –

Yeni teknolojileri izlemek ve İslâmî hükümleri öğrenmek 48

Yetime ait mallar 222

Yıkıcı rekabet 280

Yusuf (a.s.) 24

– Z –

Zarar 87, 93, 186, 196, 215

Zararı üstlenmeksizin yıllık belli bir kâr karşılığında sermaye kullanırmak
219

Zekât 175, 251, 287, 295, 297